

શ્રીપ્રાતઃકાલ

પુસ્તક ૮

સંવત ૧૯૬૬ માદ્રપદ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪.

[અંક ૧૧]

સ્તવન.

પદ ૧

જય જય હે શુભા ! નમીએ પ્રેમે આપને
અંતરમાં જોવા આજ, થોવા ફલદ સહ કાજ,
સર્વ સમરીએ રે;—
સંયમ કરીએ, હનમંદિરીએ, આતંદે અંતર ફરીએ,
ચોધી સત્ય સ્વરૂપે ઠરીએ, જીવપદ જીવું સત્વર હરીએ,
ભરીએ સત્વળદે આ તનમન, નરહરિ વરીએ રે;—

ચિત્સુખીનો સાર.

(અતુસધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ રહર થી.)

નનુમાન પ્રમાણ મિથ્યાત્વને સિદ્ધ કરે છે એટલું જ નહિ પણ વિવિધ આગમપ્રમાણ્યુ
શ્રુતિઓ) પણ મિથ્યાત્વને સિદ્ધ કરનાર પ્રમાણ છે. શ્રુતિ કહે છે કે એકમેવાદિતીયમ
હતત્ત્વ એકે અદિતીયરહિત તત્ત્વ છે. એ શ્રુતિમાં બ્રહ્મથી અન્ય સર્વને મિથ્યા જાણાવું છે.
અન્ય જો કોઈ સત્ પદાર્થ હોય તો બ્રહ્મ સદિતીય કરે છે અને તેથી અદિતીય નહિ કહી
કાય, તેથી અદિતીય પદ વાપરી શ્રુતિ પ્રપચનું મિથ્યાત્વ પ્રમેય છે.

સ્વપક્ષી કહે છે કે અહિં દિતીયપદથી સમ્પતીય અન્ય પદાર્થ લઇ તેનો અદિતીય
થી નિવેધ કર્યો છે. પણ એ વ્યાખ્યાન અપવ્યાખ્યાન છે. કેમકે અહિં દિતીય પદ વા-
ર્યું છે અને તેના સામાન્ય અર્થ ધીજ્ઞ પદાર્થ થાય છે, તેમ નહિ લેતાં “ ધીજ્ઞ સમ્પ-
તિ પદાર્થ ” એવા સંકાય કરતા કોઈ પણ પ્રમાણ્યુ નથી. વળી અહિં એકમ પદ વાપર્યું

છે તેથી એકત્વરૂપ વિશેષણવડે જ સમ્મતીયનો તો નિષેધ થઈ ગયો છે. વળી જો પ્ર-
તીયમાત્રનો નિષેધ લખ્યો અને સમ્મતીય વિમ્મતીય સર્વનો નિષેધ નહિ લખ્યો તો એક
વિજ્ઞાનવડે સર્વ વિજ્ઞાનની કચેલી પ્રતિજ્ઞા, આ પ્રસંગમાં વાપરેલા વાચારંભણાદિ રસો
નથા પેતદાત્મ્યમિદં સર્વ ધત્યાદિ ઉપસંહાર એ સર્વનો બાધ થાય છે. તેથી પ્રકરણી
પર્યાલોચના કરતાં તે દ્વિતીયમાત્રનો નિષેધ વિવશિત હોય એવું જણાવે છે. માનમનોહર
કહે છે કે એક શબ્દ એકત્વ સંખ્યાનું વિધાન કરે છે કારણ કે એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એ
ત્વ સંખ્યામાં જ થયેલી છે તે અનુકૂળ છે. કેમકે એક રૂપ, એક સંખ્યા, એક અણ
ધત્યાદિ અનેક પ્રયોગો લોકમાં થાય છે. તેમાં રૂપ અને સંખ્યા બંને ગુણ હોવાથી તેમાં
એકત્વ સંખ્યારૂપ ગુણ રહી શકે નહિ. નૈયાયિક ગુણને ગુણનું અધિકરણ માનતા નથી. અ-
ભાવ પણ ગુણનું અધિકરણ થઈ શકતો નથી. તેથી આ સર્વ લૌકિક પ્રયોગો જોતાં એક
શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એકત્વ સંખ્યામાં જ છે એ અસિદ્ધ છે અને તેથી પ્રસ્તુતમાં “ એક
બ્રહ્મ ” એવો અર્થ ન થતાં, સમ્મતીયરહિત બ્રહ્મ એવો એકમનો અર્થ કરતાં લેશ પણ વાંધા
નથી, તેથી આ વાક્યરૂપ આગમપ્રમાણ પ્રપંચના મિથ્યાત્વને જણાવે છે.

સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ—એ શ્રુતિમાં જે અનન્ત શબ્દ વાપર્યો છે તે પણ બ્રહ્મમાં
ત્રિવિધ પરિચ્છેદનો નિષેધ કરી પ્રપંચના મિથ્યાત્વને સૂચવે છે. પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું કે અન્ત
શબ્દ પૂર્વકાલીન તથા ઉત્તરકાલીન અન્તને જણાવે છે કેમકે એ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એ જ
અર્થમાં છે અને તેથી અનન્તનો અર્થ આદિ તથા વિનાશ એ બેથી રહિત જ થાય છે.
આ કથન અપોગ્ય છે કેમકે નિત્યમાકાશમનન્તં ચ ધત્યાદિ પ્રયોગો થાય છે. તેમાં નિત્ય-
પદથી જ આદિ તથા અન્તનો નિષેધ કરાય છે. તેથી જો અનન્તનો અર્થ એટલો જ
માત્ર લખ્યો તો એ પદ પુનરકત કરે છે. તેથી અહિં સ્પષ્ટ છે કે અનન્ત શબ્દ એથી
અધિક અર્થને જણાવે છે, અર્થાત્ એની વ્યુત્પત્તિ એથી અધિક અર્થમાં સિદ્ધ છે.
અનન્તશબ્દનો અર્થ દેશતઃ, કાલતઃ તથા વસ્તુતઃ પરિચ્છેદ છે. એ શબ્દ એ અર્થમાં વ્યુત્પન્ન
છે. તેથી પ્રતિયોગીની પ્રસિદ્ધિથી અતિરિક્ત પ્રસિદ્ધિ નિષેધક પદની જોઈતી નથી માટે “અનન્ત”
શબ્દ એ ત્રિવિધ પરિચ્છેદથી રહિતપણું જણાવે છે. આથી અતિરિક્ત વ્યુત્પત્તિની એ શ-
બ્દમાં અપેક્ષા જ રહેતી નથી. તેથી ‘અનન્ત’ શબ્દ અન્યોન્યાભાવનો અભાવ જણાવી
દ્વિતીય વસ્તુમાત્રનો નિષેધ કરે છે અર્થાત્ પ્રપંચનું મિથ્યાત્વ જણાવે છે, તેથી એ શ્રુતિ પણ
આ અર્થમાં પ્રમાણ્ય છે.

નેહ નાનાસ્તિ કિંચન—એ શ્રુતિ વાક્ય પણ પ્રપંચને મિથ્યા જણાવે છે. પૂર્વપક્ષીએ
કહ્યું હતું કે અહિં નાના પદથી નાનાત્વ અર્થ લેવો અને તેનો નિષેધ કરી આ વાક્ય એવું
કહે છે કે બ્રહ્મ ધણું નથી પણ એક જ છે. પણ એ કલ્પના ઉપહાસારપદ છે. જ્યાં જ્યાં
બને છે ત્યાં સર્વત્ર પ્રાપ્તિપૂર્વક જ નિષેધ લેવાય છે. જે વાતની કોઈ પણ રીતે પ્રાપ્તિ થતી
હોય તો તેનો નિષેધ કરવામાં આવે છે. અહિં લોકથી, શ્રુતિથી કે ધર્મરને માનનાર વાદીથી
કોઈ રીતે બ્રહ્મમાં નાનાપણુની પ્રાપ્તિ થતી નથી કે જોના શ્રુતિમાં નિષેધ કરવો પડે. વળી અહિં
નાના પદ છે અને તેને ભાવવાચક પ્રત્યય લગાડ્યો નથી, તેથી રૂઢ એટલે આ બ્રહ્મમાં
નાના એટલે નાનાત્વ—નથી એવો અર્થ કરનાર નાના પદપર લક્ષણ લગાડે છે કે જે અ-
યોગ્ય છે. મુખ્યાર્થ બાધવિના લક્ષણની પ્રરત્તિ થતી નથી. જોમ છતાં લક્ષણ લેા તોપણ

નાનાત્વમાં અમુક જ નાનાત્વ લેવું એવો સંકાય કરવા કારણ નહિ હોવાથી સગ્ગતીય, વિ-
ગ્ગતીય અને ત્રયગત એ ત્રણે નાનાત્વ લઈ તેનો પ્રતિષેધ અહિં કર્યો છે એવો અર્થ
વાદીના નિયમપ્રમાણે પણ થાય છે અને તેમ થતાં બ્રહ્મ અદ્વૈત છે એ જ અર્થ પર્વવ-
સિત થવાથી પુનઃ તે જ ઘટકટ્ટીપ્રભાતવૃત્તાન્ત પ્રાપ્ત થાય છે.

ચન્દ્રો માયાભિઃ પુરુષપ્તઃ—એ વાક્યનો અર્થ કરતાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે ઇ-
ન્દ્રિયદ્વારા થતી શુદ્ધિની વિવિધ વૃત્તિવડે પરમાત્મા બહુરૂપે પ્રતીત થાય છે એવો એનો અર્થ
છે. અર્થાત્ આ વાક્ય પરમાત્માનો ભેદ ભાસે છે એમ જણાવે છે અને દ્વૈતનો નિષેધ કરનાર
નથી. આ પણ અપુક્ત છે, કેમકે જે વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થવાનો યોગ્ય છે તે જ ઇન્દ્રિયદ્વારા થતી
વૃત્તિઓમાં પ્રતીત થઈ શકે છે. પરમાત્મા સર્વથા પ્રત્યક્ષ થવાને યોગ્ય નથી માટે તેમની
વૃત્તિદ્વારા થતી ભેદપ્રતીતિ અયોગ્ય છે. પરમાત્મા રૂપરહિત છે, અને બાહ્ય પદાર્થ નથી તેથી
ઇન્દ્રિયગોચર નથી, તેમ જ પરમાત્માના કોઈ અવતારનું પ્રતિપાદન કરનાર આ પ્રકરણ નથી.
તેથી માયા શબ્દનો અર્થ ઇન્દ્રિયો અથવા તદ્વારા થતી ચિત્તની વૃત્તિ અયોગ્ય છે. તેમ જ
માયા શબ્દનો અર્થ પરમાત્માની શક્તિઓ પણ અહિં થઈ શકે તેમ નથી. અહિં વાક્ય-
રૂપમાં જણાવ્યું છે કે સુકાહ્યસ્ય હરયઃ શતા દશ, એમાં હુરિ એટલે અથ અર્થાત્
ઇન્દ્રિયો અર્થ છે અને ઇન્દ્રિયોતી બહુતાનું પ્રતિપાદન પરમાત્માની શક્તિના પ્રતિપાદનમાં ઉ-
પયોગી નથી. વળી અયં ચૈ હરયોડયં વૈ દશ ચ સહસ્રાણિ વહ્નિ ચાનન્તાનિ ચ—આ
સર્વ ઇન્દ્રિયો તે પરમાત્મા જ છે—એ પ્રમાણે વાક્યરૂપમાં એ ઇન્દ્રિયોનો પરમાત્માસાથે
અભેદ કહ્યો છે તે પણ વાદીના પક્ષથી વિરુદ્ધ હરે છે. તેથી સ્પષ્ટ છે કે અહિં માયાશબ્દ
પૂર્વપક્ષીએ કહેલા અર્થમાં નથી અને આ પ્રકરણ પરમાત્માસાથે સર્વનો અભેદ પ્રતિપાદન કરી
પ્રથમના નિષેધમાં જ તાત્પર્યવાળું છે.

મૃત્યોઃ સમૃત્યું પ્રાપ્નોતિ એ વાક્યના સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે એ અ-
ભેદોપાસનાને વિધાન કરનાર છે. એમાં પ્રપંચનું મિથ્યાત્વ કહ્યું નથી પણ અભેદોપાસનાની
સ્તુતિરૂપ અર્થવાદ છે, આ પણ અયોગ્ય છે. કેમકે તેમ હોય તો નેહ નાનાસ્તિ કિંચન
એ પ્રકારે અહિં દ્વૈતનો નિષેધ કર્યો છે તે બ્યર્થ હરે છે. વળી આ ઉપાસનાનું પ્રકરણ
નથી પણ તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનાર પ્રકરણ છે, તેથી તેને ઉપાસનાર લેવું એ બ્રાહ્મિ વિ-
લસિત છે. આ આપ્તા પ્રકરણની પૂર્વાપર પર્યાયોચના કરવામાં આવતાં એ નિપ્રપંચ બ્ર-
હ્મભત્વનો યોધ કરવામાં તાત્પર્યવાળું જ જણાય છે. યદપિ આ પ્રકરણમાં કોઈ કોઈ વા-
ક્ય ઉપાસનાનું પ્રતિપાદન છે. આયુર્હોપાસતે, મૃતં વિજ્ઞાય પ્રજાં કુર્વાતિ, સર્વસ્યેશનઃ
અન્નાદો વસુદાનો વિરતે વસુ યપ્તવં વેદ ઇત્યાદિ. ઉપાસના તથા તેના ફળને જણાવનાર
શ્રુતિ આ પ્રકરણમાં છે, પણ એ ઉપાસના પ્રાસંગિક હોવાથી પ્રકરણના તાત્પર્યરૂપ એ
લઈ શકાય તેમ નથી. નિપ્રપંચ બ્રહ્મનું જ આ પ્રકરણ શ્રવણના પદ લિંગથી તપાસતાં
જણાય છે અને તેથી એની સ્તુતિમાટે જ આ ઉપાસનાનો અનુવાદ છે અને એ વિધિ
નથી, કેમકે તેમ લેતાં અહિં તરત જ વાક્યભેદરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી આ પ્રકર-
ણમાં તમેવ ધીરો વિજ્ઞાય, તમેવ મન્યે ઇત્યાદિ પ્રસંગમાં પણ પદ વાપર્યું છે. એ પદ
અવધારણરૂપ અર્થમાં પ્રસિદ્ધ છે. એના અર્થપ્રતિ લક્ષ કરતાં નિશ્ચય થાય છે કે પૂર્વ વા-

અમાં યસ્મિન્ પંચ પંચજના આકાશમય પ્રતિષ્ઠિતઃ—જેમાં પાંચ પ્રાણ તથા આકાશ રહેલાં છે, એમ કહેલું હોવાથી બધા સમર્પય છે એવું લાન થાય છે તેનો આ પદ્ધતી નિ-
વેધ કરી નિષ્પ્રપંચતાતું પ્રતિપાદન કર્યું છે. પ્રજ્ઞાં કુર્વોતિ એ વાક્યમાં પણ પ્રજ્ઞાશબ્દવડે,
વિજ્ઞાનશબ્દ પ્રતિપાદ્ય જે પરોક્ષજ્ઞાન તેનાથી અન્ય સાક્ષાત્કારરૂપ જ્ઞાન, તે જણાવ્યું છે અને
એ અનવધિ સુખાનુભવરૂપ હોવાથી ક્ષરરૂપ છે તેથી વિધિનો વિષય નથી. સર્વસ્થાવરી ઇ-
ત્યાદિ વાક્ય સ્તુત્યર્થવાદરૂપ છે તેથી બ્રહ્મમાં વશિત્વાદિ ગુણતું પ્રતિપાદન કરતું નથી.

આ પ્રમાણે વિવિધ આગમપ્રમાણો જેનો અસત્ય અર્થ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યો. હવે તે
અયુક્ત હરવાથી પ્રપંચના મિથ્યાત્વને જણાવનાર નમ્રત છે, તેથી કેવલ અનુમાન નહિ પણ તે
સાથે શ્રુતિપ્રમાણ પણ મિથ્યાત્વને સાધનાર છે.

શ્રુતિના સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે એ શબ્દપ્રમાણ છે અને, તેથી
પ્રત્યક્ષની અપેક્ષા રાખનાર છે માટે સાપેક્ષ છે અને પ્રત્યક્ષ નિરપેક્ષ છે તેથી શ્રુતિ પ્રત્યક્ષનો
બાધ કરી નહિ શકે ઇત્યાદિ, તે મનોરથમાત્ર છે. આગમપ્રમાણ. (શબ્દપ્રમાણ) સાપેક્ષ
છે એ સાચું છે પણ તે કયા અંશમાં ? શબ્દના અવલુમાં, પદ અને પદાર્થનો. સંબંધ જ-
ણવામાં એ સાપેક્ષ છે પણ એની સાપેક્ષતાં એથી આગળ વધતી નથી. પ્રત્યક્ષ તથા તેનો
વિષય પારમાર્થિક છે એ વાતની શબ્દને અપેક્ષા નથી, એ અંશે શબ્દ પ્રમાણ સાપેક્ષ નથી. માટે એ
અંશનો બાધ કરવામાં આગમની સ્વતંત્રતા વિરાજે છે. પ્રત્યક્ષાદિથી જણાવેલ ભેદ બાબદારિક છે
એ જ્ઞાન શ્રુતિથી વિરોધી નહિ હોવાથી શ્રુતિ એનો બાધ કરતી નથી. પ્રત્યક્ષાદિથી જે ભેદ
જણાય છે તે બાબદારિક હોવાથી, શ્રુતિ જ્યારે એમ કહે કે એ ભેદ પારમાર્થિક નથી ત્યારે
શ્રુતિ અને પ્રત્યક્ષનો વિરોધ જ નથી. બંને પ્રમાણો સત્યને જ જણાવે છે. તોપણ શ્રુતિ એ
જણાવવામાં સ્વતંત્ર હોય એમાં શે બાધ આવે છે. શ્રુતિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થને જણા-
વે છે માટે એવું પ્રમાણ ન્યૂન છે એમ જે પૂર્વપક્ષીએ કહેલું થયું છે તે પણ અયોગ્ય
છે. શ્રુતિ અવિચ્છિન્ન સત્યને જ જણાવે છે. આપાતતઃ પ્રતીત યતો વિરોધ સમન ન કરાય
તો તે વિરોધ જોનારું. અસામર્થ્ય છે અને તેનો દોષ શ્રુતિને નથી. ન હિંસ્યાત્ સર્વા
મૂતાનિ ઇત્યાદિ વિરુદ્ધવત્ જણાતાં વાક્યોમાં સામાન્ય વિશેષભાવ લેવાથી, કવચિત્ અવિચ્છિન્ન
વિકલ્પ લેવાથી, અને કવચિત્ વ્યવસ્થિત વિકલ્પ લેવાથી અવિરોધઃ યદ્ શકે છે. યોગસિતું
મહત્ત્વ એ ઇન્દ્રિયોપાધાર કરવામાં આવતું હોય અર્થિઃ યોગિત્વ વિકલ્પ છે અને ઉદિત હોય
તથા અનુદિત હોય તેને શાખાવાળાએ તે પ્રકારે કરવાનો છે માટે એમાં વ્યવસ્થિત
વિકલ્પ છે. તેથી તે તે શ્રુતિના લિન્ન લિન્ન વિષય હોવાથી સર્વની ઉપત્તિઃ યદ્ શકે
છે અને તેથી એમાં વિરોધ નથી. આ જ નિયમથી કર્મકાણ્ડ તથા જ્ઞાનકાણ્ડનો
પણ વિષય લિન્ન લિન્ન છે તેથી એ બેની વચ્ચે પણ વિરોધ નથી. કર્મકાણ્ડનો વિષય
ભેદ છે અને તેથી કર્માનુધાન છે તથા તેનો અધિકારી શુદ્ધાન્તઃકરણવાળો, અપરોક્ષજ્ઞાનર-
હિત પુરુષ છે ત્યારે જ્ઞાનકાણ્ડનો વિષય અભેદ છે અને તેથી કર્મનો ત્યાગ છે તથા એનો
અધિકારી બ્રહ્માત્મેકવત્ અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળો પુરુષ છે. એક વિદ્યાવસ્થાને અવલંબનઃ કરે છે
ત્યારે અન્ય અવિદ્યાવસ્થાને આશ્રિત યદ્ શકે છે. આ પ્રમાણે બંનેનો વિષયોદિ લિન્ન છે તેથી એ
બેની વચ્ચે ભેદ પણ વિરોધ નથી, એકથી બીજું અસત્ય થતું નથી પણ તે તે અધિકારી

માટે સત્ય રહે છે. તેથી શ્રુતિપ્રમાણમાં કાંઈ રીતનો વિરોધ નથી અને તેથી એ સ્વતંત્ર પ્રમાણ છે. એ પ્રમાણ પ્રવચનું વાસ્તવિક મિથ્યાત્વ જણાવે છે. તેથી મિથ્યાત્વ સપ્રમાણ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વનું લક્ષણ દોષરહિત થઈ શકે છે તથા એની સિદ્ધિ વિવિધ પ્રમાણથી થાય છે તેથી સ્પષ્ટ સમગ્ર છે કે આ સચોટ દૈત પ્રવચન આદ્યમાં જે વિવ્રસી રહ્યો છે તે અનાદિ અનિર્વચનીય અવિદ્યાને લીધે જ વિવ્રસી રહ્યો છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રીભામિનીભૂષણપ્રવચન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ગના પૃષ્ઠ ૨૯૪ થી).

ભક્ષક—પણ મારે ખરેખરું કહેવાનું છે તે તો આગળ આવે છે.

નિષેધક—પાછળ આવ્યું તે તો પા નહિ પણ પૂરું જગ સિદ્ધ થયું; આગળ આવશે તે પણ આ ગળી જશે.

ભક્ષક—હંડા પ્રદેશમાં માંસાહારવિના ચાલી શકે એમ જ નથી.

નિષેધક—તો તમારું એ વચન ગળી જનાર મારો સર વિલિયમ લેડિન્સ બહાદુર શ્રી વરદાશ્રવે ! એ વીરો કહે છે—“ That men can be perfectly nourished, and that their physical and intellectual capabilities can be fully developed in any climate by a diet purely vegetable, has been proved by such abundant experience that it will not be necessary to adduce any formal arguments on the subject.” “ કેઈ પણ પ્રકારની હવામાં તદ્દન શુદ્ધાહારથી મનુષ્યોને સંપૂર્ણ રીતે પોષણ મળી રહે છે અને તેમની સ્પીરિટ તથા આત્મિક ક્ષમ્તાઓને સંપૂર્ણ રીતે વિકસિત થઈ શકે છે એ વાત એટલા પુષ્કળ અનુભવથી સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે એ વિષે કંઈ પણ રીતસર દલીલ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. ” મારા દોશિ બહાદુર આમ છેક બુદ્ધક્ષણ કેમ ખની જાયો છો ? જપાન, જર્મની તથા ઈંગ્લંડના દાખલા મેં આપ્યા તે હંડા મુલકનાં હતા કે ગરમ મુલકનાં હતા ?

ભક્ષક—ત્યારે તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે કાસ્મીરજેવા હંડા મુલકમાં પણ માંસાહારજેવા ગરમ ખોરાકની જરૂર નથી ? (ભાર મુકીને) અરે, કાસ્મીરની વાત જવા દોને. ઉત્તર કુવના પ્રદેશમાં રહેતા જંગલીઓ તમારો શુદ્ધાહાર ક્યા બજારમાં લેવા જવાના છે ? તેમને તો માંસાહારવિના છુટકો નથી !

નિષેધક—ધન્ય છે પરાયકારમૂર્તિ આપને ? ઉત્તર કુવના રહેવાસીઓ મારે આટલી બધી કાળજી ! તેઓ મગરમચ્છની ચરબી ખાઈ શકે છે તો તે પ્રયોગતમે કેમ કરતા નથી ? વળી મારાઉપર પણ આપનો કેટલો બધો ઉપકાર ! મારે શો જવાબ દેવો તે આપે જ

મને મુઝાડ્યું છે—‘તેમને તો માંસાહારવિના ફૂટકા નથી.’ તમે તો આપદ્ધર્મનું શાસ્ત્ર સામાન્ય શાસ્ત્રરૂપે દોઢી બેસાડવા માગતા હો એમ લાગે છે. તેમને માંસાહારવિના ચાલે એમ નથી, પરંતુ તમને ચાલે એમ છે કે નહિ? વિકરાળ અનાવૃદ્ધિકાલે ચાંડાલથી રંધાતું માંસ પણ વિશ્વામિત્રની નગરે ચઢ્યું હતું એવી દશામાં તમે આવી પડ્યા છો કે કેમ? જો એમ હોય તો મારે બોલવાપણું જ નથી. મારે ઝટપટ કહી દો.

ભક્ષક—તમે ગમે તેમ કહો. પણ ગરમ પ્રદેશમાં માંસાહારની જોવી લહેજત આવે છે તેવી તમારા વનસ્પતિઆહારની આવૃત્તી નથી.

નિષેધક—હંકડા હીક મારવા માંડ્યા છે! જરૂર ઉપરથી લહેજતઉપર આવ્યા. મારા લહેજતલાલ! ત્યારે તો તમે મુરતી જન્મ્યા હોતો હીક થાત. “મુરતનું જમણું ને કાશીનું મરણ” એ કહેવત જે આધારઉપરથી પડી છે તેનો તમે પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપી શકત. હવાનું બહાનું કાઢી તમારા બંધુઓ ઉલટા હાસ્યપાત્ર બને છે. હંડા પ્રદેશમાં તેઓ કહે છે કે અહિંની હવામાં અમને માંસાહારવિના ચાલે એમ નથી. હિંદુસ્તાન અને આફ્રિકાજેવા ગરમ મુલકમાં ભસે ચાલતું હોય. એમ બોલનાર તમારા બંધુ બહાદુરની બદલી હિંદુસ્તાનમાં કે આફ્રિકામાં થાય છે તો શું તે પોતાનો માંસાહાર છોડી દે છે અને શુદ્ધાહારી બને છે? ગરમ પ્રદેશમાં તેની દલીલ જૂઠી છે. સિંહલદ્વીપથી મિ. એડમ્સ નામનો શુદ્ધાહારી જણાવે છે “The most amusing part is that nearly every one says, it is all very well being a vegetarian in England, in a cool climate like that, but out here in this hot, depressing and enervating climate you must have meat, and some add alcoholic stimulant.” “સર્વથી વિનાશગ્રસ્ત એ છે કે દરેક માણસ એમ કહે છે કે ઇંગ્લંડજેવા હંડા મુલકમાં વનસ્પતિ આહારી થવું એ બધું હીક છે, પરંતુ અહિંની ગરમ હવા, જે મનુષ્યને ખિન્ન અને કમકાવન કરનાર છે, તેમાં તો માંસની જરૂર છે, અને કેટલાક વધારો કરી એમ કહે છે કે મગની પણ જરૂર છે.”

ભક્ષક—એ બધું હીક, પરંતુ એક વાત કાઠીશ ત્યારે આવું હસતું મોઢું નહિ રહે.

નિષેધક—જેથી તમે મારું મોઢું રડતું કરવા માગો છો એવી તે કંઈ વાત છે?

ભક્ષક—તમારા પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ શું સમજ માંસ ખાના હતા?

નિષેધક—તેઓ એમ સમજ માંસ ખાતા હતા કે આપણે ક્ષીશું તે લોકો કરશે, આપણે કરીશું તે કરશે નહિ.

ભક્ષક—અર્થાત્ તેઓ દેખાડવા માટે અને ચાવવા માટે બે-દાંતી હતા.

નિષેધક—બે દાંતે તે માંસ ચવાતું હશે? એમ તો તેઓ પૂરા બગીસ-દાંતી હતા.

ભક્ષક—કહેવું કંઈ અને કરવું કંઈ એની પ્રથા ત્યારે એ પવિત્ર ઋષિમુનિઓએ જ પાડી હશે?

નિષેધક—એમ છેક નહિ. એમના યુરુઓના શરથી પડી છે.

ભક્ષક—અભાથી?

નિષેધક—એનાથી પણ પૂરું.

ભક્ષક—વિધલુથી ?

નિષેધક—એનાથી પણ પૂરું.

ભક્ષક—શંકરથી ?

નિષેધક—હા, હું શંકરથી. ક્ષીરસાગરના મયેનથી હિતપન્ન થયેલું હાલાહાલ વિપ પીને સાક્ષાત્ શંકરે એ એ દાંતનો સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો છે. શંકરે દુનિયાને બોધ દીધો છે. હું વિપ જેવો થકું છું, પરંતુ તમારે કોઈએ વિા પિવું નહિ, મારામાં તપનો અગ્નિ છે તેથી વિખ ભરમ થઈ જાય છે; તમારામાં એ અગ્નિ નથી તેથી તમે જો એ પ્રયોગ કરશો તો તમારા શમ રમી જશે. પ્યાનપૂર્વક ભાગવત વાંચશો તો તમને સમજશે કે શ્રીકૃષ્ણે પણ એ દાંત સંપ્રદાયનું સમર્થન કર્યું છે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે, હું ૧૬૧૦૮ ગોપીઓ સાથે ક્રીડા કરી શકું છું, કારણ કે મારામાં એશ્વર્ય છે, મદન મારો દાસ છે, હું મદનનો દાસ નથી; ૧૬૧૦૮ ગોપીઓ જે હજુ મારી સાથે ક્રીડા કરતી હોય છે તે જ હજુ મારા એશ્વર્યથી તેમના પતિઓને પણ તેઓ પોતાની સોડમાં સુતેલી જણાય છે, તમે જો તેમ કરવા જશો તો ૧૬૧૦૮ પક્ષક પણ તમારા પ્રાણુ ટકી શકશે નહિ.

“શંકર અને કૃષ્ણના આ બે દાંત સિદ્ધાંતના આપણે અધિકારી થયા છીએ કે નહિ ?” તેના પ્રયોગ આશ્વભૂમિના પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ કરી જોયો તો તેમને પણ સમજાયું કે આપણા તપના અગ્નિમાં માંસાહારના અનર્થો ભસ્મીભાવને પામે છે, તેઓએ પણ કહ્યું છે કે—અમે માંસ ખાઈ શકીએ છીએ તમે ખાશો તો પરતારો કારણ કે જપતપનું બળ તમારામાં નથી.

ભક્ષક—હેવટે જપતપનું “હંબમ” કાઢ્યું ખરું હું ધારતો જ હતો કે એવા કોઈ કોઈ ધર્તિગણિપર આવી ફરશે. પેલી જપતપ કલખના તમે પણ મેગખર છો કે શું ?

નિષેધક—મારા પણ ભોગ કેની કે ઝાઝરની દવા માણક આવે છે, તેથી એ “હં-બગથી” ઘૂટી શકાયું નથી.

ભક્ષક—મને તો તમારી દવા આવે છે.

નિષેધક—તે કરતાં વધારે દવા તમારી મને આવતી હોય તો ?

ભક્ષક—તો એ વાત ફરી કોઈ પ્રસંગે બોલો ત્યારે તમે એમ જ કહેવા માગો છો કે ઋષિ મુનિઓએ માંસ ખાઈ બૂલ કરી ન હતી ?

નિષેધક—ત્યારે તમે પણ એમ કહેવા માગો છો કે થયેલી બૂલ સુધારવાનો હક્ક તમને મને ખરો પણ ઋષિમુનિઓને નહિ ?

ભક્ષક—ત્યારે તમે એમ તો કહો છો કે તેઓ માંસાહારથી દૂષિત થયા હતા.

નિષેધક—મારી મચરડીને એમ કહેવપવા જ માગતા હોય તો ક્ષાત્યાર છું, પરંતુ તે સાથે મારે એટલું પણ કહેવું પડશે કે બૂલથી દૂષિત થયા પછી તેઓ બૂલસુધારાવટે બૂ- પિત પણ થયા હતા.

ભક્ષક—શી રીતે ?

નિષેધક—મહામારત વાંચો, મૂળ મહામારત ગાગરભટ્ટનું મહાભારત તમે સાંભળ્યું હશે, પરંતુ તે તમને આ બાબત કામ આવશે નહિ. ધનુરાસનપર્વ ના અધ્યાય ૧૧૩

થી ૧૧૬ વાંચવાથી તમને સમજશે કે આજીવ્યાવિષય સુનેજ દાદા બીજાં માંસાહાર અને શુદ્ધાહારસંબંધી કેવું સુંદર, સચોટ અને સર્વગ્રાહી વિવેચન હતું છે.

ભક્ષક—એ બધું વાંચવાથી મને પુરસદ નથી. સાર કહી સંભળાવો.

નિષેધક—નવસંસ્થાઓ વાંચવાની પુરસદ રહે છે અને મહામારત વાંચવાની પુરસદ રહેતી નથી ! કદાચ મહામારત તમને લાગે પણ હશે. હો ત્યારે તેનો સાર તમને, લીખિગના વિવિધ માંસોના સારની પેઠે, ઝટપટ પચી જશે. સાંભળો મહામારતમાં કશું છે કે માંસાહારસંબંધી ઋષિઓના અનેક સંવાદો થયા છે, અને છેવટે તેઓ એ જ નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે મનુષ્યનું એવ માંસાહારમાં નહિ પણ શુદ્ધાહારમાં રહ્યું છે; અર્થાત્ ઋષિઓએ જો જુદા જ કરી હોય તો આખરે તેઓએ તે સુધારી પણ છે; પ્રાણીઓનું માંસ પુત્રના માંસની બરાબર છે, તેથી તે ખાવું જોઈએ નહિ; માંસાહારથી આધ્યાત્મિક વિનિષાત થાય છે અને સ્વર્ગની હાનિ થાય છે; માંસાહારથી મનિન થયલા કાન સ્વર્ગીય સંગીન સાંભળી શકતા નથી; સમર્પિઓ, સૂર્યકિરણને પિનારા ઋષિઓ, નારદ, બૃહસ્પતિ, માર્કંડેય આદિનો એ જ આદેશ છે કે માંસાહારનું વર્જન કરવું; પૂર્વ કાલમાં તો દેટલાક પુષ્પાત્મા રાગ્યોએ પોતાનું માંસ અર્પણ કરી પ્રાણીઓના માંસનું રક્ષણ કર્યું હતું. ધાત્ર. લોકનું પત્થર એ કશામાંથી માંસ મળતું નથી પરંતુ દિંસાથી જ માંસ મળી શકે છે, તેથી માંસાહાર કરવા યોગ્ય નથી; ઋષિઓના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પૂર્વે વસુ રાગ્યે, માંસ ખાવા યોગ્ય નથી એવું જણાવ્યું હતું, કશું હતું કે માંસ ખાવાયોગ્ય છે, તેથી તેનું આકારથી પૃથ્વીઉપર અને પૃથ્વીથી પાતાલમાં પતન થયું હતું; પછી અગત્ય ઋષિએ ઉપ તપશ્વર્યા કરી અરણ્યની મૃગમતિને દેવશર્પ તથા પિતૃશર્પમાટે અર્પણ કરી; આથી દેવો તથા પિતૃશર્પમાટે પશુઓનો જે વધ કરવામાં આવે છે તે અદોષ છે એમ મનુ મહારાજે કહ્યું છે; બીજા દેટલાક ઋષિઓ તો કહે છે કે યજ્ઞનિમિત્ત તથા શ્રાદ્ધનિમિત્ત થતી દિંસા પણ દેટલેક અંશે દોષયુક્ત છે; તો પણ હજીના બરાકામાટે માંસ ખાવું એ તો નરકમાં જવાની જ નિશાની છે; પૂર્વ યજ્ઞનો પશુ ત્રીદિગ્ગ પહોંચે, અર્થાત્ યજ્ઞમાં અનાજ હોમાતું, પશુવધ કરાતો નહિ; વેદનું વચ્ચે પણ દિંસાનિર્ણયમાં છે, દિંસાપ્રવૃત્તિમાં નહિ; અમુક પ્રસંગે જ, અમુક પશુનો જ વધ કરવો જોઈ રીતે નિયમ બાંધી વેદ દિંસાનું નિર્ણય કરવાનો જ પ્રવલ્ન કરે છે; માંસ નો અર્થ પણ કેવો ચમત્કારિક છે ! માં એટલે મને, અને સ્ત્ર : એટલે તે.

ભક્ષક—માંસનો અર્થ મને તે, એ યોગ્ય. બાકરજીથી એટલી મને ગમ છે કે મને એ પહેલાં પુરુષ સર્વનામ છે, એને “તે” એ ત્રીજો પુરુષ સર્વજન્ય છે.

નિષેધક—તો બાકરજીથી શબ્દો આધાહાર પણ રહે છે, તે પ્રમાણે માંસનો અર્થ નીચેપ્રમણે થાય છે—પ્રાણી કહે છે, “મને તે (માંસાહારી મનુષ્ય) આ જન્મમાં ખાય છે તેથી તેને હું આવના જન્મમાં ખાઈશ.”

ભક્ષક—ઓ આખરે ! કેસા બ્યાસના લખાણમાં પણ આની મરકરી આવતી હશે ?

નિષેધક—મરકરી કરવાનો અધિકાર એકત્રા તમને છે એ તમે ત્યાંસુધી સિદ્ધ કરી શકો નહિ ત્યાંસુધી બીજાનો અધિકાર પણ તમારે સ્વીકારવો પડશે.

(અપૂર્ણ)

સંસારમાં સઘળું પ્રતિકૂળ.

(અનુસંધાન ગથા અંકના ૫૪ ૩૦૬ થી.)

પ્રકરણ ૯.

તારાકુમારીને ત્યાં ચંદ્રવદની ચારુચીકાની સાથે વાતચીત કરીને વિનાયક બ્યારે ઘેર જ નીકળ્યો ત્યારે રાત્રિના લગભગ આઠ વાગ્યા હતા. શુક્રવારની સાંજે વિનાયકને પોતાને 'આવવાનું' અને ચારુચીકાની મુલાકાત કરાવી આપવાનું તારાકુમારીએ તેને વચન આપ્યું હતું, એ પ્રસંગ વાચકને રમણમાં હશે જ. તે પ્રસંગ આવ્યો, અને વહી પણ ગયો, તેની ખરી અસર થવાનો આરંભ તો હજી હમણા જ થતો હતો. તે સાંજની મુલાકાતે ભાટે ભાગે આનંદજનક નીવડી હતી; માત્ર એક જ બાબતમાં વિનાયકને અસંતોષ હતો. એક દિવસ હતો. આમ છતાં, તારાકુમારીના ઘરમાંથી નીકળીને માર્ગમાં ત્યાંસુધી તે આવ્યો ન હતો, ત્યાંસુધી, આ અસંતોષનું તેને તેના હૃદયમાં ભાન થયું ન હતું. કેટલોકે માર્ગ દાખાવિના, તેને ઘેર જવાની દ્રામ તેને હાથમાં આવે, એમ ન હતું, અને માર્ગમાં ધીમે ધીમે ચાલતાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો.

તેના વિચારપ્રભાણે ચારુચીકા તેને ઘણી સુંદર અને મનોહર જણાઈ હતી. એમ છતાં હૃદય કેવળ પરવશ થઈ જાય, એટલી મનોહર તે તેને જણાઈ ન હતી. તે સર્વાંગે આકર્ષક હતી, તેનાં નેત્ર તેજસ્વી તથા માર્દવયુક્ત હતાં, તથા તેની નાસિકા તથા વદનનો પાટ રમ્ય હતો. સામાન્ય મનુષ્ય આવી વધારે સુંદર મુખના ધાટી ભાગ્યે જ દેખતા કરી શકે, અને તોપણ તેમાં કંઈક અપૂર્ણતા હોય એવું લાગ્યા કરતું.

તે મૂર્ખ ન હતી. યોગ્યવેચારવે તથા રીતભાતમાં સુશિક્ષિત સ્ત્રીના જેવું જ તેનું વર્તન હતું; અને તોપણ જેને તે સર્વદા ઉંચા પ્રકારના સંસ્કાર કહેતો, અને જે એક ઉત્તમ સ્ત્રીમાં હોવા આવશ્યક છે, એવું તે માનતો, તે તેનામાં સ્વસ્થ અંશમાં પણ ન હતા. અને જે સ્ત્રીમાં આ નથી, તેનાથી મને કદી પણ સંતોષ થાય એમ નથી, એવું તે હૃદયેશાં કહેતો હતો. વધાર્થ સ્ત્રીમાં જે ઉંચા પ્રકારનું લાવણ્ય હોવું જોઈએ, તે તેનામાં તેને જણાયું ન હતું. વળી તેના સ્વરમાં એક પ્રકારની એવી તો ગૂંથણ હતી કે જેથી સ્પષ્ટ થતું હતું કે તેના ગાવાથી કોઈનું પણ હૃદય ભાગ્યે જ દ્રવે. અને મંદુર કંઠવિનાની સી સમરાંગણમાં શસ્ત્રવિનાના સૈનિકજેવી છે. સામા મનુષ્યના હૃદયને પ્રસન્ન કરવાનો તે સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરતી, અને તેથી સદવાસને માટે તે લાયક હતી, પરંતુ પત્નીને માટે તો ન હતી. આમ છતાં જેટલી વાર તેના સમાગમ તેને રહ્યો હતો, તેટલા સમયમાં તેણે ખાસ રસ ઉપજે એવું કંઈ જ કંઈ ન હતું, પરંતુ આ વાત વિનાયકના લક્ષમાં તે એકલો પડ્યો ન હતો ત્યાંસુધી આવી ન હતી.

ચારુચીકાને વિનાયકે જોઈ તે હાલંથી જ તેને એમ લાગ્યું હતું કે આ સ્ત્રીએ માત્ર હૃદયે હરી લીધું છે, અને તેથી જ તારાકુમારીને ત્યાંથી પોતાને ઘેર જવાને ઉક્તી વખતે તેણે 'વળી પાછાં આપણે અમુક દિવસે પુનઃ મળીશું' એમ કહીને ચારુચીકાને પુનઃ મળવા આપવા પોતાની જગા જણાવી હતી. પણ તારાકુમારીના ઘરના વાતાવરણમાંથી બહાર આવ્યા પછી દવે તેનું મન કંઈક બદલાયું હતું. તેને જણાયું કે ચારુચીકાના સંબંધમાં ઉંચા વિ-

ચાર બાંધવામાં મેં ભૂલ કરી છે. આમ છતાં, છેલ્લી ક્ષણે પુનઃ મળવા આવવાની, તે પણ અમુક દિવસે મળવા આવવાની કલુકાત તે આપી ચુક્યો હતો. આવી કલુકા કેવો પરિણામ આવશે તેનો કશો વિચાર તે ક્ષણે તેને આવ્યો ન હતો. વળી આવી કા આવવાની વખતે, તેના 'મનોરાજ્યની એક જ સ્ત્રી' સાથે ચારુશીલા સ્વરૂપ અંશમાં પદ રાખરી કરી શકે એમ ન હતી, તેનું પણ તેને જ્ઞાન રહ્યું ન હતું, એ પણ આશ્ચર્ય પ્રસંગ બન્યો હતો.

તારાકુમારીને ત્યાં વિનાયક આવ્યો તે ક્ષણથી જ વિનાયકનું અને ચારુશીલ દેવ્ય એકબીજાની સાથે ગંદાર્થ જન્ય, એવો પોતાનાથી બનતો સર્વ પ્રયત્ન કરવામાં કુમારીએ કરી જ કચાશ રાખી ન હતી. વિનાયક અને ચારુશીલા પોતાનામાં રહેલી તમ ભુક્તિને અને લક્ષણોને બહાર પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન કરે, એ પ્રકારે તેણે વાર્તાનો કાદ્યો હતો. ચારુશીલા સ્ત્રીઓમાં એક અમૂલ્ય રત્નરૂપ છે, એવું વિનાયકના મનઉપર વવાને, તથા તે જ પ્રમાણે વિનાયક એ પુરુષોમાં એક અનુપમ પુરુષ છે, એવું આ જ્ઞાના મનઉપર દસાવવાને તેણે તેઓ બંને ન સમજે એવી રીતે પોતાનાથી બનતો કર્યો હતો. આ બંનેનું એકબીજાના ઉપર આકર્ષણ યાવ, એ તેનો ઉદ્દેશ હતો, અને તે વિજયી થઈ હતી. ગાળે ગાળે તે ગમે તે નિમિત્ત કાઢીને, થોડી ક્ષણે આરમ્ભ બહાર જતી રહેતી, અને જ્યારે જ્યારે વિનાયક ઉઠવાની તૈયારી કરતો ત્યારે કંઈક પ્રસંગ ઘાટતી કે જેથી વળી તેને થોડી વધારે વાર બેસવું પડે.

એક પ્રસંગે ચારુશીલા કંઈક નિમિત્તે ત્યાંથી જરા ઉઠીને બહાર ગઈ હતી, તે સં લાગ સાધીને તેણે વિનાયકને કહ્યું હતું કે મેં મારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. હવે ચારુશીલે જોવા અનુપમ રત્નને કેવી રીતે તમારું પોતાવું કરી લેવું, એ તમારી કુશળતાઉપર અ રાખે છે. જો આ લાગ જવા દીધા તો પછી તમે આખો જન્મ કુંવારા જ રહી જ લક્ષ્મી ચાંદ્રિકા કરવા આવતાં કપાળ સંતાડવું, એના જેવી મૂર્ખતા બીજી એકે નથી.

વળી એક પ્રસંગે વિનાયકને ઉઠીને બારીઆગળ જવું પડ્યું ત્યારે તે લાગ જો તેણે ચારુશીલાના કાનમાં કરી દીધું કે આવો રૂડો અવસર જવા દઈશ તો ફરીફરી કરી મળનાર નથી, એ નક્કી જ બોલુજે. એને જો તે રીતે જુરફી નાંખીને વશ કરી હસતુ મુખ રાખીને તેની સાથે એવી ચતુરાઈથી વાત કર કે તે પાણી પાણી થઈ જાય. પરંતુ થોડીશ પણ આના જેવો ભુક્તિવાળો, સુંદર અને સફળથી પતિ તને ક્યાંદિ મળનાર નથી, માટે પછીને જન્યમાં સપડાવવામાં જરા પણ ગરજત કરીશ નહિ.

દેખીતી રીતે ઉભયના હિતને અર્થે કરવામાં આવેલી તારાકુમારીની આ સૂચના વિનાયકે તથા ચારુશીલાએ, અમે ચામટે તેમ કરીએ છીએ તે બહુઆવિના જ પોતા બનતુ પ્વાન આપ્યું હતું, અને તારાકુમારીના ઘરમાં બને સાથે હતાં ત્યાં મુઠી તો તેણે લેવ્ય જાણે એકબીજાની સાથે એકતાને પામ્યાં હોય એમ જણાવ્યું; અથવા તો એક પામ્યાં છે, એમ તેઓએ કલ્પના કરી હતી, અને આથી જ પુનઃ મળવા આવવાની પિ થકે માગણી કરી હતી.

દ્રામ હાય લાગે એવો રસ્તો આવ્યો, અને વિનાયક દ્રામને ઉભી રહેવાના સ્થળ ગળ દ્રામની વાટ જોતો ઉભો. થોડી ક્ષણે નહિ ધર્ષ એટલામાં પાસેની દુકાનમાંથી

પોશાક પહેરેલાં તથા મનુષ્યો નીકળ્યાં. આ ત્રણમાં એક પુરુષ હતો, અને એ સ્ત્રીઓ હતી. સ્ત્રીઓમાં એકની ઉંમર ચાળીશોક વર્ષની લાગતી હતી, અને બીજીની તેર કે ચૌદ વર્ષની લાગતી હતી. તેમનાં ઉત્તમ વસ્ત્રોઉપરથી તેઓ કાંઈ શ્રીમાન્ કુળનાં હશે, એમ તત્કાળ લાન થતું હતું. દુકાનના ઓટલાઉપરથી પેલા પુરુષે સહજ દૂર ઉભેલી એક બગીતરફ દષ્ટિ કરીને ‘હીમા ! ગાડી લાવ’ એમ જીમ પાડી. વિનાયક ઓટલાપાસે જ ઉભો હતો, તે આ જીમ સાંભળી પોતાના વિચારમાંથી જાગૃત થયો, અને પાછું મુખ ફેરવીને તેણે તે પુરુષના સામું જોયું. તે પુરુષની નજર પણ વિનાયકના ઉપર પડી. પરસ્પરનાં નેત્ર મળતાં, ઉભયે એકબીજાને ઓળખ્યા, અને પેલા પુરુષે એકદમ મોટેથી કહ્યું, કાણ વિનાયકરાય કે ? અહો ! તમે અહિં ક્યાંથી ? આપણે ક્યાં મળ્યા હતા, તે સ્મરણમાં આવે છે કે ?

• વિનાયકે ઉત્તર આપ્યો, હા, આપ શ્રીધરરાયની ઓશીસમાં કેટલાક દિવસઉપર પાંધામાં હતા, અને આપણે પાંચેક કલાક ચર્ચા ચાલી હતી.

તેણે કહ્યું, બરાબર સ્મરણમાં રાખ્યું છે. શ્રીધરરાયે તમારી મારા આગળ ઘણી પ્રશંસા કરી હતી. તેમણે મને જણાવ્યું હતું કે તમારા જેવા મહત્વાકાંક્ષી મનુષ્ય જગતમાં કોણક જ હશે. આજે સવારે જ આ મારાં બહેન અંદાનનાઆગળ મેં તમારા સંબંધમાં જ વાત કરી હતી, અને તેથી તમને સત્વર મળવાને મારાં બહેને તીવ્ર ઇચ્છા દર્શાવી હતી. હું તમને ચીડી લખીને આ સંવિચારના દિવસે અમારે ત્યાં આવવા વિનંતિ કરવાનો હતો, ઓટલામાં તો તમે જાતે જ અત્યારે અહિં મળી ગયા ! કેવું આશ્ચર્યજેવું !

પછી પોતાનાં બહેનતરફ ફરીને તે બોલ્યો, બહેન ! હું સવારે જેમને માટે વાત કરતો હતો, તે જ આ વિનાયકરાય ! પછી વિનાયકતરફ જોઈને તે બોલ્યો, આ મારાં બહેન અંદાનના. પણ તમે અહિં કેમ ઉભા છો ?

વિનાયકે કહ્યું, હું દામની વાટ જોઈ છું.

તેણે કહ્યું, અમારી ગાડીમાં જ સાથે આવો. અમારે પેડર રોડ જવું છે, તે તમને તમે કહેશો ત્યાં મૂકીને જ જઈશું.

વિનાયકે કહ્યું, હું તમારો ઉપકાર માતું છું. મારું ઘર માર્ગમાં આવે છે, એટલે તમને અધિક પરિશ્રમ નહિ પડે.

પુરુષનું નામ માધવજી હતું. તેણે હીમાને ગાડી આગળ લાવવાનું કહ્યું, તે પ્રમાણે તેણે આણતાં, આ ચાર જણાં, પોતપોતાની યોગ્યતાપ્રમાણે ગાડીમાં બેઠાં. વિનાયકના બેઠા પછી માધવજીએ કહ્યું, વિનાયકરાય ! આ મારી ભાણેજ સુભદ્રા છે. તેના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયે ગઈ કાલ જ બાર માસ થયા છે. તેમને આ અમારી સુભદ્રાવિના બીજું કોઈ સંતાન નથી. તે પોતાની પાછળ ચાળીશ લાખ રૂપૈયા રોકડા તથા વાડી, બાંગ, બગલા વગેરે પુષ્કળ સ્થાવર મિલકત મૂકી ગયા છે. વીલમાં તે સંધ્યાની વારસ અમારી બહેન સુભદ્રાને તેઓ દેવાની ગયા છે; પરંતુ તે સાથે તેમણે એવી એક શરત નાંખી છે કે તેનું કોઈ ઉચ્ચ અભિલાષાવાળા, સદ્ગુણી પુરુષસાથે લગ્ન કરવામાં આવ્યાપછી, જ આ સર્વ સંપત્તિ તેને મળે. તે પુરુષ ગરીબ ઘરનો હોય તોપણ ચિંતા નહિ. શ્રીમાન્તા છેકરા સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરતા હોવાથી, તથા ઉચ્ચાભિલાષાવિનાના હોવાથી ઉલ્લેગાદિ જે સદ્ગુણો જોઈએ તે તેમનામાં ન હોવાથી તેમનામાં નવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી,

અને ઘણે પ્રસંગે જે પ્રાપ્ત હોય છે તેવું પણ ઉત્તમ પ્રકારે સંરક્ષણ કરી શકતા નથી. આથી પોતાના જન્મમાતામાં ઉચ્ચાભિલાષનો આસ સદૃશ્ય તેમણે પસંદ કર્યો છે. હવે આવા કોઈ પુરુષને હું અને મારા બહેન ચંદ્રાનના ઘણા સમયથી શોધીએ છીએ, પણ હજી સુધી અમને તેવો કોઈ મળ્યો નથી. આજ સવારે આ સંબંધમાં વાતો નિકળતાં મને અકસ્માત જ તમારા સંબંધમાં શ્રીધરરાયે કહેલાં વચનો સ્મરણ થઈ આવ્યાં, અને મારાં બહેનને તમને જોવાની તત્કાળ ઇચ્છા થઈ આવી હતી. કહે છે કે જ્યારે સાડાં ઘવાતું હોય છે, ત્યારે અનાયાસ સઘળું અનુકૂળ જ થતું આવે છે, તે આજે ખરું પડ્યું; નહિ તો આમ માર્ગમાં આ રીતે તમારો આવિતો મેળાપ ક્યાંથી થાય ?

વિનાયકે કહ્યું, આવા પ્રસંગો બનવામાં કારણો તો હોય જ છે, પણ આપણને તે અદૃષ્ટ હોવાથી, અથવા આવા પ્રસંગોનાં કારણો ઉપર ઉતરી આપણે શોધી કાઢેલાં ન હોવાથી, આમ બનનાર હતું, એમ આપણે કહીએ છીએ.

માધવજીએ કહ્યું, તમારું કહેવું ખરું છે; પ્રત્યેક વાતનું કંઈ કારણ તો હોય જ છે. પણ હવે આવી ઝીણી વાતમાં બંધાને ઉતરવાનું ક્યાંથી અને ? આપણે નિરાતે કોઈ દિવસ આ સંબંધમાં વાત કરીશું. આપણી આ મુલાકાત કંઈ આટલેથી અટકે, એવું થોડું જ છે. પછી પોતાની બહેનતરફ જોઈને તેણે કહ્યું, બહેન ! વિનાયકરાયને તારે કંઈ પૂછવું હોય તો બહે પૂછજે.

ચંદ્રાનનાએ કહ્યું, વિનાયકરાયજી ! તમારોઅમારો આ પ્રથમનો પરિચય છે, તેમાં વળી અમે બેરાં પડ્યાં, એટલે વળી પુરસ્ક્રમ્યે નિર્ભયપણે વાત કરતાં સક્રિય થાય, એ સ્વાભાવિક છે. મારા ભાઈએ હમણા કહેલી વાત તમે સાંભળી છે. આ મારી પુત્રી મુલદ્રા છે. તેના પિતાએ તેને પોતાનાથી બને તેટલું ઉત્તમ શિક્ષણ આપ્યું છે. તે જીવ્યા હોત તો તેને માટે કોઈ લાયક પતિ શોધી કાઢત, પણ એ કુરજ હવે અમારે માથે આવી પડી છે. મારા ભાઈએ તમારાં મારા આગળ ઘણાં વખાણ કર્યાં છે. તમારી આકૃતિ જોતાં તેમ જ આ સ્વરૂપ પરિચયમાં તમારું વર્તન જોતાં તેવું કહેવું ખરું માનવામાં સંશય ધરવો ઘટતો નથી. એમ છતાં તમે અસાધારણ ઉચ્ચાભિલાષવાળા છો, એમ મારા ભાઈ કહે છે, તે શાથી પ્રમાણવાળું છે, તે તમારા મુખથી હું જાણવા ઇચ્છું છું. તમે એવા તે કેવા ઉચ્ચ અભિલાષો ધર્યાં છે, તે કૃપા કરી કહેશો ?

વિનાયકે લજ્જા પામતાં કહ્યું, તમારા ભાઈનું કહેવું સાચું છે. મારા ઉદ્દેશો ઘણા જ બારે છે; તે કેવી રીતે હું સિદ્ધ કરી શકીશ, તે હજી સુધી મને અસ્પષ્ટ જ છે.

ચંદ્રાનનાએ કહ્યું, પણ તે શા છે, તેવું સંક્ષેપમાં કંઈક સ્વરૂપ તમે મને નહિ સમજાવો ? હું સાચું કહું છું કે તે સાંભળવાથી મને જોદદ આનંદ થશે.

તેની ઇચ્છાને આટલી સત્વર હું શા માટે સ્વીકારું છું તેવું જાન બૂલી જઈને, તથા પોતાની શ્રમ વાત હજી સુધી તેણે કોઈને કહી નથી, તથા જ્યાંસુધી તે કુંવારો છે, ત્યાં સુધી તે કોઈને તેણે ન કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે સર્વ વિસરી જઈને વિનાયકે કહ્યું, એ સંબંધમાં મારાથી બનશે તેટલું સઘળું હું તમને અવરજી કહીશ. પણ આમ માર્ગમાં તે કહી શકાય તેમ નથી; અને કદાચ કહેવા માંડું તો પણ હવે એક એ મિનિટમાં મારું ઘર આવી પહોંચે એમ છે.

અંદાનનાએ કહ્યું, ઘર આવી પહોંચશે તો શી ચિંતા છે? અત્યારે અમારે ત્યાં જ ચાલો. વાણુ ત્યાં કરજો, અને રાત્રે સુઈ પણ ત્યાં જ રહેજો. સવારે અમારી ગાડી તમને તમારે ત્યાં પહોંચાડી આવશે.

વિનાયકે કહ્યું, તમારા મારાપ્રતિના આવા ઝેમને માટે હું તમારો ધણો આભારી છું. પણ અત્યારે તમારે ત્યાં આવી શકવા હું અસમર્થ હોવાથી હું તમારી ક્ષમા માગું છું.

અંદાનનાએ કહ્યું, ત્યારે તમારો જતાંત સંભળાવવા માટે તમને અનુકૂળ કોઈ સમય કહો. અમારો ભીમા તે સમયે ગાડી લેઈને તમને તેડવા તમારે ત્યાં આવશે.

વિનાયકે કહ્યું, ગાડીની કંઈ જરૂર નથી. તમારા કામમાં કંઈ પ્રતિજ્ઞ નડે એવું નહિ હોય. તો રવિવારની સાંજે જ વાગતાં આવતાં મને અડચણ નથી.

અંદાનનાએ કહ્યું, પ્રતિજ્ઞ નડે એવું તો કશું છે જ નહિ, અને કદાચ હોય તો પણ તમારે માટે તેવા કોંકડા પ્રતિજ્ઞાને દૂર કરવા પડે તોએ શું થયું. પછી ભીમાને હાંક મારીને તેણે કહ્યું, ભીમા! આમ જો! આ ભાઈને રવિવારની સાંજે જ વાગતાં આપણે ત્યાં આણુવાના છે, માટે આપણી ગાડી બરાબર સાક્ર પાંચ વાગતાં લેઈને એમને ત્યાં ખડી કરજો, સમજ્યો કે?

ભીમાએ કહ્યું, જી હાલુ સાહે, પણ એમનું ઘર ક્યાં આવ્યું?

અંદાનના વિનાયકને પૂછવા જતી હતી, એટલામાં વિનાયક પોતે જ બોલી ઉઠ્યા, સજુર, અહિં જ ગાડી અટકાવો. પછી તેણે અંદાનનાને કહ્યું, હું આ ખાંચામાં જમણે હાથે પેલા ત્રીજા માળામાં પાંચમી બોલીમાં રડું છું.

પછી વિનાયક ગાડીમાંથી ઉતર્યો, અને જુદા પડતી વખતે જે વિનયવચનો ઉભય પક્ષતરફથી બોલવામાં આવે છે, તે બોલાઈ ગયા પછી પોતાને ઘેર ગયો. અડતાળીશ કલાક પછી તેને ચાળીશ લાખની સંપત્તિવાળા એક શેઠને ત્યાં પરાણાતરીકે જવાનું હતું. તેના ભવ્ય ખંગલામાં અને આ તેની ઓરડીમાં કેટલો ભારે તકાવત હતો! ત્યાં કાચ, ટેબલો, ખુસ્તીઓ, તથા અત્યંત શોભાવાળો જોવા જોઈએ તેવો સરસામાન હતો, ત્યારે આ ઓરડીમાં પાથરવાની સુંદર ચોતરું પણ ન હતી. ત્યાં લકઘી ઊંચે ઉછળતી હતી ત્યારે અહિં જીવનના નિર્વાહમાટે જોઈતી વસ્તુઓના પણ વાંધા હતા. ત્યાં ખંગલાના આંગણમાં પ્રવેશ કરતાં જ ચાકરો સેવામાં હાજર હતા, ત્યારે અહિં ઓરડીનું બારણું પણ હાથે ઉઘાડવાનું હતું, તથા અંધારામાં ફેંફળીને દીવાસળીની પેટી સોંધી કાઢીને દીવો પણ હાથે કરવાના હતા. ત્યાં નરમ નરમ કોચઉપર બેસવાનું હતું અને ચાકરો આવીને કપડાં ઉતારી તેને ચોખ્ખ સ્થળે વ્યવસ્થાથી મૂકનારા હતા, ત્યારે અહિં હાથે કપડાં ઉતારીને તેમને પોતાને હાથે જ ખીટીએ બેસવાનાં હતાં. ત્યાં રૂપાના ટાટમાં ભાતભાતનાં તૈયાર બોજનપર બેસવાનું હતું ત્યારે અહિં હજી હાથે જ સુમે ચેતવી, બે લાખનાં ચોટી કાઢવાનાં હતાં. કેટલો ભારે તકાવત! અને આવો તકાવત શા માટે? ચાળીશ લાખના ધણીમાં શી એવી વધારે ચોખ્ખતા, અને વિનાયકમાં શી એવી બોહી ચોખ્ખતા કે એકને ત્યારે પાણી કહેતાં દુધ મળે છે ત્યારે બીજાને પાણીનાં બે બિંદુ મેળવતાં પણ પ્રાંશ પડે છે! જીવન કેવું વિચિત્ર છે! અને આ બધા વિચારો વિનાયકના હલમાં એક પછી એક ધ્રુવતાં તેનું મન શોકસમુદ્ધના કિનારાઉપર લેવું રહીને અંદર પડવાની તૈયારી કરતું હોય તેમ તેને જણાયું. તે નિઃશ્વાસ

મૂકવાની તૈયારીમાં હતો, એટલામાં પુનઃ કોઈ દિવસ શોકને અથવા ચિંતાને વશ ન થવાની યોગ્ય દિવસઉપર કચેલી પ્રતિજ્ઞા તેને કમરણમાં આવી. તે સાવધ થઈ ગયો, અને શોકસમુદમાં અંધાપાત કરતા પોતાના મનને તેણે બળથી પકડી રાખ્યું.

વાણીની તૈયારી કરતાં કરતાં તે મુલદાના સંબંધમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ગાડીમાં અંદાનનાની સાથે વાત કરતાં તેણે પ્રસંગોપાત્ત તેના તરફ દૃષ્ટિ નાંખીને તેનું અવલોકન કર્યું હતું. તેના મુખઉપરથી તથા ચાલતી વાતચીતમાં તેના નેત્રમાં થતા હાવભાવથી તેને સમજાયું હતું કે તે ઘણી શુદ્ધિમાન તથા મુશિક્ષિત બાળા છે, પરંતુ તેનું હૃદય તેને જોઈને જરા પણ આકર્ષાયું ન હતું. બીજી બધી વાતે તે ઉત્તમ બાળા જણાતી હતી, પણ તેનામાં એક જ દોષ હતો, અને તે એ કે તેની મુખમુદ્રામાં પુરુષના હૃદયને અનુરાગ ઉપજાવે, એવું કશું જ ન હતું. અને એક સ્ત્રીમાં આ લક્ષણ ન હોવું, એ કેટલું દુર્ભાગ્ય છે ! બીજા બધા ઉત્તમ ગુણોની સાથે મનોહારિત્ર એ સ્ત્રીમાં પ્રથમ હોવું જ જોઈએ. તેવિના તેનું સ્ત્રીત્વ બીજી બધી વાતે ઇન્કૃષ્ટ છતાં પણ પુરુષને અપૂર્ણતાનું જ ભાન કરાવે છે. આથી મુલદાના સાથે સંબંધ બાંધવાનો વિચારસરખો પણ વિનાયકના હૃદયમાં ઉઠે એમ ન હતો.

તો પછી શા માટે અંદાનનાને ત્યાં રવિવારે જવાનું તેણે સ્વીકાર્યું ? આ પ્રશ્ન તે પોતાના મનને પથારીમાં સુતાં સુતાં પૂછવા લાગ્યો, પણ તેનું કશું સમાધાન તેને મળ્યું નહિ. તેણે ઉંઘવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ આજે નિદ્રા તેના ઉપર કૃપાળુ થઈ નહિ. આરુદ્ધીત્રાના તથા અંદાનનાના પ્રસંગો વારંવાર તેની દૃષ્ટિસમીપ ખડા થવા લાગ્યા, અને વિવિધ તકોમાં તેના મનને તાણવા લાગ્યા. આમ આખી રાત્રિ તેની વિચારમાં ને વિચારમાં નીકળી ગઈ. લગભગ છેક સવારમાં તેની આંખ મળી. આથી ત્યારે તે જાગ્યો ત્યારે તેને જણાયું કે આજે તેને ઝોડીસમાં જતાં બે કલાક મોડું થશે. આમ છતાં, તેથી તેને બચતા ધર્ષ નહિ, કારણ કે પૂર્વે તે કોઈ દિવસ પણ મોડો થયો ન હતો, એટલું જ નહિ, પણ ઘણી વાર ઝોડીસનો વખત વીતી ગયા છતાં પણ તે ત્યાં બે ત્રણ કલાક વધારે બેસતો, અને કામ કરતો.

ઝોડીસમાં જતાં, બાપારીવર્ગના લક્ષ્માં જ્યારે તે આવ્યો ત્યારે તેના હૃદયમાં કોઈ અગમ્ય કારણને લીધે અપ્રસન્નતા રચવા લાગી. પોતાના માથાઉપર વિપત્તિનું કોઈ વાદળું ઝમ્મી રહ્યું હોય, અથવા તો તેના હૃદયને અંધકારમય કરી નાંખે, એવું વાતાવરણમાં જ કંઈ રહેલું હોય એમ તેને જણાવા લાગ્યું. પરંતુ સંકલ્પબળથી તથા યોગ્ય સમયઉપર તેણે કચેલા નિશ્ચયઉપર મનને અખંડ જોડી રાખીને તેણે આ ઉદાસીનતાને પોતાના મનમાં પ્રવેશતી અટકાવી. આમ છતાં તે ઉદાસીનતા તો તેના મનમાં પ્રવેશવાને માટે તેના ઉપર હલ્લો કરતી જ રહી; અને આ વાત તેને જરા પણ ઠીક લાગી નહિ.

ઝોડીસમાં આવી પહોંચતાં પોતાની જગ્યાએ બેસીને કામ કરવાનો આરંભ કરતાં પહેલાં, મોડા આવવાને માટે શ્રીધરની ક્ષમા માગવાને તે એકદમ તેની ખાતરી ઝોડીમાં ગયો, પણ ત્યાં અવર્ણનીય માનસિક બચાવી શ્રીધરને ઝોડીમાં આમતેમ કરતો જોઈને તે આશ્ચર્યથી સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

(અપૂર્ણ.)

વિપત્તિથી દવવું કે વિપત્તિને દવાવવી.

બાર વર્ષ ઉપર કેટલાક તરણ પુરુષોએ એકાદ મળીને એક મોટા શહેરમાં એક ઉદ્યોગ કરવા નિશ્ચય કર્યો. તેઓ જે ઉદ્યોગમાં બેસવા હતા તેમાં ઘણો લાભ થાય એવું જણાતું હતું.

આ બાર મનુષ્યોની જીવિકા, કેળવણી અને વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઘણું સારું હતું. વળી તેઓમાં સર્વે પશુ સારો હતો; આથી તેઓને ઓળખનારા સઘળા કહેતા કે આ બાર મનુષ્યોની બનેલી કંપની ઘણું જ સારું કમાશે.

શરૂઆતમાં જ તેઓના પાસા સવળા પડ્યા, અને કેટલાક માસ સુધી તેમને લાભ જ મળતો ગયો. પણ કાંઈ ધંધામાં હંમેશાં જ સવળા પાસા પડે, એવું હોતું નથી. આ નિયમાનુસાર આ તરણ પુરુષોને પણ કેટલાક માસ વીત્યા પછી તેઓના ઉદ્યોગમાં પુષ્કળ પ્રતિબંધો, અને અડચણો આવવા લાગી.

કોઈ પણ માથે લીધેલા મહત્વના કામમાં મુશ્કેલીઓને બેટવાનું તો પ્રત્યેક મનુષ્યના નસીબમાં હોય જ છે, પરંતુ જે સાચા બળવાન પુરુષો હોય છે, તે આવી મુશ્કેલીઓ આવી પડતાં તેથી બચી જાય છે. પરંતુ આ તરણ પુરુષો આવા સાચા બળવાન મનુષ્યો ન હતા; આથી તેઓની કુશળતામાં નિરસાહ, અજ્ઞાન, અને ચિંતા એકદમ વ્યાપી ગયાં. પરંતુ વિપત્તિના ચડી આવેલા આ પ્રથમ તોફાનની મધ્યમાં તે બારમાંના એક મનુષ્યે નિશ્ચય કર્યો કે હું વિપત્તિથી દયવાનો નથી; વિપત્તિને મરે માથે ચડી બેસવા ન દેતાં, હું તેના માથા ઉપર ચડી બેસવાનો. હું બળવાન અંતઃકરણનો યવાનો. ફાવે તે આવો, પણ વિપત્તિથી દુરભડી ન જતાં, હું સર્વદા મારું માથું ઉંચું જ રાખવાનો. ખરેખર, તેણે આ ધણો જ મહત્વનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

અભ્યભાણેનો નિશ્ચય કરીને, તે દિવસથી પછી તેણે મનના ઉંચા પ્રદેશમાં રહેવાનો આરંભ કર્યો, અને એક ક્ષણવાર પણ નીચેના પ્રદેશમાં આવવાનું તેણે છોડી દીધું. મનના ઉંચેના પ્રદેશ ક્યો છે, તે તમે જાણો છો? ત્યાં ભય, શોક, ચિંતા વગેરે કોઈ વિકારો કદી પણ ફરડી શકતા નથી, તે મનના ઉંચેના પ્રદેશ છે, અને ત્યાં આ વિકારો શત્રુદિવસ પડ્યા ને પાથર્યા રહે છે, તે મનના નીચેના પ્રદેશ છે. આ નીચેના પ્રદેશમાં હજારો મનુષ્યો જન્મથી તે મરણપર્યંત પોતાનું જીવન ગાળ્યા કરે છે. હજારમાં કે લાખમાં એકાદ સરકારી પુરુષ જ ઉપરના પ્રદેશમાં રહે છે. આ તરણ પુરુષે પણ ઉપરના પ્રદેશમાં રહેવાનો આરંભ કર્યો. ઘણા મનુષ્યો કોઈ સારું કામ કરવાનો નિશ્ચય તો કરે છે, પણ આરંભ કરવામાં, કાત્ર કરીશું, પરમ દિવસે કરીશું, એમ કરીને દિવસોના દિવસો અને મહિનાના મહિના લાગી નાંખે છે. ઘણાનાં આ રીતે વર્ષોનાં વર્ષો, અને જન્મોના જન્મો પણ વહી જાય છે, પણ આ તરણ પુરુષે તો નિશ્ચય કરવાની ક્ષણથી જ મનના ઉંચેના પ્રદેશમાં રહેવાનો આરંભ કર્યો. સુખના દિવસોમાં તે જે ટંકી પ્રસન્નતા દર્શાવતો હતો, તેટલી જ પ્રસન્નતા તે દુઃખના દિવસોમાં પણ દર્શાવવા લાગ્યો. ન્યારે મુશ્કેલીઓનું ધમધાર કાળું વાદળું ચડી આવ્યું ત્યારે તે લમચે હાથ દબાવે, હવે શી વડે થશે, એવા વિચારોમાં ચિંતા કરતો બેસી ન રહ્યો, પણ મુશ્કેલીઓને ટાળવાને, અને

દુઃખઉપર વિજય મેળવવાને પૂર્વકરતાં વધારે દૃઢ નિશ્ચય તેણે કર્યો.

તેના વિનાના બાકીના અગીયાર જણે આ પ્રકારનો નિશ્ચય કર્યો નહિ. તેમણે શા માટે તેવો નિશ્ચય નહિ કર્યો હોય, તેનું કારણ તો આપણા જેવાને અગમ્ય જ રહેવાનું. આવી ઘણી બાજોના આપણને ખુલાસા જડતા નથી, તેવો આનો પણ ના જડે તો સુઝાવાનું કારણ નથી. કદાચ આવા નિશ્ચયથી કર્યો જ લાલ નથી, એવું તેઓએ જાણ્યું હશે. પણ એવું તેઓએ શા માટે જાણ્યું, એવો બીજો અથ્ર પાછો નીકળે છે, માટે એવા ઉંડા પાણીમાં હાલ પડવાનું કારણ નથી. કોઈ સમયે નિરાતે તેમાં પડીશું. આજે તો આ વાતમાંથી જોધ લેવાનું જે આપણું કર્તવ્ય છે, તે જ કરીએ, એટલે થયું.

સુખ આપ્યે જગતના બધા જ મનુષ્યો રાજી રાજી થઈ જાય છે, અને દુઃખ આપ્યે અથવા દુઃખનો સંભવ જણાયે લાંબાં મોં કરી રડવા અથવા ચિંતા કરવા મચી પડે છે. આ અગીયાર જણા પણ જગતના આ ચાલતા ચીલામાં જ ચાલવા લાગ્યા. પશુઓને ચાલતા ચીલામાં જ આંખો મીચીને ચાલવું બહુ ગમે છે. ઘણા પેરોણા મારવામાં આવે છે ત્યારે જ તેઓ ચાલતા ચીલામાંથી બહાર નીકળે છે. સામાન્ય મનુષ્યો પશુજેવી જીવિવાળા છે. તેઓનાથી જુના ચીલાનો ત્યાગ થઈ શકતો નથી. કોઈ વિરલ જ નવો માર્ગ કાઢે છે, અને તે માર્ગે વહે છે. આ અગીયાર મનુષ્યો સામાન્ય હતા, એટલે જગતનાં બધાં મનુષ્યો જેમ કરે છે, તેમ હમણે હાથ દબને રડવા લાગ્યા, તથા હાથ હાથ ! હવે શું થશે, એવી ચિંતા કરવા લાગ્યા. પેસો બારેયો મનુષ્ય જ વિરલ હતો. તે સંઘનાંચેને ચીલે માંમે એવો ન હતો.

જે વખતે ઉદ્યાગ ધમધાકાર ચાલવા માંડ્યો હતો, તે વખતે જેમ એક પંક્તી માલનો પુષ્કળ ઉપાડ થતો હતો, તેમ અન્ય પંક્તી પુષ્કળ નવો માલ ખરીદવો પડતો હતો. વેચાણુ થયેલા માલનાં નાણાં ધારવાપ્રમાણે સત્તર પચાસ નહિ, અને નવો માલ આપનારાં ચોનાં નાણાં મુદતસર ન સુકવી આપવાથી તેઓના તરફથી પ્રતિદિન તગાદો વધવા માંડ્યો. આપ્રમાણે જેમ જેમ તગાદો વધતો ગયો તેમ તેમ પેલા અગીયાર મનુષ્યોની ચિંતા વધતી ગઈ. ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેઓની ઉંઘ પણ જતી રહી. માત્ર આપણો વિરલ તરુણ પુરુષ જ આ સમયમાં નિશ્ચિંતપણે ઉંઘતો. પણ આ ઉંઘ બેદરકારીની ન હતી. તે જણતો હતો કે ઉધરાણીનાં નાણાં વસુલ કરવાને માટે શારીરિક શ્રમની જરૂર છે; અને શારીરિક શ્રમ શરીર સાફ હોય છે, તો જ થઈ શકે છે, અને સાફ શરીર, સારી પેટે નિદ્રા લેવામાં આવે છે, તો જ રહે છે. આથી પોતાની ઉંઘમાં ખસેડ પહેણે એવું કશું જ તેણે કયું નહિ. તેણે ચિંતા કરતા પથારીમાં પાસાં ધસતા પડ્યા રહેવાનો અપેક્ષ્ય માર્ગ ગ્રહણ કર્યો નહિ. તે નિયમિત સમયે રાત સુઈ જતો, અને થયાથી રીતે ઉંઘતો; અને સવારમાં જ્યારે તે કામ ઉપર જોડાતો ત્યારે શરીરના, મનના અને આત્માના પૂર્ણ બળથી કામ કરતો. નિસાસા નાંખવાને માટે અને ચિંતા કરવાને માટે તે ઉદ્યાગમાં જોડાયો ન હતો, પણ વિજયને પ્રાપ્ત કરવાને જોડાયો હતો, અને તે જણતો હતો કે જે વિપત્તિઉપર તેણે જ્ય મેળવવો જ છે તો પછી તેણે વિપત્તિને દેખાને દીઠાડજ ન જ થયું જોઈએ; વિપત્તિના છુંદા તેણે છુંદાવું ન જ જોઈએ, પણ વિપત્તિના માથા ઉપર પોતાનો પગ મૂકાને વિપત્તિને છુંદવી જોઈએ.

ન્યારે ન્યારે ધાર્યાપ્રમાણે ઘાટ ન હોતો ઉતરતો ત્યારે પેલા અગીયાર જણા નિરાંને ખાતા પણ નહિ, અને ઉંઘતા પણ નહિ; અને ન્યારે ન્યારે કંઈ ખરાબ સમાચાર આવતા ત્યારે તેઓ દગલાજેવા થઈને જીતનપર પડતા. પરંતુ આપણા વીર પુરુષના સંબંધમાં આવું કશું જ બનતું નહિ. ગમે તેવા ખરાબ સમાચાર સાંભળવામાં આવે, અથવા ભવિષ્ય ગમે તેવું ખરાબ દેખાય તોપણ તે હરથા જ કરતો; અને આ હસવું શું કીકુંશ્ય હવું કે ? બિલકુલ નહિ. ઉલટું તે ખરેખર, દદ નિશ્ચયશું, અને ભવિષ્યમાં વિજયના સંબંધની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને સૂચવતાં હવું. જાણે આ પ્રકારે હસીને તે વિપત્તિને કહેતો ન હોય કે તારામાં મને દાખી દેવાનું કશું જ સામર્થ્ય નથી, તું મારે મન મગતરાજેવી છે, અને હું તને કાણમાં ચાળી નાંખીશ.

વિવિધ પ્રસંગોમાં નિરુત્સાહ અને લથ તેને નરમધેશ ન કરી નાંખે એટલા માટે બળવાન અને નિશ્ચયાત્મક વિધિવાદો વારંવાર બોલીને તે પોતાના મનને બળવાન કરતો. આવી ચટ્ટો તગોદો દાળવા, જોઈએ તેટલું રોક નાણું દુકાનમાં ન હોય તે સમયે તે મનમાં દદતાથી બોલતો કે 'પૈસા ગમે ત્યાંથી પણ અમને મળવા જ જોઈએ; અમારી પાસે તે આવવા જ જોઈએ; અમને તે મળવાના જ.' અને તેટલી દદતાને તથા નિશ્ચયને અંતઃકરણમાં પ્રકટાવીને આ વાડો તે સંકેતે વાર બોલતો. ન્યારે તેને પોતાના મનમાં દુર્જનતાનું ભાન થતું, અને એમ લાગતું કે હવે મન દગલો થઈ જવાની તૈયારીમાં છે તે વખતે તે વારંવાર પોતાના મનસાથે બોલતો કે 'હું બળવાન છું, હું બળવાન છું, હું બળવાન છું.' ન્યારે કોઈ વાત ધાર્યાપ્રમાણે બનતી નહિ ત્યારે તે મોટેથી વિલાપ કરતો નહિ. તે બગેલી બાછને પોતાનાથી બને તેટલી સુધારવાનો શીર્ષી તરત પ્રયત્ન કરવા માંડતો, અને તે પ્રયત્નના કાળમાં પોતાના મનસાથે વારંવાર બોલતો કે 'આ કામ આપ્રમાણે થયું જ જોઈએ. તે પ્રમાણે થવાને માટે જ તે નિર્માણ થયું છે. અમે તેનો સુપરિણામ આપ્યાવિના રહેવાના જ નથી.' આપ્રમાણે જ કોઈ પ્રતિજ્ઞા પ્રસંગ બનતો તે પ્રત્યેક પ્રસંગે તેનું મન અખંડ બળવાન રહે, શુભને જ જોયા કરે, સુખને આપનાર વિષયનું જ ચિંતન કર્યા કરે, તથા શ્રદ્ધાવાન, વિશ્વાસયુક્ત અને અડગ રહે એટલા માટે તે પ્રસંગને બંધોસતી આવે, એવી તે કોઈ દદ નિશ્ચયાત્મક ભાવના કર્યા કરતો.

જે દુકાનમાં આવા લક્ષણોવાળો માણસ હોય તે દુકાનનો ધંધો, વેપારની મંદી છતાં તથા ઉપરાજાપરી મુશ્કેલીઓ આવી પડ્યા છતાં, વધે અને તે પણ પ્રતિદિન અધિક અધિક વધે, એ સ્વાભાવિક છે; અને વળી એ પણ સ્વાભાવિક છે કે આવા દદ નિશ્ચયપ્રમાણે વર્તન કરનાર મનુષ્યનું પોતાનું જીવન પણ વિકાસને પામ્યાવિના રહે જ નહિ. અને થયું પણ તેમ જ. વિપત્તિથી દુર્જન થતા જવાને બદલે તે પ્રત્યેક વિપત્તિથી અધિક અધિક બળવાન થતો જ ગયો, અને તેનું શુભ કારણ એ જ હતું કે વિપત્તિથી તે દગાઈ જતો ન હતો, પણ વિપત્તિને પોતાના પગલે દાખતો; વિપત્તિના સમુદ્રમાં તે ડુબી જતો ન હતો પણ વિપત્તિના સમુદ્રિયર તે પોતાનું વહાણ હંકારતો. ન્યારે ન્યારે દુકાનઉપર કોઈ ખરી કસોટીનો પ્રસંગ આવી પડતો ત્યારે પેલા અગીયાર જણાનાં ગાન ગીતરાજેવાં સિયિલ થઈ જતાં, પણ આ વિરલ પુરુષ તો તે પ્રસંગમાં આરોગ્ય, વીર્ય, બળ, અને અદ્ભુતમનની જાણે સાક્ષાત મૂર્તિ ન હોય તેવા દેખાતો; સ્વપ્નમાં લકાઈમાં ઉતર્યા પહેલાં તે જોડેલા બળ.

દેવી છું. પ્રાણિમાત્રના પરમેશ્વરે મને પ્રાણિમાત્રના નિકટના નિકટ સંગી થવાને મોકલી છે. મનુષ્યમાત્રની સાથે સર્વદા રહીને તેમનું વિષત્તિમાત્રથી રક્ષણ કરવા અને તેમને સર્વોત્તમ શિખરે સ્થાપવા મને આદિ મોકલવામાં આવી છે. પણ—જોડની વાત છે કે જેને હું ચાહું છું, જેની હું સંગી થવા—સદાની સંગી થવા ઇચ્છું છું, તે મારા સાથે પણ જોતા નથી. હું તેમની પાસે જવા યત્ન કરું છું, તેમ તે દૂર જતા જાય છે. જેમને હું સહાય થવા ઇચ્છું છું, તેઓ મને પામી શકતા નથી, અને તેથી મારે તેમની પાસેથી હવે જવું નિષ્ક્રિય. ધણું ધૈર્ય રાખીને હું જગતના અનેક મોટાસરખા ગણાતા મનુષ્યોપાસે રહી છું, પણ તેમણે મારે સ્વીકાર કર્યો નથી. મને સ્વીકારી તેઓ દુઃખમાત્રથી દૂર થઈ તેમની સર્વ ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવા તેઓ સુભાગ્યવાન થાય એવું મને લાગતું નથી. તેમના પ્રદેશમાં રહેવામાં મેં થોડું ધૈર્ય રાખ્યું નથી, છતાં તેઓ મને જોઈ શક્યા નથી—મારો ઉપયોગ કરી શક્યા નથી—તેથી હવે હું તેમની સંગી થઈ શકું એમ નથી—તેમનાથી હું દૂર જઈશ. તેમ છતાં પણ એટલી દૂર તો નહિ જ જઈ કે જ્યાંથી જેમની સંગી થવા હું ઇચ્છું છું, તેઓ મને ઘણા ધીમા સ્વરે અથવા ઇશ્વારામાત્રથી જોલાવે તો હું તેમનો ધીમા સ્વર ન સાંભળી શકું અથવા ઇશ્વારો ન જોઈ શકું, અને તેથી તેમની પાસે ન આવી શકું. મારા વહાલા બાળક ! તારો શોક અને તારી ઇચ્છા આ તારા રમણીય બાળના મંદુર સુવાસની વાયુમય લઢરિઓસાથે મારી પાસે આવ્યાં, અને તેથી તારાળ હું આવી છું. શું તારે આ નાના સુંદર છોડ અને મનોહર પુષ્પોજોવા થવું છે ? હું તને કહું છું કે તું આ આખા બાગ અને ખીચ સઘળી વસ્તુઓકરતાં એક છે, વધારે રમણીય છે. જો કે તું આ તારા અપંગ શરીરને જ જુએ છે, અને તેનો જ અનુભવ કરે છે, અને તોપણ એ તારા શરીરના તુટ્યા ઝળાણી અંદર કાંઈક અત્યંત આશ્ચર્યકારક અને અત્યંત રમણીય એવું છુપાઈ રહેલું છે કે જેનું વર્ણન કરી શકાય એમ નથી. એ એવું અદ્ભુત છે કે જે લાંબા સમય અને તેથી પણ લાંબો સમય—અખંડ—જીવશે, અને જીવેને પામશે કે જેટલા સમયમાં આ સુંદર બાળનાં કોમળ પુષ્પો ચીમળાઈ, સુકાઈ અદશ્ય પણ થઈ ગયાં હશે. મારા હૃદયરૂપ વહાલા બાળક ! જે હું કહું છું તે તું અંદરથી શ્રવણ કરે છે અને તેને માને છે ? તથા આ મારું સત્ય તારું હૃદય શું સદાને માટે ધારણ કરી રાખવા તૈયાર છે ? તો તારા આ અપંગ શરીરરૂપી ઝળાણી અંદર રહેલું એ ગુપ્ત તને એકપદે સ્થાપશે. તને આરોગ્ય, અમૃત અને સમગ્ર બળ આપશે. તને જગતમાં સર્વથી ઉપયોગી બનાવશે. શું તું તે ઇચ્છે છે ?

‘હા—હા—હૈ અદ્વાની દેવિ ! હું એ જ ઇચ્છું છું, મારી એ જ ઇચ્છા છે. હું મારા પોતાનામાં જ પ્રવેશીશ. તમે મારી સાથે રહેજો. અને એમાંનું બધું મને બતાવજો. હું જગતમાં અત્યંત ઉપયોગી થઈ એવું હૈ દેવિ ! મારામાં મને બતાવો ’ અને આ કહેતાં તે જગી ઉઠ્યો, અને તે જ સુંદર બાગ પુનઃ જોયો; પ્રવૃત્તિ આ વખતે તે બાગના વાયુનો પ્રત્યેક મંદુર પ્રવાહ તેને સ્પર્શતાં તે અદ્વાને જ સ્પર્શતો હોય—તેની સાથે પેત્રી દિવ્ય અદ્વા સ્પર્શ કરતી હોય એમ તેને અનુભવ થયો. સ્વપ્નની એ અદ્વાની દેવીના જીવંત શબ્દો તેના અણ્, અણ્માં રૂપેરી ઘંટડીસરખો મંદુર રૂપ કરી રહ્યા. તેની અંતરની દૃષ્ટિથી—તેના અંદરના શરીરથી એ અદ્વાની દેવી કદાપિ વિખૂટી પડતી જણાઈ નહિ. તેને પોતાના અંદરના અણ્-અણ્માં જોતપોતવેકરૂપ થઈ રહેલી અનુભવવા લાગ્યો. દરેક પળે તે અદ્વાની દેવીના શબ્દોને

રમરણ કરવા લાગ્યો, અને તેનું વચન ઘોઘ સમયમાં સત્યરૂપે પ્રવક્તા થયું.

આને એ પૂર્વનો દુઃખી બાળક એક અત્યંત સમર્થ પુરુષ થયો છે. અંદરથી અને બહારથી તે અદ્વિતીય બની રહેલો છે. અદ્વાની રમણીય દેવી નિરંતરની તેની નિકટની સંગી થઈ રહી છે. અને આ જ પ્રમાણે જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ અદ્વાની દેવીને નિકટની સંગી કરી રાખે છે, તેઓ સર્વ ખરે જ જાગતા ખીચેલા પુણ્ય કરતાં અનેકગુણવધિક વિદ્યાસને પામી જગતને અત્યંત ઉપયોગી થઈ રહે છે.

મનમાં કામને જોડવા કરતાં કામમાં મનને જોડવું એ કાર્યસિદ્ધિનું પ્રધાન લક્ષણ છે. આજે મનમાં આપણે હમ્મરો કામને જોડીએ છીએ, તેથી કામને સિદ્ધ થવામાં જોડાએ તેવી પુણિ મળતી નથી. કામમાં મન જોડીએ છીએ તો જ સિદ્ધિ અથવા કુળપ્રાપ્તિ થાય છે. કામને નિશ્ચય કરી તેમાં મન જોડવાથી મનને એક વસ્તુમાં રહેવાનો અભ્યાસ પડે છે. અને મનમાં કામ જોડવાથી હમ્મરો કામ મનમાં જોડાય છે, અને મનનું બધું તેમાં વહેંચાઈ જાય છે, તેથી હમ્મરો કામના વિચારો મનને આપવા જરૂર નથી. એક કામ કરવાનું નિશ્ચય કરો અને તેમાં મનને જોડો. તેમાં સ્થિરતાથી જોડાવું મનના બાળનું પોષણ કામને મળશે. મનમાં કામને જોડવાથી મનને વધારે અદ્વિતીય કરવાનું થાય છે, ત્યારે કામમાં મનને જોડવાથી તેને અંતર્મુખ થવાનો અભ્યાસ પડે છે.

કામમાં તેઓ ધણા જ વેગથી વિજયી ચતા જણાય છે અને એ લક્ષણો જેમણે પ્રત્યેક કામમાં વિજયને મેળવવો છે, અને કામને પોતાનાતરફ વધારે આકર્ષવું છે તેમને ધણું જરૂરનાં છે.

સેસિલ કહે છે કે કામમાત્રનો મૂળ પાયો તે તેની વ્યવસ્થા છે, અને સમયનાં નિયમિતપણાશિવાય કોઈ પણ વ્યવસ્થા ઉત્તમ રીતે મોડવાતી નથી. કોઈ પણ કામ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં સૌથી પ્રથમ સમયના નિયમિતપણાની અથવા વાપદાના ખર્ચપણાની પ્રથમ જરૂર છે. માત્ર સમયની અપ્રમાણિકતાને લીધે દીર્ઘલા વાપદા અથવા સુદૃઢ વારંવાર ચુકી જવાને લીધે, હજારો કામોમાં મનુષ્યને નિષ્ફળતા મળે છે. ત્યાં વિજયની અથવા લાભની સંપૂર્ણ આશા હોય, ત્યાં આ સમયનું અપ્રમાણિકપણું પરાજય અથવા હાનિને ઉપજાવે છે. હજારો ઉછરતા ઉછમી યુવકો તેમના કામમાં સમયના બેદરકારીપણાને લીધે, અને વાપદાઓમાં લુહા પડવાને લીધે, સહજ આવી મળતા હજારો લાભના પ્રસંગોને તેઓએ ગુમાવી દીધા હોય છે. તેમની કામ કરવાની સૂક્ષ્મ શુદ્ધિ, કુશળતા અને શક્તિઉપર તેઓએ આ એક દોષને લીધે પાણી ફેરવી દીધું હોય છે. તેઓનું એવું બેદરગપણું, કહેવા કરતાં ગમે તેટલું મોડું કામ કરવાની ટેવ—એને લીધે, તેમની કામ કરવામાં ગમે તેવી શુદ્ધિ અને કુશળતા હોવા છતાં તેમના માલિક અથવા શેઠના વિશ્વાસ તથા સંતોષને મેળવી શકતા નથી. પોતાના ઉપર અથવા માલિકની પ્રીતિ મેળવવાની સંપૂર્ણ શક્તિ અને સર્વ સંભવો હોવા છતાં આ એક દોષને લીધે તેઓ તે સંબંધમાં સર્વદા દુર્ભાગી રહે છે, અને સહજમાં મળનાર ધન તથા યશના મોટા લાભઉપર જરા જરામાં છીણી મૂકી દે છે.

દીર્ઘસૂત્રીપણું અથવા કોઈ પણ કામ કરવામાં પ્રયોજનવિનાનો વિલંબ, એ ગુણનો મનુષ્યના પરાજયસાથે ઘણો સારો સંબંધ રહેલો છે. એ દીર્ઘસૂત્રીપણાને લીધે ધણા લાભના કામમાં ઉલટી ખોટ આવી જાય છે, અને હજારો અમૂલ્યસરખા જીવનનો મનુષ્ય કષ્ટના કરે તેના કરતાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં ક્ષય થાય છે. આ દીર્ઘસૂત્રીપણાને લીધે, અર્થાત્ જે વખતે જે કામ કરવું જોઈએ તે વખતે અને જટલા વખતમાં જે કામ પૂરું કરવું જોઈએ તેટલા વખતમાં તે કામ પૂરું ન કરતાં તેમાં પ્રયોજનવિના વિલંબ કરવાથી સહજમાં વિજયને આપનાર સુદે વિજયને બદલે દાર ખવરાવી છે, સહજમાં લાખો રૂપિયાની સંપત્તિને આપનાર વ્યાપારમાં સંપત્તિને બદલે ગંભીર ખોટો ઘણાને આવી છે, જન્મપર્યંતની બીડ લાગી જાય એવી અનુકૂળતા થવાના પ્રયત્નમાં તેમ ચવાને બદલે ઉલટી વધારે બીડ ઘણાના જીવનમાં ઉભી થઈ છે. ધણા વ્યાપારમાં એ દીર્ઘસૂત્રીપણાને લીધે હાનિકારક ઉચ્છ્વસપાથનો થઈ ગઈ છે, આગાહીના ભયંકર અકરમાતો કે જેનાથી હજારો સ્ત્રી પુરુષોના જીવનની ખુવારી ચઈ જાય છે, અને જેનાથી સંકોટ ધરો તથા કુટુંબો કે જેમાં આનંદની લહરિઓ વલ્લ્યા કરતી હોય છે, ત્યાં શોકની ભયંકર ઓળો ઉછળે છે. આ બધું સમયના અપ્રમાણિકપણાને આભારી છે.

સુદૃઢબંધી કામ અથવા ધારેલા જ સમયે કામ પૂર્ણ કરવાનો આગ્રહ સંપત્તિ તથા વિજયને આપાવે છે, કામના ભારને બહુ ઓછો કરે છે, કામ કરવાની કુશળતાને બહુ ઓછા પ્રકારની કરે છે, અને તેની જ સાથે કામ કરનારના અંતરની ગુપ્ત શક્તિઓને પ્રકાશમાં આણે છે, અને તેના જીવનમાં વધારે સુખનો સ્વપ્ન કરે છે. હજારો મનુષ્યો કે જેઓએ પોતાના કાર્યોમાં સાચો વિજય મેળવ્યો છે તેઓ ખાતરીબંધ એકે અપાજે કહે છે તેઓને જે અ-

મુદ્દય અને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થયાં છે અને યાવ છે તે મુખ્યત્વે કરીને સમયના નિયમિતપણાને લીધે જ છે. તેની જ સાથે તેઓ એ પણ એકલી જ ખાતરીપૂર્વક કહેવાને લેવાર છે કે સમયમાં અપ્રમાણિકપણું કરતાં ગમે તેવો વિજય મળવાનો હદ સંભવ હોય તેમાંથી વિજયને બદલે ભયંકર હાનિ મળે છે. અને સમયના નિયમિતપણાને લીધે સહજ કાર્યમાંથી પણ પ્રસંગે મહાન આણુધાર્યો લાભ નીકળી આવે છે. તેઓ તમને કહેશે કે કાર્ય કરવાનો ખરો સમય તે 'આજ' છે. 'આવતી કાલ' એ મોટામાં મોટી ભ્રાંતિ અથવા અઘરાન છે. 'આવતી કાલની' કલ્પનાએ અનેક મનુષ્યોને ઈશ્વર થતા અટકાવી પશુકરતાં પણ હલકી રીયલિટીમાં મૂકી દીધા છે, તથા મનુષ્યના ભાગ્યને કોટાડીને સમય તે આજ અને હમણાંનો છે. એ સમયને જો સાધ્ય છે તે જ હોતે છે, અર્થાત્ મુલાગ્તને પ્રાપ્ત કરે છે.

'આજ કરવાનું' હોય અને જે આજ કરી શકે એમ હો તે કાલકિપર મુક્તત્વી રાખતા નહિ' એ એક સમર્થ ઉપદેશ છે. હલ્લેટો શાસ્ત્રીઓ અને પુરાણીઓ વેદાંત તથા પુરાણની નિસ કથા કહી સંભળાવીને જે નથી કરી શકતા, તે આ એક વાક્ય, તેને આચારમાં મૂકતાં કરી આપે છે. ડ્રેક્સીલીયસ (Draxilius) ને એક વખત પૂછવામાં આવ્યું કે તે આટલું બધું કામ શી રીતે સિદ્ધ કરી શકે છે, તેને તેણે કહ્યું હતું કે, 'એક વર્ષને ત્રણે પાંચ દિવસો છે, અથવા ૮૭૬૦ કલાકો છે. આટલા બધા કલાકોમાં જે કંઈ કરવું હોય તે મનુષ્ય કરી શકે છે.'

સમયની પ્રમાણિકતા અથવા નિયમિતપણાનો સદૃશ્ય એ એક મોટામાં મોટા સદૃશ્યોમાંનો એક છે. જે મનુષ્ય પોતાના વચનને પાળે છે અર્થાત્ કહેલા વખતે કામ કરી આપે છે, અને જરૂરના વખતે જે કંઈ જોઈએ તે દરેક પ્રયત્ન કરી મેળવી આપે છે તે મનુષ્યકિપર આપણો સ્વાભાવિકરીતે પ્રેમ બધાય છે, તથા તેના તરફ માનસિક ઉપજે છે, અને મુખમાંથી એકાએક જ તેની સ્તુતિના—ધન્યવાદના—શબ્દો નીકળી જાય છે. આ શબ્દો કોણ બોલે છે? આપણે નહિ, આપણામાં રહેલા ઈશ્વર તેમને પ્રકટતો એ સંતોષ કહેા, પેલા મનુષ્યનું શું હિત ન કરી શકે ?

જોથી હિલડું જે મનુષ્ય લ્યારે ત્યારે મોરો જ હોય છે, વખતસર કામ લેવાર કરી લાવવાને બદલે આ જરા બે દહાડાનું કામ બાકી છે, તું દરેક રોઈ! ધરમાં જરા ગરબડા જેવું છે. 'એવું કહેનાર મનુષ્ય આપણા તિરસ્કારને પાત્ર યાવ છે. ખરું જોતાં એના ધરમાં ગરબડા હોતી નથી, પણ તેના અંતરમાં જ હોય છે. વ્યાપારની સાખામાં વ્યવહારના સંબંધમાં, નોકરીના કામમાં, મિત્રતાના કામમાં, સિધ્ધાંતી પદ્ધતીમાં, અને ઉપરીપણાના અધિકારમાં—ક્યાંકિ પણ સમયનું અપ્રમાણિકપણું કોઈને રૂચિ ઉત્પન્ન કરતું નથી! દરેક સ્થિતિમાં મક્કી તે ઉપરીપણાની હોય કે અધીનપણાની હોય, પણ તે પ્રયત્નમાં સમયના નિયમિતપણાની જ જરૂર છે.

સામુદાયિક કામમાં એટલે બે પાંચ દસ જણા મળી જે કામ કરવાનું હોય તેમાં આ સમયનું પ્રમાણિકપણું જો એક માણસથી પણ નથી સ્વચાલું, તો તેથી તે દરેકને સારખી હાનિ થાય છે. એકની દીલને લીધે બાકીના બધાને દીલ અમરી પડે છે. ચાર માણસ સાથે મળી રોશન જવાને ગાડી લાડે કરી હોય, તેમાં એક મનુષ્ય વિલંબ કરે છે, અને

તેથી રહેશનઉપર ગાડીના વખતે નથી પહોંચાવું અને ગાડી ઉપડી જાય છે, તો તે એકને લીધે દરેકને સરખી હાનિ ખમવી પડે છે. તેવા પ્રસંગે નાનાસરખા જણાતા સમયના અનિયમિતપણાનો દોષ મહાસમર્થ હાનિને કરે છે. તેવામાં બીજા બધા કરતાં પ્રથમ સમયના નિયમિતપણામાં ખાસ ધ્યાન રાખવું જરૂરનું છે.

સમયના કટોકટીના પ્રસંગમાં જેઓ સમયમાં પ્રમાણિક હોતા નથી તેઓ કદાપિ લાભને પામતા નથી. થોડા વખતમાં વધારે કાર્ય સિદ્ધ કરવાની અપૂર્વ કળાથી તેઓ અભણ થયા જ રહે છે, અને તેવાઓના આખા જીવનમાં સામાન્ય પ્રમાણ કરતાં પણ બહુ જ આજ્ઞાં થોડા કાર્યો થાય છે. સમયમાં નિયમિત રહેનાર પોતાનામાં એવા સામર્થ્યને ઉપજાવે છે કે જેથી તેનાં કાર્યો અમુક વખતમાં જ અને તે ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરવાને શક્તિમાન થાય.

કોઈ મનુષ્યે સમયની કટોકટીમાં હોય, એવા વખતમાં તેને સમયમાં ખસેડવું. અર્થાત્ તેના સમયની અવ્યવસ્થા કરવી એ કોઈ પણ મોટા પુરુષની નીતિ અથવા પ્રમાણિકતા નથી. મોટા થયા માટે બીજા માણસોના નિયમ બાંધેલા સમયને માન ન આપતાં ગમે તે સમયે ગમે તે કરવું એ જનસમાજના નિયમમાં મોટો અપરાધ છે. નિયમિત સમય કરતાં મોડા આવવું એ ઘણા મોટા માણસોનો અજ્ઞાસ હોય છે, અને તેમાં પોતાની મોટાઈ સમજે છે. પણ જેઓ સમયના પ્રમાણિક છે, તેઓના અંતઃકરણમાં તેના વિષે જરા પણ માનજીવિ કે મહત્તાનો ભાવ ઉપજતો નથી. યથાર્થ મોટા મનુષ્યો કોઈ પણ કામના નફી કરેલા સમયમાં તેને વહેલો મોડો કરી કબજા કરતા જ નથી, તેઓ સમયમાં પૂર્ણ પ્રમાણિક જ હોય છે. એક ચીતારાએ મહારાણી વિક્ટોરીયાની જખી ચીતારવાને માટે પ્રથમથી તેમની અનુદા મેળવી તે ઉપયોગી કાર્ય માટે પ્રથમ સમય નફી કરવામાં આવ્યો. બરાબર સમયે મહારાણી તે રથને હાજર થયાં પણ પેલા ચીતારો આવી શક્યો નહિ. એ ચીતારો સમયનો પૂરો પ્રમાણિક ન હતો, અને તે એ ચીતારાના ભાગ્યના ઉદ્ધવને પૂરેપૂરો વખત હતો. કારણ કે આ ઉપર જ તેની આશાની સિદ્ધિનો સંભવ હતો. તે પછી આવ્યો, પણ ઘણો મોડો કે ન્યારે મહારાણી 'પોતે હવે પાછાં નહિ આવે' એવો સંદેશો બીજાને કહીને ત્યાંની નીકળી ગયાં. યથાર્થ મોટાઈવાળાં મનુષ્યો આ પ્રમાણે સમયમાં પ્રમાણિક જ હોય છે. મહારાણીએ સમયમાટે આપેલું વચન પાળી તેઓ પ્રમાણિક થયાં, ન્યારે એક જ ઉપરથી નાનાસરખા જણાતા દોષને લીધે હોંશીયાર ચીતારો દુલોખી રહ્યો, અર્થાત્ કોઈ કાળે મળનાર અપૂર્વ પ્રતિતિ તથા પૈસા અને સાથે મળવાના અવસરમાં તે બંનેને ગુમાવી જોડા.

જમવાનું આમંત્રણ ૧૧ વાગે કર્યું હોય તેને અદ્દલે પછી એક કે બે વાગ્યાનુંથી જમવાની વ્યવસ્થા ન કરતાં જમવા આવનારને તપાસ્યા કરવા એવું ઘણા માણસોને ત્યાં હોય છે. આ એક પ્રકારની જમવા આવનારને મોટામાં મોટી સિક્કા છે. તેઓના ઘણા ઉપયોગી કાર્યોનો આપણા આઠ કે બાર આનાના જમણમાટે તેમને ભોગ આપવો પડે છે, તેઓ આપણા આગ્રહને લીધે ના કહી શકતા નથી, અને આવીને પછી તેઓને પોતાનાં નિયમિત કાર્યોમાં ઘણી હાનિને ભોગવવી પડે છે. બીજાને જમવાનું આમંત્રણ કરીએ છીએ તે આપણે કંઈ તેના ઉપર ઉપકાર કરતા નથી, અને તેથી તેને આપેલા સમયે આપણે સઘળી વ્યવસ્થા કરી તૈયાર રહેવાને બંધાયેલા જ છીએ.

કોઈ કામ કરવામાં નફી કરેલા સમયકરતાં મોડા થવાને બંધા કરતાં શરમાવું પડે

છે. 'વીલુ' મોડું કરીને તથા હાથ જોડીને તે બીજાઓની ક્ષમા માગે છે, પણ જો તે વિવેકી હોય છે તો તેનો એ દોષ તેને વળતા ધાવજો લાગે છે. આથી મોડું કરીને બીજાની ક્ષમા માગવી એ કંઈ મહત્તા નથી. મહત્તા સમયના પ્રમાણિકપણમાં જ રહી છે.

સમયના અનિયમિત મનુષ્ય અનેકના કામમાં ડબલ ઉપગતવાર ચર્ચ પડે છે, અને તેથી ઘણા અગ્રીનિપાત્ર પણ થાય છે. તેનો ઘણા જોગ્ય મનુષ્યો વિશ્વાસ કરે છે અને તેના કથાપ્રમાણે વર્તે છે. હારેસ મેન કહે છે, 'કોઈ પણ કામના નિર્ણયિત દરેલા સમયમાં અવ્યવસ્થા કરવી એ એક ચોખ્ખી દીવાળેની અપ્રમાણિકતા છે. તમે કોઈ મનુષ્યના પેસા ઉધાર લો તેવી જ રીતે તેનો સમય પણ લો.' અર્થાત્ તેને કહેલા વખતકરતાં તેને ખોટી કરી તેનો વધારે સમય લેવો એ જનસમાજના નિયમોમાં મોટો દોષ મનાય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે સમયના નિયમિતપણાને—સમયની પ્રમાણિકતાને—પૂરેપૂરું માત આપવું જોઈએ. સમયમાં નિયમિત રહેવાનો તેણે વિદ્યાની જેઠા આગ્રહથી અભ્યાસ કરવો જોઈએ. લૅન્ડન નેક્સન હમેશાં કહેતો કે તે કોઈ પણ કામના નીમેલા સમયકરતાં પા કલાક વહેલો જ તૈયાર રહેતો, અને પોતાને મળેલી ઉની સ્થિતિમાટે પોતાના એ નિયમનો તે આભાર માનતો. નેપોલીયન પણ સમયનો પૂર્ણ પ્રમાણિક પુરુષ હતો. તેના સેક્રેટરી એક વખત કામ ઉપર પાંચ મીનીટ મોટો આવ્યો. નેપોલીયને તેના આ વિલંબ માટે તેને સૂચના કરી. તેના જવાબમાં સેક્રેટરીએ કહ્યું, કે તેના પોતાના ધડીયાળતા વખતપ્રમાણે તે બરાબર સમયસર હતો. આનો ઉત્તર આપતાં નેપોલીયને કહ્યું, 'હાં તો તમારે તબુ ધડીયાળ ખરીદવું, અથવા મારે નવો સેક્રેટરી લાવવો પડશે.'

મને તેવા હેંડાવાર, વિદ્વાન, લાંબો કે રમુઝ મનુષ્ય હોય, પણ તેને સમયમાં અનિયમિતપણાને સ્વસ્થ પડ્યો હશે, તો તે સર્વ કદાપિ આવકારને પાત્ર થશે નહિ. આપણે આપણને પ્રથમ સમયની કીમત જાણવડી જોઈએ. અને આપણા જીવનમાં સમયના નિયમિતપણાનું સ્વ અખડ પરાંવાયલું હોવું જોઈએ. એક પ્રસંગે એક યુરોપીયન સ્ત્રી કે જે સામુદાયિક પ્રાર્થનામાં જવામાં કદાપિ મોડી થતી નહતી, પણ નિયમિત રહેતી. તેને તે દેવળમાં સર્વદા નિયમિત જ આવતી, અને કદાપિ મોડી થતી ન હતી તેનું કારણ પૂછવામાં આવતાં ઉત્તરમાં તેણે જણાવ્યું કે, 'બીજાઓની ધાર્મિક ક્રિયામાં જરા પણ ડબલ ન કરવું' એ મારા પોતાના સ્વધર્મના એક ભાગરૂપ છે. (It was a part of my religion not to disturb a religion of others.) આપ્રકારનો સ્વધર્મ જો પ્રત્યેક મનુષ્ય સમજે તો, અનેક સરસાઓ કે જેમાં સામુદાયિક પ્રાર્થના જપ કીર્તન વગેરે કરવામાં આવે છે, તેમાં ઘણા માણસો મોઢા થઈને જે અવ્યવસ્થા ઉપજાવીને ત્યાં જે શાંતિ તથા આનંદનું સ્થિર વાતાવરણ જામેલું હોય છે, તેમાં દોષ ઉપજાવી મૂકે છે, ત્યાં કેવી અસૌકીક શાંતિ તથા પ્રતાપનું ભાન થાય ?

દરેક ઉચરતા મનુષ્યોએ આ ઉત્તમ લક્ષણને સિદ્ધ કરવાની જરૂર છે, માળાપોએ પોતે આ લક્ષણ ધારણ કરી તેમના બાળકોપાસે એને સિદ્ધ કરવાનો અભ્યાસ પાડવાની જરૂર છે. જોન કિન્ડ-સી એડ્વન્સ, સમયના નિયમિતપણામાટે બહુ જાણીતો હતો. એક વખત વૅશિંગ્ટનમાં ત્યારે પ્રતિનિધિઓએ (Representatives) મોંઘા એક સભાસદ હતો તે

વખતે કાઈ એક મનુષ્યે ધડીયાળમાં જોઈ કશું કે, પ્રતિનિધિઓની સલા યોગ્યતાનો સમય હવે થયો છે. ખીજા એક મનુષ્યે આ સાંભળી કહ્યું: “નહિ. મિ. એડમ્સે હજી પોતાની જગા લીધી નથી.” એમ જણાયું કે ધડીયાળ ત્રણ મિનીટ વહેલી છે. પણ એ ત્રણ મિનીટમાં મિ. એડમ્સે પોતાની બેઠક લઈ લીધી હતી. ધડીયાળ સમયમાં અપ્રમાણિક થયું હતું, નહિ કે મિ. એડમ્સ.

સમયના પ્રમાણિકપણનો સફળ અરિય (Character) ને શોભાવે છે. વિલાયતમાં એક એકસ વૃદ્ધ વ્યાપારી, પોતાની શરીરમાંથી દરેજ સવારમાં દેવળમાં છતાં ટકારા થાય તે જ વખતે એક છોકરો પસાર થતો જોતો હતો. આમાં તે બરાબર નિયમ નિયમિત હતો. તે વ્યાપારીએ તે છોકરાનું નામ મેળવ્યું, અને તેને કંઈ પણ કલા શિવાય પોતાના વ્યાપારનું તમામ કામ તેને સોંપ્યું. બાકી તે વ્યાપારી શુદ્ધ ગયો. ત્યારે તેના આશ્ચર્યને પાર રહ્યો નહિ કે બ્યારે તેની માલ મીલકતની વ્યવસ્થા કરનારાઓ તરફથી તેને જણાવવામાં આવ્યું કે તે વૃદ્ધ વ્યાપારીની તમામ માલ મીલકતનો તે માલિક થયો હતો. તેના સમયના નિયમિતપણાએ તે વ્યાપારીનું હૃદય છતી લીધું હતું. અને એના એ જ ઉત્તમ સફળને લીધે તેને ૨૫ લાખ ઉપરાંતની મીલકત મળી હતી.

સમયના પ્રમાણિકપણનો ઉત્તમ ખદબો મન્યાવગર રહેતો જ નથી. મોડા વહેલા પણ મનુષ્યના એ સફળની કીમત યાદ જ છે. દરેક વ્યવહારમાં તેમ જ આમકલ્યાણ કે પરકલ્યાણના પરમાર્થમય જીવનમાં સમયના નિયમની પ્રમાણિકતાની સર્વદા કદર જુઝાય છે. એ સફળને ધારણ કરનાર જ્યાં ત્યાં વિજયી, પ્રશંસાપાત્ર, શ્રીમાન અને સુખી થાય છે. સાચી શાંતિ તથા શુક્રાંતનો તે સાચો અનુભવ કરે છે.

સાચી સલાહ.

ડૉક્ટરની પાસે વારંવાર તબીબન બતાવવા જવા કરતાં, કુદરતપાસે વારંવાર તબીબન બતાવવા જજો. ફેફસાંની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતની શુદ્ધ હવા પાસે જજો, અને તેને તમારામાં લેવા માંડજો. જઠરની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતના ‘ઉપવાસ’ ના ડૉક્ટર-પાસે જજો—તેના આશ્રય લેજો. નાડીની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતના ‘કસરત’ના ડૉક્ટરપાસે જજો. નેત્રની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતમાં રહેલા ડૉ. જી (પાણી)ની સલાહ લેજો. લોહીની તથા ચામડીની પરીક્ષા કરાવવી હોય તો કુદરતના પ્રસિદ્ધ ડૉ. વ્યાયામની સલાહ લેજો. બધેકાશમાટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતના ‘ફળાદાર’ ના ડૉક્ટર પાસે જજો. મગજ (Brain) માટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતના અત્યંત સમર્થ ‘ડૉ. અનિર્વેદવાદ’ (Optimism) ની સલાહ પૂછજો. હૃદય (Heart) ની વ્યથાને માટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતની પ્રખ્યાત ‘લેડી ડૉક્ટર (સ્ત્રી વૈદ્ય)’ ‘નિર્ધાનિ’ ની સલાહપ્રમાણે ચાલજો. આ-ખા શરીરમાં રહેલી જડના, મનનો ઉદ્દેગ વગેરે ‘જનરલ ડેપ્રીસીટી’—સર્વ પ્રકારની નબળાઈ માટે સલાહ જોઈતી હોય તો કુદરતના સર્વથી સમર્થ અને અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત ‘ડૉ. ખડખડાદાસ’ નો પૂરેપૂરો આશ્રય લેજો.

અખંડ સુખ.

(૧)

સ્થૂલ જંગલ અથવા ખાલ સહિમાંથી અથવા સ્થૂલ પ્રયોગો, સ્થૂલ સાધનો, સ્થૂલ અથવા પ્રત્યક્ષ પ્રસંગોમાંથી સુખ ઉપજતી શક્ય એ ખરું છે. પરંતુ તે પરાક્ષરીતે ઉપજતી શક્ય છે. કારણ કે એ સધળામાં સાક્ષાત્ સુખ રહેલું નથી. તથાપિ સુખ આંતર સહિમાંથી—અંતરના સાધનોના યોગ્ય એકમ અથવા એકરાગે કરીને—સાક્ષાત્ આવી શકે છે. સાક્ષાત્ સુખ એ ખરું અથવા કાલમતું સુખ છે, અને પરાક્ષરીતે અથવા બીજા કોઈ દારમાં થઈને આવતું સુખ એ ‘સેકન્ડ હેન્ડ’ સુખ છે. આમ હોવાથી ખાલ સહિ ત્યાં અસાધ્ય અર્થાત્ અખંડ ન હોઈ એવી છે ત્યારે એ સિદ્ધ જ છે કે તેનાથી પ્રકટતું સુખ ‘અખંડ સુખ’ નું ભાન ન જ કરાવે. જે દીવો કાલમ બળી શકે એવો નથી એ દીવાનો પ્રકાશ કાલમનો શી રીતે આવે ?

આપણા પરિવેશન (Environments) માં એટલે આપણી આગળ પાછળ જે કંઈ સ્થૂલ પદાર્થો, સ્થિતિઓ, પ્રસંગો વગેરે બને છે અથવા હોય છે એ બધામાં એવી ધણી વસ્તુઓ હોય છે કે જે આપણને સુખનું ભાન કરાવે છે—આપણા આનંદમાં વૃદ્ધિ કરે છે, અને એ સધળામાંથી જે સુખ પ્રાપ્ત થાય તેના ઉપભોગ કરવો એ યોગ્ય છે—અને દરેક સુખના સાધનો અથવા આપણને પ્રાપ્ત થતા અવસરોમાંથી યોગ્ય સુખને જ શોધી લેવું એ આપણો હક્ક છે—જનાં પણ આપણા સર્વ સુખને માટે—આપણા અખંડ સુખને માટે—ખાલ સહિમાં જ—સ્થૂલ પદાર્થો—ઇન્દ્રિયગોચર સ્થૂલ વિષયોઉપર જ—આધાર રાખ્યા કરવો અને એમાંથી જ અખંડ સુખ મળવાની આશા ધરવી, એ હવનના મોટા ભાગમાં હુખને દેખાડનાર છે.

આપણે તપ્તીએ છીએ કે આપણે અને આપણો સર્વ સંબંધ આ સ્થૂલ જગતમાં અને તેની જ સાથે છે, પણ ખરું જોતાં એમ નથી. આપણે ખરું જોતાં સ્થૂલ નથી પણ સૂક્ષ્મ છીએ. જેને ‘આપણે’ અથવા ‘હું’ શબ્દ કહીએ છીએ, તે સ્થૂલ નથી, પણ સૂક્ષ્મ છે. અને એ ‘આપણે’ અથવા ‘હું’ નો સંબંધ કેવળ આ દેખાતા સ્થૂલ જગત સાથે નથી, પણ સૂક્ષ્મસાથે છે. મનુષ્ય સ્થૂલમાં જે કંઈ વ્યાપાર કરે છે, એ બધા સૂક્ષ્મને આધારે જ કરે છે. આંખનો ડોળો સ્થૂલ છે, પણ તેમાંથી જોવાની શક્તિ એ સૂક્ષ્મ છે, અને એ જ પ્રમાણે દરેકમાં છે. મગજ, નિયારો, શરીરમાં પાચનક્રિયા, તેમાંથી કચરાને કાઢનાર વિધિ—એ બધું સૂક્ષ્મ છે. અર્થાત્ મનુષ્ય જે કંઈ ક્રિયા કરે છે, જે કંઈ અનુભવે છે, એ બધું સૂક્ષ્મને આધારે જ છે. આથી મનુષ્ય વસ્તુતઃ સ્થૂલ નથી, પણ સૂક્ષ્મ છે. મનુષ્યનું આખું મનુષ્યત્વ સ્થૂલને આધારે અથવા સ્થૂલમાં નથી, પણ સૂક્ષ્મને આધારે અથવા સૂક્ષ્મમાં છે. અને તેથી મનુષ્યે જે ખરું સુખ અથવા ‘અખંડ સુખ’ કે જેને બોલવાને કેવળ એક મનુષ્ય જ સમર્થ છે, અને તે સંપૂર્ણરીતે સમર્થ છે, તે સૂક્ષ્મમાંથી મળે છે; તેને મેળવવાને માટે મનુષ્યે સૂક્ષ્મમાં જવાની જરૂર છે. મનુષ્યનું સ્થૂલ જગત એ તેનું સ્વરાજ્ય નથી, પણ સૂક્ષ્મ જગત—સૂક્ષ્મ પ્રદેશ—એ તેનું ખરું સ્વરાજ્ય છે. તેના ઉપર તેની સત્તા છે. તેમાં જે ઉપજતું હોય તે મનુષ્ય ઉપજતી શકે છે, તેમાં ત્યાં જેવો ફરજીર

કરવો હોય તેવો એ કરી શકે છે. અને કોઈ પણ બાબતમાં જેનું ઉત્તમ તેને મેળવવું હોય અથવા રચવું હોય તેવું તે મેળવી શકે છે, અથવા રચી શકે છે.

મનુષ્ય જાણે છે કે તેની સત્તા આ સ્થૂણ પદાર્થ, સ્થૂણ પ્રવળ અને સ્થૂણ જગતઉપર છે, પણ તે ખરું નથી. ખરી રીતે તો તેની સત્તા સૂક્ષ્મ જગત અને સૂક્ષ્મ બળઉપર જ છે. અને જેટલા પ્રમાણમાં તે સૂક્ષ્મ જગતઉપર અને સૂક્ષ્મ બળઉપર પોતાની સત્તા ધરાવે છે તેટલા પ્રમાણમાં જ તે સ્થૂણ જગત અને સ્થૂણ બળઉપર પોતાની સત્તા ધરાવી શકે છે. મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ લાભ નથી છતાં અજાણપણે પણ પ્રથમ સૂક્ષ્મમાં તે બળને અથવા ક્રિયાને ઉપગમવે છે, અને એના પરિણામે જ આ સ્થૂણમાં વિવિધ કાર્યોને તે પ્રત્યક્ષ કરે છે.

નાનું કે મોટું એવું કોઈ પણ કાર્ય સ્થૂણમાં પ્રકટવું નથી કે જેનું કારણ પ્રથમ સૂક્ષ્મમાં પ્રકટવું ન હોય. અને તેથી જે મનુષ્યો જ્ઞાન તથા લાભપૂર્વક સૂક્ષ્મમાં પ્રથમ કારણને ઉપગમવે છે તો પછી સ્થૂણમાં જેવું કાર્ય ઉપગમવું હોય તેવું ઉપગમવાને તે શક્તિમાન થાય છે. હાલ સ્થૂણમાં મનુષ્યો જે પ્રમાણે ધારે તે પ્રમાણે કાર્યની ઉત્પત્તિ કરી શકતા નથી, એનું કારણ આ જ છે કે તેઓ, જેમાંથી સ્થૂણમાં આવે છે એવા સૂક્ષ્મમાં તેઓ દષ્ટિ નાંખતા નથી, તેનો આશ્રય લેતા નથી, તેનો ઉપયોગ કરતા નથી, પણ કેવળ સ્થૂણમાં જ દષ્ટિ નાંખે છે, સ્થૂણને જ સર્વસ્વ માની તેનો જ આશ્રય લે છે, અને કેવળ સ્થૂણનો જ ઉપયોગ કરે છે. સ્થૂણ સર્વદા અપૂર્ણ છે, અને અપૂર્ણનો આશ્રય લેનાર સર્વદા અપૂર્ણ જ રહે છે. સ્થૂણમાં અપૂર્ણ સુખ છે, સૂક્ષ્મમાં પૂર્ણ સુખ-અખંડ સુખ છે, અને તેથી સૂક્ષ્મમાં સુખને શોધનાર જ અખંડ સુખને પામે છે.

મનુષ્ય જેમ જેમ સૂક્ષ્મમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમ તેમ તે પોતાના સ્વરાજ્યની હદમાં આવતો જાય છે, અને અત્યંત સૂક્ષ્મમાં જ્યારે તે સ્થિર થાય છે ત્યારે તે પોતાની રાજ્યધાનીમાં પોતાના રાજ્યાસનઉપર આરૂઢ થાય છે. અને જ્યારે ત્યાં રાજરૂપે આરૂઢ થાય છે, ત્યારે તે સૂક્ષ્મના સર્વ સામર્થ્યનો ભોક્તા ભોગવનાર-નિયામક અથવા આશક થાય છે. ધણા મનુષ્યો સૂક્ષ્મમાં અસાવધપણે પ્રવેશે છે, અને તેથી તેમાંથી જેનું જ્ઞેષ્ઠ્યે તેવું તે મેળવી શકતા નથી. સૂક્ષ્મમાં જ્ઞાન અથવા લાભપૂર્વક પ્રવેશવાની જરૂર છે. નિર્ભજપણે જ્યેષ્ઠ સૂક્ષ્મમાં જાય છે, તેઓ તેમાંથી કરું મેળવી શકતા નથી. સૂક્ષ્મમાં પણ બળવાનપણે જવાની જરૂર છે. કારણ બળ એ જ સામ્રાજ્યને અપાવનાર છે.

આમ હોવાથી આપણે આપણી સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ અથવા આપણી આંતર સૃષ્ટિ કે જે અખંડ સુખપ્રાપ્તિનું સાક્ષાત્ સાધન છે તેમાં જોવાની જરૂર છે. અખંડ સુખને તે ઉપગમનાર હોવાથી જ તેમાં પ્રવેશવાની જરૂર છે. કેમકે અશ્વઃ સુખથી આપણને તૃપ્તિ થતી નથી. આપણે પ્રવળ કરીએ છીએ એ જ ખતાવે છે કે આપણને જે પ્રાપ્ત સુખ છે, તે આપણે માટે પૂરતાં નથી, પણ તેના કરતાં વધારે સુખની જરૂર છે; અને તે કેવાં ? વધારે પૂર્ણ. જેમ જેમ વધારે પૂર્ણ સુખના મનુષ્ય અનુભવ કરે છે, તેમ તેમ જ તેને વધારે આનંદ તથા શ્રવણનું લાભ થાય છે. એથી ઉત્પન્ન જેમ જેમ અપૂર્ણ સુખને તે ભોગવે છે તેમ તેમ કસેશ તથા મૃત્યુનો તેને અનુભવ થાય છે.

મનુષ્યનો પ્રવળ પણ વધારે પૂર્ણ સુખ મેળવવાને માટે જ છે. અને એ પ્રકારની ક્ષતિ એ યોગ્ય જ છે. જ્યાં વધારે ઉત્તમતાની પૂર્ણતા ત્યાં આમાનો વધારે પ્રકાશ

ધાય છે. ત્યાં ઉત્તમતાની સંપૂર્ણતા ત્યાં આત્માનો સાક્ષાત્કાર હોય છે. માટે અખંડ સુખની મનુષ્યમાં ઇચ્છા એ તેના હિતવું ચિહ્ન છે.

પરંતુ આ અખંડ સુખની ઇચ્છાને સફળ કરવાને જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તે અયોગ્ય છે સ્થૂળમાંથી એ મેળવવાનો પ્રયત્ન એ અયોગ્ય છે. મુદ્ધમાંથી મેળવવાનો પ્રયત્ન એ જ યોગ્ય છે. કેમકે અખંડ સુખ મુદ્ધમાં છે.—આપણી આંતરસૃષ્ટિમાં—આપણા સર્વ કરણના ગર્ભભાગમાં છે.

એ અખંડ સુખ આપણી આંતર સૃષ્ટિમાં અથવા આપણા મુદ્ધમાં જેટલા પ્રમાણમાં એકશય (Harmony)—પ્રેમપૂર્વક એકતા—હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રયત્ન યાય છે. ત્યારે આંતર સૃષ્ટિમાં એકશય અથવા શાંતિ અખંડ રહી શકે ? આ એક વિચારવાનો પ્રશ્ન છે. કોઈ મનુષ્ય ગમે તે વખતે પોતાના અંતરમાં એકશયને ઉપગત્વી શકે છે, અને ગમે તેવા સંયોગોમાં તે એકશયને પોતાનામાં જાગવી શકે છે ? જો એ બનવું સંભવિત છે, અર્થાત્ જાંની શકે છે તો ‘અખંડ સુખ’ એ સર્વને માટે સંભવિત અથવા શક્ય છે.

આપણા પોતાનામાં—આપણામાં—એકશય હોવો એટલે આપણા મનની અમુક પ્રકારની રચના હોવી એ છે. આપણને જણાય છે કે કોઈ પણ મનુષ્ય પોતાના મનનો, પોતાની ઇચ્છાના વિષયની રચનામાં ગમે તેટલો કાળ એકશય જાગવી શકે છે. અખંડ સુખ, આમ હોવાથી પ્રાપ્ત થયું શક્ય છે, અને તેનું રહસ્ય એક જ છે કે આપણે આપણા જીવનની સાથે, આપણા પોતાના મનસાથે, આપણા પોતાના ભાવ (Consciousness) સાથે, આપણી પોતાની જાગૃત્તી સાથે, આપણા પોતાના જ વિચારો સાથે, અને આપણી પોતાની જ વાસ્તવ રિચતિમાં એકશય એસ હોવું જોઈએ.

તમારા પ્રયેક સ્થૂળ મુદ્ધ અણુઅણુને એકશયનો અનુભવ કરાવો. તેઓ અખંડ એક્યને જ ભાગવે એવી રીતે તેમને કેળવો—એવી કેળવણી તેમને આપો, અને તમે તમારા પોતાના જ આંતર જીવનમાં અખંડ સુખના અરણ્યનો અનુભવ કરશો એટલું જ નહિ પણ તમારા સ્થૂળ પ્રદેશમાં—સ્થૂળ જગત્તા જીવનમાં હાલ જેટલા સુખનો અનુભવ કરો છો, તેના કરતાં તેમાં પણ ઘણા ઉત્તમ પ્રકારના જાણ સુખોનો પણ અનુભવ કરી શકશો, કે જેવાં સુખો આજપર્યંત કદાપિ અનુભવ્યાં નહિ હોય.

આપણી આંતર સૃષ્ટિના એકચના ભાવપૂર્વક—અંધને જાગવીને—રહેવું એ જો કે કઠિન જણાય છે, તેમાં પણ વિશેષ કરીને ત્યારે પ્રતિફલ પ્રસંગો આવે છે, ત્યારે મનુષ્ય વિષયીન સંસ્થાઓમાં ગોઠવાઈ જાય છે ત્યારે. પરંતુ આ દેખાતી કઠિનતાનું કારણ એ જ છે કે ઘણા થોડા મનુષ્યોએ જ તેમનામાં ઉત્તા વિવિધ તર્કો, અનુભવો, જાગૃત્તીઓ, નિશ્ચયો અને વિચારોને કાણુમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોય છે. મનના વ્યપારો તરફ તેઓ દુષ્કેશો બેસાડી રહ્યા છે. મનના વ્યાપારો સાથે જાણે તેમને કરી જ સંબંધ ન હોય એમ તેઓ જાણે છે, અને તેથી મન ગમે તેવા વિચાર કરે, ગમે તેવા તર્ક કરે, ગમે તેવા નિશ્ચયો, સંકલ્પો વગેરે કરે, તેની તેમને જરા પણ ચિંતા નથી.

મનુષ્યમાં મોટા ભાગમાં એવું એક દૃઢ યથું છે કે કોઈ પણ પ્રસંગમાં બહારના સંસ્થા જેટલું અને જેટું ભાવ કરાવે તેટલું અને તેનું જ માનવું, અને તે ખરેખરે સત્ય

છે એમ સ્વીકારવું. સ્થૂણ જગતમાં જે કંઈ બનતું દૃષ્ટિએ આવે—સ્થૂણ જગતના વ્યતિકરે જે કંઈ સૂચવે એને જ ખડું જાણવામાં આવે છે. એટલે સ્થૂણમાં જ્યારે સાડું બનતું હોય ત્યારે મનમાં સુખ અથવા આનંદનું ભાન કરવું, અને કંઈ ખરાબ જણાતાં દુઃખ અથવા ક્લેશનું ભાન કરવું, અર્થાત્ સુખ અથવા દુઃખનું ભાન માત્ર સ્થૂણ સૃષ્ટિમાં બનતા પ્રસંગો વડે જ કરવું એવો અભ્યાસ સૌએ નવાણું ટકા મનુષ્યોને પડી ગયો હોય છે.

આપ્રમાણે સ્થૂણમાં જે બન્યું હોય અને બનતું હોય એટલાઉપર જ આપણા મનને વિવિધ લાગણીઓ ઉપજાવવાની ટેવ પડી હોય છે, અને આ પાડેલી ટેવને એક જ વખતના પ્રયત્નમાં બદલવી અથવા ભૂલી જવી એ સહેલું નથી.

આમ હોવાથી અખંડ સુખ મેળવવાને માટે આપણે આપણા આંતરના અંકુશને કેળવવાની જરૂર છે. આંતરની શાંતિને, આંતરની સ્થિતિને જોવાની પ્રથમ અગત્ય છે. અને સ્થૂણ પ્રસંગોના જેવી જ મનની સ્થિતિ કરતાં અટકાવવાનું શીખવાની જરૂર છે. બહારથી જણાતા પ્રસંગોને જ કેવળ ખરા માની તે જેવી લાગણીને મનમાં ઉપજાવે તેથી ઉપજવા દેવી એ યોગ્ય નથી. એ ત્યારે જ ઉપજે છે કે જ્યારે આપણે બહારના સ્થૂણ જગતના જ સંબંધવાળા હોઈએ છીએ. જ્યારે આપણે સૂક્ષ્મનો સંબંધ બાંધીએ છીએ અને તેના જ આશ્રય અને આધાર આપણા મનને આપીએ છીએ, ત્યારે તે સ્થૂણમાં જણાતા પ્રસંગો જેવી લાગણી ઉપજાવવા માટે તેવી લાગણી આપણું મન ઉપજાવતું નથી. જ્યારે સુખને માટે આપણે આપણી સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિ અને તેના અંકુશતરફ જ દૃષ્ટિ અને આશા રાખીએ છીએ ત્યારે તે એક આપણામાં સિદ્ધ થતું જાય છે, અને અખંડ સુખને સાથે સાથે લાવે છે. આપણા પોતાનામાં એકરાગ—શાંતિ—સ્વસ્થતા ઉપજાવવી અથવા ટકાવવી એ ત્યારે થણું સરળ થઈ પડે છે. અને યોગ્ય સમય જતાં એ એકરાગ આપણા જીવનના એક ભાગરૂપ થઈ રહે છે.

હાલ આપણા જીવનનો મોટો ભાગ એક રાગથી રોકાયેલો નથી, પણ વિરોધાથી રોકાયેલો છે. જીવનનો મુખ્ય ઉપયોગ જ્યારે બહારના જગત અને તેમાં બનતા વ્યતિકરોમાં નથી થતો, પણ સૂક્ષ્મ સૃષ્ટિમાં અને સર્વ વ્યતિકરો જેમાંથી જેવા બનાવવા હોય તેવા બની શકે એવા તેના આદિ કારણમાં જીવનનો જેમ જેમ વધારે ઉપયોગ થતો જાય છે, તેમ તેમ અખંડ સુખનો આપણા એ જીવનમાં અનુભવ યાવ છે, ત્યારે જ આપણી પોતાની જીવનમાં આપણી ખરી સૃષ્ટિમાં આપણે સુખનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ. એ આપણી ખરી જીવનસાથે તે વખતે બહારનાં અનેક આનંદો, ઉન્નતિઓ મળી આપણા અખંડ સુખની અધિક વૃદ્ધિ કરે છે. અને બહારના ઉપાધિઓ, વિપત્તિઓ, કષ્ટો, ક્લેશો, સંકટો એમાનું કાર્ણ એ અખંડ સુખને કદાપિ ખસેડી શકશે નહિ.

તે વખતે આપણે સુખી, જીવનનો મોટો ભાગ વિશેષ સુખી અને સમયે સમયે સર્વોત્કૃષ્ટ સુખી થઈ રહીએ છીએ.

(અપૂર્ણ)

ઈશ્વરે સુખને મનુષ્યભાવના આંતરમાં મૂક્યું તેથી ખરેખર હું દિક્ષગીર છું. જો તેઓના કાનમાં મૂક્યું હોત તો સુખની વાત સાંભળીને તરત તેઓ સુખી યાત, જો જીવનમાં મૂક્યું

હોત તો મુખતી વાતોના ચાર દર્શન નીધરના પ્રકાશ મારી તેઓ મુખી રહેત પણ અદ્યક્ષોના મુખ એ બેથી દૂર છે. ત્યારે 'દંદે શું કરવું ? મુખને માત્ર સાંભળવાનું 'અને હાથથી બોલવાનું' હોયી દેવું' અને અંતરમાં તેની શોધ કરવી. કારણ કાન અને હાથના જ દેવળ ઉપયોગ કરવાથી મુખ આવતું નથી. આથી ઈશ્વર એટલો દેરકાર ન કરે ત્યાંમુધી અંતરમાં જરા મુખને શોધો મુખવિતા ધૂટકા નથી, તો તો ચાલો આપણે અંતરમાં જ મુખને જોવા જઈએ. અરે ! પણ આપણને આ શો અનુભવ થાય છે ? અંતરમાંથી મુખને મેળવતાં કાન અને હાથમાં પણ એ જ ખડું મુખ ઉપજતું જણાય છે. ખરેખર ! કાણમાત્રમાં દંડિય માત્રમાં અમૃત અથવા ઝેર, મુખ અથવા દુઃખ દેહનાર આપણું પોતાનું જ અંતર છે. અંતરમાં જઈને જો આપણે અમૃત દેશીએ હીએ તો જ આપણા કાન અને હાથમાં ખડું અમૃત આવે છે. અંતરમાંથી મુખ મેળવતાં સર્વ દંડિયો મુખને આપે છે. એકત્રી દંડિયો મુખને આપી રાકવા સમર્થ નથી.

છ મુલ્યવાનુ હીરાની વાંદી પહેરવી હોય તો લો—આ રહી.

ત્યારે તમે કોઈ કામ સારું ન કરી શક્યા હો અને તે બદલ તમારી કોઈ દીકા કરે તો તરત તેના સામા થશે નહિ. તેના માથામાં વાગે એવા ખરા શબ્દો બોળી કાઢવાને જરાપણ પ્રયત્ન કરશો નહિ. માત્ર કામ વધારે સારું કરો. જ્યાં તમારી જે બાબતમાં દીકા થતી સાંભળો કે એકનાર આનંદથી હસો અને બીજા કોણે તે બાબતમાં થતી જુઝને તરત સુધારવા પ્રયાસ કરો. અદસી સામું આપણે વાકું ચુંકું મદોડું કરનાં જોઈએ, અને પછી તેમાં તેવું દેખાય, તેથી તમને આરસીઉપર રીસ ચડે છે ? નહિ જ. તો પછી આરસીકરતાં કરો. મળો મરીવાતો મનુષ્ય તમારી જુઝમાટે ક્યાંપ જરા વાંચીચુંકી વામણી કાટે તો તેના સામું થવું શું થોડું છે ? આરસીમાં સારું મદોડું દેખાડવું હોય તો તમારું મદોડું સીધું—જરાબર ગળો, અને તેમાં જરાબર દેખાડો. ક્યેક કામ ઉત્તમ કરો અને તમે દીકાથી બચી જશો. એ દીકારૂંથી એટી તમારા પ્રયત્નના યોગને ઉત્તમ ધ્યાનમાં લઈ જાય એમ કરો. એ દીકારૂંથી એટી વાળમાં 'પાછલા અને આગલા' વચ્ચે કુદલ અને 'વજાગે સતિ' નહિ, પણ તકાળ ઉત્તમ કામનરૂંક દોડી જાઓ. કારણ કે એ એટી તમને ત્યાં લઈ જવાને માટે જ મારવામાં આવી છે.

કેટલીક વખતે કામ કરનાં તમે વિરાગ થઈ જાઓ છો. શું કરવું એ તમને સંજોગ નથી. કામ કરવાનું 'હોયી દઈ', હોયી દઈ' એમ થાય છે. આવી વખતે તમારે કરવાનું એ જ છે કે વિશ્રાંતિ લેવી. ધણા માણસો તેવી વખતે એ કામ કેવી રીતે વધારે સારું કરવું એ બોળવા મગજને નીચોડીને પ્રયત્ન કરે છે, પણ આથી તેમના બળને કાપ થાય છે. તે વખતે તેમણે એ કામ વધારે સારું કરવાની યુક્તિને બળકાદારથી શોધવાની જરૂર નથી. તે વખતે તમારે પૂરેપૂરી વિશ્રાંતિની જરૂર છે. મનમાંથી એ વાત કાઢી નાંખવી. તેના જરા પણ વિચાર ન કરવો. બીજા વિચારોએ અથવા કાંઈએ કરીને ચિત્તને પ્રસન્ન કરવું અને એ પ્ર-

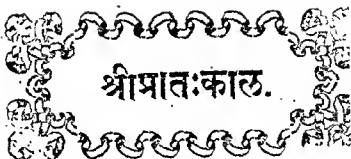
માણે થાક ઉતારી—વિશ્રાંતિ લેઇ—પછી તે કાર્ય કરવા માંડવું. જે વખતે મુગજ મહેનત કરવાજતાં પણ કંઈ રસ્તો મુઝાડતું ન હોય ત્યારે જાણવું કે તેને એ રસ્તો શોધી કાઢવાને કોઈ શ્રીમંતે ભોળીયાની જરૂર છે. તેનો ભોળીયો એ આત્મા છે. તેમાં થોડી વાર મનને જવા દેવું. ત્યાં શાંતિપૂર્વક થોડો કાળ ગાળી પછી પ્રપ્ત આરંભવો. કંટાળેલાં અથવા મુઝાડતા મનને વિશ્રાંતિ એ જ તે મુઝવણને દાળનાર છે.

વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં અને તમારા જીવનને અધિક મુશ્કેલી કરવામાં અત્યંત 'આશ્ચર્ય'ારક સામર્થ્યથી કામ કરવાની શરૂઆત કરવાની જરૂર નથી. અત્યંત આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય તો જ ઉત્તમ કામ થઈ શકે એમ માની કામ કરતાં અટકવાની જરૂર નથી. કામ કરામાં મુખ્ય જરૂરીયાત એ છે કે જે સામર્થ્ય આપણને હાથ પ્રાપ્ત હોય તેને બળવાન રહીને Positively અને કેવળ વિજયની જ અત્યંત દૃઢ શ્રદ્ધા રાખીને વાપરવું. જો રીતે પ્રાપ્ત સામર્થ્યને વાપરતાં જ 'આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય' ની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રાપ્ત સામર્થ્યનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યાવિના નવીન 'આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય' કદાપિ પ્રકટતું નથી. જે સામર્થ્ય હોય તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરો અને નવીન ઉત્તમ કાર્ય સધાવનાર 'આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય' ને તમારા પોતાનામાં આપોઆપ પ્રકટતું અનુભવશો.

પુષ્કળ ઉત્તમ પ્રપ્ત કરવા કરતાં ત્યાંસુધી તમે કેવળ પુષ્કળ પૈસા મેળે એવી આશા રાખ્યા કરો છો ત્યાંસુધી તે આશામાં તમે સદા નિષ્ફળ જ રહો છો. પુષ્કળ દેાની પાસે પાણી વસે છે કે જે ઉત્તમ કામ કરે છે. અને તેથી પુષ્કળ મેળવવા માટે આપણા વિચારમાં, નિશ્ચયમાં અને ક્રિયામાં આપણે અખંડ ઉત્તમને જ રાખવું જોઈએ. કારણ કે ઉત્તમ પ્રપ્ત થાય છે તો જ પુષ્કળ પૈસા, પુષ્કળ વિદ્યા, પુષ્કળ કળા, પુષ્કળ મુખ્ય, પુષ્કળ આનંદ—જે કંઈ ઉત્તમ પુષ્કળ જોઈએ છે તે મેળે છે. આપણી પ્રત્યેક ક્રિયા, વિચાર અને નિશ્ચય—જો ત્રણેનો મુખ્યત્વે કરીને ઉત્તમ પ્રપ્તમાં જ ભોગ આપવો જોઈએ.

જે મનુષ્ય ઉત્તમ કાર્યને જ કરવાનું સર્વદા જારી રાખે છે તેણે સર્વદા તેના બહુ મોટામોટા વસ્તુને પામે છે જ. તેને આજે યોગરદમ અધિકાર દેખાતો હશે, તોપણ ઉત્તમ પ્રપ્તિ રહેતી જારી તત્કાળ ગાળી ફરશે, તોફાન સમશે, અને તેનું વહાણ ખરે સ્થાને પહોંચશે.

મનુષ્યને કુદરત રમ આપે ત્યાંસુધી જીવવાનો હક છે. જો તે કુદરતઉપર સા જો ભોગવવાને દરેક મનુષ્ય શક્તિમાન છે—અને વંધારે લાગ્યા કાળ શરૂ

શ્રીપ્રાતઃકાલ.

પુસ્તક ૮

સંવત્ ૧૯૬૬ આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષ ૧૪

[અંક ૧૨]

દ્રષ્ટપ્રતિ અભ્યર્થના.

૫૮ (પેનાંડ્ર.)

સંપત્તિના સ્વામી રે, હૃદયે મારે આવજો;

સંપત્તિથી, હૃદય કરી ઝાકઝમાળ,

મલિનતા ટાળો રે, મનના માન્યા નાથજી રે;

બાળો મનનો સ્વપ્નો ઝાકઝમાળ;

સંપત્તિના—

એ સંપત્તિ ન ઇચ્છુ' રે, આદિ મધ્યે અંતમાં રે,

ઉપજી, ટકીને, વિલાઈ આપે દુઃખ;

બાહ્ય અને અંતરની રે, દૈવી સંપત્તિ હીયો રે,

જેથી પછી કદી, રહે ન સંપત્તિની ભુખ;

સંપત્તિના—

વિશ્વવત્સલી સંપત્તિ રે, વિષ્ણુપદમાં બાપજી રે,

દુઃખવિના જોમ, ધારી રહ્યા છો, નિત્ય;

દુઃખરહિત સંપત્તિ રે, તેવી મુજને આપજો,

શ્વયં કે નાશની, મુજ ઉર રહે નહિ ભીત;

સંપત્તિના—

જળ બીજને હુબાટે રે, પણ ન હુએ કદી માછલું રે,

સંપત્તિ જે બીજને આપતી દુઃખ;

તે સંપત્તિ મુજને રે, કરુણા ધાવાં આપતી જી,

સ્થાયી રહીને નિત્ય ઉપજાવે મુખ,

સંપત્તિના—

અગ્નિ બીજું બાળે રે, પણ ન દહે તે સૂર્યને રે;

તદ્વત મારે સંપત્તિ ન કરે નાશ,

ગરુડગામી મુજ હૃદયે રે, (નો) નિત્ય વિરાજે શ્રીપતિ જી,
 કેમ મને વળગે સંપત્તિસર્પનો પાશ; સંપત્તિના—
 બીજાના જીવ હરતુ'રે, તે વિષ શિવને છે સુધા રે;
 વિષધર સર્પો તેમના કંઠે હોય;
 પણ નવ કદીએ હશે રે, તદ્વત્ અનવધિ સંપત્તિ રે,
 આપ કૃપાથી (મારો) વાળ ન વાંકો કરે કોય; સંપત્તિના—
 સૂર્ય જ્યાં ઝળહળતો રે, પ્રકાશ ત્યાં તો થઈ રહે રે,
 લક્ષ્મીપતિ જ્યાં વિરાજતા હો આપ;
 સંપત્તિઓ સઘળી રે, છાયાવત્ આવી વસે રે,
 પ્રકટો હૃદયે સંપત્તિસહિત માળાપ; સંપત્તિના—
 લૌકિક સંપત્તિનો રે, ને અધિકારી હું નથી રે,
 માણું અલૌકિક હું કેમ કરી શોર;
 હમડી મેળવવાને રે, લાયકાત જેમાં નથી રે,
 કેમ કરી તે યાચે મેળવવા મહોર; સંપત્તિના—
 લૌકિક અને અલૌકિક રે, સંપત્તિઓ આપજો જી,
 સાથે દેજો આપ સ્વરૂપનું જ્ઞાન,
 જેથી ત્રિકાળ દુઃખને રે, અનુભવી હું ના શકું જી;
 નરહરિદાતા ! એવું હો મહાદાન; સંપત્તિના—
 ધીં ઉપેન્દ્ર—

સંસારમાં સઘળું પ્રતિકૂલ.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૧૪ ૩૨૪ થી.)

હારે વ્યથા અને ઉમ્ર શોકનું જ્ઞાન યાપ એવા સ્વરથી શ્રીધરે કહ્યું, મને કશું પૂછતા
 કે, મારી દવા ખાશો નહિ, મારું સગાંધાન કરવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ, અથવા મને
 શાંધરવાનું કહેશો નહિ. આખરે પરપોટો પુટી ગયો છે. તે પુટે એટલા માટે મેં મારાથી
 તું કશું હતું, પણ મારો સઘળો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો છે. ગમે તેમ પણ મોકું કે વહેલું
 મ થયું જ હોત. આવો પરિણામ આન્યાયિના બીજને માર્ગ જ ન હતો. પણ આમાંથી
 પસાર થયું—એ જ કામ મને—

દુઃખયુક્ત આશ્રયથી વિનાયક આ સઘળું જોઈને ખરેખર સ્તબ્ધ થઈ ગયો, અને
 બન્યું છે, તે સંબંધમાં તે કશું જ જાણતો ન હોવાથી શ્રીધરની સામે ટગર
 ર' જેવા લાગ્યો.

એક ક્ષણ પાર અટકીને અને પછી વિનાયકના સામું કઠોર દૃષ્ટિથી જોઈને શ્રીધર

જેમ જેમ તે અધિક વિચાર કરતો ગયો, તેમ તેમ દુઃખના અધિકારથી ભરેલા ઈંડા ફૂવાની પા-
ઉપરથી તે તેમાં પડતો હોય એમ તેને જણાયું, પણ પડવાપહેલાં જ તે સાવધ થઈ ગયો,
અને મોટેથી બોલ્યો, નહિ. ગમે તેમ થાઓ, પણ હું શોકને તથા નિરાશાને વશ નહિ જ
થાઉં. સઘળે મારો પરાજય ભલે થાઓ, તોપણ નિરાશાના તો હું પરાજય કરવાનો જ.
આપા ઉદ્ગારો કાઢતાં છતાં પણ કશાથી પરાભવ ન પામવાનો, કદામાં પણ નિષ્ફળ ન
થવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હતો. તે વિચારવા લાગ્યો, અહો ! જે નિશ્ચયબળ અને દૃઢતા,
મારા અંતઃકરણમાં મને હમણાં જણાય છે, તે જો મનોરમાના અંતઃકરણમાં હું મૂકી શકું તો
કેવું સાઈ થાય ! પણ કદાચ તેને મારી મદદની કશી પણ અગત્ય નહિ હોય. અહો ! એવું
હોય તો કેવું સાઈ થાય ! મને જે બળ હાલ સ્ફુરે છે તેના કરતાં પણ અધિક બળવાન
તેનું હૃદય કેમ જણ્યું કે નહિ હોય ! અને આ સમાચાર સાંભળીને તેના આપને તે શું કહેશે ?
ઉત્તરમાં તે કંઈક કહેશે તો ખરી. તે ઉત્તર શો હશે, તે સાંભળવાનું મને મળે તો કેવું
સાઈ થાય ! આ વગેરે વિચારે ચડતાં વિનાયકના હૃદયમાં મનોરમાનો ઉત્તર જણવાની વિ-
લક્ષણ ગિરિાસા જાગ્રત થઈ, અને થોડી વારમાં તો તે એટલી પ્રબળ થઈ ગઈ કે તો
દાખવાનું કામ પણ તેને ઘણું જ દફિન થઈ પડ્યું. પણ ગમે તેમ કરીને પણ
તે દાખ્યાવિના તેનો ધૂટકા હતો જ નહિ; અને તેથી પોતાના મનને બીજા કામમાં
જોડવાથી આ ગિરિાસા દબાય છે કે કેમ, તેના અનુભવ કરવા, તે પોતાના કામ
કરવાના મેજબાગળ ગયો.

અને ત્યાં એક બીજા આશ્ચર્યના પ્રસંગ બન્યો; પણ આ પ્રસંગ દુઃખદ ન હતો, પણ
અત્યંત આનંદજનક હતો. હાલસવરૂપ મહા પુરુષના નરકથી તેના ઉપર આવેલો એક પત્ર
મેજઉપર પડ્યો હતો. તેણે તત્કાળ તેને ફેરવ્યો, અને નીચેના રાખેલો તેમાં લખેલા વાંચીને
તેને અમૂર્ષાદ આનંદ થયો : ‘તમે મારી પાસે કરેલી માગણી ધણી મોટી છે. આજનો દિ-
વસ જ્યાં હવે પછી ગમે તે દિવસે સાંજે મારે ત્યાં આવજો, અને હું તમને સઘળું ક-
હીશ.’ દીર્ઘ સમયથી ખોવાઈ ગયેલું કોઈ અમૂલ્ય રત્ન પાછું હાથ લાગ્યું હોય, તેમ તેણે
તે પત્રને પ્રેમથી સાંભળીને મૂક્યો, અને હું શું જોઈ છું તેના તેને વિચાર આવે તે પહેલાં
તો તે મોટેથી બોલ્યો, ‘હવે પાછો બીજા શો પ્રસંગ બનનાર છે ?’

પ્રકરણ ૧૦.

જે પ્રસંગ બન્યો હતો, તે પ્રસંગના સંબંધમાં પોતાની પુત્રી મનોરમાને જણાવવાને
શ્રીધર પોતાની ઝોશીસમાંથી ન્યારે ઘેર આવ્યો ત્યારે લગભગ આર વાગવા આવ્યા હતા.
ઘેર આવતાં માર્ગમાં તેણે પોતાના મનને સંકલ્પજનથી એટલે મુઠ્ઠી સ્વાધીન કર્યું હતું કે
તેને એમ જણાયું હતું કે હવે જરા પણ વિકળતા દર્શાવ્યાવિના મનોરમાને સઘળી હકી-
કત પહેલેથી તે છેવટસુધી હું કહી શકીશ વળી તેણે પોતાના મનમાં કેટલાંક સમાધાનનાં
તથા આશાનાં વચનો ગોઠવી રાખ્યાં હતાં, અને એમ ધાર્યું હતું કે મનોરમા વ્યાકુળ થશે
તો આ વચનો કદી હું તેનું સાંભળ કરીશ, તથા તેને કહીશ કે ત્યાં મુઠ્ઠી હું બેઠો છું ત્યાં
મુઠ્ઠી નને જરા પણ કટ પડનાર નથી. જે જે મનોરમાને કહેવાનું તેણે નક્કી કરી રાખ્યું

હવે, તે સર્વ માર્ગમાં તેણે પુનઃ પુનઃ મનમાં દહ કરી લીધું હતું, અને પોતાના ધરના દારમાં તે પ્રવેશ્યો ત્યાં સુધી તો મારા નિશ્વપ્રમાણે જ હું વર્તી શકીશ, એવી તેને પાડી ખાતરી હતી.

પણ થોડા વખતપછી જે વૈભવેથી ભરેલું તથા અત્યંત સુખદ ધર તેના હાથમાંથી જતું રહેવાનું હતું, તેમાં આનંદથી તથા સુખથી પોતાની પુત્રીને ફેરતી ન્યાં તેણે જોઈ કે તરત જ તેનું સધળું નિશ્વપ્રમાણ તેના અંતઃકરણમાંથી પડાયત કરી ગયું. બાળાકારથી ક-
 ૭ રેલા તેના નિશ્વતી અને મારીમયરડીને દેકણે ગળેડા તેના મનની પાછળ લેરા પણ વા-
 સ્તવિક બળ હતું નહિ; પરંતુબળથી કાણુવાર જમત થયેલું તે માત્ર ઉપરદયકેનું સંકલ્પબળ હતું, અને કસોટીના પ્રસંગમાં તે બળ શી રીતે ટકી શકે.

જેવો તે ધરમાં પ્રવેશ્યો, અને તેમાં દષ્ટિ નાંખતાં આ સધળું સુખ અને વૈભવ જતાં રહેવાનાં છે, એવું તેને જણાયું, અને તેની પાછળ દુષ્ટ અને દરિદ્રતા જ આવનાર છે, એવો તેને વિચાર આવ્યો કે તરત જ તેનું મન ચકચકર ફરવા લાગ્યું, અને તે બહે-
 બાકળો બની ગયો. ભુદિવાળું એક પણ વાક્ય જોવાવાની તેના મનમાં શક્તિ રહી નહિ, અને તેનું હૃદય નિસહાના અને દુઃખના અધારા ફવાની છેક તળીયે જઈને બેઠું. એક શબ્દ પણ જોવાવાના, તે પાધરો એક ખુરશીઉપર જઈને પડ્યો, અને મોટેથી ડસડાં ખાવા લાગ્યો. તેના ઉદ્વેગ એટલો બધો તો ભારે હતો કે મનોરમા તેની પાસે ધીમે ધીમે આવી અને પોતાનાં અનૃતપુણ્ય વચનેવડે તેના પરિતપ્ત હૃદયને શીતળ કરવા માટે તેના દુઃખનું કારણ જણાવાને તેની પાસે ધેરંથી વાટ જોતી ઉભી રહી, તે પણ કેટલાક સમય-
 સુધી તેના જાણવામાં આવ્યું નહિ. આખરે લાગ્યાતુલ્યા શબ્દોમાં, પોતે કેવળ લિખારી થઈ ગયો હતો, અને હવે તેની પાસે પુટી બદામ પણ રહી ન હતી, તે વાત તેણે તેને કહી ખતાવી; પણ જ્યારે તેની અગમ્ય પુત્રીએ શાંતિથી તેને કહ્યું કે 'તમે લિખારી થયા નથી; અને તમારી પાસે પુટી બદામ રહી નથી, એ વાત સાચી નથી,' ત્યારે કેટલીક પળસુધી તે કેવળ સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

તરત જ તે પોતાનાથી નીકળે તેટલો મોટો ધોરો કાઢીને બાંધ્યો, પણ મેં જે કહ્યું તે કેવળ સાચું છે, અને આ વાત તને કહેવાને માટે અહિં આવતાં મારું હૃદય દુઃખની તીક્ષ્ણ શારડીથી સરાઈ ગયું છે.

તેની ખુરશીના હાથાઉપર બેઠાને, અને પરિતાપથી ધીખતા તેના મસ્તકને શીતળતા ઉપજાવવાને માટે અત્યંત પ્રેમથી પોતાનો હાથ તેના ઉપર ફેરવીને, મધુર સ્વરે તે બોલી, તમને કેટલું દુઃખ થાય છે, તે હું જાણું છું. પણ એક અર્ધી કાણુ અટકીને, પ્રમાણભૂત મણવું જ પડે, એવા સ્વરથી તે બોલી, પણ મારો કહેવાનો ભાવ એ છે કે તમને થયેલી દાનિ અત્યંત નજીવી છે, અને તે જાણીને મને લેણ પણ વ્યાકુળતા થતી નથી.

૨૫૪ ન સમજી શકાય એવી અંતઃકરણમાં પ્રકટેલી જ્વાળાથી તેણે પૂછ્યું, અરે ! પણ હું આ કહે છે શું, તે કંઈ સમજાય ?

તે બોલી, માત્ર એટલું જ કે હું એક એવી યશિમાં રહું છું કે જ્યાં નિર્ધનતા અથવા વિપત્તિ ફરકવાને પણ કદી સમર્થ નથી.

ગજરાયલા ઉદ્દિગ્ન ચિત્તથી તે તેના સામું જોઈ રહ્યો. આ સમયે તેના મુખમાં લાંબ અત્યંત કરણીજનક હતો. શું આ સમાચાર સાંભળી તેનું મગજ ખસી તો નહિ ગયું હોય! હા, આ વિપત્તિની મને ખબર પડી તે ક્ષણથી જ મને આ પ્રકારનો લય પ્રકટ થયો હતો. હવે હું આને શું કહું? કંઈક તો મારે તેને કહેવું જ જોઈએ, આ વગેરે વિચાર કરતો હવે શું કહેવું તેના તે વિચાર કરવા લાગ્યો. પરંતુ તેના પ્રયત્ન ક્ષણવાર અટકી ગયો, કારણ કે મનોરમાએ પાછું બોલવા માંડ્યું:—

તમે કહો છો કે 'મેં' સર્વસ્વ સુમાન્યું છે. હું કહું છું કે તમે કશું સુમાન્યું નથી. હજી તમારી પાસે તમે પોતે, તથા તે શબ્દના અર્થમાં રહેલું સર્વ છે. પૂર્વે જે સંપત્તિના તમે સ્વામી હતા, તે સંપત્તિ જે બળવડે તમે પેંદા કરી હતી, તે બળ હજી તમારી પાસે છે. તે બળ હજી પણ સંપત્તિને પેંદા કર્યા કરે, એમ છે; અને લાભિશ્યમાં જો કેવળ ન્યાયમાર્ગે તે બળને વાપરવામાં આવે તો પૂર્વે તેણે તમને જેટલું સંપાદન કરી આપ્યું હતું, તેના કરતાં પણ ઘણું જ વધારે હવે પછી પણ તે તમને સંપાદન કરી આપે એમ છે. અયોગ્ય માર્ગમાં વાપરેલું સામર્થ્ય ગમે તેટલું બળવાન હોય છે, તો પણ ત્યારે યોગ્ય માર્ગમાં તેને વાપરવામાં આવે છે ત્યારે તે અમર્યાદ બળવાળું થાય છે.

પોતાનાં વચનોની પોતાના પિતાના અંતઃકરણઉપર કેવી અસર થાય છે, તે જોવાને તે ક્ષણ વાર અટકી, પણ ઉત્તર આપવાસરખું તેણે કશું જ ચિદ્ન ન કર્યું તેથી તેણે શાંતિથી આગળ ચલાવ્યું.

'ત્યારે પર્વતની તલેટીમાં આવેલા જળાશયની પાળ તુટી જઈને તેમાંથી પાણી વહી જવા માંડે છે, ત્યારે આપણને એવું લાન થાય છે કે પાણીનો સમૂહો જથ્થો હવે થોડા વખતમાં ખુટી જશે. પરંતુ આવેલી વિપત્તિઉપરથી દષ્ટિ ખસેડીને ત્યારે આપણે ત્યાંથી જળ આવતું હોય છે, તે મૂળસ્થાનપ્રતિ દૂર દષ્ટિ નાંખીએ છીએ ત્યારે આપણો વિચાર બદલાઈ જાય છે. પેલી પાર દૂર અખંડ હિમવાળાં પર્વતનાં શિખરો આવી રહ્યાં હોય છે, અને સૂર્યનો તાપ તેના ઉપર સર્વદા પડ્યા કરતો હોય છે. તુટેલી પાળને પાછી સધીને આખી પાળ, પૂર્વના કરતાં વધારે બળવાન માત્ર કરે, જળાશય તરત જ પાછું ભરાઈ જશે, છત્તાછલ અને તેથી પણ વધારે ભરાઈ જશે.'

શ્રીધરે કહ્યું, મને તારું કહેવું લેશ પણ સમજતું નથી. તું શું કહે છે, તે જરા ખુલાસાથી સમજાવ. તારી વર્તણૂકથી મને અત્યંત લય તથા ચિંતા થાય છે. આપણા પર પડેલી વિપત્તિના સમાચાર સાંભળીને તું ઢગલો થઈ જઈશ, એમ મેં અહિં આવવાપૂર્વે ધાર્યું હતું, પણ તેને બદલે તું તો જાણે કશું જ બન્યું ન હોય તેમ વર્તે છે. આવા પ્રસંગમાં આવું વર્તન કોઈ ડાહી સ્ત્રીનું તો હોય જ નહિ. તારા મગજમાં કંઈક બિગાડ થયો હોવો જ જોઈએ.

તેણે કહ્યું, પિતાજી! લયને ચમત્તીને સાંત યાચો; અને આ વાક્ય તેણે એવી રીતે કહ્યું કે પ્રેમયુક્ત મમતા અને શુદ્ધિ તેના વદનઉપર વસ્તુતઃ ઝગઝગવાં લાગ્યાં. અને ક્ષણ વાર તો શ્રીધર પણ તેના કલ્પાપ્રમાણે પોતાના મનને સાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

આ જોઈને પાછી તે ધીરથી ગેહી, મારી શુદ્ધિમાં કોઈ પણ જાતનો દરો પણ બિ-

ગાઈ ગયો નથી. વિપતિ આવવાનો ભય જણાતાં દુર્બળ મનનાં મનુષ્યો દરબારી ભય, એ ક્ષાભાવિક છે. પ્રત્યેક વિપતિના મધ્યમાં સમજી-મનનાં મનુષ્યો નિર્ભય અને અવિકળ રહે, એ પણ તેવું જ સ્વાભાવિક છે.

આ વચનોના ઉત્તરમાં તેનાથી કહ્યું જ બોલી શકાય એમ હતું નહિ. તરત જ તે પ્રત્યેક શબ્દ ઉપર ખાસ ભાર દઈને પાછી બોલી, મારા કૃપનમાં ભરિને ગમે તેવો પ્રસંગ ખતો તો પણ હું તેના કરતાં અધિક બળવાન છું. અને મારે શા માટે તેવાં ન થવું જોઈએ? હું કંઈ જરા વસ્તુ નથી; તેમ જ જરા વસ્તુઓનો સમુદાય નથી; હું એક માનવ પ્રાણી છું, એક ચેતન્યમય આત્મા છું.

શ્રીધરે નેત્રમાં અશ્રુ આશીને દીનતાથી કહ્યું. મનોરમા! આપણી પાસે એક કોડી પણ દાવે રહી નથી, એ જાણતાં છતાં પણ તું આવી બેઠકાર કેમ થાય છે?

તેણે કહ્યું, હું બેઠકારી બતાવતી નથી; અને તેનાં સુંદર નેત્રોના અગમ્ય હાથ પ્રદેશમાં તેણે દૃષ્ટિ નાંખી તો તેને જણાવું કે તે સાચું જ કહેતી હતી. તે પાછી બોલી, મારું હૃદય તમારા બેઠકું જ કોમળ છે, અને તમારા કરતાં પણ મને અત્યંત અધિકશુભ લાગણી થાય છે; પરંતુ મારી આજીવ્યાણુ ગમે તેટલાં તોફાનો ભસે યાવ તો પણ મારી સંદિમાં સર્વદા શાંતિ હોય છે.

લગભગ ઉપહાસસ્વરૂપ રસે શ્રીધરે કહ્યું, પણ તેથી કંઈ, આપણે ગોંધરહાસ થઈ ગયાં છીએ, એ સત્ય વાતમાં કશો જ ફેર પડતો નથી.

પણ મનોરમાએ તેના આ ઉપહાસને શયવતારા ભાવઉપર કંઈ જ ધ્યાન આપ્યું નહિ. તે માત્ર ઉભી થઈ, અને તેના સ્વભાવમાં જે કંઈ કોમળ, અને સુંદર અને બળવાન હતું, તેને પૂર્ણ રીતે ઉપર આશીને, શરીરના, નેત્રોના, મુખનો અને મનનો એના પ્રકારનો ભાવ ધાંખ્યો કે તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખનાર ગમે તેવા મનુષ્યની નિશંકા તેના હૃદયમાંથી હૃદયેષેના જ કરીને જતી રહે. તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખતી, અને પછી દુર્બળતા અથવા નિબ્બળતાનો ચાર કરતો, એ દુર્બળતા અથવા નિબ્બળતાના અસ્તિત્વને જ જૂઠી જતાવતું હતું. અને ધીરે પૂર્વે કદી નહિ અતુલવેશ એવા અતુરાગપુર પોતાની ચમત્કારિક પુત્રીઉપર દૃષ્ટિ મી. એક ક્ષણ વાર તો તેના મુખઉપરનો ઉદ્વેગ હટી ગયો, અને તેના ઉપર પ્રસન્નતાનું જ ચમકવા લાગ્યું. આ જોઈને મનોરમાએ ધીરેથી પરંતુ દદતાથી પોતાની વાન આગળ ચલાવી.

તે બોલી, જે મનુષ્ય બધારે સર્વસ્વ તેની પાસેથી હરાઈ જાય છે ત્યારે પણ શાંત, અને અવિકળ રહી શકે છે, તેનામાં તેવું હરાઈ ગયેલું સર્વસ્વ પાછું પ્રાપ્ત કરવાનું થઈ હોય છે.

મનોરમાના મુખમાંથી આ રાખે નીકળતાં જ તેના સામર્થ્યનું અને પ્રકારનું શુભ કાશ્રીધરના વિકળ મનને કંઈક સ્પષ્ટ થવા લાગ્યું. ના. તે ધારતો હતો તેમ તે ગાંધી હા ન હતી; ઉલટું તેવું મન તેના પૂર્વ અંકુશમાં હતું. આ, બાબતમાં તો દાવે તેના કશો સંશય રહ્યો નહિ. પણ તે કહી છે, એ જાણતી તેવું શું વળતું? કારણ કે પોતે સંબંધમાં બધારે તે વિચાર કરવા ધામ્યો ત્યારે તેને તેવું પોતાનું લક્ષિત્ય, અધારમાં

અધારી રાત્રિકરતાં પણ વધારે અધિકારમય જણાવા લાગ્યું. આખરે તેણે દ્વિંમત ધરીને પૂછ્યું, મનોરમા ! ત્યારે મારે હવે શું કરવું ? હું તને જાણ અને દિલાસો આપવાને ઘર આગ્યો હતો, પણ તેને જાહેર મારે જ ધેર અને જાણ અને દિલાસો તારી પાસેથી લેવાનો વખત આગ્યો છે. હું નિરાધાર બાળકજેવો થઈ રહ્યો છું. જે વિપત્તિના અપવિત્ર પ્રદેશમાં આપણો એકાએક પ્રવેશ થયો છે, તે પ્રદેશના ઉપર આધિપત્ય બેગવનારી મદારાત્મીય તું જ છે.

તે યોત્તી, આગળથી તમે પુનઃ તમારા ઉદ્ધાગનો આરંભ કરો, અને ન્યાયવાળા ઉદ્ધાગનો જ આરંભ કરો. દર પાયાઉપર તમે પુનઃ જાગવાનું ઈમારત બાંધી શકશો, અને તમે જે કંઈ બોલો છો, તે સચળું જ તમે પાછું પ્રાપ્ત કરવાના જ.

(અપૂર્ણ.)

ચિત્સુખીનો સાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૯૨ થી)

અનિર્વચનીય અવિદ્યાનો આક્ષેપ.

પૂર્વપક્ષી કહે છે કે આ અનિર્વચનીય અવિદ્યા તે કમી ? એવો કોઈ પદાર્થ જ અર્થાત્ નથી. અનિત્ય, અશુચિ અને દુઃખરૂપ સંસારમાં નિત્ય ભુદ્ધિ, શુચિ ભુદ્ધિ અને સુખ ભુદ્ધિ થવી તેનું નામ અવિદ્યા સર્વ મોક્ષવાદી માને છે અર્થાત્ સર્વ મોક્ષવાદી લોકમાં અવિદ્યા પ્રસિદ્ધ જ છે એમ સિદ્ધાન્તી કહેવો તે અયોગ્ય છે. કેમકે લોકમાં તો જ્ઞાનનો અભાવ પ્રસિદ્ધ છે અને એ જ્ઞાનાભાવથી અતિરિક્ત કોઈ અવિદ્યા પ્રસિદ્ધ નથી, 'એટલું' જ નહિ પણ એવી અવિદ્યા ઉપપન્ન પણ નથી. લોકમાં " હું જાણુતો નથી " એવો વ્યવહાર વ્યવહાર કર્તાઓ કહે છે અને એ વ્યવહારમાં હું જાણુતો નથી એનો અર્થ મને જ્ઞાન નથી એવો જ દરવામાં આવે છે અર્થાત્ એ વ્યવહાર જોતાં જ્ઞાનનો પ્રાગભાવ અથવા પ્રેમસાભાવ માત્ર એ વ્યવહારના વિષયરૂપ જણાય છે. તત્ત્વર્થ કે એ અભાવ તે અભાવરૂપ છે અને તમે તો સત્ત્વ નદિ અને અસત્ત્વ નદિ એવી અનિર્વચનીય ભાવરૂપ અવિદ્યા માને છો. તેથી તે આ વ્યવહારથી પ્રસિદ્ધ થતી નથી. તેથી તમારા મનમાં સ્ત્રીકૌતૂહલી અવિદ્યાની લોકપ્રસિદ્ધિ નથી જે સિદ્ધ છે. એટલું જ નહિ પણ એ અવિદ્યાની ઉપપત્તિ પણ કરી શકાતી નથી. કેમકે અવિદ્યા એ ૫૬ વિદ્યા અને ન એવાં પદોનો સમાસ કરવાથી બનેલું છે. તેમાં ન એ પદના અર્થ કોઈમાં આપનાં જણાવ્યું છે કે નમ્રમાયે નિરોધે ચ સ્વરૂપાર્થેઽપ્યતિ શ્રમે । ફ-પદ્યે ચ-સાદૃશ્યે તદ્વિરુદ્ધ તદન્યથોઃ ॥ આ સર્વમાંથી અર્થ સંભવતા આ ત્રણ અર્થ છે. (૧) તદભાવ, (૨) તદ્વિરોધી અને (૩) તદન્ય. આથી અનિરિક્ત ઈર્ષા, સાદૃશ્ય પગેર અર્થ તો દેખાઈના જ સંભવે તેમ નથી. આ ત્રણ અર્થમાં પણ પ્રથમ અર્થ ન તો લાઇએ તો અવિદ્યાનો અર્થ વિદ્યાનો અભાવ થયો. ત્યાં જેમ વેદનો અભાવ એ અભાવરૂપ છે અને અનિર્વચનીય નથી તેમ વિદ્યાનો અભાવ પણ અભાવ જ છે અને અનિર્વચનીય નથી, અર્થાત્ આ અર્થમાં અનિર્વચનીય અવિદ્યાની ઉપપત્તિ થતી નથી. દ્વિતીય અર્થ લાઇએ તો વિદ્યાનું જે વિરોધી છે તે અવિદ્યા છે એવો અર્થ થયો. ત્યાં વિદ્યાનો અર્થ તત્ત્વમાન છે

અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં વિરોધી તો સંસાર, વિપર્યયાદિ છે કેમકે જ્યાંસુધી સંસારવિપર્યય-આદિ હોય છે ત્યાંસુધી તત્ત્વજ્ઞાન હોતું નથી અને અને તત્ત્વજ્ઞાન થયું એટલે સંસાર વિપર્યયાદિ થતાં નથી. વળી તત્ત્વજ્ઞાન એ જ્ઞાન હોવાથી ન્યાયમતપ્રમાણે ત્રિશૂલપરચાથી શુદ્ધ છે અને ઇચ્છા આદિ અન્ય શુદ્ધો એના વિરોધી છે કેમકે એ ઉભયસાથે એકે હાથે આત્મામાં રહેતાં નથી. તેથી આ અર્થ લેતાં સંસાર, વિપર્યય, ઇચ્છા આદિ અવિદ્યા છે. એમ કહે અને એ સર્વભાંથી કેઈપણુ અનિર્વચનીય નથી તેથી આ અર્થમાં પણુ અનિર્વચનીય અવિદ્યાની ઉપપત્તિ થઈ શકે તેમ નથી. જો એમને અનિર્વચનીય લેવામાં આવે તો એ સર્વ ભાવસ્વરૂપ છે એમ સર્વ અગ્રીકાર કરે છે તેનો વ્યાકોષ થાય છે. તૃતીય અર્થ લઈએ તો વિદ્યાથી અન્ય તે અવિદ્યા છે એમ કહે. તો તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ અવિદ્યાથી અન્ય તો આત્માનાત્મરૂપ આ સમસ્ત પ્રપંચ છે પણુ તે કેઈ અવિદ્યા નથી. આ રીતે ત્રણે અર્થમાં અવિદ્યાની ઉપપત્તિ થઈ શકતી નથી અને એવા પદાર્થની લોકમાં પ્રસિદ્ધિ તો છે જ નહિ.

આમ છતાં, પૂર્વ પદ્ધતિ કહે છે કે, ધારો કે એના અર્થની ઉપપત્તિ છે છતાં એ અવિદ્યાનું લક્ષણુ કેઈ સંભવતું નથી તેમ જ એના અસ્તિત્વમાં કેઈ પ્રમાણુ પણુ મળે તેમ નથી, ત્યાં અમે પૂછીએ છીએ કે એનું લક્ષણુ શું ?

અવિદ્યાના લક્ષણુના આદેશ.

આના ઉત્તરમાં જો એવું કહેવામાં આવે અર્થાત આ લક્ષણુ આપવામાં આવે કે વિદ્યા જેની વિરોધી છે, વિનાશ કરનાર છે તે અવિદ્યા તો જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થરાપણુરૂપ એ લક્ષણુ અધુકત છે. અપૂર્વ-ધર્મ તે લક્ષણુ છે એમ ક્યારે કહેવાય કે જ્યારે તે લક્ષ્યમાં હોય અને લક્ષ્યમાત્રમાં જ હોય, આત્મામાં બે જ્ઞાન સાથે હોઈ શકતાં નથી તેથી ઉત્તરજ્ઞાન થાય એટલે પૂર્વજ્ઞાન નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તેથી જ્ઞાનનિવર્ત્યસ્વરૂપ ધર્મ એ પૂર્વ જ્ઞાન પણુ અવિદ્યા, અજ્ઞાન છે એમ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે ઉભય વાદીના મનથી વિરુદ્ધ છે. તાત્પર્ય કે જ્ઞાન નિવર્ત્યસ્વરૂપ ધર્મ લક્ષ્યરૂપ અવિદ્યાથી અતિરિક્ત જે પૂર્વ જ્ઞાન તેમાં પણુ વર્તતો હોવાથી એ અતિ-વ્યાપ્તિ હોયથી મસિત છે.

આ દોષ અટકાવવા જો 'અનાદિ હોઇને' એવું વિરોધપણુ વધારે અર્થાત જે અનાદિ છે અને જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થાય છે તે અવિદ્યા એમ લક્ષણુ બાંધી તો ને પણુ અધુકત છે. કેમકે એ લક્ષણુની અતિવ્યાપ્તિ જ્ઞાનના પ્રાગભાવમાં છે. આ ક્ષણુ જે જ્ઞાન થયું તેનો પ્રાગભાવ અનાદિ હતો અને એ પ્રાગભાવ એ જ્ઞાન થતાં નિવૃત્ત થાય છે તેથી એ જ્ઞાનનો પ્રાગભાવ અનાદિ છે અને જ્ઞાન નિવર્ત્ય છે. આ જ પ્રમાણુ ઇતર જ્ઞાનનો પ્રાગભાવ પણુ એ સંધ્યાળો છે. છતાં એ સર્વ અભાવરૂપ છે અને અવિદ્યારૂપ નથી તેથી અલક્ષ્ય છે. મોટે આ લક્ષણુ પણુ અતિવ્યાપ્તિ દોષથી મસિત છે.

જ્ઞાનપ્રાગભાવમાં થતી અતિવ્યાપ્તિ અટકાવવા "ભાવરૂપતા" વિરોધપણુ વધારે અને જે 'અનાદિ ભાવરૂપ છે અને જ્ઞાનનિવર્ત્ય છે' તે અવિદ્યા છે, એવું લક્ષણુ બાંધી તો એ લક્ષણુ અધુકત છે. કેમકે જે જે અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે તે સર્વ નિત્ય છે, કેાલથી પણુ નિવૃત્ત થઈ શકે તેમ નથી. આત્મા એ અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે અને તે નિત્ય છે, એ ઉભય સમત છે. તેથી આ લક્ષણુ આંતર વિરોધથી જ મસિત છે, અસંભવ દોષવાળું છે.

અહિં જો એવું કહેવામાં આવે છે કે યદ્યપિ નવીન નૈયાયિકા એવું માને છે કે ઘટાદિ પાર્થિવ પદાર્થને ભટ્ટીમાં મૂકવામાં આવે છે ત્યારે અગ્નિસંયોગરૂપ પાક થવાથી એના પરમાણુમાં રહેલા સ્યામ્ભવાદિ ગુણો નાશ પામે છે અને તેને સ્થાને રક્તતવાદિ ગુણો ઉદ્ભવે છે અર્થાત્ તેથી પાર્થિવ પરમાણુનાં રૂપાદિ વિશેષ ગુણો પાકજન્ય છે, તથાપિ પ્રાચીન નૈયાયિકતા મતપ્રમાણે પરમાણુના વિશેષ ગુણો અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે છતાં તેની નિવૃત્તિ તેઓ સ્વીકારે છે. તેથી એ મતપ્રમાણે અનાદિ ભાવ પદાર્થ હોય છતાં તે નિષ્પત્ત યાય એમાં અસંભવ નથી. તો પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, એ મતમાં માનેલા એ પરમાણુના વિશેષ ગુણોમાં જ આ પ્રસ્તુત લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ યાય છે. કારણ કે એ વિશેષગુણો અનાદિ ભાવરૂપ પદાર્થ છે અને ધ્વિચરણાનથી નિવર્ત્ય છે તેથી એમાં પ્રસ્તુત લક્ષણ હોય છે છતાં એ ગુણો અવિદ્યા નથી. તેથી ઉભયથા આ લક્ષણ અયુક્ત છે.

હવે જો અનાદિ અનિર્વચનીય અજ્ઞાન તે અવિદ્યા એવું લક્ષણ આપો તો તે પણ અયુક્ત છે. કારણ કે અનિર્વચનીય એટલે શું ? જેવું કોઇ પણ રીતે અનિર્વચન ન થઈ શકે, જે નિર્વચનનો વિષય નથી તે અનિર્વચનીય કહેવું કે અસત્તત્વી વિલક્ષણ હોય તે અનિર્વચનીય કહેવું ? જો પ્રથમ પક્ષ સ્વીકારે તો તે અયુક્ત છે કેમકે “જે નિર્વચનનો અવિષય છે” એ પ્રકારે જ એવું નિર્વચન થઈ રહે છે તેથી સર્વથા અનિર્વચનીય તે નથી. દ્વિતીય પક્ષ સ્વીકારે તો એવો પદાર્થ જ સંભવે તેમ નથી. ભાવ અને અભાવ એ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે તો જે ભાવથી વિલક્ષણ છે તે અભાવમાં જ છે અને જે અભાવથી વિલક્ષણ છે તે ભાવમાં જ આવે છે તે પ્રમાણે સત્ અને અસત્ એ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે માટે જે સત્તથી વિલક્ષણ હોય તે અસત્ જ હોયું જોઈએ અને અસત્તથી વિલક્ષણ હોય તે સત્ જ હોયું જોઈએ અર્થાત્ સત્તથી જે વિલક્ષણ છે તે અસત્તથી વિલક્ષણ નહિ હોઈ શકે અને અસત્તથી વિલક્ષણ જે હોય તે સત્તથી વિલક્ષણ ન હોઈ શકે. તાત્પર્ય કે ઉભયથી વિલક્ષણ અસંભવ છે.

જો ભ્રમનું ઉપાદાન કારણ છે તે અજ્ઞાન અથવા અવિદ્યા છે એવું લક્ષણ આપો તો તે પણ અયુક્ત છે. કેમકે ભ્રમ એ વિપરીત જ્ઞાનરૂપ છે અને તેથી એમનું અજ્ઞાનનું ઉપાદાન કારણ જે આત્મા તે વિપરીત જ્ઞાનરૂપ ભ્રમનું પણ ઉપાદાન કારણ છે. પણ આત્મા કંઈ અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન નથી. તેથી એ લક્ષણની આત્મામાં અતિવ્યાપ્તિ યાય છે. અહિં જો એવું કહેા કે જેનું ઉપાદાન સત્ય પદાર્થ છે તે વસ્તુ પણ સત્ય હોય છે માટે આત્મા જો ભ્રમનું ઉપાદાન લઈએ તો ભ્રમ સત્ય થયો જોઈએ, પણ તેમ નથી તેથી આત્મા ભ્રમનું ઉપાદાન નહિ હોય પણ અન્ય જ રહેવું જોઈએ, તો એ કથન યુક્ત નથી. કેમકે ભ્રમ પણ સ્વરૂપે તો સત્ જ છે; ભ્રમનો જે વિષય છે તે સત્ય નહિ હોવાથી એનું ભ્રમ મિથ્યા છે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. એ વ્યવહારમાં ભ્રમને સ્વરૂપે અસત્ કહેવામાં આવતો જ નથી. તેમ ભ્રમ સત્ય હોવાથી એનું ઉપાદાન આત્મા થઈ શકતાં લેશ પણ બાધ નથી. જો ભ્રમસ્વરૂપે અસત્ય હોય તો તો “આટલા સમયસુધી આ રજત છે, એવું મને ભારતું હતું” એ પ્રકારની એ ભ્રાનની સત્યતા દર્શાવનારી પ્રતીતિ નહિ થતી જોઈએ, અર્થાત્ ભ્રમને સ્વરૂપે અસત્ય માનવામાં આ અનુભવનો વિરોધ આવે છે. તેથી આત્મા ઉપાદાન થઈ શકે છે અને આ લક્ષણની આત્મામાં અતિવ્યાપ્તિ રષ્ટ છે.

આ પ્રકારે અતિદા અથવા અત્યંતનાં આપવામાં આવતાં સર્વ લક્ષણો દોષયુક્ત કરે છે. એમ છતાં અવ્યુપગમ કહીએ કે ભલે આમાંથી કોઈ અવિચારિત રમણીય લક્ષણ હોય તો પણ એ અવિદ્યાના અસ્તિત્વમાં કોઈ પણ પ્રમાણ નથી. (અપૂર્ણ.)

વધો, આગલ વધો.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૫૪ ૨૧૨ પી.)

મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિ કેટલી કરી શકે છે, તે જણાવતા પૂર્વે આપણે એ ગણવાની રીત છે, કે શા માટે મનુષ્યની ઉન્નતિ સત્તર થતી નથી અને હજારો વર્ષે કે અનેક જન્મે થાય છે. એક જન્મમાં મનુષ્યની કેટલીક ઉન્નતિ થાય છે, બીજામાં કેટલીક થાય છે, અને આ પ્રમાણે દરેક જન્મમાં થોડી થોડી તેની ઉન્નતિ થતી રહે છે જ. પણ આ ઉન્નતિનું માપ કાઢવાનું કોઈ સાધન આપણી પાસે હોય તો, તેનું પ્રમાણ ઘણું જ મિશ્રું આવવાનું. આ પ્રમાણે ઉન્નતિ કરવી, કે આ પ્રમાણે ઉન્નતિ થવી, એ પૂર્વના જન્મનાના મનુષ્યને ભલે અનુકૂલ હોય, પણ વર્તમાન સમયના મનુષ્યને તે અનુકૂલ હોય, એ થોડું નથી. પૂર્વે મનુષ્યો ગામમાં એક કસાકના એક કે બે માઇલની ઝડપથી મુસાફરી કરતાં હતાં, પણ આજે દેવે દ્રેનની રોધથી મનુષ્યો એક કસાકમાં પચીસ ત્રીસ કે તેથી પણ અધિક માઇલની મુસાફરી કરી શકે છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિરચના વેગને પણ વધારી શકે છે અને તે વધારી શકવાને સમર્થ છે. માત્ર તેણે આ પ્રમાણે સત્તર ઉન્નતિ કેવા નિયમે કરવી તે નિયમ જ રોધી કાઢવાની જરૂર છે. જો તે પોતાની ઉન્નતિ સત્તર કરવાના નિયમને રોધી કાઢે છે તો જો તે અનેક જન્મમાં નથી સિદ્ધ કરી શકતો, તે એક જન્મમાં સિદ્ધ કરી શકે છે. અને આવા નિયમ વિષમાં નથી, એમ પણ નથી જ. દેવે દ્રેનની રોધ નહતી ચર્ચ ત્યાંપર્યંત, કસાકના પચીસ ત્રીસ માઇલના વેગથી મુસાફરી કરી શકાય, એવું સાધન સંભવિત છે, એમ મનુષ્યો માનતાં ન હતાં તેમને આવી રોધની કલ્પના પણ ન હતી. પણ હુદ્દિમાન રોધકે આવી રોધ કરી, અને આવું સાધન સંભવિત છે, એમ મતાના લાભ. આપણે કોઈ કાર્ય કરીએ અને તેમાં જોડણી સમય જાય, તે જ કાર્ય કોઈ દેવને કરવું હોય તો તેટલો સમય જતો નથી. કારણ કે કારણ એ જ, કે તે કાર્ય કેમ સત્તર સિદ્ધ કરવું તેના નિયમનું દેવને જ્ઞાન છે. હવે જો મનુષ્ય પણ આ નિયમને રોધી કાઢે તો તે પણ દેવની પેઠે પોતાનાં કાર્ય સદૃજ સિદ્ધ કરી શકે છે, આ વિષમાં જો નિયમો સહેલા છે, તે તે નિયમોનું અમુકને જ જ્ઞાન થાય છે, એમ નથી જો નિયમોને રોધી કાઢવાને પ્રયત્ન કરે છે, તે સર્વને તેનું જ્ઞાન થાય છે જ. તેથી પોતાની ઉન્નતિ સત્તર કેવી રીતે કરવી, એ ખોળી કાઢવાને મનુષ્યે જ્યાંસુધી પ્રયત્ન નથી કર્યો, ત્યાંસુધી જ તેની ઉન્નતિ સાંધના ટકની પેઠે મંદવેગથી થતી રહી છે. પણ જ્યાં તેણે પોતાની ઉન્નતિ સત્તર કરવાનું હાથમાં લીધું, કે વિદ્યુત્વેગે તેની ઉન્નતિ ત્યાંપરિ નહિ જ રહે.

પૂર્વના હજારો વર્ષમાં મનુષ્યની ઉન્નતિ થવી જોઈએ તેટલી શા માટે નથી થઈ, અને

ધણી જ યોછી થઈ છે, તેનું કારણ શું ? કારણ, એ છે, કે તેણે એથી વિશેષ ઉન્નતિ કરવાની કદી ઇચ્છા નથી કરી, એથી વિશેષ ઉન્નતિ થઈ શકતી સંભવિત છે એમ તેણે માન્યું નથી તથા તેને કોઈએ આ પ્રમાણે થવું સંભવિત છે, એમ જણાવ્યું પણ નથી. શા માટે મનુષ્યની ઉન્નતિ અસાધારણ શક્ય શકે છે, એ સંબંધમાં આપણે વિચાર કરીએ તો આપણને અનેક કારણો દષ્ટિએ આવશે જ. મનુષ્ય એ ઈશ્વરનો અંશ કહેવાય છે. ઈશ્વરમાં આપણે સર્વ પ્રકારની શક્તિ, તથા સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન રહેલું છે, એમ માનીએ છીએ. હવે આ સર્વ પ્રકારની શક્તિ અને સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન, મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ હોવાથી તેનામાં પણ રહેલાં છે, અને તે ઇચ્છે તો પ્રકટ કરી શકે છે. કોઈ કહેશે, કે જ્યારે મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ છે, ત્યારે શા માટે ઈશ્વરના જેવી શક્તિઓ તેનામાં જણાતી નથી ? ક્યાંથી જણાય ? તેણે પોતાના સામર્થ્યવડે પોતાની આ શક્તિઓને જાગૃત નહિ કરતાં પ્રચલ્ન અર્થાત્ ગુપ્ત રાખી છે. તેણે જેમ પોતાના ઈશ્વરના અંશને ગુપ્ત રાખ્યો છે તેમ તે તેને પ્રકટ પણ કરી શકે છે. ગુપ્ત રાખવાની ઇચ્છા થતાં તેને ગુપ્ત રાખ્યો છે, અને પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા થતાં તેને પ્રકટ કરી શકે છે. જેણે જેણે આ અંશને પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા કરી છે, તે પ્રકટ કરી શક્યા છે જ. વળી કોઈ અન્ય શંકા કરશે, કે મનુષ્યને આ અંશને ગુપ્ત રાખવાની ઇચ્છા હોતી જ નથી, પણ પ્રકટ કરવાની ઇચ્છા હોય છે. આ શંકાનું ઉત્તર એ છે, કે હવે ટકા આ સામર્થ્યને પ્રચલ્ન રાખવાની ઇચ્છા તે કરે છે અને પ ટકા તેને પ્રકટ કરવાને તે ઇચ્છે છે, અને તેથી જ તેનામાં ઈશ્વરનો અંશ જોઈએ તે પ્રમાણમાં જાગૃત થતો નથી. પોતાના સામર્થ્યને ગુપ્ત રાખવું એ પણ એક શક્તિ જ છે. તે સ્વતંત્રતાથી આ પ્રમાણે કરે છે તેમાં ઈશ્વર કે અન્ય કોઈના હોય નથી જ.

એક મનુષ્ય પોણોસો વર્ષ જીવે છે, તો બીજો સો જીવે છે. હવે જે પોણોસો વર્ષ જીવે છે, તે સો વર્ષ જીવી શકે; એમ આપણે સ્વીકારીએ તો તેમાં ખોટું નથી જ. અને તે જ પ્રમાણે સોથી અધિક વર્ષ પણ અન્ય મનુષ્ય શા માટે ન જીવી શકે ? જીવી શકે જ. એક મનુષ્ય હજાર રૂપૈયા કમાય છે; બીજો દસ હજાર અને ત્રીજો એક લાખ કે દસ લાખ કમાય છે. હવે જે નિયમે દસ લાખ રૂપૈયા મળી શકે છે તે નિયમે કરોડ કે તેથી અધિક રૂપૈયા પણ કમાઈ શકવાનો સંભવ છે જ. તત્પર્ય, કે મનુષ્યની ઉન્નતિ છે જે શાખામાં તે ઇચ્છે તેટલી શકે છે. મનુષ્યની ઉન્નતિનો અંત નથી. આટલું જ તે કરી શકે છે, એમ આપણે મર્યાદા બાંધી શકીએ તેમ નથી જ. ઈશ્વરને અનંત જ્ઞાન અને અનંત સામર્થ્યસંપન્ન કહેવામાં આવે છે, અને મનુષ્ય ઈશ્વરનો અંશ હોવાથી તેનામાં પણ આ અનંત જ્ઞાનસામર્થ્ય પ્રકટ થઈ શકે છે. અનંત એટલે જેનો અંત નથી એવાં. તેથી જ આપણે કહ્યું, કે મનુષ્યના જ્ઞાન અને સામર્થ્યની શક્તિને અંત નથી. તે યુગોના યુગોપર્યંત પોતાના જ્ઞાનસામર્થ્યને વધાર્યા કરે તો તે વધી શકે છે કારણ કે તેનો અંત નથી, તે અનંત છે.

ભૂતકાળના મનુષ્યે એટલું જ માન્યું હતું, કે ત્રણ ચાર કે બહુ બહુ તો છ સાત માળનું ઘર બાંધી શકાય તે લાખ કે કરોડ રૂપૈયા બહુ બહુ તો મેળવી શકે, તે પોણોસો કે સો વર્ષ જીવી શકે; ક્ષય, લક્ષ્મી આદિ અસાધ્ય દુરદોષિયરે તેનું સ્વામિત્વ ન હોઈ શકે, વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણ એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી તેમનો જય થવો અસંભવિત છે, પગેરે અને આ પ્રમાણે મોનવાથી તે તેટલું જ કરી શક્યો છે, તો પણ છ સાત માળનું ઘર, લાખ બે

લાખ રૂપૈયા, સે વર્ષનું આયુષ વગેરે આપણને મળી શકે છે, એવું કંઈ સર્વ મનુષ્યોએ માન્યું નથી, પણ કેઈ કેઈ મનુષ્યોએ જ માન્યું છે. મનુષ્યનો માટે લાગ દરિદ્રાવસ્થામાં જ રહેલો છે. તેણે તો એક બે માળના હવાચ્છવાળા ખાતાના ઝુંપડાએવા ઘરમાં, પાંચસેા કે હજાર રૂપૈયાની સંપત્તિમાં, સે વર્ષના આયુષમાં, અને અનેક વ્યાધિગ્રસ્ત દશામાં, જ જીવન પૂરું કર્યું છે. આથી વિશેષ કંઈ બની શકે છે, એવું તેણે માન્યું પણ નથી, અને એથી વિશેષ તેણે કંઈ કર્યું પણ નથી જ. જો તેણે એથી વધારે કંઈ પણ કરવાની ઇચ્છા કરી હોત, તો તે કંઈ પણ વિશેષ કરી શક્યો હોત.

પ્રિય વાચક ! જૂતકાળના મનુષ્યે આ પ્રમાણે માન્યું હતું, તે તેને માટે યોગ્ય હતું, પણ તમારે માટે આજે તે યોગ્ય નથી જ. તે કલાકે બે માઈલ ચાલતા ગાડામાં ધૂળ ખાતો, તાપ તાઢ વેડતાં મુસાફરી કરતો હતો અને તમે કલાકના પચીસ ત્રીસ માઈલ પ્રમાણે ઉત્તમ હવાને શ્વાસમાં લેતાં, તથા તાપ ટાલતું જરા પણ દુઃખ નહિ વેડતાં સુખપૂર્વક અને આનંદ-પૂર્વક રેલવેદેનમાં મુસાફરી કરી શકો છો. વર્તમાનકાળ તે જૂતકાળ નથી, પણ વર્તમાનકાળ છે. જૂતકાળ અને વર્તમાનકાળમાં ઘણું અંતર છે. તમે વર્તમાનકાળમાં રહો છો પણ તમારા આચારવિચાર જો જૂતકાળજેવા છે, તો તમે વર્તમાનકાળમાં નથી રહેતા, પણ જૂતકાળમાં રહો છો, તમે તમારી ઉન્નતિ નથી કરતા પણ જ્યાં છો ત્યાં જ રહો છો. તમારા વિચારને અને આચારને તમારે બદલવાની જરૂર છે. તમારી ઉન્નતિ કુદરતા નિયમે અનેક જન્મે કરવાની નથી, પણ વર્તમાન જન્મમાં જ કરવાની છે. તમારી ઉન્નતિરચના વેગને તમારે ગાડાજેટલો રાખવાનો નથી, પણ રેલવેદેનજેટલો કરવાનો છે. પૂર્વના મનુષ્યો નામધારી મનુષ્યો હતા, પણ તમારે યથાર્થ મનુષ્ય થવો છે. તમે ઈશ્વરના અંશરૂપ હોવાથી તે અંશને તમારે શુદ્ધ રાખી મૂકવાનો નથી, પણ પ્રકટ કરવાનો છે. અને આ અંશ જેટલા અંશમાં તમે પ્રકટ કરવાને ઇચ્છો તેટલા અંશમાં તમે પ્રકટ કરી શકશો.

તમે ઈશ્વરના અંશમૂત છો અને ઈશ્વરના અંશધર્મો અંત નથી તો પછી તમે શા માટે આવી ક્ષુદ્ર સ્થિતિમાં પડી રહ્યા છો ? તમારી આવી સ્થિતિમાં તમને ઈશ્વરને અંશ જોણ કદી શકશો ? અંતરમાં તમારા આ અંશને જુઓ અને તમારી પોતાની મહત્તાને અલ્પતા વધારી મૂકો. તમે ઝુંપડાજેવા ઘરમાં પડી રહેવાને યોગ્ય નથી પણ પચીસ પચાસ માળવાળા દૈવી મહાલયમાં રહેવાને યોગ્ય છો. તમે પાંચસેા હજાર રૂપૈયાજેટલી સંપત્તિને યોગ્ય નથી, પણ અનર્ગલ ધનના સ્વામી થવાને યોગ્ય છો. તમે નાના વ્યાધિથી પીડાવાને યોગ્ય નથી, પણ તમે વ્યાધિમાત્ર ઉપર સ્વામીત્વ મેળવવાને યોગ્ય છો. તમને શ્વેતવસ્થા આવી શકે તેમ નથી, પણ નિરંતર ધુત્તાવસ્થા જ તમારે માટે યોગ્ય છે. તમે પચાસ પોણેસેા વર્ષ જીવી શકો તેમ નથી, પણ તમે હજારો વર્ષ અને ઇચ્છો તેટલો સમય જીવન ધારણ કરવાને યોગ્ય છો. તમે રંક નથી પણ મહારાજાઓના પણ મહારાજા છો. ઈશ્વરના અંશધર્મો કાણ મર્યાદા આંકી શકે તેમ છે ? અને તમે ઈશ્વરના અંશરૂપ હોવાથી તમારા અંશધર્મો મર્યાદા પણ આંકી શકાય તેવી નથી. આ ઈશ્વરની અલ્પતા મહાન સ્થિતિમાં તમે જોશો, તેમાં જ અપંગ રહો, તેમાં જ ચાલો, અને તનમય થઈ રહો. આ સ્થિતિસાથે સરખાવતાં તમારી વર્તમાન સ્થિતિ અલ્પતા ક્ષુદ્ર છે. તેને તમારે કંઈ સંજોધ નથી. તમે તેને રાખી રહ્યા છો. તેથી જ તે રહી છે. તેનો ત્યાગ કરીને મહાઅદ્ભુત સ્થિતિમાં વિરાજો અને દૈવી સુખનો અનુભવ કરો.

આ જગતમાં મહાનમાં મહાન સ્થિતિ તમારે માટે યોગ્ય છે. માટે તમે હુદ્ર સ્થિતિની કલ્પના કરતા નહિ, પણ મોટામાં મોટી સ્થિતિની જ, કલ્પના કરો. પૂર્વના હાળોના વર્ષાઉપરના મનુષ્યો હુદ્ર સ્થિતિમાં પચારહા હતા કારણ કે તેમણે તેવી સ્થિતિથી કોઈ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જઈ શકાય છે, તેવી ઇચ્છા જ નહોતી કરી અને તેથી તે તેવી સ્થિતિમાં રહ્યા હતા. આને પણ મનુષ્યો જે સ્થિતિમાં છે તે સ્થિતિથી ઉચ્ચ સ્થિતિની તે ઇચ્છા કરતા નથી, અને તેથી જ તેમાં રહે છે. તમારે પણ તેવી સ્થિતિમાં પડ્યા રહેવું હોય તો જાણે, તેવી સ્થિતિની ઇચ્છા કરજો, પણ તમારે એથી આગળ વધવું હોય તો ઉંચી સ્થિતિને જ ઇચ્છજો.

આ દિંદુસ્થાનને તમારે વર્તમાન સ્થિતિમાંથી સ્વર્ગથી પણ ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જો મૂકવો હોય તો, તમારી ઇચ્છાને પ્રથમ અત્યંત ઉચ્ચ કરો; તમે પ્રથમ અત્યંત ઉચ્ચ યાઓ. સૂર્યોદય થતાં જોમ અધિકાર એની મેળે જોતો રહે છે તેમ તમારી યોગ્યતા વધતાં તમારી આશુબાલુની હુદ્ર સ્થિતિ એની મેળે જ અગાધી જશે. કોઈ મોટા પુરુષ કોઈ ઠેકાણે જાય છે તો તેનેયોગ્ય અનુકૂલતા જોમ ત્યાં સ્થાય છે, તેમ તમે પણ વાર્તાવિક મહત્તાને ધારણ કરશો તો તમારી આસપાસ તમારી મહત્તાને શોભે અને તેને વધારે એવી જ વ્યવસ્થા થશે. આપણે જેવી સ્થિતિમાં રહેવાની ઇચ્છા કરી છે, તેવી સ્થિતિ આપણને મળી છે; હવે એથી ઉચ્ચ સ્થિતિની આપણે ઇચ્છા કરીશું તો તેવી સ્થિતિ પણ આપણને મળશે જ. વર્તમાન સમયમાં દિંદુસ્થાનની જેવી સ્થિતિ છે, તેવી તેની સ્થિતિ શાથી છે ? તેમાં રહેનાર મનુષ્યો તે સ્થિતિને પાત્ર છે તેથી. તેમની પાત્રતા જો એથી ઉચ્ચ હોત તો દિંદુસ્થાનની સ્થિતિ પણ ઉચ્ચ હોત. તાર્પણ, કે દેરા મનુષ્યોને બનાવેતો નથી, પણ મનુષ્યો દેરાને હુદ્ર કે મહાન બનાવે છે, પૂર્વના ઋષિમુનિઓએ આ જ દેશને કેટલો ઉચ્ચ કર્યો હતો ! અને વરતુતઃ આ ઉચ્ચતા, એ શું હતું ? તે ઋષિમુનિઓની યોગ્યતા અને આયોગ્યતા પ્રમાણે વર્તમાન સમયમાં પણ જો મનુષ્યો પોતાની યોગ્યતા વધારે છે તો દેશની યોગ્યતા એની મેળે જ વધે છે.

આપણામાંથી કોણને પચીસ વર્ષ થયાં હશે, કોણને પચાસ કે કોણને પોણેશી થયાં હશે. હવે આટલા વર્ષમાં આપણે આપણી કેટલી ઉન્નતિ કરી છે, તે જોવું પડે છે. આપણે વ્યધિઉપર, વૃદ્ધાવસ્થાઉપર, અનુઉપર, નિર્ધનતાઉપર, આદિ વિવિધ વસ્તુઓઉપર કેટલું સ્વામીત્વ મેળવ્યું છે તે જોવું પડે છે. કારણ કે જો આ પ્રમાણે આપણે આપણા સામર્થ્યની શક્તિ નથી કરી, તો પછી આપણે આગળ વધ્યા છે, એમ થી રીતે કહી શકાય ? પ્રતિદિન આગળ વધવાની આપણે જરૂર છે જ, અને તેમ કર્યા વિના આપણી ઉન્નતિ થતી નથી અને પરતંત્રતા ટળતી નથી. આપણે નિરંતર નિરામય રહી શકવાને યોગ્ય છીએ, નિરંતર યુવાવસ્થા સિંધર સખી સક્રિયાને આપણે સમર્થ છીએ, યથેચ્છ સંગમ જીવવાને આપણે શક્તિમાન છીએ, અનર્થ ધનના સ્વામી થવાને આપણી યોગ્યતા છે, એ વગેરેનો દર શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અને આ પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક માન્યા પછી આ સર્વની આપણે ઇચ્છા કરવી જોઈએ. આ શ્રદ્ધા અને આ ઇચ્છા પ્રકટતાં જ મનુષ્યનામાં એક પ્રકારની વિશ્વશક્તિ આવે છે. તે સામાન્ય મટી અસામાન્ય થતો જાય છે. તેનો જાણે નૂતન જન્મ થયો હોય તેમ યાવ છે. પરતંત્રતાની દૃઢી મર્યાદા દૂર થઈ સ્વતંત્રતાની વિસ્તૃત મર્યાદા તેની દૃષ્ટિએ પડે છે. હવે જ તે તે વાર્તાવિક મનુષ્યપદમાં આવે છે, અને હવે જ તેનો ઉન્નતિરથ વધાર્યો વેગથી ચાલવા માટે છે. મહાન થવાની, ઈશ્વરના અન-

પ ચવાની ઇચ્છાને જાણતું રાખવી, તેને સતત પોષ્યા કરવી, પરિણામે તેને તીવ્ર કરવી, ઉન્નતિનું સૂત્ર છે. ઇચ્છા સતત પોષાતાં તે તીવ્ર થાય છે અને આવી તીવ્રેચ્છા ઈષ્ટિત અને અવશ્ય ઉપન કરે છે જ.

(આપણું.)

આપણું ચમત્કારિક તનુમંદિર.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૧૯ થી.)

૨૦ વાતાયન.

પ્રત્યક મૂલને વાતાયન અર્થાત્ બારી હોય છે, તે પ્રમાણે આપણા આ તનુમંદિરને પણ બારી છે જ. આપણા આ તનુમંદિરને બે બારી છે, અને તે અત્યંત ઉપ-
યોગી છે. આ બે વાતાયન તે આપણાં બે નેત્ર છે. ઘરનો માલીક જેમ ઘરમાં રહીને બારી-
માંથી બાહ્ય જગતમાં જુએ તેમ, તનુમંદિરમાં રહેતા અભિયાની પણ આ નેત્રથી બારીમાંથી
બહારના જગતને જુએ છે, અને જગતનું જ્ઞાન મેળવે છે. આ બે નેત્રવડે મનુષ્ય પોતાનો
કર્મ બંધનદાર ચલાવી શકે છે, એટલાં તે ઉપયોગી છે. નેત્રની આગળ પોંપયાંને લગતી પાંપણો
હોય છે, જે નેત્રની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે એટલું જ નહિ, પણ તે બહારથી નકામા દાનિકારક
નેત્રમાં જતા પદાર્થને પણ અટકાવે છે. પોંપયાંવડે પણ તે જ પ્રમાણે નેત્રનું સંરક્ષણ થાય
છે. કેઈ પદાર્થ નેત્રમાં જતા હોય છે તો પોંપયાં પોતાની મેજે જ બંધ થઈ જાય છે. પોંપ-
યાંની તલેના ભાગમાંથી એક જાતનો પ્રવાહી પદાર્થ દુર્મેશાં અર્ચાં કરે છે, જે નેત્ર ઉપાડાબંધ
કરવાથી નેત્રના તમામ ભાગમાં ફરી વળે છે અને સંપાદીને આર્દ્ર રાખે છે. આ પાણીજેવો
પદાર્થ પુનઃ નેત્રના તલેના પોંપયામાં ઘટ્ટને નીચે ઉતરી પડે છે અને તે નાકમાં ઘટ્ટને બહાર
નીકળી જાય છે. પ્રસંગે આ પદાર્થ અર્થાત્ પાણી વિશેષ પ્રમાણમાં પણ જરૂર છે, અને ત્યારે
તે અંદરના પોંપયામાં ઘટ્ટને એકી વખતે તમામ અંદર જઈ શકે તો નથી અને તેથી
તે બહાર નીકળી જાય છે. આ બહાર નીકળી જતા પાણીને આપણે અણુ કહીએ છીએ.
જ્યારે શોક થાય છે કે જ્યારે અતિદુઃખ થાય છે ત્યારે આ પદાર્થ વિશેષ પ્રમાણમાં નેત્રમાંથી
ઝરે છે; નીચેના પોંપયાંની બાજુમાં કેટલીક ગ્રંથિઓ છે, જેમાંથી તેલજેવો એક પદાર્થ
ઝરે છે, જેનાવડે નેત્ર જ્યારે બંધ કરવામાં આવે છે ત્યારે એટી જતાં નથી, પણ સ્તિબ્ધ
રહ્યાં કરે છે. ડોળાની મધ્યમાં એક કાળા ટપકાજેવો ભાગ છે. અને આ કાળા ટપકાની
પાછળ એક રનાયુ આવેલો છે, જે આ ભાગનું સંરક્ષણ કરે છે. આ ભાગ નેત્રમાં અત્યંત
ઉપયોગી છે. જે આ ભાગને કંઈ અડચણ થાય છે, તો મનુષ્યથી જોઈ શકાતું નથી. આ
ભાગનો બાહ્ય પદાર્થોસાથે સંબંધ ચવાથી, તેનું જ્ઞાન કેવી રીતે મનુષ્યને થાય છે, એ
સામાન્ય આશ્ચર્યપ્રદ નથી. જ્યારે વિશેષ પ્રકાશ નેત્રઉપર પડે છે ત્યારે પેલા કાળા ટપકાની
પાછળ રહેલો રનાયુ સંકેતાય છે જેથી તે ભાગ પણ સંકેતાય છે અને વિશેષ પ્રકાશથી
નેત્રને દાનિ થતી અટકે છે. અને જ્યારે પ્રકાશ ઓછો હોય છે ત્યારે આ રનાયુ વિકાસને
પામે છે, જેથી બાહ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન સારી રીતે થઈ શકે છે.

આ નેત્રવડે મનુષ્ય જેમ બાહ્ય જગતને જોઈ શકે છે તેમ નેત્રવડે મનુષ્યની પરીક્ષા પણ થઈ શકે છે. નેત્રવડે શરીરમાં રહેનાર અભિમાની કેવો છે તે જાણી શકાય છે. વાણીથી મનુષ્યની પરીક્ષા કરતાં જૂલ યવાનો સંભવ રહેલો છે, પણ નેત્રવડે જે આવડે તો મનુષ્યની પરીક્ષા સારીરીતે થઈ શકે છે. નેત્રથી મનુષ્યના અંતઃકરણની પરીક્ષા સદૃશ થઈ શકે છે. કાંઈના ઉપર પ્રેમ, મોહ, ઉપકાર વગેરે ભાવ દર્શાવવા હોય, અને વાણીવડે એક પણ અક્ષર ન બોલવામાં આવે છતાં નેત્રવડે આ સર્વ બાવો દર્શાવી શકાય છે.

આ નેત્રનો આ વિના ખીન્ને પણ ઉપયોગ છે, જે આપણે હવે જણાવીએ છીએ. પૂર્વે 'ફેટામાફ' ના વિવેકોઈ જાણુ' નહતું, આજે સર્વ મનુષ્યો તેવિવે જાણે છે. સ્થળે સ્થળે આજે આ વિદ્યાવડે લીધેલી છબીઓ જોવામાં આવે છે. આપણા ચમત્કારિક તતુમંદિ-રમાં આપણાં નેત્ર એ છબી લેવાનું યંત્ર છે અર્થાત્ 'કેમેરા' છે. 'કેમેરા'માં એક કાચની પ્લેટ હોય છે, જેના ઉપર એક પદાર્થ લગાડેલો હોય છે; આ પ્લેટ ઉપર સૂર્યના કિરણની અસર તરત થઈ જાય છે, એવો તે હોય છે. છબી લેતી વખતે આ 'પ્લેટ'ને એક પેટીજવા ભાગમાં હાંકીને મૂકી ચપ્પવામાં આવે છે, જેમાં થઈને તેના ઉપર પ્રકાશનાં કિરણો પડે છે. જેની છબી લેવાની હોય છે તે આ 'કેમેરા'ની સામે મૂકવામાં આવે છે જેના ઉપર પ્રકાશનાં કિરણો પડીને તે પરાવર્તન પામીને પેટી પ્લેટ ઉપર પડે છે, અને ત્યાં તેની અસર થાય છે અર્થાત્ પેટી સામે છબી તેના ઉપર પડી રહે છે. આ 'કેમેરા' જેવી જ વ્યવસ્થા આપણા નેત્રની છે. નેત્રની અંદરનો જે ભાગ છે તે સુકોમળ છે, અને તેના ઉપર પ્રકાશ તથા છાયા જે પ્રમાણમાં નાખવાં હોય તે પ્રમાણમાં જ પડી રહે છે. અંદરના ભાગમાં એક જાતનો પદાર્થ બનેલો છે. આ ભાગ રજરના દાગળેવો છે. આ ભાગની આજુબાજુ પારદર્શક ત્વચા આવે છે, તેની ઉપરના ભાગમાં કીકી (Rofina) આવેલી છે. આ કીકી એ જ નેત્રમાં સહીધી અગત્યનો વિભાગ છે. આ કીકી દશ પ્રકારનાં પાત્રી બનેલી છે, અને આ દરેક પાત્રી જે આપણે વર્ણન કરવા બેસીએ તો તેમાં ધણો વિસ્તાર થઈ જાય તેમ છે. આ કંઈ સામાન્ય ચમત્કૃતિ નથી, અને આવી આવી અનેક ચમત્કૃતિઓ આપણા ચમત્કારિક તતુમંદિરમાં રહેલી છે. 'રેટીના' ના બદારની બાજુમાં એક ભાગ આવેલો છે જેનો રંગ જુરો અને કાળો મિશ્રિત છે. આને અંગ્રેજીમાં Chorioid કહે છે. આ વગેરે નેત્રના અનેક વિભાગ શરીરવિદ્યાજિજ્ઞો પાડે છે, જે સર્વનું વર્ણન કરતાં જોખને આ સંબંધી વિશેષ અભ્યાસ નથી તેમને કંટાળારૂપ થઈ પડે તેમ છે. ડોળાની આસ-પાસ ચરબી આવેલી છે, અને આ ચરબી સાથેનો ડોળો હાંકાંકાવાળો ભાગમાં બેસાડેલો છે. ડોળાને ગતિમાં મૂકનાર છ રનાપુઓ છે; આ છ રનાપુઓવડે તે ઉપર નીચે તથા આજુ-બાજુ ફરી શકે છે.

હવે આપણે છબી પાડવાના 'કેમેરા' અને નેત્રને સરખાવીએ. કેમેરામાં પ્રકાશ જવાનું અગત્યનું એક જ દાર હોય છે, અને નેત્રમાં પણ આગળથી જ પ્રકાશ જાય છે. કેમેરામાં વિશેષ કે ન્યૂન પ્રકાર પાડવાની જેમ વ્યવસ્થા છે તેમ આપણા નેત્રમાં પણ છે. 'કેમેરા'માં છબી પાડતી વખતે, મનુષ્યને એટલે અંતરે બેસાડવામાં આવે છે, કે ન્યાંધી તેની છબી બરાબર પડી શકે. પ્રમાણથી વિશેષ અંતરે હોય છે તો છબી પડતી નથી. તે જ પ્રમાણે નેત્રથી પણ જે પદાર્થ પ્રમાણથી વિશેષ દૂર હોય છે તે પદાર્થો જોઈ શકાતા નથી, કારણ કે

તેનાં કિરણો નેત્રને અથડાતાં નથી. ‘કેમેરા’માં પ્રમાણુજેટલો પ્રકાશ પાડવાને વ્યવસ્થા કરનારો કેટલોક સમય જાય છે, જ્યારે નેત્ર પોતાની મેજે જ તરફાલ આવી વ્યવસ્થા કરી લે છે. પદાર્થ પાસે હોય છે તો નેત્રની અંદરના સ્નાયુઓ સ્વાભાવિક રીતે જ સંકોચાય છે, અને દૂર હોય છે તો તે પોતાની મેજે જ શિથિલ થાય છે. જેથી કરીને જોવાનું કાર્ય ઉત્તમ રીતે થઈ શકે છે. કોઈ કોઈ મનુષ્યોનાં નેત્ર દોષવાળાં પણ હોય છે, કોઈને પાસેના પદાર્થો બરાબર જણાતા નથી, તો કોઈને દૂરના બરાબર જણાતા નથી. આવા મનુષ્યોને ચરમાં પહેરવાથી લાભ થાય છે. કારણ કે ચરમાંવાડે સર્વનાં કિરણો જોષ્યે તે પ્રમાણમાં નેત્ર ઉપર પડી શકે છે અને તેથી જ પદાર્થ જોવાને છે તે બરાબર જોઈ શકાય છે.

આપણે વિવિધ પદાર્થો જોષ્યે છીએ, અને તે પદાર્થો જૂદા જૂદા છે, એમ આપણે શી રીતે જાણી શકીએ છીએ? આ ખડીઓ છે, આ કલમ છે, આ કાગળ છે, એવું જૂદું જૂદું જ્ઞાન અપેક્ષાને શી રીતે થાય છે? આ પદાર્થો ઉપર કિરણો પડીને તે આપણા નેત્ર ઉપર પડે છે, અને તેથી આપણને તે પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, એમ આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ; કિરણ એક જ પ્રકારનાં છે, અને નેત્ર પણ એક જ પ્રકારનાં છે છતાં આ કલમ છે, આ ખડીઓ છે, આ કાગળ છે, એવું જૂદું જૂદું જ્ઞાન શી રીતે મનુષ્યને થાય છે? આ પ્રમાણે યવામાં નીચેપ્રમાણે કારણ છે.

નેત્રમાં રહેલી કીડી, એ આપણા નેત્રમાં એક અત્યંત ઉપયોગી અવયવ છે, એમ આપણે ઉપર કહી ગયા છીએ, પણ વસ્તુતઃ વિવિધ પદાર્થોને વિવિધ પદાર્થોરૂપે જણાવનાર કોઈ જૂદી જ વ્યવસ્થા છે. આ કીડીની સાથે જ્ઞાનતંતુનો સંબંધ છે, જે જ્ઞાનતંતુનો મગજ સાથે સંબંધ છે. નેત્ર ઉપર અમુક પદાર્થ ઉપર થઈને આવતાં કિરણો પડે છે, જેની ખબર આ જ્ઞાનતંતુ મગજમાં પહોંચાડે છે, અને ત્યાં જે અસર થાય છે, તેવડે આપણને જૂદા જૂદા પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે. એક વખત આપણે ખડીઓને જોષ્યે છીએ અને તેનાં જે કિરણો નેત્ર ઉપર પડે છે, અને તેની ખબર મગજમાં પહોંચતાં જે અસર ત્યાં થાય છે, તેવી જ અસર જ્યારે પુનઃ ત્યાં થાય છે ત્યારે તે ઉપરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ, કે તે પદાર્થ તે ખડીયો જ છે. આ પ્રમાણે વિવિધ પદાર્થોને જોવાથી આપણા મગજમાં વિવિધ અસરો-લાગણીઓ થાય છે, અને આ લાગણીઓને લીધે જ આપણે વિવિધ પદાર્થોની વિવિધતાને જાણી શકીએ છીએ.

આ ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે, કે શાથી આપણે પદાર્થોને જોળખી શકીએ છીએ. પદાર્થોને જોળખવાનું સાધન નેત્રમાં નથી રહ્યું પણ મગજમાં રહ્યું છે. જો કે નેત્રની પણ આમાં અગત્ય નથી, એમ નથી જ. કારણ કે નેત્રના ઉપર જો આ પ્રમાણે પદાર્થ ઉપર થઈને આવતાં કિરણો ન પડે અને તેની ખબર મગજમાં ન લેઈ જવાય તો, તે પદાર્થોનું જ્ઞાન થવું સંભવિત નથી. તેથી નેત્રની પણ જોવામાં પ્રથમ અગત્ય છે જ, પણ ઘણા મનુષ્યો સમજે છે, કે નેત્રમાં જે કીડી રહેલી છે તેને જ પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી, પણ આપણે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે જ્ઞાન યવામાં મગજ કારણ છે.

જેમ સ્પર્શ જ્ઞાન મગજમાં વસ્તુતઃ થાય છે તેમ સ્પર્શ આદિનું જ્ઞાન પણ મગજમાં જ થાય છે. કારણ કે સ્પર્શ વગેરે યતાં તે તે જાગમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓ તેની ખ-

પર મગજમાં પહોંચાડે છે, અને ત્યાં જ લાગણી થાય છે, તેને લીધે આપણને જ્ઞાન થાય છે. કાંઈ પદાર્થ આપણને અડકે કે જે તેની અસર તે બાગ ઉપર રહેલો જ્ઞાનતંતુ મગજમાં લેઈ જાય છે, અને ત્યાં જ તેનું જ્ઞાન થાય છે. આ પણ એક આપણા ચમત્કારિક તનુમંદિરની સામાન્ય ચમત્કૃતિ નથી.

આપણે કાંઈ પદાર્થ જોઈએ છીએ કે તેની સાથે જ આપણને તત્કાલ તેનું જ્ઞાન થાય છે, અને તેથી આ પ્રભાવે તે પદાર્થનાં કિરણો નેત્રઉપર પડીને તેની ખબર મગજમાં લેઈ જવાતી હશે, અને પછી ત્યાં જ આપણને તેનું જ્ઞાન થતું હશે, એમ આપણને બાન થતું નથી. પણ આ સર્વ એટલી ત્વરાથી થાય છે કે તે સર્વ ક્રિયાઓ થાય છે, તે આપણે જાણી શકતા નથી. રસ્તે ચાલતાં કે રેલવેટ્રેનમાં મુસાફરી કરતાં કરતાં આપણે અનેક પદાર્થોને જોઈએ છીએ અને તે સર્વનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. પણ આ પદાર્થોને જોવાથી જ અસર નેત્રઉપર થાય છે તે એટલી તો ઝડપથી એકપછી એક મગજમાં પહોંચાડવામાં આવે છે, કે આપણને જાણે આ સર્વ વચલી ક્રિયાઓ ન થતી હોય એમ જણાય છે, અને પદાર્થને નેત્રવડે જોવામાત્રથી જ આપણને જાણે પદાર્થોનું જ્ઞાન થઈ જતું હોય એમ લાગે છે. કાંઈ પદાર્થનાં કીકીઉપર પડતાં કિરણો ૬ સેકન્ડ સુધી તેના ઉપર ટકે છે. ૬ સેકન્ડ પછી ખીજ પદાર્થનાં કિરણો તેના ઉપર પડે છે. એક પદાર્થ આપણે જોયો, અને પછી ખીજો જોઈએ, તેમાં ખીજ પદાર્થનાં કિરણો નેત્રઉપર પડતાં વચમાં ૬ સેકન્ડનું અંતર પડે છે. આથી વિરોધ ત્વરાથી જ નેત્રઉપર કિરણો પડે છે તો, પછી તેમાંના સર્વનું જ્ઞાન થતું નથી. કારણ કે નેત્રઉપર જે પદાર્થનાં કિરણો ૬ સેકન્ડ સુધી ટકી રહે છે, તેટલા સમયમાં ખીજ પદાર્થનાં કિરણો પડી શકતાં નથી. તેથી આપણા નેત્રઆગળ જો કાંઈ પદાર્થ અત્યંત ત્વરાથી જતા રહે છે તો તેમાંના સર્વનું જ્ઞાન આપણને થતું નથી, પણ જે ૬ સેકન્ડના અંતરે આવે છે, તેનું જ જ્ઞાન થાય છે. આ અંતરનું આપણને જ્ઞાન થતું નથી, કારણ કે ૬ સેકન્ડનેટલા સમયનું બાન કરવાનેટલી આપણી ઈંત બુલ્બન વચ્ચેથી નથી. જેમ પેડાના આરાઓ પેડું ફરતી વખતે એક હોય તેમ જણાય છે, કે જેમ દોઢ દોરડું લેઈને તેને ગાળ ફેરવે તો છોડા નહિ જણાતાં જેમ તે આખું જ દોરડું હોય તેમ જણાય છે, તેમ આમાં પણ થાય છે. જૂદા જૂદા વખતે જણાતા પદાર્થો પણ જાણે એક જ વખતે આપણને જણાતા હોય એમ આપણને બાન થાય છે. કાંઈ દેહાણે દરિ-ફેરતાં આપણને ત્રણ ચાર પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે, અને આ સર્વ પદાર્થોનું જ્ઞાન જાણે આપણને એકી વખતે જ થતું હોય એમ જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તે સર્વનું જ્ઞાન ક્રમથી જ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

દેશોદય.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૯૨ થી.)

હવે આપણે ઉદય કાને કહેવો, એ સંબંધમાં વિચાર કરીએ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જેમ દેશરાષ્ટ્રનો વિચાર કરતાં, તે સંબંધમાં આપણને જૂદા જૂદા અભિપ્રાય મળી આવે છે, તેમ આ 'ઉદય' રાષ્ટ્રનો વિચાર કરતાં પણ તેવો મતભેદ દૃષ્ટિએ આવવાનો હોય છે જ. તોપણ અમુક મનુષ્યોએ સ્થિતિને ઉદય માને છે, તેમાં જ ઉદયમાત્રનો સંભવેશ યથા જાય છે કે એથી કંઈ વિશેષ કર્તવ્ય છે, તેનો આપણે અત્ર વિચાર કરીશું.

યુરોપ કે અમેરિકાની વર્તમાન સ્થિતિ ઉદયવાળી ગણવામાં આવે છે. ત્યાં આપણા રાષ્ટ્રો કેળાકૌશલ્ય વિશેષ છે, સંપત્તિ વિશેષ છે, વિદ્યાશક્તિ વિશેષ છે, તથા તે દેશો સ્વતંત્ર છે, એ વગેરેને લીધે તે દેશોનો આપણા દેશકર્તા ઉદય ગણવામાં આવે છે. તેમાં પણ કૌળકૌશલ્ય આદિકરતાં ત્યાંની પ્રજા સ્વતંત્ર છે એને જ પ્રધાનપણે ઉદય ગણવામાં આવે છે. અને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને દેશોદય કરવા પ્રયત્નનાર મનુષ્યોત્તરથી પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, આ સ્થિતિપ્રતિ લક્ષ રાખીને જ પ્રધાનપણે મનુષ્યના મોટા ભાગતરથી પ્રયત્ન સેવનમાં આવે છે.

હવે આપણે એ વિચાર કરવો છે, કે માત્ર પ્રજાકીય રાજ્યમાં જ ઉદયનો સંભવેશ યથા જાય છે, કે 'ઉદય' રાષ્ટ્રમાં એથી કંઈ વિશેષ આવી શકે છે. 'ઉદય' રાષ્ટ્રનો અર્થ ઉન્નતિ, અગતી એવો છે, અને તેમાં કંઈ એવો હોવ નથી રહેલો, કે પ્રજાકીય રાજ્યને જ ઉદય કહી શકાય. ઉન્નતિમાં એક જ પ્રકારની ઉન્નતિનો સંભવેશ થતો નથી પણ અનેક પ્રકારની ઉન્નતિનો સંભવેશ થાય છે. ઉન્નતિ કે ઉદય સુખને માટે છે, અને સુખ એકલા પ્રજાકીય રાજ્યથી જ સંપૂર્ણ મળી જતું નથી, પણ તેટલા જ અંશમાં માત્ર મળે છે, અને બીજું ધણું સુખ બીજા પ્રકારની ઉન્નતિના ઉપર આધાર રાખીને રહેલું હોય છે.

ઉદયમાં કૌળકૌશલ્ય, સંપત્તિ, ઉત્તમ શારીર સ્થિતિ, વિદ્યા, ઉત્તમ નીતિ, સત્ય, તથા ઉત્તમ માનસ તથા આધ્યાત્મિક જળ વગેરેનો સંભવેશ થાય છે જ. એકંદી સંપત્તિમાં કે એકલી કૌળકૌશલ્યની શક્તિવાળી સ્થિતિમાં સંપૂર્ણ ઉદય આવી જતો નથી, પણ તેટલા અંશપૂરતો જ આવે છે.

કોઈ કોઈ મનુષ્યો સમજે છે, કે કૌળકૌશલ્યથી દેશનો ઉદય યથા શકિ છે; મારે તેને માટે જ પ્રયત્ન કરવો છે. આ મનુષ્યોને કહેવું અશક્ય છે, એમ નથી જ. પણ માત્ર કૌળકૌશલ્યથી દેશનો સંપૂર્ણ ઉદય થવાનો સંભવ નથી જ. કૌળકૌશલ્યથી તેટલાપુરતો જ દેશનો ઉદય થાય છે, અને તેનાવડે જેટલું સુખ મળનાર હોય છે તેટલું જ સુખ મળે છે. કૌળકૌશલ્યની અભિવૃદ્ધિમાત્રથી દેશ કંઈ ઉદયના સાખરે વિરાજી જતો નથી. તે જ પ્રમાણે કોઈ કોઈ સમજે છે, કે સ્વતંત્ર પ્રજાકીય રાજ્ય મળે તો તેમાં જ દેશનો ઉદય રહેલો છે. શક છે. આ સ્થિતિમાં પણ દેશોદય રહેલો છે, તેની નાનધી, પણ તેમાં પણ ઉદયમાત્રનો

સમાવેશ થઇ જતો નથી. આ રિયલિટી પ્રગ્નને પ્રાપ્ત થયા પછી અન્ય કંઈ પણ કરવાનું ન રહે એમ બનવાનો સંભવ નથી જ. આ પ્રકારનો ઉદય એક અંશપૂરતો જ છે.

આ જ પ્રમાણે જૂદી જૂદી રિયલિટીમાં દેશનો ઉદય થાય છે એમ મનુષ્યો સમજે છે. આમાં એકતું માનવું ખરું છે, અને બીજાનું ખોટું છે, એમ નથી જ. પોતાપોતાની મતિઅનુસાર જે જે માને છે તે યોગ્ય જ છે. ઉદયમાં સર્વનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આપણે ઉપર દલીલ ગયા તે પ્રમાણે પ્રગ્નકીય રાજ્યથી અમુક પ્રકારની સ્વતંત્રતા મનુષ્યોને મળે છે, અને તે પ્રકારનું સુખ તેમને મળે છે. કળાકૌશલ્યની, શૃદ્ધિથી દ્રવ્યની સ્વતંત્રતા પ્રગ્નને મળે છે અને તે પ્રકારનું સુખ તેને મળે છે. નીતિથી અમુક પ્રકારની ઉન્નતિ પ્રગ્નની થાય છે, અને તત્તજ્ઞ્ય અર્થાત્ તેનાથી ઉત્પન્ન થતું સુખ પ્રગ્નને મળે છે. વિદ્વતાથી અમુક પ્રકારની ઉન્નતિ પ્રગ્નની થાય છે અને વિદ્વતાનું જે ઉંચું સુખ તે પ્રગ્નને મળે છે. આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થવાથી આથી વળી નૂતન પ્રકારનું જ સુખ મનુષ્યોને મળે છે. પણ આ સર્વ કહેવાનો આશય એ છે, કે એકલી કળાકૌશલ્યની, શૃદ્ધિમાં જ કે એવી કોઇ એક પ્રકારની ઉન્નતિમાં ઉદયનો અંત આવી જતો નથી, પણ ઉદયનો અર્થ આપત વિસ્તારવાળો છે અને તેમાં સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ આવી જાય છે.

ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે જૂદી જૂદી દિશામાં મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે અને તેથી દેશનો ઉદય થાય છે, એમ તે માને છે. આ માનવું ખોટું તો નથી જ, એ તો આપણે ઉપર સ્પષ્ટ કરી ગયા છીએ જ. પણ તે જો એમ માનતા હોય, કે આપણે જે દિશામાં પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે જ ઉદય કરનાર છે અને અન્ય મનુષ્યો જે અન્ય દિશામાં પ્રયત્ન કરે છે તે ઉદય કરનાર નથી, તો તે યોગ્ય નથી જ. ઉદયશબ્દનો અર્થ એવો નથી જ યતો કે, અમુક એક જ પ્રકારની ઉન્નતિને આપણે ઉદય કહી સમજીએ. ઉદયશબ્દ તો માત્ર ઉત્પત્તિ કે અદ્યતનો જ સૂચક છે અને તેમાં શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક આદિ વિવિધ પ્રકારની ઉન્નતિનો પણ સમાવેશ થઇ શકે છે. તેથી આજે આ અનેક પ્રકારની ઉત્પત્તિમાંથી એક કે અધિક પ્રકારની ઉન્નતિમાટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે સર્વ દેશનો ઉદય કરનાર છે. જે એમ માનતા હોય, કે અમે જ માત્ર દેશનો ઉદય કરીએ છીએ, અને અન્ય નથી કરતા તો તેમનું માનવું ખૂલજરેહું છે.

યુરોપ કે અમેરિકા દેશની આજે ઉન્નતિ થયેલી ગણવામાં આવે છે, અને તેના જેવી આપણા દેશની રિયલિટી થાય તેને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. હીક છે. આ પણ યોગ્ય જ છે. પણ આ દેશો શું ઉત્પત્તિના શિખરે પહોંચેલા છે અને હવે તેમને પોતાની ઉન્નતિ કોઇ પ્રકારની કરવાની બાકી છે કે કેમ, એ વિચારવાજોવો પ્રગ્ન છે. આ સંબંધમાં વિચાર કરતાં શુદ્ધિમાનસે સ્પષ્ટ થયાવિના નથી જ રહેતું કે તે દેશો ઉન્નતિના શિખરે નથી પહોંચેલા, પણ હજી તેમને પણ ધણું દર્શવ્ય છે. તે હજી પોતાની ઉન્નતિ અર્થે નિરાદિન પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે જ, અને શાકડે શાશ્વત સુખ પોતાને મળી શકે, તેની શોધમાં જ છે. કોઈ અનર્થજ દ્રવ્યથી જ શાશ્વત સુખ મળશે જાણી કરોડો રૂપિયા ખર્ચે છે, કોઈ અખંડ યુવાવસ્થામાં અને તદ્દાવસ્થાના જન્મમાં જ શાશ્વત સુખ રહેતું છે, જાણી યુવાવસ્થાને રિયર રાખવાનો જ પ્રયત્ન

કરી રહ્યા છે, કોઈ મુત્યુને છતવાને જ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, કોઈ ઇચ્છાતુકૂલ પ્રગ્નને ઉત્પન્ન કરવામાં અને પ્રગ્નને ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં જ યત્નરીત છે; અને આ પ્રકારે તે પોતાની ઉન્નતિ હજી વિશેષ કરવાને માટે નિરંતર પ્રયત્નશાળા જોવામાં આવે છે. આપણે જોઈ શકીએ છીએ જ, કે તેમની હજી ઉદયના શિખરે સ્થિતિ થયેલી નથી જ. તેમ જ તેઓ પણ કહે છે, કે તેમના પથાર્ય ઉદયની શરઆત હવે જ થાય છે. તેથી જ કોઈ એમ માનતા હોય, કે પ્રગ્નકીય સંસ્થામાં કે માત્ર ધનની શક્તિમાં જ ઉદયમાત્રનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો તે ખોટું છે. આ પ્રગ્નની પણ હજી ઘણી ઉન્નતિ થવાની બાકી છે. આમ કહીને એવો કહેવાનો ભાવ નથી, કે આપણા કરતાં તેમણે કંઈ જ વિશેષ નથી કર્યું. તેમણે આપણા કરતાં તો વિવિધ શાખામાં વિશેષ ઉન્નતિ કરી છે જ, પણ તે ઉદયના શિખરે નથી પહોંચ્યા એ જ કહેવાનો ભાવ છે.

તે દેશમાં શું મનુષ્યો પરસ્પર સમદેયથી વિરોધ નથી ધરતાં ? હાં શું પ્રપંચ નથી ચલા ? હાં શું ચોરી, ખુન આદિ અન્યાય નથી ચલા ? અને આ જ પ્રમાણે બીજા કોઈશકારક પ્રસંગો ત્યાં શું નથી બનતા ? વર્તમાનપત્રો આપણને આઘોષ કરીને કહે છે, કે હાં આવા પ્રસંગો નિત્ય બને છે. બંધારે આ પ્રમાણે પ્રસંગો ત્યાં નિત્ય બને બને છે તો પછી ત્યાં મનુષ્યોને યથાર્થ સુખશાંતિ પણ ક્યાંથી મળતી હશે ? નહિ જ મળતી હોય. ઉદય અથવા ઉન્નતિ શાને માટે છે ? શા માટે મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારની ઉન્નતિને ઇચ્છે છે ? સુખને માટે. હવે જો આ પ્રગ્નને આ પ્રકારનું સુખ નથી મળતું તો તેણે પોતાનો સર્વ પ્રકારનો ઉદય કયો છે, એમ કેમ કહી શકાય ? તેણે ઉદય તો કયો જ છે, પણ અમુક અમુક શાખામાં કયો છે. પણ હજી જે પ્રકારે મનના શાંતિ વિરોધ મળે તે પ્રકારનો ઉદય તેમને હતોય છે, એ અત્ર આપણને સ્પષ્ટ થાય છે જ.

એક વિદ્વાન કહે છે, કે મોર-મોર મને એક રાજ્યજેતુ છે અને તેનાવડે હું અપૂર્વ સુખો ભોગવી શકું છું. આ વાક્યઉપરથી એ બોધ લેવાનો છે, કે મનને ઉત્તમ કરવાની પણ ઘણી અગત્ય છે અને મન બુદ્ધિવન્નતિમાં જ આ પ્રકારનાં સુખ મળી શકે છે. એક મૂર્ખ રાજા હોય એને એક વિદ્વાન રાજા હોય, એ બેમાં ઉભાને રાજ્યની સંપત્તિ સમાન છતાં, ઉભાના સુખમાં ધણું અંતર પડે છે. કારણ કે એકનું મન જાગરેલું છે અને બીજાનું અતિ બુદ્ધિવન્ન છે. તેથી કેવલ રાજકીય કે આર્થિક ઉદય સર્વ સુખનો હેતુ નથી. એ સ્પષ્ટ કરવાનો અત્ર આશય છે. આર્થિક, નૈતિક, માનસિક, શારીરિક, આધ્યાત્મિક તથા કળાકોશલ્યાદિ સંબંધમાં જે જે ઉન્નતિ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તે સર્વ ઉદયને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે અને તે સર્વ દેશનું હિત જ કરનાર છે. કોઈ મનુષ્ય પ્રગ્નની શારીરિક સ્થિતિ ઉત્તમ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તો તે અંશમાં તે દેશોદય કરે છે, કોઈ માનસિક સ્થિતિ ઉચ્ચ કરવાને યત્ન કરે છે તો તે અંશમાં તે પ્રગ્નની ઉન્નતિ કરે છે, કોઈ આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાને યત્નરીત છે, તો તે દેશમાં તેટલો ઉદય કરે છે, કોઈ આધ્યાત્મિક કે એવી જ બીજી કોઈ પ્રગ્નની ઉન્નતિ કરે છે તો તે, તે અંશમાં પ્રગ્નની ઉન્નતિ સાધે છે. આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા મનુષ્યો જૂદા જૂદા અંશમાં દેશની ઉન્નતિ સાધે છે. અને તેથી અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનાર દેશની ઉન્નતિ સાધે છે અને અમુક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરનાર નથી સાધતા એમ માનવું એ યોગ્ય નથી જ,

અને જે તેમ માનતા હોય તેમની જૂલં જ છે. સરતુતઃ પ્રજાની એકદેશીય ઉન્નતિની જરૂર નથી. પણ સર્વદેશીય ઉન્નતિની જરૂર છે. અને આવી સર્વદેશીય ઉન્નતિ જ્યારે થાય છે ત્યારે જ યથાર્થ ઉન્નતિ થઈ ગણાય છે. અને આ પ્રકારની સર્વદેશીય ઉન્નતિ કેંઈ એક જ મનુષ્યથી બની શકતી નથી. તેથી ઉન્નતિને માટે જૂદા જૂદા મનુષ્યોના જૂદા જૂદા પ્રયત્નોની જરૂર છે. અને આ પ્રમાણે જૂદા જૂદા પ્રયત્નો થાય છે તે અયોગ્ય નથી પણ યોગ્ય જ છે. પોતાના ધરની ઉન્નતિ કરવાને માટે જેમ ધરનાં વિવિધ મનુષ્યો જૂદાં જૂદાં કાર્ય ઉપાદી લે છે તેમ પ્રજાની ઉન્નતિ માટે પણ જૂદા જૂદા મનુષ્યો જૂદી જૂદી પ્રવૃત્તિ કરે તો તે યોગ્ય જ છે. શુદ્ધવ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારની કરવા માટે જૂદાં જૂદાં કાર્ય કરનાર જેમ એક બીજા સાથે લડતા નથી પણ પ્રેમથી પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરે છે, તેમ પ્રજાની ઉન્નતિ કરનાર વિવિધ મનુષ્યોએ પણ પરસ્પર પ્રેમથી રહેવું ધટે છે.

એક દેશની ઉન્નતિ એ શું છે? તે દેશના મનુષ્યોની ઉન્નતિ એ જ. મનુષ્યની ઉન્નતિ કે ઉદ્ય-શું છે? તેની આર્થિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક, શારીરિક, નૈતિક આદિ ઉન્નતિ સ્થિતિ એ જ. આ ઉન્નતિનો કોઈ અંત અર્થાત્ શિખર હશે? હા. મનુષ્યના ઈશ્વરમાંથી આત્મીય થયો છે અને આ પોતાના સ્વરૂપભૂત ઈશ્વરસાથે જ્યારે તે અમેદભાવને પામે છે, ત્યારે તેના ઉદ્યનો અંત આવે છે. ત્યારે જ તે ઉદ્યના શિખરે વિરાજે છે. કારણ કે આ સ્થિતિથી કોઈ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ નથી. આ સ્થિતિ પ્રતિ જ મનુષ્યમાત્રનું અને જીવમાત્રનું પ્રવાણ છે. આ સ્થિતિએ જ્યારે મનુષ્ય પહોંચે છે ત્યારે જ તે કૃતકૃત્ય થાય છે. આ સ્થિતિમાં જ સુખમાત્રનો સમાવેશ થઈ રહે છે. મનુષ્યો સુખને શોધે છે, પણ આ સ્થિતિમાં જ સુખનો અવધિ આવી રહેલો છે, એવું તેમને જ્ઞાન નહિ હોવાથી તે અન્ય દિશામાં પ્રવાણ કરે છે, પણ પરિણામે તે આ સ્થળે આવે છે જ. એવરસાધક અધિકારીયર્ગે પોતાના ઉદ્યનું સ્વરૂપ એ નિર્ણય કરેલું છે, કે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઈશ્વરસાથે અમેદભાવને પામવું અર્થાત્ ઈશ્વરમય થવું. ઈશ્વરમય થવાથી આ વિશ્વમાં ઉત્કૃષ્ટ શું હોઈ શકે છે? કેંઈ જ નહિ. ઈશ્વરમય સ્થિતિ એ જ ઉદ્યના શિખરની સ્થિતિ છે. (અપૂર્ણ.)

નામ ઉપરથી સ્વભાવ તથા લવિષ્ય બાણુવાની વિદ્યા ... ૫૮-૬૬-૧૦૨-૧૩૯-
૧૯૬-૨૨૭-૨૬૦-૩૦૬
પ્રકાશ, રંગ અને વસ્ત્ર (ઇ. ૧૦) ... ૨૩

સાહિત્ય.

આપણું ચમત્કારિક તનુમદિર (જ. પ્ર.) ... ૧૨૫-૧૫૭-૧૮૦-૨૧૪-૩૬૭
દેશોદય (જ. પ્ર.) ... ૧૮૦-૩૭૧
પ્રકીર્ણ સ્લોકસંગ્રહ (ઇ. ૧૦) ... ૬૮-૧૩૩
(શ્રી) ભામિનીભૂષણપ્રવચન (ઇ. ૧૦) ... ૫૦-૮૧-૧૦૫-૧૧૪-૧૧૬-
૨૫૩-૨૯૨-૩૨૫
મંગલપ્રેરિત સુદેશા અર્થવા દુરદશિક તરતુ અદ્યુત પ્રકાશન (ઇ. ૧૦) ૧૩-૩૪
સંસારમાં સધળું પ્રતિકૂલ (ઇ. ૧૦) ... ૨-૫૦-૭૩-૧૦૮-૧૪૪-૧૬૭-૨૦૭-
૨૩૧-૨૬૨-૨૯૪-૩૨૬-૩૫૪

પ્રકીર્ણ.

અગ્રણ્ય અને બધેકારાનું કારણ તથા તેમને દૂર કરવાના કુદરતી ઉપાય
(જ. પ્ર.) ... ૨૨૨
આરોગ્યપ્રાપ્તિના ગ્રમઆણુ ઉપાયો (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૮૫
ધૃતિની પ્રાપ્તિનાથી ગુણેષુ અથવા (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૭૬
કેળાં (ઇ. ૧૦) ... ૨૨
ખાંડની ધૂણી વ્યાધિના જીવુએને નાશ કરનારી છે (ઇ. ૧૦) .. ૨૩
આલવાની કસરત એ સર્વોત્તમ કસરત છે (ઇ. ૧૦) ... ૨૪૨
હ મહાવાન હીરાની વીટી બહેરવી હોય તો લા-આ સ્ત્રી. (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૩૪૬
તારીબ અને તિથિનો સંબંધ (કહીઆ) ... ૨૦૦
ન્યુયોર્ક હાલ કેવું છે અને તું કહે છે ? (ઇ. ૧૦) ... ૮૯
બકરીના દુધના લાભ (ઇ. ૧૦) ... ૨૫
બાળકોને નીરોગ, સુદૃઢ સંસ્થાઓ અને સુંદર કરવાને માટે શું કરવું ?
(ઇ. ૧૦) ... ૨૭
ખીજ મનુષ્યોને સુધારવાનો પ્રેમ એ ઉત્તમ માર્ગ છે (જ. પ્ર.) ... ૩૧૩
મિત્રસરખું ઘઉં શત્રુની અંજ સારનાર અસન (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૫૦
લંડન આજે શું કરે છે (ઇ. ૧૦) ... ૧૩૫-૧૭૫
વિદ્યાકલાની શ્રદ્ધા જો દેશ સંપત્તિમાન થાય છે (ઇ. ૧૦) ... ૮૪
વ્યાધિમાનનો અમોઘ ઉપાય (ઇ. ૧૦) ... ૧૬૩
મનુષ્યોમાં રહેલાં બે બળ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૭૭
વનસ્પતિઆદારસંબંધમાં ડૉ. રિચમંડનો અનુભવ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૮૧
વાપવોથી વધે છે (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૨૮૪
શરીરને ટંકાર ગ્રાપવાથી મનોવિકાર દૂર થાય છે (ઇ. ૧૦) ... ૨૧
સ્વપ્નમાં સત્ય (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૩૩૬
સાચી સલાહ (શ્રી ઉપેન્દ્ર) ... ૩૪૩
હેલીનો ધૂમકેતુ (ઇ. ૧૦) ... ૧૨૧

વલોકન.

યોગવસિષ્ઠ, ૨. સદગુણી બાળકો. ૩. શિવવિનોદ બામ ૨ ન્તે. ૪. શિવબોધ

શ્રી પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક. ૧૦

સંવત્ ૧૯૬૮ કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ ૧૪.

અંક ૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

આરંભક વંદના.

—શાર્દૂલચિક્રીડિત—

—૧—

શ્રી સર્વાર્થ સુસિદ્ધિ ! આપ ચરણે આરંભમાં વંદના,
છાયા જ્યાં રહી આપકેરી ઉઠતા, ત્યાં ઓય આનંદના;
શાંતિ ઉઘાતિ આપના ચરણમાં, નિત્યે રહે છે વસી,
છાદિમાંદિ દુઃખી જીવો પણ તમારા સામું જોતા હસી.

—૨—

જેને ત્યાં તવ વાસ છે જગત્માં, તે તો યશસ્વી થયો,
તેને પુણ્યસ્વરૂપ દેવસરસો, આ વિશ્વમાં તો કહ્યો;
સર્વેશ્વર્ય તવ પ્રતાપથી મળે, સાચું મહાદાર્ય ત્યાં,—
આવે છે અવાધિરહિત થઈને, છે વાસ તારો જ જ્યાં.

—૩—

નિત્યે પ્રેમવદે પ્રસન્ન રહીને, સૌનાં રુઢાં કાર્યમાં,—
રે'જો જેથી ડરે અત્યંત ઉપજે, ઉત્સાહ સૌ આર્યમાં;
આપી આપ સહાય સર્વ જીવને, સન્માર્ગમાં વાઙ્ગજો,
યાતા હોય નિરાશ તેહ જનને, અંકે ગ્રહી પાઙ્ગજો.

સુવિચારનિર્દેશ.

તમારામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય તે જગતસમક્ષ મૂકો. પણ તે ઉપરઉપરથી દેખા-
ડવાની રીતનું નહિ, પણ તમારામાં યથાર્થ સર્વોત્તમ છે તેને માટે અને તમે જાણો છો કે
તમે જેમ સર્વોત્તમને બહાર કાઢો છે તેમ તમે વધારે અંશમાં સર્વોત્તમ થતા જાઓ છો,
એટલામાટે સર્વોત્તમનો જ જ્યાં ત્યાં પ્રસાર કરો.

મનુષ્યસામર્થ્યનું અદ્યપરા અને અદ્યપરાકાવણ્ય જ્યારે તમારી દૃષ્ટિએ આવતું હોય
ત્યારે રમરણ રાખજો કે એ અદ્યપરા મનુષ્યના ગર્ભભાગમાં એક વધારે બૂદ્ધ (વિરાજ)
વધારે મહાન અને વધારે સ્વયંપૂર્ણ મનુષ્ય છે. આ અંતરમાં ગર્ભિત રહેલા મહાન મનુષ્યને
સ્વીકારો અને તેનો બહાર આવિષ્કાર (પ્રકાશ) થવામાં એ સ્વીકાર તમને ઉપયોગી
થઈ પડશે.

આત્માના સ્ફુરણને અનુસરેલ વર્તમાનમાં ગમે તેવી પરિસ્થિતિ જણાતી હોય પરંતુ
તમારા ઉચ્ચ લક્ષ્યોપ્રતિ સન્નિહ રહો—ઉચ્ચ લક્ષ્યોને જોયા જ કરો, અને પ્રતિકૂલ પરિ-
સ્થિતિ અવશ્ય બદલાશે. અને તેમ થતાં જે પ્રકારની ઇચ્છા તમારા મનમાં દત્તી તેને
અનુકૂલ જ બનવું તમને જણાશે.

જ્યારે તમે ઉચ્ચ લક્ષ્યોપ્રતિ—ઉચ્ચ ઉદ્દેશોની સિદ્ધિપ્રતિ—ધસતા નથી, ત્યારે તમે
જડતા, નિર્વેદ, દુર્બળતા, નિષ્ફળતા અને તંબીપ્રતિ સ્વભાવથી જ ધસો છો. કોઈ પણ એક
સ્થળે ટકી રાહતું જ નથી, એ કુદરતનો નિયમ છે. સર્વ ગતિમાં જ હોય છે, અને
તેથી તમે ઉચ્ચ દિશાપ્રતિની ગતિમાં નથી વહેતા તો તેની વિરોધી દિશાપ્રતિ તમારી સ્વ-
ભાવથી જ ગતિ યાવ છે. તમારા ઉચ્ચ લક્ષ્યોને એક દાબજીર પણ છોડી દેવાં એ તેટલી
ક્ષણ પાછાં ખગલાં ભરવાસરખું છે. અને પ્રયત્નશીલ પુરુષો તથા વિચારપ્રધાનમાર્ગને
સેવનાર પુરુષોના જીવનમાં જે વારંવાર ઉપાધિ આવે છે અથવા જ્યારે જ્યારે કંઈ પ્રતિકૂલતા
જણાય છે ત્યારે તે પ્રતિકૂલતા તથા ઉપાધિનું કારણ ખીજું કંઈ જ નથી પણ તેમના લ-
ક્ષ્યોથી પ્રસંગે પ્રસંગે થતું રખસન છે. જેણે પોતાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશોનો નિર્ણય કર્યો છે અને
તેનાપ્રતિ જવાને રસપૂર્વક પ્રયત્ન આદર્યો છે અને તેમાંથી જે કદાપિ ભ્રષ્ટ થઈ પાછો પડતો
નથી તે તે જીવન એ પુષ્પશ્યાસમાન સુખરૂપ છે. તેના માર્ગમાં કોંટા નથી પણ શુભાવનાં
મુખ્ય જ પથરાયલાં છે.

આત્માનું હંદાણું—સ્ફુરણ—મનુષ્યમાં અવશ્ય પ્રત્યક્ષ થશે જ, અને તેથી જ જે કંઈ
મારું છે તે મારીયાસે ચાલ્યું આવશે. જે કંઈ સ્ફુરણવડે મારે માટે નિર્માયનું છે તે મને
મન્યાવિના રહેનાર નથી. કેમકે વિશ્વમાં તેનો ફેવલ હું એક જ ભોક્તા છું. અને એમ છતાં
મારે પ્રયત્ન હેડવાનો નથી. કેમકે ઉત્તમ કાર્યોમાટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો એ મારે માટે
નિત્યના કર્તવ્યરૂપે નિર્માણ થયેલું છે.

આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે ‘આપણું’ માત્ર જગતના સ્થૂળ પદાર્થોમાં જ રહેલું નથી, પણ મન અને આત્માની સંપત્તિમાં પણ રહેલું છે. અને આપણા વધારે ઉચ્ચ ઉદ્દેશોની જેમ ખરી કિંમત જાણવાનો આરંભ કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે પ્રત્યક્ષમાં કેવળ ઉત્તમ પ્રકારના સ્થૂળ પદાર્થો જ મેળવતા નથી, પણ જે વધારે મૂલ્યવાન છે, જે વધારે સંપત્તિનાળું છે તે આપણને વધારે પ્રમાણમાં મળે છે.

ઉદ્દેશમાં વધારે ઉચ્ચ, વધારે વિશાળ અને વધારે ઉત્તમને ખેંચી લાવવાનું સમર્થ બળ છે. તેથી જે કોઈ ઉદ્દેશતરફ અખંડિતપણે પોતાનું ધ્યાન રાખ્યા કરે છે તે માંમેથી પણ સ્વાધીપણે ઉત્તરિને પામતો જાય છે, પછી બસે તેની આસપાસ ગમેતેવા સંજોગો કે વિધોના ઝંજુમતી હોય.

યથાર્થ માનવસૂર્યપ્રકાશ મનોહર છે, અને જ્યાં જ્યાં તે પ્રસરે છે ત્યાં ત્યાં આત્માના સામર્થ્ય અને સૌન્દર્યને તે પ્રદર્શિત કરે છે તથા નિદ્રિત હોય છે તો જગત્ કરે છે. સૂર્યસ્થિતિ થાઓ, અને જગતને એક ઉદાર પરાપકારી મનુષ્યકરતાં પણ તમે વધારે ઉપયોગી થઈ પડશો.

કુદરતમાં રહેલા દરેક તત્ત્વમાં તેનું પોતાનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય રહ્યું છે. દરેક વસ્તુ તેના પોતાના પ્રદેશ અથવા અંશમાં સાચી છે. અને તેથી જોને મેળવવા આપણે હુછીએ છીએ તે મળી શકે છે. કેમકે દરેકમાં તેનું પોતાનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય છે, જ્યાં તે આકર્ષાઈ આવે છે અને દરેકમાં અમુક અંશમાં સત્ત્વા રહેલી હોવાથી તે અપ્રુપ્પવત્ નિર્ચયક નથી, જ્યાં તે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મનુષ્યનું કામ માત્ર આકર્ષક થવું—એન્નાર થવું—એટલું જ છે. બાકી ખેંચાવાને માટે બધું તૈયાર જ છે.

મનુષ્ય જોના સામે થાય છે—જોના વિરોધી થાય છે—તેને તે પોતાનું જીવન અને સામર્થ્ય આપે છે. અર્થાત્ સામા થવામાં મનુષ્યના પોતાના જ જીવન અને સામર્થ્યનો ક્ષય થાય છે. વિરોધનું આયુષ્ય લંબાવનારો ખોરાક જીંજે કોઈ જ નથી, પણ વિરોધ સેવનાર મનુષ્યનું પોતાનું જીવન અને સામર્થ્ય જ છે. એ બેને ચુસીને જ વિરોધ ચિરાયુ થઈ રહે છે.

સર્વોત્તમ અને અત્યંત મહત્વનાં એવાં પ્રત્યક્ષ પરિણામો ત્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે આપણું વ્યવહારિક-નિત્ય ઉપયોગમાં આવતું—જીવન સર્વોંશે ઉચ્ચ ઉદ્દેશોથી સુરિત થતું હોય છે—જેમાં ઉચ્ચ આશયો જ પ્રકટ થવા કરતા હોય છે.

મગ્નત્વાદી થતું એટલે કેવળ આ બાહ્ય પદાર્થો માટે જ પ્રયત્ન કરવો, અથવા એમાં જ આપણા સમય પ્રેમને સ્થાપવો એમ નથી, પણ તે પદાર્થોના સ્થૂળ રૂપસાથે આપણે માનસ સંબંધ કરવો જોઈએ. જ્યાં તેમાં શું ખરું છે, શું મહત્વનું છે, શું શું ઉપયોગી એવું તેની અંદરના લાગણી છુપાઈ રહેલું છે તેનું જ્ઞાન થઈ શકે. દરેક વસ્તુમાં અને તે પણ તેના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ બંને રૂપમાં સૌન્દર્ય રહેલું છે, અને તે સમગ્ર સૌન્દર્ય મનુષ્યે જોવું જોઈએ. એ બધી વસ્તુના સૂક્ષ્મ તત્ત્વોસાથે અખંડ સંબંધ રાખવો એટલે મનને

વધાર ઉચ્ચ તત્વપ્રાત્ન ગડવુ એ છે, અને તના પારણામમાં સત્યના નકટતાનુ, આધકારની
 ટદ્દિનું અને ઉત્તમતાનું દર્શન થાય છે.

જ્યાંસુધી તમે જીવન ભોગવો ત્યાંસુધી તમે પુરાન-પૌરાનસામર્થ્યયુક્ત-રહો
 શકો એમ છે, અને જ્યાંસુધી જીવન ભોગવો ત્યાંસુધી દરેક શાખામાં ટદ્દિને પામી શકો
 એમ છે. એ પ્રકારનું જીવન એ જ એક ભોગવનાયોગ્ય જીવન છે, અને કુદરતે પ્રત્યેકને
 માટે એવા પ્રકારનું જીવન ગાળી શકાય એવું રાખ્યું છે. કુદરતનો આશય મનુષ્યને એવા
 ઉચ્ચ જીવનમાં રથાપવાનો છે.

પૌરાનપૂર્ણ રહો, અને તમે કાંઈને પણ બોલારૂપ થઇ પડશો નહિ. તથા જગત્નો
 ઉદ્દોગી ભાગ તમારા વર્ષનો વિચાર કરી તમને ખૂંચે એસવાનું કહી શકશે નહિ, બદલે
 પોતાનામાં અપ્રણી રથાન તમને અપરો. તમારી જરૂર તેમને વારંવાર પડવાની અને
 તમારી યોગ્યતાનો પુરેપુરો બદલો પણ તમને મળવાનો.

મોટાં કાર્યો કરવાનું નિશાન રાખો, પણ તમારું મગજ જ્યાં ચાલવા માંડે તેની જ
 સાથે તમારા પગ પણ તેટલા જ પ્રમાણે ચાલે એટલું માત્ર તમારા પગને કેળવણી આપજો.
 પ્રયત્નવિના એકલા મગજના ઘોડા દોડાવવાથી પૂરેપૂરો લાભ થતો નથી.

મનુષ્યનો મોટો ભાગ મનુષ્યે કેવી રીતે જીવવું એ જાણવાને જ્યાં શક્તિમાન થાય
 છે કે પછી તરત કે થોડા જ વખતમાં તે આ જગત્ના સંબંધને છોડે છે, મૃત્યુ પામે છે,
 પણ તે યોગ્ય નથી. જગત્ને ટદ્દિ પામેલાં-અનુભવી અથવા પરિપક્વ અંતઃકરણની જરૂર
 છે. તેમના તે અનુભવને આચારમાં ઉતારી તેના અદ્ભુત ફક્ત પ્રકટાવવાની જરૂર છે. પૌરાન-
 પૂર્ણ રહો. અવરથા થઇ હોય તોપણ તેના ચિંતનથી દીઝા ન બનાવો તમારા આજ-
 સુધીના અનુભવને તે કાને પણ વાપરો. અને વધારે સાગ્રને માટે એક બગરૂં તમે જ્યાં ત્યાં
 પ્રતીત થવાનું કાયમ રાખો.

જે મનુષ્ય આરોગ્યવાળો ન હેખાતો હોય એવાને મળો તો તેનું પ્રત્યેક વસ્તુની સારી
 બાબતરફ ધ્યાન એચજો, અથવા કંઈ નવો રસ ઉત્પન્ન કરે, નવું જીવન ઉત્પન્ન કરે
 એવા તરફ તેનો લક્ષ દોરજો. એથી અનેકના કુષ્પને તમે દાખી દેશો, અનેકને મૃત્યુના
 માસમાંથી તમે હોડાવશો, અને ભૂમિતલઉપર રખડનાર અનેક પામરને ગિરિશૃંગઉપર
 રથાવી દેશો.

ત્યારે તમે બળથી ઉમરાઈ જતા હો, ત્યારે ગમે તેં ધમાધમ ન કરશો. જરા શાંત
 થાઓ, અને જે કંઈ તમારે સિદ્ધ કરવું હોય તેનાપ્રતિ લક્ષ વાળો. એથી કરીને તમારા વધેલા
 બળને યોગ્ય વ્યાપારમાં વાળો છો, અને તેથી જે તમારું લક્ષ્ય છે તેનાપ્રતિ તમે લાંબાં
 પગલાં ભરી શકો છો. બળને યોગ્ય માર્ગમાં વાળવાથી તે વધારે બળને પાછું ખેંચી આણે
 છે. અને અયોગ્ય માર્ગમાં વાળવાથી ને વધારે અને વધારે બળને નિષ્પ્રયોજન
 ખેંચી જાય છે.

આશા અને યત્ન.

છંદો.

(૧)

આરે દીસે રમણીય દિશા, સૂર્યરશ્મિભરેલી,
સૃષ્ટિ બાણે હવનરસના, સિંધુમાંહિ તરેલી;
લાવી દૈવી ઠનકરજને, વેરતી હોય બાણે,
માયા સ્વામી પ્રભુસહ યદા, ઉઠતી નિત્ય બહાણે.

(૨)

આશા ન્યારે પ્રયતનપતિ, સાથ રનેહે ઉઠે છે,
ત્યારે સિદ્ધિરૂપો અગત્યી, ચિત્તને છાઇ દે છે;
આંતર્યુષ્ઠિ ઘર્તિમય થવા, આશ રૂડી ઉઠાડો,
સાથે દૈવી કૃતિરૂપી પતિ, આશસંગે જગાડો.

(૩)

ન્યારે એ જો હવનમય થૈ, બગશે પૂર્ણ રીતે,
ધન્યાશ્રયિ સુકલવતી થૈ, ખીલશે ત્યાંહિ નિત્યે;
ઐશ્વર્યોથી રસકસ જની, તૃપ્તિને આપનારી,-
યાશે, ત્યારે અનુપમ સુખી, (યશે) વાટિકાના વિહારી.

(૪)

શાને ઉઘે નર । નરમ થૈ, ઘોર રાત્રિ પ્રસારી,
તારામાં છે જગતપતિનો, અંશ તે લે વિચારી;
સાચા યત્ને અડગ થઇને, 'તિષ્ઠ' તું અગ્ર આવી,
ધન્યી તારો વિજય તુજને, લેઉં હુધે વધાવી.

(૫)

શ્રદ્ધાવાળી, ઉરથી ધડું હું, તુજમાં આશ ભારી,
બાગીને તું જગવ જગને, પૂર્ણ ઉત્સાહ ધારી;
સેવે યત્નો (તે) સકલ જનપ્રતિ, એક ધન્યા જ મારી,
તેને થાજે ક્ષલદ સમૃદ્ધ, વર્ષ આનંદકારી.

અપૂર્વ શોધો કરનાર જાદુગર.

જે નરરત્નનું નીચે સ્વરૂપ વૃત્તાંત આપવામાં આવનાર છે તે ચોસઠ વર્ષની વય થવા છતાં તેટલા ટુંકા સમયમાં એણે સંકેદો છંદોની ગાળી છે એમ કહેવાય છે. તેની એટલી ઉંમરમાં એટલા તો વિચારો, કામો અને સિદ્ધાંતો કાઢ્યા છે—કર્પો છે કે એટલું કરતાં સામાન્ય મનુષ્યની સંકેદો છંદોનીઓ વીવી જાય. ધણીં છવન જેટલું કામ કરી શકે તેટલું તેણે એક જ છંદોનીમાં કામ કર્યું છે, અને હજી કરે જ જાય છે. અપૂર્વ શોધો (Invention) ના સંદોદિત આપરમાંથી તો તે નિવૃત થશે છે એવ પ્રકટ થઈ ગયેલું હોવા છતાં, હજી તે આગળ વધના વિજ્ઞાન (Science) ની અનેક બાજોનો નિર્ણય કરે છે, અને સંજ્ઞાવિન છે કે જેણે પૂર્વકાળનો પોતાનો માટે બાગ આમાં જ આપ્યો છે તે નરરત્નની પાસેથી હજી પણ જગત્ એ વિષયમાં જાણવાયોગ્ય વાર્તાને જાણ્યો. પાશ્ચાત્ય વિચાર-પ્રમાણે આ કાળ કે જે રાતક (મો) વર્ષના આયુષ્યને કરનાર યજ રહેશે એમ કહેવાય છે તે કાળમાં એ નરરત્ન એ વિચારને સત્ય કરનાર સાધનતરફ લક્ષ માથે એ સ્વાભાવિક છે; કેમકે એ માનવરત્ન એડિસનનું એમ કહેવું છે કે ' વૃદ્ધ યતુ' એ એક ઘણી ખરાબ ટેવ છે. '

થોમસ, એલ્વા એડિસન (Thomas Alva Edison) નો જન્મ મે-લીઓ પ્રાંતમાં મિલન (Milan) નામના ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૪૭ ની ૧૧ મી ફેબ્રુઆરી-એ થયેલો છે. મિલન નાતુંસરખું, પણ ખાસી હોવાથી વદાણની અવર જવરને લીધે ઉઘોગી અને તત્ત્વવાણું નામ હતું. એડિસનનાં માતાપિતા વ્યાવહારિક સંજોગોમાં મધ્યમ સ્થિતિનાં હતાં—બહુ ગરીબ પણ નહિ, તેમ ધનાઢ્ય પણ નહિ. એડિસને બાલ્યાવસ્થાનાં પહેલાં સાત વર્ષ તેની એ જન્મબૃમિમાં ગાળ્યાં હતાં. તે ખીજ બાળકોજેવો સામાન્ય બાળક જ હતો. તેનામાં પ્રતિભાની કાઈ વિશેષ નિશાની તે કાળે પ્રકટ ન હતી. કહેવાય છે કે તે ઘણા સારા સ્વભાવનો, કાઈ પણ બાજતની જિજ્ઞાસાવાળો, અધુક બાળન શાંતી આપ થતી હશે પણે પૂછવાની ટેવવાળો અને મસ્કરી તથા વિનોદ કરવાના સુખ્ય શુણ્વણો હતો, પણ આ ગુણો તો ઘણી જગાએ અનેક બાળકોમાં જોવામાં આવે છે. ધણીંજે બાળકો ' આ હું' અને આ આમ કેમ ' એ પ્રકારના પ્રશ્નો માબાપને પૂછવાના સ્વભાવવાળાં હોય છે. જેથી એનામાં આ શુણ્વ અપવાદરૂપે હતા એમ કહી શકાય એવું નથી. એનો છવન-વૃત્તાંત સંખનારા કહે છે કે તેનો માતાતરફનો પ્રેમ જણાઈ આવે એવો અત્યંત હતો. અને એમ કહેવાય છે કે આજસુધી પણ તેની માતાની બાજતમાં બોલતાં તેવું હૃદય બસાઈ આવે છે. તેની માતા નિશાગમાં સિસ્ટરનું કામ કરતી હતી, અને આ બાળકને ઉછેરવામાં તેણે પોતાના અનુભવનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને તે સતોષકારક રીતે કર્યો હતો. ઘણા પ્રસિદ્ધ મનુષ્યોના છવનમાં ઘણી વખત જણાઈ આવે છે કે તેના ઉપર તેની માતાના સંસ્કારો ઘણી અસર કરનાર થઈ પડ્યા હોય છે.

નિશાગમાં તેને એક બેદરકાર નિવાર્થીતરીકે ગણવામાં આવતો હતો. તેના પવક ઉપરથી જણાઈ આવતું કે વર્ગમાં તે છેલ્લો જ પડ્યો રહેતો. તેના કેટલાક શિક્ષકો તેને મૂંડ (Dunce) કહેતા. અને એક ચિસ્ટકે તો તેને માટે ' હાઈ ' (addled) તરીકે

તેના ઉપરીને રીપોર્ટ કર્યો હતો. તેના પિતા પશુ શિક્ષકોના તેને માટેના આ મતભાવે મળતો થતો હતો. પશુ તેની માતા તેને વધારે જાણતી હતી. તેનું ઉન્નત અને અલ્પ કપાલ તેનામાં રહેલી માનસિક શક્તિઓને સંચય છે એમ તે જાણતી હતી. તે સાબીત કરવામાટે યોગ્ય અવસર આવવો જોઈએ એટલું જ તેને લાગતું હતું. એડિસન કહે છે કે તે સારો નીચડે એવી તેની માતાની ઇચ્છા અને તે નીચડે તેવો તેનો તેનામાં વિશ્વાસ એ તેના પોતાના જીવનના કટોકટીના પ્રસંગોમાં પશુ તેને એક છૂપી આનંદરૂપ યદ રહ્યો હતો. પશુ નિશાળમાં જો કે તે બેદરકાર હતો તોપણ તે હંમેશાં પ્રશ્નો પૂછતો અને તેના યથાર્થ જવાબ મેળવવા આગ્રહ રાખતો—આ પ્રકારે તે જ્ઞાન મેળવતો હતો. તે વહાણમાં જતો અને ત્યાં કામ કરનાર મજૂરોને આ કેવી રીતે કર્યું અને આ શું કામ કર્યું એ પૂછી પૂછીને તેમને કંટાળો ઉપજાવતો. અને તેમાં પશુ ‘આ શામાટે’ એ પ્રશ્ન તો તે વારંવાર જ જ્યાં ત્યાં કર્યો કરતો. તેમાંના કેટલાક આ બાળકસાથે વાત કરવામાં બહુ રસ લેતા, અને તેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા તે યત્ન કરતા. અને કેટલાક તો ‘આવાંને તે શું કહેવું’ અને ‘આપા પ્રશ્નોના તે શા જવાબ આપવા’ એમ માની ચુપ રહેતા. જોકે ખરી રીતે જોતાં તેના કેટલાક સવાલોના જવાબ આપવા કઠિન હતા—બધે તેના ઉત્તર તે લોકો જાણતા જ ન હતા. તેનો પિતા કેટલાક વર્ષ પછી કહેવો કે ‘એલ’ (A) એડિસનનું ‘કુ’કુ’ નામ) તેને હંમેશાં બહુ શુભચાસીભરેલા પ્રશ્નો પૂછતો, બધારે તેને ‘હું નથી જાણતો’ એમ ઉત્તરમાં કહેવાની ફરજ પડતી, ત્યારે એડિસન તેને પુનઃ પૂછતો કે ‘એ તમે કેમ નથી જાણતા ?’ તેને માટે તેના ગામમાં પશુ એવા ભાવની એક વાત કહેવાતી કે તે નાના બાળક એડિસનને એક વખતે એક દંડીનીને તેના માથામાંથી ઉરાડી મૂકી અને તે માથામાં તેના ઇંડાંઆગળ ‘તે ઇંડાંકેવાં થયાં હતાં, શી રીતે બન્યાં હતાં’ તે જોવા બેઠો હતો.

બધારે તે બાળક સાત વર્ષનો હતો ત્યારે તેનો પિતા સ્ત્રીચીગાનમાં ‘પોર્ટલેન્ડ’ માં કુટુંબસંહિન આવી રહ્યો. તેની માતાએ જાણ્યું કે આ બાળક શિક્ષકોનીસાથે સારી રીતે વર્તેલો કે અભ્યાસ કરતો નથી તેથી તેને કેળવણી આપવાનું તેણે જાતે જ માથે લીધું. તે બાળકની જિજ્ઞાસા વધવા માંડી, અને તેની જે તે જાણવાની ઇચ્છા હંમેશાં કાયમ રહેતી. તેના આનંદની વસ્તુઓમાં તેના પિતાએ આણી આપેલું એક ‘ટેલેસ્કોપ’ દૂરદર્શક વસ્તુ એ મુખ્ય હતી. તેનાથી તે ઉપર આકાશમાં અને નીચે પૃથ્વીઉપર બધું જોઈ વળ્યો હતો, અને પછી વધારે જોવાને માટે ખૂબ પાછા કરતો હતો. તેની માતા તેને અભ્યાસમાં જોડેલો રાખતી, અને તેની કેળવણી તો ખરું જોતાં નામમાત્ર હતી. બદારથી જો કંઈ તે સાંભળી લાવે તેને યાદ રાખીને તેણે સ્મરણશક્તિને વધારી હતી. અને તેનું મગજ આવી છુટી છવાઈ સાંભળેલી વાતો અથવા પ્રસંગોને તેના નિત્યના અભ્યાસના વિચારોમાં જ્યાં જે પ્રસંગ ધટે ત્યાં બેસાડી રેતું હતું. તેને એક ‘પેની એનસાઇક્લોપીડિયા’ નામની નાની ચોપડી આપવામાં આવી હતી, અને તે માટે કહેવાય છે કે તેણે તેના આવીને કુચો કરી નાંખ્યા હતા. તેની અંદર છુટી છુટી એક દળાર એક બાજતોની દરજીકત હતી તે બધી તેના મગજમાં જરાબર યાદ હતી. તેને વીજળી તથા સામાન્ય વિજ્ઞાન એ એ આબનની એ વિષયોસંબધી આરંભક દરજીકતને જાણવાનારી થોડી ચોપડીઓ મળી હતી, કે જેણે તેને મુખ્ય કરી દીધો.

હતો. તેણે આ ચોપડીઓની રજીસ્ટ જાણતોના સહમપણે અવધાસ કર્યો હતો, એટલે કે તેમાં જે કંઈ હતું તે સર્વ વધાર્ય રીતે તેના જાણવામાં આવ્યું હતું.

જ્યારે તે ૧૧ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને કામ કરવાની તથા જાને કંઈ પૈસા કમાવાની શક્તિ થઈ. તેનાં માબાપ તેથી વિરુદ્ધ પડ્યાં, પણ છેવટે એમ સમાધાન થયું કે અવધાસ કરતાં બાકીના બચે તે વખતમાં તેણે કામ કરવું, તેને પોતાની રચિને અનુકૂલ 'ન્યુસપેપર' તું કામ અનુકૂલ જણાયું. પણ શેરીમાં વેચવાથી તેની આવક બહુ થોડી થાય તેથી તેને અનુકૂલ પડ્યું નહિ, પણ કોઈ મોટા પાયાઉપર તે કામ કરવાની યોજના તે ઘડવા લાગ્યો. ઘણા પરિશ્રમ અને યુક્તિપ્રયુક્તિવડે તેણે જાને 'પોર્ટ લુરન' અને 'ડેટ્રોઇટ' ની વચ્ચેની આગાડીમાં પેપરો, ચોપડીઓ, માસિકો, રૂળ વગેરે વેચવાનો હક મેળવ્યો. લાંગફોડ અથવા ચક્રમાતના લેવથી તેની માતા આ કામ કરવામાં વિરુદ્ધ પડી, પણ તેણે આમતેમ સમજાવીને જ્યાં ત્યાં કરીને રજા મેળવી.

તેણે રહેવાજાસાથે બહુ લાભકારક સરતો કરી હતી, અને તે હકને માટે તેને નહિ જેવું બંધે કશું જ આપવાનું હતું નહિ, અને બધો નફો તેને પોતાને જ મળવાનો હતો. ગાંડીમાં વપરાસવગરના ડબા રહેતા, તેમાં તે પેનાનો માલ ભરતો, અને વળી એ જગામાં એક નાનું સરખું છાપખાનું રાખતો અને થોડી વીજળીની એટરી મોડવતો કે જેથી ગાંડીમાં તે એકથી બીજી જગાએ જતા સુધીમાં કંઈ કંઈ પ્રયોગો કરતો. આ અવકાશના વખતમાં જેટલી વિજ્ઞાનની ચોપડીઓ હતી તે ગઈ તેણે વાંચી કાઢી હતી. થોડા વખત પછી ગાંડીમાં તે નાના રમાલજેવડું એક વર્તમાનપત્ર પ્રસિદ્ધ કરતો હતો. અને આ પ્રમાણે તે ૧૬૨ વર્ષનો થયો ત્યાંસુધી આ પ્રકારે સમય ગાળતો હતો.

પણ એક દિવસ તેને અડધણ નડી. કોઈ વાંકી સુઈ જગામાંથી જતાં ગાંડીને જરા ખજો લાગવાથી રાસાયણિક પ્રયોગોમાં એડિસન જે શંસરરસ વાપરતો હતો તેની સીસી ઉધી વળી ગઈ, અને એક પળમાં જ બારણામાંથી બહાર અગ્નિા ભડકા નીકળવા લાગ્યા. ગાંડીના માણસોને પ્રથમ તો ગભરાટ થયો પણ તરત આગ ઘેાલવી નાંખવામાં આવી. પણ જ્યાં આડિંટ કુદીમ-સ આગળ પહોંચ્યાં કે ગાંડી ચલાવનાર કે જેના સ્વભાવનો જોરો જડવો મુકેલ હતો તેણે આવીને એડિસનને ધડકા મારી 'લેટરેમકેપર' ઉતાર્યો અને તેની પાછળ તેવું છાપખાનું, ટાઈપ, અને તેનાં રાસાયણિક તત્ત્વો તથા તેને લગતું તમામ કંઠાવી નાંખ્યું. જેવી ગાંડી રેશનથી પસાર થઈ કે રેશનઉપર એક નિરાધાર આળકતરી કે તેના માલના તેની આગળ પડેલા એક ઢગસાસાથે ઉભો રહ્યો.

લોંબા કાળના અસંતોષ પછી એડિસને ફરી કામ કરવું શરૂ કર્યું. તેણે તેના પિતાને તે પોતાનું છાપખાનું ચલાવી શકે અને પ્રયોગો કરી શકે એને માટે એક ઓરડાને ઉપયોગ કરવાને માટે આપવાની આમદ્ધપૂર્વક માગણી કરી. તેના પિતાએ તે ઓરડામાં એકાંચેક સળગી ઉઠે એવો એક પણ પદાર્થ ન રાખવાની સરતે તે માગણી સ્વીકારી. અહિં એક સામાન્ય પ્રકારનું તોરનું ચંચ ઉભું કર્યું. તેનું નાનું 'હેરલ્ડ' નામનું પેપર કે જેનું પછીથી 'ધી યોલ

પ્રાઈ' નામ પાડવામાં આવ્યું હતું, તે પત્રને ઘણો વિજય મળ્યો, પણ તે કાઢીને એટલું તો લાગુ પડતું હતું કે જેથી એક માણસ એટલો બધો ગુસ્સે થઈ ગયો કે તેણે એડિસનને ઠીક ઠીક 'રોકહેન્ડ' કરીને એક ખાડીમાં જ નાંખી દીધો. એથી 'પૉલ પ્રાઈ' સમાપ્ત થઈ ગયું. એ વખતમાં એડિસન ટ્રેનઉપર પેપર વેચવાં વગેરે નાનાં કામો કર્યા કરતો હતો અને થોડાં પૈસાં પેદા કરવાં તથા બચાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરતો હતો.

આ વખતમાં તેણે નેના-ધર અને પાડેશીના ધરની વચ્ચે એક અચ્ચવસ્થિત પ્રકારે તાર બાંધ્યા, આડેના તેમાં જોડતા લાકડાના ચાંલલાતરીકે ઉપયોગ કર્યો અને સીસીઓનાં માથાને 'ઇનસુલેટર' (વીજળીની અસર ન થવા દે એવી વસ્તુ) તરીકે વાપર્યા. ત્યાર પછી થોડે વખતે બીજા ઓકરાઓને ત્યાં પણ આજુબાજુ તાર નાંખવામાં આવ્યા, અને છેવટે તો મોટા મોટા તાર મૂકનારાઓ જેવા થઇને આસપાસના ઓકરાઓ તેમાં ફાંમે લાગી જતા; તારમાં પરસ્પર સમાચાર મોકલતા અને મદદ કરતા. અને અવશ્ય, એડિસન તે સર્વમાં નિયામક અથવા મુખ્ય હતો. આ તારનાં દોરડાં એક વખત એક દોડતી આવતી ગાયે તોડી માંખ્યાં, અને તે એ તારમાં એટલી બધી તો યુગ્મચાઇ મૂકી કે તેને બહાર કાઢવામાં બધી બવરથા બરબાદ થઇ ગઈ. એ દોરડાંને કડાડી નાંખવામાં આવ્યાં, કેમકે એટલા વખતમાં એડિસન એક નિયમિત તારના કામ કરનારની સ્થિતિમાં આવી પહોંચ્યો હતો તેને કેટલીક અનુભવ આપવામાં માઉન્ટ ક્લરીમેન્ટના એક તાર મારતરે મદદ કરી હતી, કે જેના ઓકરાની છ'ઇંચી, જ્યાં થઇને એક 'એક્સપ્રેસ' ગાડી પસાર થતી હતી તે જગાએ વચ્ચે ઉભો રહેતો હતો તેને બાજુએ એ'ચી લઇને બચાવી હતી. અને તેથી તે ઓકરાનો બાપ એડિસનને તાર બાજતમાં કેટલીક સૂચના આપ્યા કરતો હતો. આ સૂચનાથી અને તેનાં નિર્ણયનુભવથી એડિસન એક હેંશીયાર કામ કરનારો બની ગયો હતો, કે જેના પરિણામે પોર્ટ હરનમાં રાતની ગાડીમાં કામ કરનાર તરીકેની તેને મદિને રૂપ ડોલરના ખર્ચારની નોકરી મળી હતી.

આ નવી નોકરીની નિમણૂકમાં તેને વિવિધ વસ્તુઓનો વિચાર કરવાનો પુષ્કળ વખત મળતો, કારણ કે જતી આવતી ગાડીઓને ઉપડવાના સમાચાર જ માત્ર તેને બીજાં રેલ્વેનાં કહેવા અને બીજેથી આવતા મદદ કરવા એટલું કામ હતું. કેટલીક વખતે તે બહારની બીજી ત્રીજી બાબતોના વિચારમાં એટલો બધો ઉતરે પડતો કે તેના કામમાં કાળજી વગરનો-અસાવધસરખો-થઇ જતો કે જે તેની નોકરીમાં બહુ બચકારેલું ગણાય-વળી વધારામાં દિવસે તે સૂતો નહિ, પણ પ્રયોગો કર્યા કરતો હતો, અને તેથી રાત્રે તે થોડો ઢગ્ગો પણ થેનમાં રહેતો. અનેક પ્રસંગે તેને આ બાજત કપકો આપવામાં આવતો હતો. ને એલામવાણું ધડી-યાજ રાખતો અને તે ગાડી આવવાની પહેલા પાંચ મિનીટપૂર્વે વાગતું. આથી બહુ નિવૃત્તિ તથા સુખ થયું, પણ પ્રસંગે પ્રસંગે 'રેપેરીયલ' ગાડી આવતી અને પ્રસંગે મોડી ગાડીઓ આવતી ત્યારે એને અડચણ પડતી.

એક વખત ઘણા જ સખત પ્રમાણમાં કપકો મળ્યાથી તેણે સુધરવાનું વચન આપ્યું, અને ગાડીને વિદાય કરનાર મનુષ્યે એક નવી યોજના કરી આંખી કે જેથી તે સુવાન બાજક-

ઉપર એક ફાસાનેતુ સંકટ આવેલું રહ્યું. દરેક અર્થ કલાકે પોતે જાગે છે એવો તાર પેલા મનુષ્યઉપર કરવાતું હતું. આતુ શોધે વખત આંધુ, પશુદિવસના સેના-અખંડ પ્રયોગોના પરિશ્રમને લીધે તે એટલો તો થાકેલો, કંટાળેલો અને ઉધમ્મી થેરાપલો થઈ જતો કે જ્યો તે એ કામ—અર્થે અર્થે કલાકે ખબર આપવાનું કામ—જરાબર કરી શકતો નહિ. તેથી તેનું મગજ એક બીજા કામમાં જોડાયું અને આ તેની પહેલી અપૂર્વ શોધ (Invention) થઈ. વળેલા તારની અને રેલીઆદની બીજી વસ્તુઓની આશ્ચર્ય ઉપજાવે-એવી રચનાથી તેણે અંધાર્મના ધડીવાળને તારસાથે જોડ્યું, અને કેટલાક તુલાવંત (Lovers) સાથે લગાવ્યાં, પૈકામાં ફેરફાર કર્યો અને શોધી 'સર્મીયા' લગાડી. પરિણામ એ આવ્યો કે ધડીવાળના દરેક અર્થે કલાકે પેલા મનુષ્યને જે શબ્દ કહેવાનો હતો તે એમને એમ એમાંથી નિર્ધારિત સમયે બોલના લાગ્યો, અને એડિસન નિરાંતે સુઇ રહેતો. પણ અદ્વૈતે! વળી વિષમ આવ્યું. એક રાત્રે પેલા મનુષ્યે નાર મારકતે એડિસન સાથે વાત કરવા માંડી તેણે નિરાતી આપવા માંડી—પણ કંઈ જવાબ ન મળે. આશ્ચર્ય પામતો તે પોઈ હુરનમાં ગાડીએ બેસીને આવ્યો. તેણે તાર મૂકનારને નિરાંતે ધસધસાટ ઉઘડતો જોયો, અને કેલ્કથી તેને હલાવીને જેવો તેને ઉઠાડવાની તૈયારીમાં હતો કે તેણે પોતાને જે સ્પંકેટિક શબ્દ એડિસનને તારમાં મૂકવાનો કહ્યો હતો તે—આ જાતુ એડિસન તો ઉઘડતો હતો—અને વાગવા લાગ્યો. તરત તે તરફ દૃષ્ટિ કરી અને એડિસનને વિશ્વદ્રશ્ય પ્રકારની ત્યાં કરેલી બવરથા તેણે જોઈ. આ જોતાં તે બાળકની અપૂર્વ ભુદિના જો કે તેને પૂરેપૂરો ખ્યાલ આવ્યો અને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો પણ તેના યોગ્ય કર્તવ્યમાં એવી રચના થાય એ વિચારને લીધે એડિસનને ત્યાંથી ખસીપડી મળ્યું. એ લક્ષમાં રાખવાતું છે કે આ રવતંત્રપણે કાઈ પણ મનુષ્યની મદદવગર—કામ ચલાવવાની હક્ક કે જે બાળક એડિસનવડે રચનામાં આવી હતી, તે હાલ પણ કેટલી મદદવિના તાર મૂકવાના ખાતામાં અને ત્યાં મોટાં શહેરોમાં ભણસોને બોલાવવાની જે પેટી મૂકવામાં આવે છે તેમાં એના જ સિદ્ધાંતને મુખ્ય ગણીને કામ કરવામાં આવે છે.

આ મુવકને પાટાને મુખારવામાં, યંત્રોને ગોઠવવામાં અને તેના કામમાં અજુમારી અડચણોને નિવારવા વગેરેમાં તેની શોધકબુદ્ધિને લીધે એવો જાણે મળ્યો હતો કે તેને બીજી નોકરી મળવામાં જરા પણ અડચણ પડે એવું ન હતું. અને આ વખતે 'સારનીયા' (Sarnia) માં તારનું કામ કરનારતરિકે તેને નોકરી મળી. અહિં તેની બેદરકારીથી મારી અથકાઇ માગી જવા જેવો અત્યંત કરોડકીનો પ્રસંગ આવી ગયો, કે જે પૂરેપૂરો ખબરો હોત તો બેદરકાર રહેવાથી યુનાઇ કરવા પડેલ તેને કેદખાનામાં જવા વખત આવત. તે પ્રયોગો કરવામાં રોકાઇ ગયો હતો અને તેના રોડશને જે ગાડીને રોકવાનો હુકમ મળ્યો હતો તે ગાડીને રોકવાતું તે ભૂલી ગયો હતો. ગાડી રોડશનઉપરથી પસાર થઇ ગઇ, અને પછી તેણે શી ભૂલ કરી હતી તે તેને યાદ આવ્યું. અવગમ્યથી ચલાવેલ પ્રસંગ ન બનવામાં કોઇ સંકેત અથવા એક આશ્ચર્ય જ થયું એમ કહેવાય, બાકી અંધા સંભોગે અથગ-અયથી થવાને લાગેલા જ હતા. બીજો કોઇ તેને છેડવાતું કહ્યું તે પહેલાં તે જગાને છોડી દીધી અને પોઈ હુરન પાછો આવ્યો. ત્યાર પછી તે દેશના ધણુ લાગમાં એવી જ જાતની ધણી જગાએ નોકરી કરી, ઉપર 'ઇન્ડિઆનાપોલીસ' (Indianapolis) માં મહિને

છપ ડાહરના પગારની નોકરી કરીને એવી નોકરી કાયમને માટે છોડી. અહિં તેણે સુપરી-ન્ટેન્ડેન્સ સાથે મિત્રતા આંધી કે જેણે તેને જૂનાં-અધી બાગી ગયેલાં—એવાં યત્રો આપ્યાં કે જેને એડિસને સુધાર્યા અને પછી તેનાઉપર પ્રયોગ કરવા લાગ્યો. એ ગામમાં તે થોડો વખત રહ્યો, પછી દરેક જગાએ થોડો થોડો વખત નોકરી કરતો એક જગાએથી બીજી જગાએ એમ ભ્રમણ કરવા લાંબી સુસાફરીએ નીકળ્યો. તેનો આનંદ, ગમન અથવા આરામ વીજળીનાં યત્રો સાથે અખંડ પ્રયોગો કરવામાં રહેલો હતો, અને તેમાં પણ તારની સાથે જે સંબંધવાળાં હતાં તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તે પ્રયોગો કરતો અને આનંદ વગેરે મેળવતો. કપડાં પહેરવામાં બેદરકાર અને ગામડીયા જેવો જણાતા તે ધુવડે આગળ પડવાજેવી બહુ થોડી આશાઓ હપગની.—તેણે કાંઈ ચિદ્રૂ તેનામાં જણાવ્યું નહિ. એક બાબતમાં તે ગીગનધી જુદો પડી જતો હતો. સંદેશ મોકલવા અને આવતા સંદેશને મદલ્ય કરવા, આ બાબતમાં તે અદ્વિતીય હતો—એક આશ્ચર્ય રૂપ હતો. અને જ્યાં જ્યાં તેણે એ સંબંધી કામ કર્યું ત્યાં તે 'કામ કરનારમાં એક તારા જેવો' (Star operator) ગણાતો. તેને નવી જગા મેળવવામાં જરા પણ મહેનત પડતી નહિ, પણ કાં તો તે થોડા વખતમાં જ તેને છોડી દેતો, અથવા તેની અત્યંત સ્વતંત્ર વૃત્તિ તથા સમયોચિત વિનોદ કરવાનાં સ્વભાવ કે જે તેના ઉપરી અધિકારિઓને ગમતો નહિ તેને લીધે તે જગાઓ છોડી દેવી પડતી હતી.

(અપૂર્ણ.)

આત્મભાવના.

જગતને સૂર્યની જરૂર છે, જગતને ચંદ્રની જરૂર છે, જગતને મારી જરૂર છે. નહિ તો હું અહિં વિદ્યમાન ન હોત. હું એક સમગ્ર (આખા) નો ભાગ છું, અને દરેક ભાગ સમગ્રના કલ્યાણનિમિત્ત ઉપયોગનો તથા અગત્યનો છે, નિઃશયપૂર્વક હું એવી ક્રિયા કરીશ, એવા વિચારો કરીશ અને એવું જીવન ગાળીશ કે જેથી જગતમાં એમ જણાશે કે હું અમથો અથવા સહજ આવ્યો નથી, પણ મારી અત્યંત અગત્ય હોવાથી જ આવ્યો છું. પરમ સત્ય એ મારું અળાંક સ્ફુરણ રહેશે. પ્રત્યેક નાના ભાગ જેમ વધારે અને વધારે સારું કામ કરે છે તેમ સમગ્ર વ્યધિક અને અધિક વિશાલ બને છે. અને તેથી જેવો હું થઈ શકું તેના કરતાં કોઈ પણ વીતે હલકો થઈશ નહિ. કોઈ ઉત્તમ હેતુ તથા સંકેતને લઈ હું અહિં આવ્યો છું, સમર્થ કાર્ય કરવા માટે આવ્યો છું, અને કોઈ પણ કાર્ય કરવામાં જીવન એ અત્યંત અગત્યની વસ્તુ છે. અને ધારેલું મળે અથવા ન મળે, પણ તે કાર્યપ્રતિ હું હંમેશાં સત્યપૂર્ણ રહીશ. મારું જીવન એટલે મારે સર્વોત્તમ થવું અને સર્વોત્તમ કાર્ય કરવું કે જેથી આ સમગ્ર જગત વધારે ઉચ્ચ થઈ શકે એ જ છે. હું જગતના પદાર્થોમાટે જીવીશ નહિ, પણ પ્રાણીપદાર્થ-માત્રના આત્મામાં જે મહાન્ જીવન રહ્યું છે તેને માટે જીવીશ. મેં જગતમાં જે આવું વિશાલ પદ ધારણ કર્યું છે તેમાંથી ધર પદાર્થોહિની મને થતી પ્રાપ્તિ અથવા નાશ મને કદાપિ બ્રહ્મ કરશે નહિ. મને પોતાને કોઈ પણ પ્રકારનો અવિશ્વય, નિષ્ફળતા કે હાનિ છે જ નહિ. પોતે

જીવવાને યોગ્ય ગણ્યું છે એવાં જીવનને જે જીવે
 છે તે કદી નિષ્ફળ થયેા કહેવાતો નથી. જે પોતાના
 જીવનને સર્વોત્તમ ગણી શકે છે તેને જ્ય કરવાનું
 બીજું કશું રહેતું જ નથી. પ્રત્યેક અનુભવના પ્રસંગો,
 સંજોગો અને બનાવો કે જેમાંથી તેને પસાર થવાનું
 હોય છે તેમાં થઈને જે લબ્ય જીવનને મેળવે છે તે
 નિષ્ફળતા શું છે એ જાણીતો નથી. અધઃપતન થવા
 સરખું લાગે, આગળ પાછળના પ્રસંગો નિષ્ફળતાતરફ
 લઈ જતા જણાય તે કાળે પણ જે ઉર્ધ્વપ્રતિ ગમન કર્યા
 કરે છે તેને હાનિ શું છે તે ખગર હોતી નથી. અને આ
 પ્રકારે વર્તવાનું હું સૂચન કરું છું. જે જીવન હાલ હું
 ભોગવું છું તેનાપ્રતિ સત્યભાવવાળા થવાને મારે એ પ્ર-
 માણે વર્તવું જ જોઈએ. મારો પ્રથમ નિશ્ચય એ છે કે
 અત્યંત પ્રેમ પ્રકટાવવો, બીજા નિશ્ચય અત્યંત ઉદયમ ક-
 રવો. પણ એવો એક પણ ઉદયમ હું નહિ કરું કે જે કો-
 ધના પણ સુખ અથવા કસ્યાણુમાં જરા પણ વૃદ્ધિ ન
 કરે. મારું લક્ષ્યસ્થાન સર્વોત્તમપદને પ્રાપ્ત કરવું એ જ
 રહેશે, અને તે એવી રીતે કે માત્ર હું જ એકલો તે ઉચ્ચ
 ભૂમિકાના આનંદનું આસ્વાદન નહિ કરું, પણ બીજાઓ
 પણ તે માર્ગને ભ્રમ નહીં શકે. આત્મસૂર્યપ્રતિ જ હું
 અખંડ અભિમુખ રહીશ અને તેના સામર્થ્યમય પ્રકાશ-
 માં જ મારાં કરણોને ડુબાવી તૃપ્ત કરીશ. અને તે સૂ-
 ર્યની જગત્માં જીવંત મૂર્તિરૂપ થઈ રહેવું એ મારા હૃદ-
 યની તીવ્ર અને અત્યંત પ્રિય અભિલાષા છે.

માનવરથનું દ્વિતીય ચક્ર.

એક ગાડીને એક પૈડું રખવાળું, લોઢાના સળીયાવાળું, હથકું પુલકારખું સુદર હોય અને બીજું છોકરાને રમવાની ફેરણ ગાડીના પૈડાંને પડું નાનું પૈડું જોડ્યું હોય તો એ જોડણીદારનાં લોકો દુઃખ છે. ગાડીમાં એક અરબી લોકો જોડ્યા હોય અને તેની જોડે બીજું એક બકરીનું બચ્ચું જોડ્યું હોય તો તેની ગાડી અચાનકારે જખત થઈ જાય છે. અને આમ છતાં પ્રત્યેક મનુષ્યના વ્યવહારનો ગાડી આવા જ ચાલતી હોય છે, એ જોડાને નથી કોઈને દારમ પૂરતું કે નથી કોઈને પોતાની મૂર્ખતાનો વિચાર આવી લગભગ થતી.

વ્યવહારકુશલ મનાતા પુરુષોના જીવનરથ જોડ્યું તો જખારો કે તેમની પોતાની ગાડીની આવી જ વ્યવસ્થા હોય છે. તેઓ જીવનની કાકડાનો અન્યવરથત ગાડી જોઈ તેની ટીકા કરે છે, પણ તેમની જીવનની ગાડીમાં એના કરતાં પણ મોટી અવ્યવસ્થા છે એ વિચારપૂર્વક ભુલે તો જખાવા છતાં તેની તરફ ટીકાની દૃષ્ટિથી તેઓ જોતા નથી.

મનુષ્યના વ્યવહારરથ અથવા જીવનરથનું એક પૈડું જખારે પુરુષ છે, ત્યારે બીજું પૈડું સ્ત્રી છે. એક પુરુષરથ અરબી લોકો છે, ત્યારે બીજું સ્ત્રીરથ બકરી છે. આવી ગાડી જોડીને તેઓ નિર્લેપપણે આ જગતમાં ચાલ્યા કરે છે, અને પોતે સર્વોચ્ચ દારમ અથવા ટીકાના પાત્ર રૂપ હોવા છતાં બીજાની કામા અપાય એવી ભૂલોતરફ દારમ અને ટીકાની નજરથી ભુલે છે. ત્યારે પોતાની ન કામા કરી રાકાય એવી ભૂલતરફ તેઓ સદાજ ગાડી નજરથી જોઈ જઈ જાય છે. આથી પામતા નથી.

સ્ત્રીઓને કેળવણીની જરૂર છે, તેમને પ્રાપ્ત સ્થિતિમાંથી ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવવાની અગત્ય છે, એ વાતને તો વિચારવંત મનુષ્ય સ્વીકારે છે. પણ એટલેથી એ વિચાર અટકતો નથી. સ્ત્રીઓ કેળવણી પામે તો તેઓ મુખી થાય એટલા જ ખાતર તેમને કેળવણી આપવાની જરૂર છે, એમ નથી. આજના સ્વાર્થપરાયણ જગતના મિત્રમાં એટલાથી સ્ત્રીઓને કેળવવા અંબધી વેગ પ્રકટે એમ નથી. પરંતુ અંબધે તેઓ જાણે છે કે તેમની પોતાની જરૂરીયાતોમાં સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાથી ઘણો લાભ થાય છે, ત્યારે તેઓની દૃષ્ટિ એ દિશાપ્રતિ વળે છે.

અને વસ્તુતઃ છે પણ તેમ જ. સ્ત્રીઓ કેળવણી પામે તો તેથી તેઓ તેમનું પોતાનું જ હિત કરી શકે એમ નથી પણ પુરુષોના હિતમાં પણ મોટાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. અને તેથી પુરુષોએ પોતાની અનુકૂલતા ખાતર જેમ અનેક વસ્તુઓને પ્રચલનપૂર્વક મેળવે છે, તેમ તેમણે સ્ત્રીઓને પણ, પોતાની અનુકૂલતાની ખાતર પણ કેળવણી આપવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય પુરુષોને કરવાનાં કામો કરતાં કેવળ છુટાં જ કામો કરવાનું છે, એમ નથી. એ ખરું છે કે કેટલાંક કામ એવાં છે કે જે સ્ત્રીઓની પ્રમુખતા નીચે થઈ શકે એમ છે, પરંતુ તેથી પુરુષોનાં કામોમાં તેમણે લાગ જ નથી લેવાનો એવું કંઈ નથી. પુરુષોના કામોમાં તેમણે સારી રીતે લાગ લેવાનો છે, અને તેમ થતાં તેઓ પુરુષોને તે અપૂર્વ મદદગાર તથા તેમના જિસાદને વધારવાર થઈ પડે એમ છે.

ધરના વ્યવહારની ગાડી સ્ત્રીની સહયોગ જોમ હિતમ પ્રકારે ચાલે છે, તેમ બીજી

પ્રત્યેક ક્રિયા પશુ જે સ્ત્રીની યોગ્ય મદદથી થાય, તે તે ઉત્તમ પ્રકારે ચાલી શકે. દાખરો દામમાં પુરુષને તેઓ એક વિશ્વાંતરૂપ થઈ પડે. જેટલો પરિશ્રમ હાસં પુરુષોને કોઈ પશુ દામ કરતાં જણાય છે, તેમાં સ્ત્રીઓની જ્યારે યોગ્ય મદદ થાય ત્યારે તેમાં પરિશ્રમના પ્રમાણનું બળ ઘણું ન્યૂન થઈ જાય. એટલું જ નહિ, પશુ તે કાપે અધિક ઇવનમય, પ્રભામય તથા પરિપૂર્ણતાવાળું થાય કેમકે, સ્ત્રીઓમાં ઉચ્ચ સામર્થ્ય કેંઈ ન્યૂન પ્રમાણમાં ધિરે મુક્યું નથી. અને કેટલાંક સામર્થ્યો તો કેવળ સ્ત્રીજાતિમાં જ મુક્યાં છે એમ કહીએ તોપણ ખોટું નથી.

આ સામર્થ્યોના ઉપયોગ થતો નથી તેથી સ્ત્રી જાતિને હાનિ થાય છે એમ જ કેળવ નથી, પણ પુરુષોને અને તેને લીધે આખા જગતને હાનિ થાય છે. જગતની ઉન્નતિ એક જ વસ્તુમાં રહી છે, અને તે સામર્થ્યના આવિષ્કારમાં જ છે, સામર્થ્યનું જેમ બહાર પ્રકાશન તેમ તેની ઉન્નતિ અત્યંત, આથી પુરુષજાતિના એકલા જ સામર્થ્યનું પ્રકાશન એ પૂર્ણ ઉન્નતિના સૂર્યને ઝગમગાવે એ બનવું સંભવિત નથી. સ્ત્રીજાતિના સામર્થ્યોના પણ આવિષ્કાર બહાર પ્રકાશન થવો જોઈએ, અને તેમ થાય છે ત્યારે જ ચારછીપના મોતીજેવું પૂર્ણ સુખ જગતમાં વિકાસને પામે છે.

સુખનો આધાર જગતમાં પ્રકટ થતા ચ્યૂત પદાર્થોઉપર નથી, પણ તેના ઉપયોગઉપર છે. અને તે પદાર્થોના ઉપયોગ કેવળ પુરુષ કરે છે એમ નથી, પરંતુ સ્ત્રીજાતિ પણ કરે છે, અને તેથી તેનો યોગ્ય ઉપયોગ તેઓ કરે, તેને મારે તેમને ઉચ્ચ કેળવણીની જરૂર છે, અને તો જ બધા પદાર્થો સુખને આપી શકે એમ છે. પુરુષે સુખને આપનાર માની એક પદાર્થ ધરમાં આણ્યો, દરેકે તે પદાર્થ ઉપર સ્ત્રીને પણ હક છે, પરંતુ તેના યોગ્ય ઉપયોગને તે ન જાણતી હોવાથી તે પદાર્થ ધરમાં સંપૂર્ણ સુખને ઉપજાવી નહિ શકવાનો. સ્ત્રીજાતિતરફથી પણ જ્યારે તે પદાર્થ સુખને ઉપજાવનાર છે એમ યતનપૂર્વકે સિદ્ધ નથી થયું, ત્યાંસુધી તેનાથી પૂર્ણ સુખનો આવિષ્કાર કદી નહિ થવાનો. પરંતુ પ્રસંગે સુખને બદલે દુઃખની પણ ધરમાં ઈર્ષ કરવાનો.

તે જ પ્રમાણે સંજોગો કેંઈ સુખને આપનાર નથી, પણ તેનો વાસ્તવ ઉપયોગ એ જ સુખને આપનાર છે. અને તેનો વાસ્તવ ઉપયોગ કેવળ પુરુષને જ કરવાનો નથી, પરંતુ સ્ત્રીને પણ કરવાનો છે. તેથી તેમાંથી સુખને જ ઉપજાવી શકે એવી ભુદ્ધિને સ્ત્રીઓમાં પ્રથમ ઉદય હોવાની જરૂર છે. અને તે કેળવણીથી જ મળી શકે છે. ઘણી વખત અમુક સંજોગોના, પુરુષો યોગ્ય વિચારથી સદુપયોગ કરી લે, પણ ત્યાં સ્ત્રી સમજણવાળી ન હોય તો તરત તે પુરુષને ત્યાં અટકાવવાની, અને તેથી તે પુરુષને એ સંજોગોના સદુપયોગ કરવાથી જે સુખ મળવાનું તે અટકી પડવાનું, જેથી પુરુષની ઉન્નતિને રથાને અવનતિ થવાની, સુખને રથાને દુઃખની પ્રાપ્તિ થવાની અને શાંતિને રથાને અશાંતિની પ્રાપ્તિ થવાની. આથી તેમાં પણ સ્ત્રીજાતિની કેળવણીની જરૂર સિદ્ધ થાય છે. અને જગતમાં પદાર્થો અને સંજોગો કે જેમાં માનસિક સ્થિતિ આદિનો સમાવેશ કરીશું તો એ બે શિવાય ત્રીજી કોઈ સુખને ઉપજાવનાર વસ્તુ દૃષ્ટિએ પડવાની નથી. અને, તેથી સુખ એ કેવળ પુરુષઉપર નથી આધાર રાખી રહ્યું, પણ બંનેઉપર તેનો આધાર છે, એ સદજ રખેટ થાય છે.

સ્ત્રીઓમાં પ્રેમ, ઉત્સાહ, આપવાનું સામર્થ્ય, શાંતિ, પ્રકટાવવાનું બળ, મનરંજન

કરવાની કળા, પ્રસંગને પસરી બીજી બાબતમાં ઉતારી દેવાની યુક્તિ એ વગેરે ઘણી જાતનાં જ્ઞાન ગુપ્તપદ્ધતિ રહેલાં છે, કે જોનારિના પુરુષ આખંડિત તરસ્યો જ રહે છે. સ્ત્રી જાતિ તરફથી એ બધું જો પૂરું પાડવામાં આવે છે તો તેની તૃપ્તિ છીએ છે, તે તૃપ્ત થાય છે, અને વધારે કાર્ય કરવાના બળને મેળવે છે અને એ કાર્ય સ્ત્રીજાતિ જ કરી શકે એમ છે, કેમકે પુરુષસાથે સર્વ કરતાં તેમનો જ વધારે સમય સદવાસ હોય છે. અને એ ગુણો તેમનામાં નૈસર્ગિક હોવાથી તેમના દ્વારા જ જ્યારે એ ગુણકુસુમની શુભંષ પ્રસારે છે ત્યારે તે 'કોઈ અસાધિક પ્રતાપ તથા અસરને પ્રકટાવે છે.

પુરુષજાતિનું કુદરતી જ વલણ એવા પ્રકારનું હોય છે કે જો સ્ત્રીજાતિ તેમનું ખરા હૃદયથી વખાણ કરે, તેમના યશને પ્રસારે તો તેઓમાં અત્યંત ઉત્સાહ તથા કાર્ય કરવાનો આવેશ જાગ્રત થઈ જાય છે. પૂર્વની ક્ષત્રાણી તથા ક્ષત્રીઓના પ્રસંગો એ બાબતમાં જ્વલંત દર્શાવતર છે. ક્ષત્રાણીના રાષ્ટ્રોથી અનેક ક્ષત્રીઓએ સમર્થ પરાક્રમ કરેલાં છે. આથી તેમના અંતઃકરણમાંથી સાચા ભાવના નીકળેલા ઉત્સાહવર્ધક રાષ્ટ્રો પુરુષની રંગરંગમાં નૌતમ જ્વનબળને પ્રસારી દેનાર છે.

પણ સ્ત્રીજાતિના અંતઃકરણમાંથી પુરુષનાં કામો માટે ઉત્સાહના સાચા ભાવના રાષ્ટ્રો ક્યારે નીકળે ? જ્યારે સ્ત્રીજાતિ પુરુષનાં કામોની યથાર્થ મદદતા સમજતી થાય, તથા તેઓના કામમાં પોતાના ઉત્સાહી વચનો અમૃતને સંચિતાર છે, એમ અંતઃકરણપૂર્વક માને ત્યારે. અને આ માનવું ક્યારે અને કે જ્યારે તેઓને કેળવણીથી મૂઢતામાંથી છાંડી દર્તવ્યના 'મદેરાનું' દસીન કરાવીએ ત્યારે.

સ્ત્રીઓમાં શું અદ્ભુત બળ રહેલું છે, એ તેઓ જાતે જ જાણતી હોતી નથી, જેથી તે બળનો કેવી રીતે નિકાસ કરવો અને તેના કયા ઉપાયે પરિપાક કરવો એનો તેમને સ્વ-ન-માં પણ ખ્યાલ ક્યાંથી હોય ? પોતાનામાં એવું જાણ રહેલું છે કે જોનો ઉપયોગ કરવાથી તેઓ જગતમાં કેટલીક બાબતોમાં પુરુષકરતાં પણ શ્રેષ્ઠપદ્ધતિને વિરાજી શકે એમ છે, એની યોગ્ય પ્રકારની ખબર તેમને ક્યાંથી હોય ? ત્યાં જ કેળવણીની અગત્ય જણાઈ આવે છે.

ભવિષ્યની પ્રજાને જ્ઞાનનું દુધ આપનાર પણ માતા જ છે, એવું તેઓ પોતાનામાં તે કાર્યના યોગ્ય બળને ન જુએ ત્યાંસુધી કેવળ કહેતાથી એ પ્રકારનું જ્ઞાનનું શી રીતે સ્વીકારી શકે ? પુરુષોની અનેક ગુપ્ત શક્તિઓને ખુલ્લી કરનારી કુન્વી તેઓ છે એ વાતો યથાર્થ હોવા છતાં તેઓને તે કુન્વી હસ્તગત થઈ ન હોય—પ્રકટ જણાઈ રહેતી ન હોય—ત્યાંસુધી એ કુન્વીની માલિકા તેઓ કેવી રીતે ધારણ કરી શકે ? પુરુષના પરિતાપને તથા પરિશ્રમને હરી લેનાર તેઓ જ છે એમ જ્યાંસુધી તેમને પોતાને સમજાવું ન હોય ત્યાંસુધી તેઓ પુરુષોના પરિતાપ તથા પરિશ્રમના સમયે શા વિચારથી તેમની નિકટ આવીને બેસે ? પુરુષોને શાંતિ અથવા આનંદ ઉપજાવનાર તેઓ જાતે જ છે એમ જાણવાવિના, શાંતિ તથા આનંદને જોળનાર પુરુષોપાસે તેઓને જઈને બેસવાનું સ્વપુરુષ જ ક્યાંથી થાય ? આને જ માટે કેળવણીની જરૂર છે.

સ્ત્રીઓ પોતાના ધરને જ ઉપયોગની છે એમ નથી પણ પોતાના પતિને, પોતાનાં બાળકને, પોતાના દેશને તથા વિશ્વમાં અને તેની પર જે કંઈ છે તે સર્વને ઉપયોગી થઈ પડે એવી છે, એ જ્યાંસુધી તેમને ન જણાયું હોય ત્યાંસુધી પતિના, બાળકના, દેશના કે કુદર-

તના કામમાં શી રીતે માયું ધાલી શકે ? સ્ત્રીઓ એ કેદી નથી; પણ પુરુષોને કેટલીક બાબતની કેદમાંથી છોડાવનાર છે, સ્ત્રીઓ બેડી નથી, પણ પુરુષોને દીપાવનાર તથા મૂલ્યવાન કરનાર અલંકાર છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોનો ભારરૂપ નથી, પણ પુરુષોના ભારને ઉઠાવનાર છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોથી વેગળી કે વિરોધી નથી, પણ સર્વમાં તેમની અત્યંત નિકટ તથા અનુકૂળ છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોની પાછળ ચાલનાર નથી પણ તેઓની સહગામીની છે, સ્ત્રીઓ પુરુષોને ભયથી કંપાવનાર નથી પણ ભયના પ્રસંગે પીઠ ચામડનાર છે, સ્ત્રીઓ પતિની ઉન્નતિસાથે સંબંધવિનાની છે એમ નથી પણ સર્વ પ્રકારના સંબંધવાળી છે, આ સર્વ બાબતો કેળવણી વગરના સ્ત્રીઓના કયા મગજમાં ઉતારી શકાય ? સ્ત્રીઓની કેળવણીનો આદેશ કરનાર આ કારણો છે.

કોઈ પણ કામ કરવામાં સ્ત્રી અને પુરુષના પ્રયત્નનો અભેદ છે એ વાત તેમને જણાવી જોઈએ. બંનેથી થતું કામ જ પૂર્ણ થાય છે એ શાસ્ત્રીય વિચારને તેમનાં મગજમાં ઉતારવો જોઈએ. પ્રત્યેક કામમાં અમુક અંશમાં પણ સ્ત્રીઓના કર્તવ્યની અપેક્ષા રહે છે, અને કર્તવ્યવસ્થામાં તેટલા છુટ્ટા જે સ્ત્રીઓના કાર્યથી પૂરાય છે તો તે વસ્ત્ર અત્યંત દૈવી તથા અદ્ભુત રૂળને પ્રકટાવનાર યથ રહે છે, એ વાત તેમને જ્ઞાન કરાવવું જોઈએ. સ્ત્રી ન્યાયી અટકે છે ત્યાંથી તેને આગળ લઈ જનાર જેમ પુરુષ છે, તેમ પુરુષ કેટલીક બાબતમાં ન્યાયી અટકે છે ત્યાંથી તેને આગળના માર્ગમાં સ્થાપનાર સ્ત્રી છે, એવું તેમના અંતઃકરણમાં ઠસાવવું જોઈએ.

આ બધું કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ? તેમને યોગ્ય રીતે કેળવવાથી જ. આ બધાનું જ્ઞાન થાય એવી કેળવણી જ્યારે તેમને મળે છે ત્યારે તેઓ સ્ત્રીવ એ શું છે અને તેમાં કેટલું સામર્થ્ય રહેલું છે તેને જાણી શકે છે. તેઓ જાતે કેવી અગત્યની તથા મહત્વની જગ્યાએ આ સ્થિતિમાં ઉભા છે તેની ત્યારે તેઓને ખબર પડે છે. તેમનું દાલ કેટલા બધા પ્રમાણમાં અધઃપતન થયું છે, અને યોગ્ય માર્ગથી વૃદ્ધિ ક્યાં કરે તો તેમનું કેટલું ઉચ્ચ સ્થાન હોય એ બધું ત્યારે સમજાય છે.

તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓમાં કેવાં કેવાં સામર્થ્યો રહેલાં છે એ જ્યારે તેઓને તેને યોગ્ય કેળવણી આપવામાં આવે છે અને ખીલી નીકળે છે, ત્યારે પુરુષોને પણ એ વાતની ખબર પડે છે. સ્ત્રીઓમાં શું રહેલું છે એ જગ તેઓ જાતે જાણતી નથી, તેમ પુરુષોનો પણ ધણો ભાગ એથી અજાત જ છે. સ્ત્રીઓ તેઓને કેવા કેવા અણીના પ્રસંગે ધિરજરૂંવી ઉપયોગી થઈ પડે છે, કેવા મરણસરખા પ્રસંગે તેઓ અમૃતરૂપ થઈ પડે છે, કેવા વિકટ સમયે તેઓ તેમને અભયદાત્રી તથા તે વિકટતાથી ઉગારનાર થઈ પડે છે, શોક અને અંતઃકરણના ઉદ્વેગ વખતે તેઓ કેવી શીતલ છાંયરૂપ જણાય છે, પોતાના ઉપર આવેલા કોઈનાં ક્રોધરતાના પ્રદાશને સ્ત્રીઓ કેવી રીતે નિવારણ કરે છે, એ કોરેનું પુરુષોને જ્ઞાન નથી હોતું. પરંતુ સ્ત્રીઓ આ જ્ઞાન પુરુષોને ક્યારે આપી શકે કે જ્યારે તેમને યોગ્ય કેળવણીથી દીપાવી હોય ત્યારે.

પુરુષોનું સર્વ પ્રકારનું વિશ્રામસ્થાન તેઓ છે, પુરુષોને આગળ વધવાના માર્ગમાં તેઓ દીપકરૂપ છે, પુરુષોના ઉન્નતિગાનમાં તેઓનો એક સુર છે, પુરુષોના સમગ્ર બળને તેમજવી કરનાર સાધન તે છે, પુરુષોની આશ્વા અને ઉત્સાહની આંખો તેઓ છે, પુરુષોના

પ્રયત્નના પગ તેઓ છે, પુરુષરૂપ શરીરના જીવનના પ્રધાન ભાગ પ્રાણનુસ્ય તેઓ છે, પુરુષનું સુખ જાણી તેનો ભાર ઓછો કરવા છતાં તેને પુનઃ સુખ જ રાખનાર હૃદયરૂપ તેઓ છે, એ આદિ નિશ્ચયો પુરુષોમાં પણ જાણતી નથી, તેનું કારણ બીજું કંઈ જ નથી, પરંતુ સીંચીને તેમનામાં રહેલું એ સમજી પ્રકટાવવાની તેમને તક તથા અનુકૂળતા નથી આપવામાં આવી એ જ છે.

પુરુષો આંજો જે અનેકની પાસે વિવિધ પ્રકારની મદદ માગ્યા કરે છે, તે જો યોગ્ય સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ હોય તો તે મદદની ચાચનાના મોટા ભાગની તેમને નિવૃત્તિ થઈ હોય. પોતાનામાં ભાસતી અપૂર્ણતાની નિવૃત્તિ કરવા જે તેઓ ગમે ત્યાં બઠકે છે તે તેમનું બઠકતું મટી જાય, તેમને અનેક બાબતોથી મનમાં ને મનમાં હીજરાવા કરવું પડે છે, અને તેથી કરીને તેમના અત્યંત મૂલ્યવાળા આતરંગ્યનો જે હાથ થઈ જાય છે તે જો યોગ્ય સ્ત્રી હોય તો ન થાય. તેમ જ પુરુષોમાં એવા કોઈ એક જગ અથવા દેવતા પામીને લીધે અનેક પ્રસંગે વિવિધ કરણોથી તેમનું આંતર સતત ચુસાર્થ જાય છે તથા હિંદ્રેય તેમ જ નિષ્પ્રયોગન આવેશ વગેરે પ્રકટે છે તે બધું બંધ થઈ જાય, તેમ જ મનની પણ ધણા હિંચા પ્રકારની રચિતિ થઈ જાય. જે માર્ગમાં આજે તેને જતું અસહ્ય લાગતું હોય તે માર્ગમાં પછી તે નિર્ભયપણે જઈ શકે—આ બધું સહ્ય છે અને તે યત્નમાં એક જ કારણની જરૂર છે—સ્ત્રીભક્તિને કેળવણી.

પુરુષ જેમ કેળવણી પામે છે તથા યત્ન કરે છે ત્યારે જ તેનામાં રહેલી દેવી શક્તિઓ અને અગ્રાધ સામર્થ્યો પ્રકટે છે, તેમ સ્ત્રીમાં પણ તેવી જ શક્તિઓ અને તેવાં જ સામર્થ્યો રહેલાં છે, પણ તેને કેળવણી આપવામાં આવે છે અને પછી તેમને જાતનો તે માટે પ્રયત્ન થાય છે તો જ તે સર્વ તેમનામાં પ્રકટ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

સુખનાં ફાંફાં અને સુખનો માર્ગ.

સુખમાં ફાંફાં મારનાર અનેક મનુષ્યો જણાય છે, પણ સુખને માટે પ્રયત્ન કરનાર પ્રચિત્ત જ દૃષ્ટિએ આવે છે. જો કે કોઈ પણ મનુષ્ય આખો દિવસ બેસી રહેતો જણાતો નથી. તેમ છતાં તે પ્રયત્ન પણ કરતો નથી. તે પ્રયત્નમાં જે ક્રિયા કરતી જોઈએ તે કરતો નથી, પણ ફાંફાં મારે છે. પ્રયત્ન કરવો અને પ્રયત્નતા ફાંફાં મારવાં એ બેમાં ભેદ છે.

જાતીભોજન વખતે કેટલાક માણસો અમથા કેડ બાંધી જાણે શું એ ધાડ મારતા હોય એમ પંગતમાં આમથી તેમ ઝડપવંધ કરતા હોય છે, અને ‘અરે ફ્લાઈ’ લાવતો રે, આદિ અમુક આવવા રજો, ફ્લાઈ પીરસનાર ક્યાં ગયા’ વગેરે ખૂબો પાખા કરતા હોય છે. પણ તેમનું કોઈ સાંભગતું હોતું નથી. જમવા બેઠકાં તો જાણે કે આ ભાંઈ ખૂબ કાંમ કરનારા છે, પણ જેઓ પીરસતું વગેરે કામ કરે છે તેઓ તો જાણે છે કે આ કામ જ કરતા નથી; ફાંખીના કાનની પેઠે અમથા હાથ જ દલાવ્યા કરે છે, અને તેથી કોઈ તેમના તરફ

આવતું એ નથી કે એમને કોઈ કરામાં ગણતું એ નથી. આ પ્રમાણે પ્રયત્નનો ડોળ કરનાર પણ ખરું જોતાં પ્રયત્નનાં ફાંફાં મારનાર મનુષ્યપ્રતિ ફક્તની સંદિમાંથી તેમના તરફ કોઈ આકર્ષાઈ આવતું નથી. કેમકે તે કંઈ પ્રયત્ન કરતા નથી. સામાન્ય મનુષ્યો તો તેના પ્રયત્નના ફાંફાંથી જાણે કે આ શું એ મોટા રાત્રિ દિવસ ઉઘમ કર્યા કરતા હશે, પરંતુ જેઓ પ્રયત્નશીલ છે, જેઓ પ્રયત્નના માર્ગમાં આવળ કરી રહ્યા છે, એ પેલા ફાંફાં મારનારનાં લક્ષણને જાણી લે છે, અને સમજે છે કે આ ભાઈનો પ્રયત્ન તે ઉપરનો ડોળ માત્ર છે. અને તેથી ફળ પણ તેમના માગ્યાપ્રમાણે મળતું નથી.

આવા મનુષ્યો સુખનાં ફાંફાં મારનાર કહેવાય છે. પ્રયત્ન જ્યારે સુખને મેળવી આપે છે ત્યારે આવાં મિથ્યા ડોળવાળાં ફાંફાં સુખને દૂર કરી મનુષ્યને દુઃખમાં વધારે અને વધારે ગરકાવ કરે છે, કેમકે પ્રયત્નમાં યતો બળનો વ્યય એવી દિશામાં વહે છે કે જ્યાંથી તે ફળ અથવા સુખની તરફ જઈ તેને ત્યાંથી આકર્ષી આણે છે જ્યારે ફાંફાંમાં કરેલા બળનો ક્ષય હવામાં અદ્ધર ઉડી જાય છે, જેથી તે વ્યયની દાનિ ઘણી જણાય છે.

સુખમાટે ફાંફાં મારવાનાં નથી અને જ્યારે પ્રયત્ન જ કરવાનો છે, ત્યારે પછી તે યોગ્ય વિધિથી થવો જોઈએ. સુખ પ્રયત્નના ઉપર આધાર રાખી રહ્યું છે, ત્યારે જેટલા પ્રમાણમાં પ્રયત્ન તેટલા પ્રમાણમાં સુખની આશા રાખવી એ યોગ્ય છે, તેવિના નિરર્થક બાધિલી હવાઈ કિલ્લાજેવી આશા તે તો બળનો ક્ષય જ કરનારી છે. હા, પ્રયત્નનો વધારો કરો, અને વધારે સુખની આશા બાંધો.

ફાંફાં મારનારના બળનો વધારો ક્ષય થયામાં આ પણ એક કારણ છે. તેનો યત્ન નો હોતો જ નથી. અને ફળની આશાઓ બાંધ્યા જ કરે છે. જેથી તેના બળનો વધારે પ્રમાણમાં ઘટાડો થયાં કરે છે. યોગ્ય પ્રયત્નમાં ગયેલું બળ તો જે ફળ મેળવવાનું છે તે ફળસુધી પહોંચી તે ફળના પદાર્થમાં એકરૂપ થઈ જાય છે, અને તે પદાર્થ આપણને મળે છે તેની સાથે તે પ્રયત્નમાં વ્યય થયેલા બળનું સદૃશ દ્રવ્ય પુનઃ આપણને જ આપીને મળે છે, જેથી તેમાં થયેલા બળનો વ્યય નિરર્થક યતો નથી.

યોગ્ય યત્ન એ કહેવાય છે કે જેમાં નવીન બળ મળ્યા કરે, અને પ્રાપ્તબળનો ક્ષય ન થઈ જાય એવી સાવધાનતાપૂર્વક જે ક્રિયા. અનેક મનુષ્યો યત્ન કરે છે, પણ એક વિભાગ પૂરતો યત્ન કરે છે. નવું બળ મેળવવાનો અથવા નવું સુખ મેળવવાનો યત્ન કરે છે, પણ તેની સાથે પ્રાપ્તબળનો અથવા પ્રાપ્તસુખનો બીજી કોઈ રીતે વ્યય થઈ જાય છે કે કેમ એ તરફ તેમનો લક્ષ હોતો નથી. અને તેથી તળીવાનિનાની કાઠીમાં ગમે તેટલું બનાજ ભરીએ પણ તે જવું રહે તેમ, તેવા મનુષ્યો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તોપણ તે નિરર્થકસરખો થઈ રહે છે. કેમકે જેટલું કમાય છે એટલું જ અસાવધતાને લીધે બીજા અયોગ્ય વ્યાપરોમાં ખર્ચી નાંખે છે.

મનુષ્ય ધારે છે એટલો કોઈ પણ પ્રયત્ન કઠિન હોતો નથી. અને મનુષ્યના ધારવા જેટલા પ્રમાણની પણ અગત્ય નથી. ઈશ્વર અત્યંત કૃપા આપી પછી જ મનુષ્યને સુખ આપવા ધારે છે, એવું કંઈ નથી. ખરું જોતાં બહુ ઓછા પ્રયત્નની અપેક્ષા હોય છે. કેમકે જ્યાં જે ઘટે તે જ પ્રયત્ન ત્યાં જો યાય તો બહુ થોડા યત્ને ફળનાં દર્શન યાય છે. થોડાં પણ યોગ્ય યત્ન હોય છે તો ફળ સત્વર મળે છે. આજ ઓક્ષતવાને હમરો પુકો મારવા કરતાં પચાસ

બેડાં પાણી છાંટવામાં આવે તો તેથી જલદી ધારેલું ફળ મળે છે. પરંતુ મનુષ્યની અસા-
વધતાને લીધે થતા પ્રયત્નનો પુનઃ વ્યય થતો મળેથી થઈ જાય છે, અને તેથી વધારે અને
વધારે પ્રયત્નની જરૂર પડે છે. અને તેને ધણા એમ માને છે કે મૂળ વસ્તુસિદ્ધિમાં જ વધારે
યત્નની જરૂર છે. પણ તેમ નથી. શાસ્ત્ર ધણી વખત કહે છે કે અત્યંત પ્રયત્ન કરતાં વ્યયતા
નિશ્ચયવાળો સ્વસ્થ પ્રયત્ન જ ફળને ઉપજાવનાર છે. અને તેથી જ અવ્યાસ-પ્રયત્નની સાથે
વૈરાગ્યનાં સાધનનો શાસ્ત્ર બોધ કરે છે, અર્થાત્ વિરાગને લીધે બીજા ભાગો કે જેમાં બળનો
ક્ષય થઈ જવાનો સંભવ છે તે ભાગોપ્રતિ જતો મનુષ્ય અટકે છે, અને પ્રયત્નમાં જ બળતા-
સુધી રહ્યા કરે છે. જેમ જેમ બીજા બાજતોમાં વિરાગબુદ્ધિ આપણે ઉપજાવવા કરીએ છીએ,
તેમ તેમ પછી મન, વૃત્તિ આદિ નિર્ણીત કરેલા કર્તવ્યતા સ્થાનમાં આવીને જ ઠરે છે,
જેથી કરીને દુનિયા જગ્યાએ નિઃપ્રયોજન ચિંતાનાદિથી ભટકી ભટકીને વૃત્તિ બળની હાનિ કરે
છે, તેનો પછી સંભવ રહેતો નથી.

આથી પ્રયત્નની અધિકતાની જરૂર નથી, પણ પ્રયત્નની એકાગ્રતાની જરૂર છે, અને
એ વ્યયારે થાય છે, ત્યારે સુખ, મનુષ્યની પાછળ છાયા જેમ મનુષ્યના એન્થ્રાપિના પણ
માત્રી આવે છે, તેમ માણસ આવે છે.

પ્રયત્નનું નામ સાંભળી ભડકો નહિ. પ્રયત્ન એ મનુષ્યને ગળી જનાર અગર કે 'તેનું'
લોહી સુસનાર સક્ષમી નથી. પ્રયત્ન એ તો એક અલંકાર-ધરેલું છે. તેને ઉપાધિરૂપ
જાણીશો નહિ. જે એ ધારણ કરે છે તેને એ શોભાવ છે, એટલું જ નહિ પણ એ પહેરીને
જે મનુષ્ય જેનો જેનો સંગી થાય છે તે સર્વને પણ એ શોભાવનાર છે. લોકાની બેડી સમજી
એને ત્યજી નહિ થોડો પણ સુંદર પ્રયત્ન કરો. કાવરતાવાળો, દુનિયા જંગલમાં વહેંચાઈ ગયેલા
ચિત્તવાળો, નિરુપાય જાણીને કરવો પડે એવો યત્ન ન કરો.

એક સુંદર વ્યક્તિનું ચિત્ત જોવાથી જેટલો આનંદ થાય અને તે સુંદરતાયુક્ત તે
વ્યક્તિનાં સાક્ષાત્ દર્શનથી જે આનંદ થાય એ બેમાં જેમ ઘણો ભેદ છે, તેમ પ્રયત્નની વાતો
કરવી અને પ્રયત્ન કરવો એ બેમાં ભેદ છે, એ વચાર્ય પ્રયત્ન કરનારને જણાય છે. તેને સા-
ક્ષાત્ પ્રયત્ન કરવો એ વધારે સારો લાગે છે. પ્રયત્નની વાતો એ વાતનાં વડાં છે, પ્રયત્નનો આ-
ચાર એ સાચાં વડાં છે. પ્રયત્ન કરનારને, વાતોમાં પ્રયત્નનું સ્વરૂપ જેટલું દર્શન જણાય છે,
તેટલું પણ તેને અનુભવમાં ધણું પ્રસંગે લાગતું નથી. ત્યારે કેટલાકને પ્રયત્ન ન કરનાર તડા-
કીદાસીને તેની વાતો જ સહેલી લાગે છે. સામાન્ય મનુષ્યને કુપના પ્રયત્નની વાતો પણ ધણી
દર્શન જણાય છે, ત્યારે કુપને સાક્ષાત્ પ્રયત્ન સરસ જણાયો હતો, અને તેનું કારણ
બીજું કંઈ જ ન હતું, પણ તે પ્રયત્ન એકાગ્રતાવાળો હતો-બીજા સર્વ વિષયોપ્રતિ તેનો
વિરાગ હતો.

થોડો વખત આ પ્રયત્ન કરવો, થોડો વખત તે પ્રયત્ન કરવો, થોડો વખત આ બાબત-
માં પ્રયત્ન કરવો, થોડો વખત તે બાબતમાં પ્રયત્ન કરવો એમ પ્રયત્ન અને પ્રયત્નથી મેળ-
વવાની વસ્તુ એ બંનેની વ્યયારે વારંવાર ફેરફારી થાય છે, ત્યારે એક પ્રયત્ન સફળ થતો
નથી કે એક બાબત સિદ્ધ થતી નથી. તેથી પ્રયત્ન તથા જેમ માટે તે કરવાનો છે એ વિષય,
એમ બંનેનો નિર્ણય કરી પછી પ્રયત્નનો આરંભ કરવો જોઈએ.

સુખને માટે અહિં તહિં અને આમાં તેમાં ફાંફાં ન મારો. સુખ સધળે છે, પણ તે પ્રયત્નના પડદાની પાછળ છે. પ્રયત્નનો પડદો ઉપાડો અને સુખનાં દર્શન કરો. પ્રયત્ન નહિ કરો તો તમારી અત્યંત નિકટ સુખ હોવા છતાં તેનો મધ પણ તમને આવવાનો નથી. સુખ દૂર નથી, પારકાના મિથ્યાત્વમાં નથી પણ તમારૂં સુકા રોટલામાં છે, પારકાના ક્રોટિધનમાં નથી પણ તમારી પાછમાં છે, પારકાના મદાલયમાં નથી પણ તમારી ઝુંપડીમાં છે. યત્ન કરો અને તમને પ્રાપ્ત પદાર્થોમાં જ સુખ મળશે.

આ દેખાતા પદાર્થો એ સુખની વસ્તુ નથી. નહિ તો તે બધાને સુખ આપનાર હોત. પણ સુખ તો તેના અંતરના ભાગમાં રહેલું છે, કે જ્યેને જે રર્ષા કરે છે તેને જ તે મળે છે એક પાછમાં પણ સુખ છે અને એક રૂપેયામાં પણ સુખ છે. જ્યાં સુખ છે ત્યાં પદાર્થો, તેમાંથી સુખ આકર્ષી શકાતું નથી તો ગમે તે વસ્તુ હોય પણ તે દુઃખને જ આપે છે; અને એ આકર્ષણવિધિ જો આવડે છે, તો એક પાછમાંથી પણ મનુષ્ય સુખને આકર્ષી શકે છે અને ભોગવી શકે છે. અને એ વિધિ તે જ પ્રયત્ન છે. પ્રયત્નથી મર્જાભાગમાં રહેલું સુખ બહાર તરી આવે છે. યોગ્ય પ્રયત્ન તેને વહેલું બહાર આણે છે, અથવા આપણને તેની અત્યંત નિકટ લાઇ જાય છે, જ્યારે અયોગ્ય પ્રયત્ન એથી વિપરીત જ પરિણામ આણે છે.

મનુષ્ય સુખને પદાર્થોમાં શોધે છે, પણ ક્યાંથી જડે ? એ ક્યાંદિ ઉપર તરતું નથી, કે હાથમાં પકડી લેવાય. ધૂત્રમાં જાયકા જારનારને કચું નથી મળતું તેમ જ્યાં ત્યાં સુખને ઉપર-ઉપરથી જોઇ મેળવી લેનારને તે મળતું નથી. તેને માટે પ્રયત્ન જોઇએ, અને તે છે તો સુખથી તમે એક ડગડું પણ દૂર નથી.

સુખનો સરળ, સર્વોત્તમ અને સરળ માર્ગ એક જ છે કે જે કંઈ તમને પ્રાપ્ત હોય તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરો. તેમાં રહેલાં સુખને તમે બહાર કાઢી ખતાવો, જેથી તમે વધારે સુખને લાયક છો, એ સદૃજ જણાઇ આવશે, અને વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા તે જ કાળે તમને ઉચ્ચ સુખનાં સાધનો આપશે. હાલ જે તમને પ્રાપ્તસાધન છે તેનો જ સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપયોગ કરો. તેમાં થોડું સુખ નથી. પ્રયત્નમાં સમય ગાળો—ફાંફાં મારવામાં નહિ.

તમારી પાસે જે ધર હોય, નેટલા પૈસા હોય, જે મિત્રો હોય, જે પત્ની હોય, જે પદાર્થો હોય તે સર્વનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરો તો આજે જે દુઃખને તમે અનુભવો છો તે દુઃખનું સ્વપ્નસરંખું પણ તમને નહિ આવે. પદાર્થો-સાધનો-તમારી પાસે ધણા છે, પણ પ્રયત્નવિના બેંશને કાટે રેલજેવાં તે નિરર્થક પણ રહ્યાં છે. એ જ સાધનો અત્યંત સુખ આપે એમ છે, પણ તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવારૂપ પ્રયત્ન કરવો એટલું જ જાણી છે.

પદાર્થનો તમે ઉપયોગ તો કરો જ છો. ઘણી વખતે તમે હાનિ અનુભવો છો તોપણ એ જ પદાર્થોપ્રતિ તમે પુનઃ જાણો છો. શાથી ? એ કાણુ લાઇ જાય છે ? વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તા, એ તમને તે પદાર્થોમાંથી સુખ અપાવવા ધારે છે. એક વખત તમે અયોગ્ય પ્રયત્નથી ધસો છો, હાનિ ભોગવો છો, પણ તે સત્તાનો તમને તે પદાર્થોમાં રહેલા સુખનો ઉપયોગ કરાવવાનો હોવાથી પુનઃ તે તરફ ધકેલે છે. તમે પુનઃ અયોગ્ય પ્રયત્નથી તે તરફ જાણો છો પુનઃ તે દુઃખ આપે છે. આમ કરતાં દરેક પ્રયત્નના હુમલામાં તમને જરા જરા વધારે અનુભવ મળતો રહે છે. એ અનુભવ જ્યારે જોઇએ તેટલો મળી રહે છે કે મળી તાત્કાળ તમે તે પદાર્થોપ્રતિ યોગ્ય પ્રયત્નપૂર્વક જાણો છો, અને ત્યારે તેમાંના સુખને પ્રાપ્ત થાઓ છો.

જે સદ્વિચારદિથી તથા તે વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાના માર્ગને તમે જોળખીને તદનુસાર પ્રયત્ન સાધો છો તો બહુ થોડા વખતમાં ધારેલું સુખ મેળવી શકો છો. ધણા મનુષ્ય ધારે છે કે એ સત્તા વારંવાર દુઃખ આપી પેલા પદાર્થોદિમાં દુઃખની દબા કરાવે છે, પણ તરવતઃ તેમ નથી. જો તેમાં દુઃખલુહિ મનુષ્યને પરિણામે વધારે સુખને ઉપગમવનાર હોય છે તો જ તે પ્રમાણે કરે છે. આથી યોગ્ય પ્રયત્નપૂર્વક જે તે પદાર્થોદિના સંબંધમાં આવો.

જે કંઈ સાધન તમને પ્રાપ્ત છે તે તમને જોઈતું સુખ આપવાને માટે આજ્ઞા છે એમ ધારશો નહિ. લોકો તે ઉપરથી બહુ ગુસ્સા તથા સામાન્યસરખાં જણાય, તોપણ તમને સુખ આપવાને માટે તે પૂર્ણ છે. આથી જોઈતાં સાધનોથી નિરાશ ન થશો. નિરાશા કંઈ વધારે સાધનને પ્રકટાવી શકે એમ નથી. જેટલો જો તેટલો તેના સદુપયોગ કરો. તે સર્વોત્તમ પ્રકારે તમારાં વધારા છે કે કેમ એ ધ્યાનપૂર્વક જુઓ. અને જે રીતે વધારેમાં વધારે સારી રીતે તેના ઉપયોગ થાય તે રીતે વાપરો.

આવી રીતે કરેલો યત્ન અદ્ય પ્રમાણમાં થવા છતાં ધણા ફળને ઉપજાવે છે. સુખનાં કોઈં મારવાં છોડી દો. એ આચુપ્તો ક્ષય કરવાશિવાય બીજું કશું જ કરતાં નથી.

પ્રયત્નથી મળેલું સુખ એ જ દીર્ઘ કાળ ટકનાર સુખ છે. કેમકે કોઈ કારણસર તેમાં જરા ન્યૂનતા થતી જણાય તો પૂર્વે પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી તેના માર્ગ જાણીતો હોવાનો, જેથી તરત પુનઃ પ્રયત્નથી તે ન્યૂનતા પુરાઈ જવાની. જેથી કાયમ સુખના અનુભવને માટે સ્વપ્રયત્નની જ જરૂર છે.

જે મનુષ્ય સુખથી દંભાયેલો રહે છે, તેનું તે સુખ વહેતું જતું રહેવાનો સંભવ રહે છે. પણ જે મનુષ્ય સુખને પોતાનું દંભાયણ સમજે છે, તેની પાસેથી તે જતું રહેતું નથી. ‘આ સુખ મળ્યું છે તે જતું રહેશે તો’ આવા વિચારથી તે મનુષ્ય સુખનો સ્વામી થઈ રહેતો નથી પણ દાસ થઈ રહે છે, જેથી સ્વતંત્રતા તે મનુષ્યની રહેતી નથી, પણ સુખની રહે છે, અને તેથી તેને જતું રહેવું હોય ત્યારે જતું રહે છે. પણ જેણે પ્રયત્નપૂર્વક સુખ મેળવેલું છે, તે તેના કદી દાસ થતો નથી. તે જાણે છે કદાચ તે જતું રહેશે તો હું મારા પ્રયત્નથી પુનઃ તેને મેળવી લઉં, અને એમ જાણીને સુખની સત્તાને તે પોતાને આધીન માને છે.

‘અમુક સુખ અથવા અનુકૂલતા વગેરેને લીધે આપણે સુખી છીએ’ એમ માની તેના દંભાયણ રહેશે નહિ. તમારો યત્ન હશે તો લાત મારીને સુખને ઉપજાવી શકશો, અને નહિ તો પંપાળી પંપાળીને સાચવી રખશો, તેપણ તે જતું રહેશે. સુખના સ્વામી થાઓ. તમે સુખરૂપે જોને અગીકાર કર્યું છે, તે જ સુખ છે, બાકી સુખજેલું કશું જ નથી, એમ માની સુખને તમે ધારો ત્યાં પ્રકટાવી શકવાના સામર્થ્યવાળા થાઓ.

જગત્ જોને વિપત્તિ કહે છે, જોને દુઃખ કહે છે, જોને દાનિ કહે છે, એમાં પણ તમે જો સુખ ઉપજાવવા ધારશો તો તે ઉપજી શકે એમ છે. તેથી સુખને ઉપજાવવાને માટે અમુકજ જોઈએ એમ માની પદાર્થો કે સંજોગોને અધીન રહેશો નહિ. ગમે તે આવી પ્રાપ્ત થાય તોપણ તમે તેમાંથી સુખ જ મેળવશો એવો નિશ્ચય રખી તદનુસાર વર્તન કરો. પૈસા-વિના સુખ ન મળે, ધરવિના સુખ ન મળે, સત્તાવિના સુખ ન મળે એમ વિચારનાર ધણા

હોય છે. તેઓ સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરનાર નથી હોતા, પણ સુખનાં ફાંશો મારનાર ગણાય છે.

જે કંઈ તમને નથી મળેલું તેનાથી સુખ ઉપભવવાના વિચારને ન કરશો. તેમાંથી સુખની પ્રાપ્તિ થાય અને આપણે સુખી થઈએ એવી આશાને, જે તમારે સુખ જોઈતું હોય તો ન બાંધશો. એ વિચાર ક્યારે કરવાનો છે કે જ્યારે મળેલા સર્વમાંથી પૂરેપૂરું સુખ તમે ઉપભવી લો છો. પણ એવું બનતું પણ નથી કે તમને પ્રાપ્ત થયેલાં સાધનમાંથી જોઈતું સુખ ઉપભવી લો, અને પછી તમને નવાં સાધન ન પ્રાપ્ત થાય. તત્કાળ જ તે પ્રાપ્ત થવાનાં. અને તેથી સુખની વૃદ્ધિને જ ક્યાં કરવાના. મળેલા સાધનથી વધારેમાં વધારે સુખ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એ વિચારને જ તમારા મગજમાં સ્થાન આપો. ‘ફલાણું મળે તો હું સુખી થઉં, અને અસુક મારી પાસેથી જાય તો હું સુખી થઉં’ એવા વિચાર જ્યાંસુધી ક્યાં કરશો ત્યાંસુધી તમને સુખ મળશે પણ નહિ, અને તમારી મનની માનેલી પ્રતિકૂળતા ટળશે પણ નહિ, એ બંનેને છોડી દો. અને જે કંઈ મળ્યું હોય તેનો એવો ઉપયોગ કરો કે જેથી તેમાંથી કંઈ પણ સુખ જ મળે.

આ પ્રકારે સુખ એ પ્રયત્નને અવલંબીને રહ્યું હોવાથી યોગ્ય પ્રયત્નતરફ જ અધિક લક્ષ્ય રાખવો હોય છે તો ગાયપાછળ વાછરડું ચાલ્યું આવે છે, તેમ સુખ પ્રયત્નપાછળ ચાલ્યું જ આવે. કેમકે સુખ એ પ્રયત્નની યાયા છે. સુખ એ પ્રયત્નનો રજુકાર છે. પ્રયત્નનો ઘંટ વગાડો અને પછી સુખનો રજુકાર તો કંઈ કાળસુધી પોતાની મેળે વાગ્યા જ કરશે.

શાસ્ત્ર આગ્રહથી કહે છે કે મનુષ્યનો કર્મમાં અધિકાર છે, ફલતરફ તેણે જોવાનું નથી. કેમકે કર્મના પ્રયત્નના પરિણામે ફલ તો સિદ્ધ જ છે. મનુષ્યમાં જે વિચાર, બુદ્ધિ, કલ્પના વગેરે છે તે બધાનો ઉપયોગ ફલના વિચારમાં કરવાનો નથી, પણ કર્તવ્યના નિર્ણયમાં જ પ્રયત્નના વિવેકમાં જ કરવાનો છે. તેમનું ખરું પ્રયોજન ફલના ભોગમાં નથી, પણ કર્તવ્યકર્મમાં છે, કેમકે તે જે યોગ્ય હોય છે તો જ તેઓ ઉત્તમ ફલના ભોક્તા થાય છે.

સુખની કળ હવે તમારાથી અભણી રહી નથી, તેને વાપરવી એ તમારા હાથમાં છે. એ કળ કઠિન જણાય તે ઉપરથી એ કઠિન છે એમ નક્કી કરી બેસશો નહિ. કેમકે ‘એ કળ કઠિન છે’ એવો નિર્ણય તમે અનુભવથી ક્યો નથી, પણ તમારી અપકર બુદ્ધિથી ક્યો છે. પ્રયત્ન કરીને બુદ્ધિનો પરિપાક કરો, અને પછી તમને જણાશે કે પ્રયત્ન એ કઠિન નથી, પણ તેમાં યોગ્ય વિધિની જ જરૂર છે. તે એ જ છે કે એકાગ્રતાવાળો યત્ન હોવો જોઈએ. અબ્યાસની સાથે વિરાગનું જે વલ્લભ શાસ્ત્રે પ્રયોજ્યું છે તેનો આપણે પણ સાથે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અને એમ થતાં પ્રયત્ન સહજમાં સિદ્ધ થાય છે, અને પ્રયત્નસિદ્ધિનો પરિણામ એ જ સુખનું આરંભસ્થાન છે.

શેમાં વિશ્વસનીય થવું ?

મે તે અણુધાર્યુ આવે કે ધારેલું ન આવે તોપણ તેમાંથી દયાવા ચંપાવા વિના અવશ્ય બરાર નીકળી જવાના નિશ્ચયકર દરપણે વળગી રહેજો. તમારા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં એવા અણુધારેલા બનાવો તમને શિથિત ત્યારે જ કરી દે છે કે જ્યારે તમે તેમને તમારાથી વધારે સામર્થ્યવાળા ગણવા હો છો. તેથી તેવા પ્રસંગોમાંથી પ્રજળ આગ્રહપૂર્વક તરી પાર ઉતરવાના તમારા નિશ્ચયને કદી પણ બૂલશો નહિ. કદી નીચે ઉતરશો નહિ, તમારામાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેમાં વિશ્વાસને ધારણ કરો—તમારા પોતાનામાં શ્રદ્ધા થાઓ. અને પછી તમારી આલુબાલુ પ્રત્યેક દિશામાંથી તમે નિષ્ફલતાથી બંધાઈ ગયેલા જણાઓ, તમે નિષ્ફલતાના અવતારરૂપ હો એમ તમને જણાય તોપણ તમારા પોતાનામાંથી તમારી પોતાની શ્રદ્ધાને કાચુકર પણ કીધી કરશો નહિ. તેમ થશે તો સફલતા અથવા વિજય તમારામાંથી કદાપિ શ્રદ્ધાને ઉકાવશે નહિ. તમે અને વિજય જળમાં જળજેવા એક સ્વરૂપ થઈ રહેશો. તમે તે પ્રસંગને તરી પાર ઉતારશવું, મને તેને મેળવવાનું અને મને તેના જય કરવાનું તમારા પોતાનામાં જોઈએ તેટલું સામર્થ્ય છે. અંધકાર અથવા પ્રકાશના ગમે ને સમયે પણ તમે તેની ત્વિડાળોડ જ રહો, અને તે તમારી ત્વિડાળોડ જ અખંડ રહેશે. સમય જતાં તમે અને એવી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થશો કે જ્યાંથી અધિક ઉચ્ચ સ્થિતિ શોધવી તમને કદિન થઈ પડશે—એથી પર ઉચ્ચ સ્થિતિ રહેશે જ નહિ.

તમારા વિચારોને વિશ્વસનીય ગણો. બીજાના વિચારો જ ખરા અને તમારા પોતાના ઓટા એમ માની બેસશો નહિ. વર્તમાન સમયના તમારા વિચારો વિશ્વાસ કરવાયોગ્ય ન જણાય—સ્વીકારવાયોગ્ય ન લાગે—તો તેને બદલી નાંખો. અને તમારામાં જે વિચારો એવા જણાય કે જે તમારામાં રહેલી શ્રદ્ધાને અનુકૂલ હોય અર્થાત્ જે વિચારોને તમારી અપૂર્વ શ્રદ્ધાની જરૂર હોય તેવા વિચાર જ્યાં પ્રકટે કે પછી ગમે તો આણું જગત્ તમને નિદે કે તમારાપ્રતિ હાસ્ય કરે તોપણ તે વિચારોની સાથે જ હમેશાં તમે સંધાર રહો. અને તમે જાને જો તમારાથી બદલાઈ જવાનો નિશ્ચય નહિ કરો તો જગત્ જરૂર તેના વિચારથી બદલાશે. તમને અનુકૂલ થશે. જો તમે તમારા ઉચ્ચ સ્થાનથી નીચે આવવાનો નકાર દેશો તો જગત્ ઉચ્ચ—તમારાપ્રતિ—શી રીતે આવવું તેનો માર્ગ શોધશે. જગત્તો આવે નિયમ જ છે—તેની પદ્ધતિ જ આવી છે. જે માનવઆત્મા ઉચ્ચ સ્થિતિએ રાગે છે અને જે પોતાનામાં દંડ રહે છે તે જગત્ના કોટિ મનુષ્યોને પ્રકાશ આપનાર એક દીપકરૂપ થઈ રહે છે. માત્ર તમારે દંડ રહેવું એ કંઈ પૂરતું નથી, પણ તમારે ધણા ઉકૂટ પણ થવું જોઈએ. તમારા મનમાં દંડ રહેવું જોઈએ એ કંઈ બસ નથી, પણ તમારા મનો, સર્વોત્તમ વિચારો કે જે કોઈ અલંકાર ઉકૂટ કાણોમાં તમને સ્પુરી આવતા હોય અથવા જેવું પ્રકાશન (Revelation) થવું હોય તેનાથી મુક્ત હોવા જોઈએ. અત્યંત શુદ્ધિપૂર્વક નિશ્ચય કરેલા વિચારોમાં દંડ રહેવું એ તમને પોતાને અત્યંત ઉકૂટ કરનાર છે.

જીવ્યો રે તમે એવા ઉચ્ચ વિચારોમાં દદ રહેશો કે પછી પ્રત્યેક સત્ય તથા સામર્થ્ય કે જે તે વિચારોમાં ગણિત દશે તે તમારામાં જગત્ થશે અને તમારી સાથે સચેતન પ્રકારે રહી કામ કરશે. અને તમારા જીવનમાં જે કંઈ હેતુઓ દશે તેની સિદ્ધિમાં તે પોતાનું સર્વસ્વ તમારે માટે અર્પણ કરશે. પણ જ્યારે તમે તમારા નિશ્ચયોમાંથી શ્રદ્ધાને ખંડિત કરો છો—ડગાવો છો—ત્યારે તે વિચારો વા નિશ્ચયોમાં જે કંઈ અર્થ મૂલ્યવાન છે તે સધળાને ગુમાવો છો. તેની સાથે જગત્ પણ તમારામાંથી વિશ્વાસને ઉઠાવવા માંડે છે. જે સિદ્ધાંતો અથવા નિશ્ચયો ઉપર મનુષ્ય તેનું આધુનું જીવન વીતાવવા ઇચ્છે છે, તે જ સિદ્ધાંતો તથા નિશ્ચયોમાં તેનું પોતાનું અંતઃકરણ શંકાશીલ રહે છે—તેના પોતાના મનમાં જ તેને માટે અશ્રદ્ધા પ્રકટ્યો કરે છે તો તેના સરખું હાનિ કરનાર તે મનુષ્યને ખીણું કાઢી જ નથી, અને તેના પરિણામ નિષ્ફલતાવિના ખીજ કશામાં ઉતરતો નથી. તેનું પ્રત્યેક કામ નિષ્ફલતાથી અંકિત હોય છે, અને તે જે કંઈ કરવા ઇચ્છે છે તે પ્રત્યેક કામ એવા જ અવ્યવસ્થિત પરિણામને પામશે કે જેવી અવ્યવસ્થા તેના મનમાં પ્રકટી રહી હોય છે. કાંઈ પણ વધારે ઉત્તમ મેળવવાને માટે પ્રત્યેક સાધનો સહકારીપણે કામ કરતાં હોવાં જોઈએ એવું જો તમે બાહ્ય જગતને માટે માનતા હો તો તમારા આંતર જગતમાં પણ વધારે ઉત્તમ મેળવવાને માટે તેનાં પ્રત્યેક સાધનને સહકારીપણે—એકમેકથી હેળવી મેળવીને કામ કરાવવું જોઈએ, અને આ તમે ત્યારે જ નિર્વિઘ્નપણે કરી શકો છો કે જ્યારે તમારા વિચારો—સિદ્ધાંતો અથવા નિશ્ચયોને અત્યંત ઉચ્ચ કરો છો, અને તે વિચારોમાં તમારા આત્માસમાન તમારી શ્રદ્ધાને દદ કરો છો.

જીવન મારી ક્રિયામાં વિશ્વસનીય રહો. પ્રજ્ઞની માગણીને જ કેવળ સતીય આપવા ખાતર ક્રિયા કરો નહિ. પરંતુ તમારી ક્રિયા જગત્ના કલ્યાણને માટે જ છે—તેના હિતને માટે તમારી જ ક્રિયા નિર્માણ થયેલી છે એવા વિશ્વાસને ધારણ કરીને કામેા કરો. તમારું કામ જગતને જગત્ના કોઈ પણ અમુક ભાગને પણ—લાભ કરનારું એવું તમે માનો છો, અને તેથી જ કામને આદરો. તમારા કાર્યપ્રતિ આવી ઉચ્ચ દૃષ્ટિથી જુઓ, અને પછી નીચે દૃષ્ટિ ઉતારો નહિ. એ પ્રમાણે ઉચ્ચ કામેા કરવામાં, સમય જતાં, જેની સાથે તમે સંબંધમાં આવશો તે પોતાની જાંદગીમાં અમુક હરનારતરીકે તથા આખા જગત્ની શ્રદ્ધામાં ઉપકારકતરીકે તમને અત્યંત જરૂરના ગણશે. અને તે ખરું જ છે. કેમકે તમારા કામમાં જેમ વધારે વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધાનો અધિક વધારો થશે તેમ તમારું કામ વધારે અને વધારે મહત્વવાળું તથા અગત્યનું બનશે. તમારા કામમાં વધારે શ્રદ્ધાને ઉપજાવવા તમારે સારું કામ કરવું એટલેથી અટકવું નથી, પણ તે કામમાં જે કંઈ વધારે મૂલ્યવાન સંભવો છુપાઈ રહેલા છે કે જે અત્યંત લાભ કરનાર ધર્મ પડે એમ છે, તેને શોધી શોધીને વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં જાહેર કાઢવા અને તેના વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં વિદ્યાસ કરવો. એમ થતાં એ જ પ્રકારનું કામ કરનાર પૂર્વના અથવા સમકાલિન ઇતર મનુષ્યોનાં સ્થાનકરતાં અત્યંત ઉચ્ચ સ્થાનકે પર તમે સ્થિત થાઓ છો. કેમકે તે કામના પૂરેપૂરા હાર્દને તમે પ્રકટાવો છો. ખીજાઓએ કમળની બે કે ચાર પાંખડી ખીલાવી હોય છે તો તમે તેની ઉંડી ઉંડી હજારો પાંખડીઓને ખીલાવી અત્યંત દૃઢીપમાનું કરી મૂકો છો.

જીવ્યા

તે તમને સત્ય સિદ્ધાંતો જડે અને સર્વોત્કૃષ્ટ વિચારો કે જે માનવવિચાર-
શેમાં અત્યંત ઉચ્ચ ભૂમિત્રાપરના હોય તે તમને જડે, ત્યારે આપણું
વિશ્વ વિરોધી થાય તોપણ તેના પાસામાંથી તમે જરા પણ ચસશે નહિ; તમે જે કંઈ ક્રિયા
એ નિયમપ્રમાણે કરો તે ઉધા પરિણામ આણે તોપણ તેનાથી યશો નહિ-દિંમત દારશે
નહિ. તમારા બાંધેલા ઉચ્ચ લક્ષ્યોમાં અડમ તથા શ્રદ્ધામુકત રહો. એ લક્ષ્યની વિરોધી
સ્થિતિમાં તમે ઉભા રહેલા હો તોપણ તમારા લક્ષ્યને ચુકશે નહિ. આટલા બધા અસંભવોમાં
એ લક્ષ્ય શી રીતે સિદ્ધ થશે એવા વિચારથી તેને છોડી દેવા તૈયાર ન બનશો, અને તો
પછી સ્થિતિ અવસ્થા બદલાશે. ધોર રાત્રિમાંથી પ્રકાશ પ્રકટશે. અને જો લક્ષ્યમાં અસ્થિર
દશો અને આસપાસની શક્યતા અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારની હશે-મધ્યાહ્ન સૂર્યસરખી તેજસ્વી
દશો તોપણ તે બદલાઈ જશે, એ શક્યતાનો સૂર્ય અસ્ત થશે અને ધોર રાત્રિમાં આવી પડશે.
તમારા પોતાના જગત્પત્ની પ્રત્યેક સ્થિતિ તમને હલકી થતી-બગડતી જણાય, તોપણ તમે
તમારા લક્ષ્યથી બ્રૂટ થશો નહિ-નીચે ઉતરી પડશો નહિ. તમારી આત્મસત્તાવાળી સ્થિતિ-
ઉપર ઝુકો અને તમારામાં રહેલી સર્વોત્તમ સત્તાઓ તથા સામર્થ્યો તમારી નેડેનેડ આવી
ઉભાં રહેશે. વસ્તુસ્થિતિ અથવા પ્રસંગો બદલાશે, એનું સુસ્તવાકર્ષણ અવનતિતરફ નહિ
રહે પણ તમે જ તેના આકર્ષક થશો અને તમારાપ્રતિ જ સંબંધ બેંચાશે. અવનતિતરફ
વળતું તમારું જે કંઈ હશે તે બદલાશે, ઉન્નતિતરફ વળશે, વિપત્તિઓ અદસ્ય થઈ જશે,
ઉત્તમ પ્રારબ્ધ અથવા ઉત્તમ ભવિષ્યનો સર્વપ્રકાર તમારાપ્રતિ વળશે અને વધારે ઉત્તમ,
વધારે વિશાલ, વધારે ભવ્ય અને વધારે સુખસંપત્તિવાળી સદિ તમને અભિનંદન આપતી
પોતાના અધિપતિરૂપે સ્થાપવાને તમારાપ્રતિ તેનાં દાર પ્રુકાં મૂકશે.

જો પણ વખતે ગમે તેવી યોગી વિપત્તિ આવી મળે તેનાકરતાં આપણામાં
રહેલાં ઉચ્ચ સામર્થ્યો વધારે યોગ્ય છે, અને તે સામર્થ્યો હાજરાહજૂર છે. તથા
તે સામર્થ્યો આપણી નિષ્ઠ ત્યાંસુધી ઉભાં રહેશે કે જ્યાંસુધી આપણે આપણા
ઉચ્ચ લક્ષ્યોપ્રતિ સત્યભાવવાળા છીએ, તેની સાથે કદાપિ કુટિલપણે વર્તતા નથી, એટલે
પરા અંતઃકરણથી નહિ પણ માત્ર દેખાડવાખાતર જ તેના આપણે સંગી રહેતા નથી. અને
જો આપણે સંપત્તિ અથવા અનુકૂલતાથી ઉન્નત થઈએ અને વિપત્તિ કે પ્રતિકૂલતાથી પાછા
પડીએ તો આપણા ઉચ્ચ લક્ષ્યોસાથે આપણે સત્યભાવવાળા છીએ-નિમકહલાલ છીએ,
એમ ઠરતું નથી. આપણા લક્ષ્યોસાથે આપણે સત્યભાવવાળા ત્યારે જ છીએ કે ત્યારે કેહ-
પણ કારણથી આપણે કદાપિ નીચે ઉતરી પડતા નથી. અને એવી દૃઢ સ્થાપ્ત સ્થિતિ. જ
આપણને વર્તમાન વિપત્તિઓનો જય કરવાનું અને ભવિષ્યમાં આવતી વિપત્તિઓને રોકવાનું
બળ અર્પે છે. જ્યારે બધું વિપરીત થતું હોય ત્યારે પણ જે મનુષ્ય વિપરીત દિશાતરફ
જતો નથી-પ્રાપ્ત ઉચ્ચ સ્થિતિથી નીચે ઉતરી પડતો નથી તે યોગ્ય જ સમયમાં એવો
બચવાનું થાય છે કે પછી તેને જગત્માં ગમે તેવી સ્થિતિ આવી પ્રાપ્ત થાય તોપણ તે સ્થિતિને
તે ઉંચી અને ઉંચી પકડી રાખે છે-ઉચ્ચ સ્થિતિમાં જ તેનું રૂપાંતર કરી નાંખે છે.

ની લગ્ય મહત્તામાં એવા તો પ્રીતિ તથા અદ્વૈતાત્મા રહે કે એથી હલકી સૃષ્ટિમાં. ઉતરી આવવાને કોઈ પણ તમને લલચાવી શકે નહિ. હલકી સૃષ્ટિમાં કદાચિ કંઈ મોટું દેખાય તો તેટલામાત્રથી ત્યાં તણુઓ નહિ. આત્માના અધિક અને અધિક દિવ્ય રૂપને જ સ્મરણમાં રાખ્યા કરો. અધિક દિવ્ય રૂપ અધિક સત્યવાણું છે. તેની નિકટ રહો. અને જેને તમે લલચા રૂપે કંપેલું હતું તે સર્વ પ્રત્યક્ષરૂપે તમને પ્રતીત થયો.

 આ વિચારોના લાયકી જેમાં તેમાં અવિચાર એ જેના તેના અવિચારને આપણા-
જીવનના તરફ આકર્ષનાર છે. જેની તેની ઉચ્ચતા જોઈ તેમાં અદ્વાપૂર્વક એકાગ્ર રહેવું
ને પ્રત્યેક ઉચ્ચતાને આપણામાં પ્રકટાવનાર સાધન છે. ઉચ્ચતા ઉચ્ચતાને આકર્ષે છે; અને
તેથી જેમ આપણે વધારે ઉચ્ચ થતા જઈએ છીએ તેમ આપણે વધારે ઉચ્ચતાપ્રતિ
આકર્ષાતા જઈએ છીએ, અને વધારે ઉચ્ચતા આપણાપ્રતિ આકર્ષાતી આવે છે. અદ્વા
એ આ ઉચ્ચતાનું આપણને દાન કરે છે, આથી અદ્વાની ઉપાસના કરો--અદ્વાને ધારણ કરો.

શરીરપ્રતિભુ એક કતવ્ય.

ખદારના દેખાવમાં પણ ધણું મહત્ત્વ રહ્યું છે. જેવા તમે ખદારથી દેખાઓ છો, તેના
ઉપરથી જ તમારે મોટે ભાગે અનેક પ્રકારનાં વિવિધ અનુમાનો બાંધવામાં આવે છે.
અને તમે તમારા અંતરમાં તમારે માટે જેવું લાન રાખો છો, તેવા તમે ખદારથી દેખાઓ
છો. પણ તમે જેવા પ્રકારના દેખાવા માગો તેવા પ્રકારના દેખાઈ શકો એમ છે. અને તમારે
મનથી જેવા પ્રકારની સ્થિતિમાં રહેવું હોય તેવા પ્રકારથી રહી રહો છો. તેથી સર્વમાંથી
હલકા પ્રકારની સ્થિતિને કદાહી નાંખો. કોઈ પણ બાબતમાં તમને ઘુંચતરીકે માની એવા
જ દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરો નહિ. તમારી હલકી સ્થિતિનું દર્શન તમને કે બીજા કોઈને હિત-
કર નથી. મન અને શરીર બંને સારી રીતે રાખુઆરાવલાં હોવાં જોઈએ. જે તમે હલકા
પ્રકારના દેખાશો, તો તમને તમારે માટે હલકાપણાનો જ વિચાર આવશે. અને જેઓને
પોતાને એક સામાન્યતરીકે માનવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તેઓ સામાન્યસરખા જ થવા
જાય છે.

ખદારથી સામાન્યજેવા દેખાવું એટલા માત્રમાં કંઈ નિરજિમાનતાનો સંદુચ્છ
આવી જતો નથી. એમ હોય તો ચીંધરેહાલ પ્રત્યેક અભિમાની નિરજિમાનતાનું જે મંડ-
છે તે મળવું જોઈએ. પરંતુ એવી સ્થિતિનું નામ નિરજિમાનતા નથી. અભિમાન કરવાયોગ્ય
કંઈ વસ્તુ આપણામાં હોય અને યજી તે વસ્તુમાં અભિમાનથી સંદેહપણે રહીએ તો જ યથાર્થ
નિરજિમાન રહ્યા એમ કહેવાય છે. એક બોલતાં નથી તેથી શું તેમને માનવનનો લાભ થાય છે ?

આપણું ખદારનું અને તેને શોભાવનાર વસ્ત્ર એની બાહ્ય દેખાવમાં મળના થાય
છે. એ બંને બાબતઉપર ધણા મનુષ્યોનું અવલોકન જણાય છે. એ બેની યોગ્ય શોભામાં વખત
માળવો એ સમયનો દુરુપયોગ છે, એ બેનેમાટે ઘટિત પૈસા વાપરવા એ ધનનો દુરુપયોગ

છે, બદારથી શરીર શોભાવવું એ શરીરનો દુરુપયોગ છે, આર્થુ' ધણીનું માનવું હોય છે. પરંતુ ને વાસ્તવ નથી. શરીરને તથા તેના ઉપરનાં શરીરનાં વસ્ત્રને યોગ્ય પ્રકારે રાખવાં એ શરીર તથા વસ્ત્રનો સદુપયોગ છે.

મનુષ્યશરીર ઈશ્વરે કેટલું અદ્ભુત પ્રકારે રચ્યું છે ? જો તે સામાન્યસરખું હોત તે તેમાં કોટલો પરિશ્રમ લેત જ નહિ. ત્યારે એવા અમૂલ્ય શરીરને સામાન્યસરખું ગણી તેને ગમે એવું ખરાબ રાખવું અથવા તેના પ્રતિ અલક્ષ રાખવો એ શું અભણને તે શરીર આપનાર પ્રતિ આપણો એક પ્રકારનો દ્રોહ નથી ? તેની સુંદરતામાં મનુષ્યને કુદરતી જ પ્રેમ થાય છે, આકર્ષણ થાય છે, તથા તેનું દીર્ઘ કાળ રમણ રહ્યા કરે છે. કુદરતમાં જો આટલું બધું કરે છે, તેનામાં કંઈ પણ સામર્થ્ય ન હોય એમ માનવું અને એ બાબતની અવગણના કરવી, એ એક ભૂલ જ છે.

શરીર એ એક મનુષ્યનું સામર્થ્ય છે, અને તેથી તે સામર્થ્ય પ્રતિ અલક્ષ કરવાથી તેને મલેલા એક સામર્થ્યની દાનિને તે કરે છે એમ જ કરે છે. તેના દુરુપયોગ મનુષ્યના અનેક હિતને અટકાવનાર છે, અને એવી તે વસ્તુનો યોગ્ય ઉપયોગ શિવાય બીજા ગમે તેવો દલકા પ્રકારે કરેલો ઉપયોગ એ વાસ્તવ દૃષ્ટિથી તેના દુરુપયોગ જ છે. માટે એ સામર્થ્યનો સર્વ રીતે અને તેટલો સદુપયોગ કરવો જોઈએ.

શરીરના બીજા વિવિધ ઉપયોગો છે, તેની સાથે તેને બને તેટલું વ્યવસ્થિત રાખવું એ જરૂરનું છે-ઉપયોગી છે. કેમકે અન્યઉપર પ્રતાપ પાડવામાં શરીરનો ઉપયોગ થાય છે. ભવ્ય તથા રમણીય શરીર અન્યઉપર પ્રતાપ પાડે છે, તથા અન્યના ચિત્તનું આકર્ષણ કરે છે. અને જ્યારે એમ થાય છે, ત્યારે તે મનુષ્ય જે કંઈ જોને કહે છે તે મનુષ્ય એની કહેતી વાતોને સ્વીકારે છે. કાંઈ પણ ઉત્તમ વસ્તુનો કાંઈને સ્વીકાર કરાવવો હોય તો એ પ્રતાપી તથા મનોહારી પુરુષ જ લઈ કરી શકે છે. આથી તેને વ્યવસ્થિત રાખવાની અગત્ય છે.

ગમે તેવાં મેલાં કે ફાટેલાં વસ્ત્ર, ગમે તેવા મેલવાળું, મોટા પેટવાળું, સુકાપલા હાથ પગવાળું, દાઢી વધેલું, કે વાળ વધેલું શરીર એ શું તે શરીરધારીનાં તે શરીરપ્રતિના નિર્મોહને સૂચવે છે ? લેશ પણ નહિ. બેકાળજી અથવા શરીરની સર્વોત્તમ ઉપયોગિતાનું અજ્ઞાન એ જ તેમાં હેતુ છે. અને તેવા મનુષ્યોમાં બીજું હીર હોય છે તે પણ થોડા સમાગમમાં આવનારને કે ઉપરથી જોનારને તો અનુભવગમ્ય થતું જ નથી. એવા અવ્યવસ્થિત વસ્ત્ર તથા શરીરવાળા વિદ્વાનો પણ ઘણી વખત સામાન્ય મનુષ્યથી અપમાન પામે છે, અને પ્રતાપમય શરીરવાળા અધિદ્વાન હોય છે, નોપણ ઘણી વખત બીજાઉપર છાપ પાડી દે છે. જ્યારે આમ છે, ત્યારે વિદ્વતા આદિ અન્ય સદગુણો સાથે જો પ્રતાપમય શરીર હોય તો તેવા તો કેટલા પ્રતાપમય થઈ રહે !

એમ કહેવાતું નથી કે માણસે આખો દહાડો શરીરને શોભીતું કરવામાં દાપટીપ કર્યા કરવી કે જરૂરથી વાગા પહેરીને દર્શા કરવું. તાત્પર્ય એ છે કે શરીરનો જેટલો સર્વોત્તમ ઉપ-

યોગ યામ તેટલો કરવો. શરીરનું સ્વચ્છ રૂપ પણ જે અંશમાં ઉપયોગી હોય તે અંશમાં તેનો સારો ઉપયોગ થાય એ જ કરવું જ જોઈએ. શરીરમાં એટલા મગજનો અને વિવિધ સક્રિય-ઓનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરીએ છીએ-શરીરનાં સૂક્ષ્મ રૂપનો ઉપયોગ સારો કરવામાં આવ્યું રહીએ છીએ તો પછી તેના સ્વચ્છ રૂપમાંથી ઉપયોગિતાને પ્રદર્શ કરી લેવી એ યોગ્ય જ છે.

સાદા છતાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરો. તમને જે વધારેમાં વધારે સારાં દેખાતાં હોય તેવાં પહેરો. ખમીસ, જેકેટ કે બદન ગમે તેવાં સારાં હોય, પણ તમારા શરીરઉપર તે ન ઠોસતાં હોય તો તે જ પહેરવાની જરૂર નથી. પહેરવું પહેરો. તમારી પદવી (Position) ને યોગ્ય હોય તેવાં વસ્ત્ર પહેરો. પરંતુ વસ્ત્રની સ્વચ્છતા એ તો દરેક જાતની પદવીનાળા મનુ-ષ્યને માટે એક સરખું અંગતત્ત્વ છે. વસ્ત્ર ખેંચાં કરીને પહેરે નહિ, તેને જગાડીને પહેરે નહિ, પણ સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત રાખીને પહેરો. ફેટલાકના કોસરો ગમે એમ જ વળેલા હોય છે, તો ફેટલાકની બાંધ જ અરધી હથેળીટુધી આવી મર્ધ હોય છે, ફેટલાકનાં પહેરવું એવાં તો ટુંકાં હોય છે કે અધ્ય મરુતને લાયક હોતાં નથી, ફેટલાક ધાતીયાનો કુચો એવો મારે છે કે જે કેવળ અવ્યવસ્થિત અને અસહ્ય જણાય છે. ફેટલાકની કાછડી જ એવી મોટી અને ઢીંકી હોય છે કે જાણે વડોદરાનો દહેરીપુરાનો ફરવાનો ! આવી વસ્ત્રની અવ્યવસ્થા એ કદાચ અપૂર્વ સદૃશ્ય નથી, પણ બેદરશરી માત્ર છે.

સ્વચ્છ અને ઘટિત વસ્ત્રોથી શરીરને શોભાતું રાખો. તથા શરીરને જાનને પણ અને તેટલું વ્યવસ્થિત, સુવિન્યાસુ તથા શોભાતું રાખો. અને તેનો અને તેટલો સદુપયોગ કરી લો. શરીરમાં એક બે કે દસ વસ્તુઓ જ ઉપયોગની છે, એમ નથી. પ્રત્યેક ઉપયોગની છે. અને દરેકનો જુદો જુદો ઉપયોગ છે.

બાહારના દેખાવથી એક વખત મનુષ્યની જિંદગી હાપ પડી તો તે પછી જતી નથી, અને હલકી પડી તો તે બદલાવી એ પણ એકાએક બને જીવું નથી. આથી તે માટે આમાન્ય સાવધાનતા રાખી હોય છે તો તે પ્રશ્ની વખત બહુ લાભને કરે છે.

નિર્મલ અને ઘટિત વસ્ત્રોથી પહેરનારને પોતાને પોતાની ઉચ્ચતાનું જ્ઞાન થાય છે. તેની સ્થિતિનું સ્મરણ થણી વખત તેનાં વસ્ત્રો તેને આપે છે. અને તેથી આપણી સ્થિતિનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન આપણને રહે એવી જાતનાં વસ્ત્રોને ધારણ કરવાની જરૂર છે. વિના પ્રયોજન આપણે માટે હલકાપણાનું-સ્વચ્છપણાનું-જ્ઞાન થાય તેમ કરવામાં કશું જ ફિત નથી.

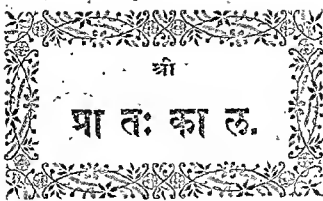
તે જ પ્રશ્ન મનને પણ ઉચ્ચ કરવાની તેથી વધારે અગત્ય છે. કેમકે મનના ચિંતન-અનુસાર શરીર હોય છે. તેમ જ મન એ મનુષ્યને સર્વોચ્ચ સ્થાનર છે એમ કહીએ તો ચાલે, જેથી સર્વોચ્ચ સ્થાનરને તે એકને જ સુધારવાની જરૂર છે.

અને એ પ્રકારે સુધરવું એ કંઈ ખરચાણુ વાતોં નથી. તમારા મનને વધારેમાં વધારે મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરાવો, અને તેમ જતાં તેમાં તમને કશો ખર્ચ નહિ થાય અને તેમાં બને તેટલાં સ્વચ્છ, અને તેટલાં રમ્ય અને મનુષ્યવત્તે છાજતાં સંપૂર્ણપણાવાળા

ચાઓ, તો પણ તમે પૈસાથી દરિદ્રી થઈ જશો નહિ. જે કંઈ તમને અવિચારી અથવા પ્રમત્ત કરવાનરૂ હોય છે તે મનને, ચારિત્ર્યને તથા સામર્થ્યને અથવા શક્તિને દુર્બલ કરે છે.

મનના ઝીણા દોષો પ્રતિ અલક્ષ કરવાથી તે જ મોટા આકાંક્ષાજનક થઈ જાય છે. પ્રથમથી કાંઈ મોટા દોષોનો મનમાં પ્રવેશ થતો જ નથી. પણ ઝીણા ઝીણા રજકણોથી જેમ મોટો ધૂળનો ઢગલો બને છે, તેમ સૂક્ષ્મ દોષો જ કાળે કરી વિશાલતાને પામે છે. અને તેથી તે પ્રતિ લક્ષ આપવો એ મનનો થતો દુરુપયોગ ચોકચો ગણાય છે.

તે જ પ્રમાણે મનને નાની પણ સારી બાબત હોય તો તેમાં સ્થાપવાની જરૂર છે. એમ તે શું એમ કરીને નાની બાબતો લક્ષમાં નો આપણે લેતા નથી, તો મોટી બાબતો આપણા લક્ષમાં તત્કાળ હિતરે એમ હોતું નથી. નાની બાબતો અહણું કરીને ધારણું કરવાથી જ તે મોટી થાય છે, જેથી હિતની અને ઉત્તમ વાંત હોય તેમાં તે નાની જાણીને અલક્ષ કરતો હિતિમત્ત નથી મગસા કે

પુસ્તક ૧૦ સંવત્ ૧૯૬૮ પોષ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪ અંક ૩

॥ ૐ શ્રી ॥

પોતાનામાં ઈશત્વ અનુભવવા પ્રવોધ.

પદ. (ગણિહારી સ્ત્રીના બિરિધારી, એ કવ.)

પછને નૃસિંહશિશુ સાચા, સાધક વીર ! હો, વહી યત્ને,
 નૃસિંહપણું અનુભવે આપમાં છ.
 જળના દેહાની પેરે સમય વહેતો છ, સાવધ થઈ અર્થ સારો;—
 સાવધ થયા ન, જેણે અવસર જોયો છ, કંઠે મૂર્ખ તે દુઃખોક્તારો;—
 સાધન સમર્થ પામી ઠાર્ય ન સાધ્યું છ, (તો) ગર્હભાષિઠ અંકનભારો;—
 સંગી સાચા મળ્યા પણ, ચેત્યા ન તે પાડતા છ, પશ્ચાત્તાપના પુઠારો;—
 એરણુધારે થયો સંજય સોનાથી છ, મુગ્ધપર ઘાટ થયો સારો;—
 પણ ન સોનું થઈ કે, ઘાટમાં ન આવી છ, વ્યર્થ સહો મેં શિરે મારો;—
 પુષ્પ વિચારે, સાધુમસ્તકે બેઠું છ, કંઠે વીંટણું થઈ હારો;—
 પણ સાંજ થાતાં હું તો ચીમળાઈ ચાલ્યું છ, ઉલટો થયો વાસ નહારો;—
 ' મારા પર આવી ઠંઠ ઠંઠ મેલ નિવારી છ, ચાલ્યા, ' ધારે નહીંકિનારો;—
 જળ વહે નિત્ય તોએ હું પાપાણુમાં છ, નાચી દેખાતા કે અળકારો;—
 કાલ વિચારે થઈ મૂર્તિ હું ચાંદી છ, મંદિરે થયો વાસ મારો;—
 ભાવે મને વંદ્યા તે લવંપાર પાગ્યા છ, મારો ન આવ્યો તરવાવારો;—

પણ મેં ન સાચો કાંઈ જાતે અનુભવ્યો છું, હું તો રહેા જાળનારો;—
 રમરણી વિચારે ' રૂડી સંતના હાથમાં છું, ક્ષર્ધા કરવાનો ધ્રમ ધાર્યો;—
 તેઓના ફેરો ટળ્યો હું હતી તેવી છું, મારો ફેરો નં મેં નિવાર્યો;—
 દુષ્ટાંતોકેરો જગમાં નથી તોટો છું, સિદ્ધાંત એક આ સંભારો;—
 ઉત્તમ સાધન છતાં જો તે ન વાપર્યું છું, લાલ ન તેથી કો થનારો;—
 સદ્ગુરુ સ્વામી મળ્યા સર્વને સાચા છું, તેમનો બોધ હૃદયે ધારો;—
 અંતરના આહુઆહુમાં પ્રસરાવી છું, બાહ્ય આવ્યારમાં ઉતારો;—
 ' ધારો તેવા થાશે ચત્તને કરીને' છું, બોધ એ કદી ન વિસારો;—
 કમર કરીને વીરા ! સત્ય પ્રયત્નથી છું, આપે તરીને અન્ય તારો;—
 સદ્ગુરુસ્વરૂપને હૃદયે નિરખવા છું, સંયમથી વૃત્તિને ઉતારો;—
 દશદિશ સદ્ગુરુસ્વરૂપને ન્યાળવા છું, સેવજો તત્ત્વવિચારો;—
 સદ્ગુરુતત્ત્વના અખંડ રમરણે છું, સેવો પરમાર્થ ને વ્યવહારો;—
 ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાથી થાશે છું, દશદિશ વિજય તમારો;—

સુખ ક્યાં રહ્યું છે ?

આ અંતર્મુખ સ્થિતિ સાધો રે, કોઈ સાધક બધું,
 આ ગમનમાર્ગપ્રતિ વધો રે, જ્યાં સમ્યક્સિધું.

+ + + +
 સંકેતી વૃત્તિને વીસ જાહારથી રે, રૂપ જોને પોતાનું.
 + + + +

હો વહાલા મતિ બધું, સાધક મતિ બધું,
 પોતાના મૂળમાં ઢોળાવું.

ને ને ત્રિશુવનમાં દીરો, મઝટયું છે તેમાંથી,
 એકું નથી કોઈ શુભ રો, ના મને એમાંથી.

શ્રીવિશ્વવંદ્ય.

ભરતીના સમયમાં દરિયામાં જેમ એક મોલું રામ્યું હોતું નથી, એટલામાં બી-
 આરે છે, બીજું રામ્યું હોતું નથી, એટલામાં ત્રીજું આવે છે, ત્રીજું રામ્યું હોતું ન
 એટલામાં ચોથું આવે છે, અને આ પ્રમાણે એક ઉપર એક મોળા આવ્યાં જ આવે
 આથી શું થાય છે ? એ થાય છે, કે દરિયા શાંત થતો નથી. એક પછી એક આવું
 મોળાથી દરિયામાં યતો ખગગગાટ શમતો નથી, અને જોનારને દરિયામાં શાંતિનું બ
 થતું નથી. આવી જ અનેક મનુષ્યોની સ્થિતિ હોય છે. તેમના અંતઃકરણરૂપી સમુદ્ર
 અનેક વિચારરૂપી મોળા ઉડ્યા કરે છે. એક વિચાર આવ્યો, તે શમ્યો નથી હોતો એ
 લામાં બીજો ઉઠે છે, બીજો શમ્યો હોતો નથી એટલામાં ત્રીજો ઉઠે છે. ત્રીજો શમ્યો

આ પ્રમાણે હોવામાં કે પવામાં કારણ શું ? કારણ આ છે:

દ્રવ્યથી કે શૂદ્ધઆદિ પદાર્થોથી સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ ઉપરથી જોઇને નિર્ણય કરનાર સામાન્ય મનિના મનુષ્યોએ પછી તે ગમે તેટલા મોટા, કે ગમે તેટલા વિદ્વાન્ મણ્ડાતા હોય તોપણ સુખ વસ્તુતઃ શું છે તેનો યથાર્થ નિર્ણય કર્યો હોતો નથી. ખરું કહીએ તો આનો નિર્ણય કરવાનું સામર્થ્ય પણ તેમનામાં હોતું નથી. પરંતુ જોમણે આધ્યાત્મિક વિદ્યામાં પ્રવેશ કર્યો છે, જે આ બાલ સ્વૈચ્છ જગત્પ્રતિનિ દષ્ટિને ફેરવીને અંતરાત્માપ્રતિ વાળી શક્યા છે તે સુખ વસ્તુતઃ શું છે તેનો નિર્ણય કરી શક્યા છે. આવા નિપુણ પુરુષો સુખનું સ્વરૂપ નીચેપ્રમાણે જણાવે છે.

વૃત્તિની સ્થિરતા એ જ સુખ છે, એમ આ પુરુષો કહે છે. વૃત્તિ સ્થિર થતાં તેમાં આત્માનો પ્રકાશ પડે છે, અને તેથી સુખનું ભાન થાય છે. વૃત્તિ અસ્થિર હોય છે, તો તેમાં આ આત્માનો પ્રકાશ પડતો નથી, અને તેથી સુખ કે શાંતિ જણાતાં નથી.

એક મનુષ્ય કોઈ વસ્તુને ઇચ્છે છે, તેની વૃત્તિ આ વસ્તુપ્રતિ ધાવન કરતી હોવાથી અસ્થિર પડે છે, અને તેથી તેને તે વસ્તુના અભાવે તેને સુખ જણાતું નથી. જ્યારે તે વસ્તુ તેને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેની વૃત્તિ સદૃશ સ્થિર થાય છે; જે પદાર્થપ્રતિ તે અભિ મુખતાવાળી હતી કે જેવૃત્તિ તે ધાવન કરતી હતી તે પ્રાપ્ત થવાથી તે ધરમાં પાછી વળીને બેસે છે, અને તે સદૃશ સ્થિર થાય છે. આ પ્રમાણે સ્થિર થતાં તેમાં આત્માને પ્રકાશ પડે છે, અને તેથી સુખનું ભાન થાય છે. પરંતુ અંતરમાં વળવાનો આ મનુષ્યોને અવ્યાસ નહિ હોવાથી સુખ બદલે બદારના પદાર્થથી પ્રાપ્ત થતું હોય એમ તેમને જણાય છે; પરંતુ બાલ જગત્, વૃત્તિ, આત્મા, સુખ, આદિનો જેમણે અવ્યાસ કર્યો છે, તથા જેમણે અંતરમાં વળીને આ સર્વના સારૂપને તથા પરસ્પરના સંબંધને યથાવત્ જાણ્યા છે, તેના અધ્યાત્મવિદ્યામાં નિપુણ પુરુષો કહે છે, કે સુખ જાણ નથી, પણ અંતરમાં છે, અંતઃકરણની સ્થિરતામાં છે.

મનુષ્યોએ બદાર વૃત્તિને વાળીને, બદારના પદાર્થોને મેળવવા પાછગ છવન ગાળીને અધ્યાત્મ સુખને જોયું છે, એટલું જ નહિ, પણ સામાન્ય સુખને પણ જોયું છે. બદારના પદાર્થોનો કંઈ અંત નથી. મર્કટની પેઠે મનુષ્યોની વૃત્તિ એક પછી એક પદાર્થે ફેરે છે, અને આ પ્રમાણે પદાર્થોની પાછગ, આથી મને સુખ મળશે, તેથી મને સુખ મળશે એમ પ્રાંતિથી માનીને ભ્રમ્યા કરે છે, અને સુખશાંતિથી દૂર રહે છે.

સુખને બદાર શોધવાની જરૂર જ શી છે ? મનુષ્ય જને જ સુખસ્વરૂપ છે. તે જ સુખનો મદાનિધિ છે, તેના અંતઃકરણમાં સર્વ સુખ રહેલું છે. અને આ સુખને તે પ્રાપ્ત કરે છે તો પછી તેને ભાગ્યે જ અન્ય કોઈ સુખ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર રહે છે. જ્યાં જેમ પોતાના સુખમાંથી નીકળતા લોહીને દાઝકામાંથી તે મજે છે, એમ માને છે, તેમ મનુષ્યો બાલ સુખ જગત્માંથી પોતાને સુખ મજે છે એમ માને છે, જ્યારે વસ્તુતઃ સુખ તેના અંતરમાં જ ઉદ્ભવતું હોય છે.

સ્પષ્ટ પડે છે, અને આ સ્થિતિમાં આત્માનું પ્રિયિત થવું, એ જ સુખ છે. જેમ જ્ઞાતિની અધિક સ્થિરતા તેમ આ પ્રકાશ અધિક પડે છે, અને તેમ અધિક સુખનું જ્ઞાન થાય છે.

જ્ઞાતિના અધિક અને અધિક સ્થિતિ થવાથી તેમાં આત્માનો નિશ્ચય પ્રકાશ પડવાથી કેવું ઉચ્ચ કે અધિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનો હાલમાં આપણે કે જે હાલ અસ્થિતિ જ્ઞાતિના છીએ તેમને ખ્યાલ આવવો પણ શક્ય છે. Heaven is within-સ્વર્ગ અંતરમાં છે, એમ અનેક પાશ્વર્ય પુરૂષો કહે છે, તે પ્રમાણે સ્વર્ગનાં અને સ્વર્ગથી પણ અનેક-ગુણુ ઉંચાં સુખો અંતરમાં રહેલાં છે, અને આ અંતરમાં રહેલાં દિવ્ય સુખોને પ્રાપ્ત કરવાનો એક જ માર્ગ છે. આ માર્ગ તે જ્ઞાતિને સ્થિત કરવાનો છે. જગતમાં એક જ સુખ્ય કર્તવ્ય છે, કે જ્ઞાતિને સ્થિત કરવી. જ્ઞાતિ સ્થિત થતાં સર્વ મળે છે.

આ પ્રમાણે સુખમાત્ર જ્ઞાતિની સ્થિરતામાં રહેલું છે. તેમ છતાં સ્થિત જ્ઞાતિ કરનારને જગતનો કોઈ પદાર્થ જોઈતો હોય તો તે નથી મળતો એમ નથી. તેની જ્ઞાતિ સ્વસ્થાને ઠરી રહેતી હોવાથી તે અધિક જગતના થાય છે, અને તેથી તે જોનાં ઇચ્છા કરે તે પદાર્થ તેને સદા પ્રાપ્ત થાય છે. તેને હવે પદાર્થોની પાછળ ધ્યાન કરવું પડતું નથી, પણ પદાર્થો સદાજ શ્રમે કે સદાજ ઇચ્છા થતાં તેના પગમાં આવીને પડે છે. આવા સ્થિત મનવાળા કે સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષોના પગમાં પડીને પદાર્થો કૃતકૃત્ય થવાને ઇચ્છે છે, અને તેમને પદાર્થોની પાછળ ધ્યાન કરવાનું રહેતું નથી. કારણ, કે તે બાહ્ય પદાર્થોથી પ્રાપ્ત થનાર સુખથી અનેકગુણુ ઉંચાં સુખને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય છે.

આ પ્રમાણે સુખમાત્રની કળા જ્ઞાતિને સ્થિત કરવામાં રહેલી છે. તેથી શુદ્ધિમાને પોતાની જ્ઞાતિને સાચા સુખનો અનુભવ કરવાથી નિરંતર સ્થિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે. જ્ઞાતિને સ્થિત કરવાના માર્ગો, જપ, કીર્તન, સંયમ આદિ અનેક છે; અને એમાંથી જે જે આપણી જ્ઞાતિને વિશેષ અનુકૂળ લાગ્યા તેને અનુસરીને જ્ઞાતિની સ્થિરતાને પ્રતિદિન અધિક અને અધિક ઉપજાવવી એ જ સાચા સુખને અર્પનાર છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પરિણામે સ્વસ્થપ્રમય કરી કૃતકૃત્યતા અર્પનાર છે.

ચિત્સુખીનો સાર.

(અનુસંધાન મત વર્ગના પૃષ્ઠ ૧૬૪ થી.)

પૂર્વપક્ષીએ વળી એ જણાવ્યું હતું કે અપયાર્થ જ્ઞાન શામાટે ન માનવું જોઈએ કે એ જ્ઞાનને જન્મ આપનાર કોઈ કારણ નથી, અર્થાત્ એને ઉત્પન્ન કરનાર કરણના અભાવને લીધે એવું જ્ઞાન થતું નથી એમ માનવું જોઈએ. આ કથન પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે દોષદૂષિત અક્ષુરદિ ઈન્દ્રિય એ જ્ઞાનમાં કરણ થઈ શકે છે. જ્ઞાનોનો એવો સ્વભાવ છે કે યથાર્થ વ્યવહારને ઉત્પન્ન કરે. આમ છતાં કચિત્ દોષવશાત્ જ્ઞાનો અપયાર્થ વ્યવહારને પણ ઉત્પન્ન કરે છે. તે જ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયદિ કરણોનો યથાર્થ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ હોય છતાં દોષદૂષિત થાય ત્યારે અપયાર્થ જ્ઞાનને પણ એ ઉત્પન્ન કરી શકે તેમાં શો વિરોધ છે ?

દાવાગ્નિથી દગ્ધ થયેલું બીજ તે બીજરૂપ નહિ રહેવાથી અન્ય પદાર્થનું કારણ બને નહિ માત્રા તેપણુ દાવાગ્નિ વેત્રબીજનો વિનાશ કરે છે અને તે સાથે રૂપાન્તરને પ્રકટાવે છે એમ બે કાણી કરી શકે છે તે જ પ્રમાણે દોષો પણ યથાર્થજ્ઞાનનો પ્રતિબંધ કરે અને અવયાર્થ-જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનાન્તરને ઉત્પન્ન કરે તો તેમાં કોઈ રીતે બાધ નથી. તેથી દુષ્ટ ઇન્દ્રિયો અવયાર્થ-જ્ઞાનના જનકરૂપ થઈ રહે તેમ છે માટે પૂર્વપક્ષીએ એ સંબંધમાં આપેલા દોષ વ્યર્થ છે એ સિદ્ધ થાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ એ કહ્યું હતું કે સર્વત્ર અસંસર્ગના અમદ્વથી અવયાર્થ વ્યવહાર થઈ શકે તેમ છે માટે તે ઉપરાંત સંસર્ગજ્ઞાનને એ વ્યવહારના હેતુરૂપ માનવું એમાં ગૌરવ આવે છે. આ કથન પણ હવે નિરવકાશ થઈ રહે છે. અસંસર્ગના અમદ્વથી જ સર્વત્ર સંસર્ગવ્યવહારને સ્વીકારના મતમાં રાષ્ટ્રપ્રામાણ્યભંગ, અનુમાનપ્રામાણ્યભંગ આદિ દોષ આવે છે એ ઉપર વિસ્તારથી સિદ્ધ કર્યું છે તેથી એ દોષને દૂર કરવા સંસર્ગજ્ઞાન અવસ્થા સ્વીકારવું જોઈએ એવું પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રમાણ પ્રાપ્ત ગૌરવ દોષરૂપ કદાપિ થતું નથી. પ્રમાણવન્તવદ્દટાતિ કલ્પ્યાનિ સુવદ્વન્યપિ । ચાલામસત ભાગોડપિ ન કલ્પ્યો નિષ્પ્રમાણકઃ । જ્યાં પ્રમાણ હોય ત્યાં એક નહિ, બે નહિ પણ અતિ ઘણું અદૃષ્ટની કલ્પના કરવી, તેમ કરવામાં ભ્રેશ પણ દોષ નથી, પણ જ્યાં પ્રમાણ નથી ત્યાં વાળના અમના સોગો ભાગ પણ કલ્પવેલો અનુચિત છે, એ ન્યાય સુપ્રસિદ્ધ છે. તેથી સંસર્ગજ્ઞાનની કલ્પના, રાષ્ટ્રપ્રામાણ્યાદિની અન્યથા અનુપપત્તિ થવાથી, કરવી આવશ્યક હોવાથી એ કલ્પનામાં જૈ રવ આવતું નથી. પૂર્વપક્ષીએ પૂર્વે એવું જણાવ્યું હતું કે અસંસર્ગના અમદ્વથી થતો જે અવયાર્થ વ્યવહાર (‘આ રજત છે એ પ્રકારનો’) તેનો બાધ “આ રજત નથી” એ કરે છે અને એ બાધ કરતો એ જ એ બાધકની બાધ-કતા છે, તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે અસંસર્ગના અમદ્વથી જ અવયાર્થ વ્યવહાર થાય છે એ માનવું અસત્ય સિદ્ધ થયું છે તેથી “આ રજત નથી પણ શુકિત છે” એવું ‘બાધક-પણું’ એ રીતે આવી શકે તેમ નથી. તાત્પર્ય કે જેમ રાષ્ટ્રપ્રામાણ્યાદિ ભંગ અટકાવવા સંસર્ગજ્ઞાનને સ્વીકારવું આવશ્યક છે, તે જ પ્રમાણે બાધકજ્ઞાનના બાધકપણાની અન્યથા ઉપપત્તિ નહિ થતી હોવાથી એ ઉપપત્તિમાટે પણ સંસર્ગજ્ઞાન સ્વીકારવું આવશ્યક છે.

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણેના બાધનો સ્વીકાર કરી એ બાધની અન્યથા અનુપપત્તિથી સંસર્ગજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે એ કહ્યું; પણ વિશેષ વિચારતાં તો અખ્યાતિવાદી પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે બાધનું જ નિરુપણ થઈ શકતું નથી. કેમકે બાધ એટલે શું ? પ્રથમનું જ્ઞાન-આ રજત છે એ જ્ઞાન-અવયાર્થ છે માટે તેનો વિચ્છેદ તે બાધ એ તો કહી શકે તેમ નથી. કારણ કે એના મતમાં એવું અવયાર્થ જ્ઞાન છે નહિ. તેથી પૂર્વપક્ષી કહેશે કે “આ રજત છે” છત્પાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થતો એવું નામ બાધ છે. તો બાધનું એ સ્વરૂપ યોગ્ય નથી. કારણ કે જે મનુષ્યને રજત પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા થઈ છે તે મનુષ્ય તેને લેવારૂપ વ્યવહાર કરે છે અને “આ રજત નથી” એવું જ્ઞાન તેના આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરે છે. પણ જે વિરક્ત પુરુષ છે તેને “આ રજત છે” એવી પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે એ વિરક્ત હોવાથી એ તેને પ્રહણ કરતા પછે વ્યવહાર કરતો નથી. તેથી “આ રજત નથી” એવું જ્ઞાન એ વિરક્તના આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરતું નથી, કેમકે એને

કતના સંબંધમાં આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ “આ રજત નથી” એ જ્ઞાન કરતું નથી તેથી એ જ્ઞાન અપાધક દર્શી. આ અટકાવના એવું કહેવામાં આવે છે કે મનુષ્યને રજતા-દિની ઇચ્છા છે તેના આદાનાદિ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થયો તેનું નામ બાધ છે. તે તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે એ નિયમપ્રમાણે “તેની ઇચ્છાવાળાના વ્યવહારનો જે જે વિચ્છેદ કરે તે તે બાધક કહેવાય” એમ કહેવું જોઈએ. એ મનુષ્યને રજતનું મિથ્યાજ્ઞાન થયું પણ ચોર આદિ દાંડિના બાધ લાગવાથી તેને ગ્રહણ કરવારૂપ ઉપયોગ તેના નહિ થયો. તો આદિ ચોરાદિનો બાધ, ચોરાદિનું જ્ઞાન એ મનુષ્યના આદાનાદિના વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરનાર થયું. પણ તેટલા ઉપરથી તે જ્ઞાન અથવા બાધબાધક કહેવાતું નથી. તેથી આ લક્ષણ લેતાં એની આ રથે અતિવ્યાપ્તિ આવે છે. આ જ પ્રમાણે કોઈ મનુષ્ય યજ્ઞયાગાદિનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી તે કરવા ઇચ્છા કરે અને પછી આવા કોઈ જ્ઞાન અથવા બાધથી તે ઉપયોગને ત્યજ દે તો ત્યાં યજ્ઞયાગાદિનો અર્થ એ મનુષ્ય થયો અને તેના વ્યવહારનો વિચ્છેદ કરનાર આ જ્ઞાન તથા બાધ આદિ થયાં પણ તેટલા ઉપરથી તે બાધક ગણાતાં નથી. તેથી આ આદિ અનેક રથે આ લક્ષણની અતિવ્યાપ્તિ આવે છે. પૂર્વપક્ષી જે એવું કહેશે કે વ્યવહારનો વિચ્છેદ તે બાધ છે એમ અમે નથી કહેતા પણ વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ થયો તેનું નામ બાધ છે એમ અમે કહીએ છીએ. આમ કહેવાથી વિરક્ત મનુષ્યના વ્યવહારનો વિચ્છેદ ભલે “આ રજત નથી” એ જ્ઞાન નહિ કરે પણ એ વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ કરનાર એ જ્ઞાન હોવાથી ઉપર જણાવેલી અવ્યાપ્તિ નહિ આવશે. આ રીતનો સુધારો કરવામાં આવે તો તેટલાથી પણ દ્વિપણો નિરતાર થઈ શકતો નથી. કારણ કે “આ રજત છે” એ પ્રકારના વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ જે “આ રજત નથી પણ શુદ્ધિ છે” એ જ્ઞાન કરતું હોય તો એ વ્યવહારની યોગ્યતા વિનષ્ટ થઈ જવાથી પૂરી કોઈ સમયે પણ એ વ્યવહાર થઈ શક્યાનો નહિ, કેમકે એ વ્યવહાર વિચિત્ર થયો છે એટલું જ નહિ પણ એની યોગ્યતા પણ વિચિત્ર થઈ ગઈ છે. પણ તેવું દેખાતું નથી. સમયાન્તરે પુનઃ એ પ્રકારનો વ્યવહાર તે મનુષ્યને જ થાય છે. માટે વ્યવહારની યોગ્યતાનો વિચ્છેદ તે બાધ એ અલક્ષણ છે. પૂર્વપક્ષી લક્ષણાન્તર આપી એવું કહે કે વ્યવહારની યોગ્યતાનો પ્રતિજ્ઞાન તે બાધ તો એ પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે એ લક્ષણ આપી કહેવાનો આશય એ છે કે જ્યારે જ્યારે એ વ્યવહાર ન થાય ત્યારે તેનો પ્રતિજ્ઞાન થયો છે એમ લેવું. આથી એ પ્રતિજ્ઞાન જાતી જાય ત્યારે સમયાન્તરે પુનઃ એ વ્યવહાર મનાનો અર્થ ઉપપન્ન થઈ શકે છે એ સાચું છે; પણ પ્રતિજ્ઞાનના સંબંધમાં આ પ્રકારનો નિયમ છે કે જ્યારે પુરુષના કારણરૂપ સામયો વિચ્છેદ હોય છતાં કાર્ય ઉત્પન્ન નહિ થાય ત્યારે એ કાર્યની અનુત્પત્તિ શક્તિનો પ્રતિજ્ઞાન કદાપી શકાય છે. દાદ કરનાર કારણરૂપ અગ્નિ વિચ્છેદ હોય છતાં દાદરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય તો એ રથે દાદની અનુત્પત્તિ અગ્નિની દાદશક્તિના પ્રતિજ્ઞાનની કદપના કરાવી શકે છે. પણ કાર્યની અનુત્પત્તિમાત્ર પ્રતિજ્ઞાનની કદપના કરાવી શકતી નથી. કાર્યની અનુત્પત્તિ કારણના અભાવને લીધે પણ થાય છે અને કારણની શક્તિનો પ્રતિજ્ઞાન થવાથી પણ થાય છે. એમ ઉક્તિ રીતે થાય છે. માટે જ્યાં સામગ્રીની વિચ્છેદનતા સિદ્ધ થતી નથી ત્યાં કાર્યની અનુત્પત્તિ પ્રતિજ્ઞાનની કદપના કરાવી શકતી નથી, પ્રસ્તુતમાં “આ શુદ્ધિ છે, રજત નથી” એ જ્ઞાનથી રજતનો આદાનાદિ વ્યવહાર જતો રહે છે, પણ તેમાં એ વ્યવહારનો પ્રતિજ્ઞાન થયો છે? ના. કારણ કે એ વ્યવહાર થવાનું કારણ પૂર્વ-

પક્ષીના મતપ્રમાણે શુદ્ધિત રજતના બેદનું અગ્રદણુ છે—વિવેકનું અગ્રદણુ છે. ત્યારે “ અ શુદ્ધિત છે, રજત નથી ” એવું જ્ઞાન યાચ છે ત્યારે વિવેકજ્ઞાન યાચ છે અને એ વિવેકજ્ઞાન વિવેકાગ્રદનું વિરોધી છે તેથી વિવેકાગ્રદને નિરાસ કરે છે, પ્રત્યુત અપયથાર્થ વ્યવહારના હેતુ નો અભાવ કરે છે. તેથી હેતુનો અભાવ થવાથી એ વ્યવહારનો વિચ્છેદ થાય છે, અને તેથી એ વ્યવહારનો પ્રતિબંધ થાય છે. એ કલ્પનાને અવકાશ જ રહેતો નથી. તેથી યોગ્યતાને પ્રતિબંધ તે આપ એ લક્ષણ અસંભવ દોષવાળું છે માટે અગ્રદણુ છે. પૂર્વપક્ષી આ શ્રવણ કરી અન્ય લક્ષણ આપશે કે અગ્રદણુની નિર્જિત તે આપ છે તો એ લક્ષણ પશુ અયોગ્ય છે. કેમકે એ લક્ષણ લાઇએ તો જે જે અગ્રદણુની નિર્જિત છે તેને સર્વ આપ છે એવું ગણવું જોઇએ. પશુ તેમ નથી. કારણ કે સર્વ જ્ઞાનો પોતાના પ્રાગભાવનાં નિવર્તક છે અથવા નિર્જિત રૂપ છે. તેથી આ લક્ષણપ્રમાણે તો સર્વ જ્ઞાનો આપક અથવા આપ કહેવાવાં જોઇએ. પશુ તેમ કાંઈ હેતુ નથી. આ જ કારણથી “ વિવેકાગ્રદનો નિર્જિત તે આપ ” એવું લક્ષણ પશુ અનુચિત હરે તેમ છે. કારણ કે એમ લેતાં સર્વ બેદજ્ઞાનો આધિકરૂપ અથવા આધરૂપ હરે તેમ છે. પશુ તેમ નથી. તેથી અખ્યાતિના મતપ્રમાણે આધતું રવરૂપ જ નિરૂપણ થઇ શકતું નથી. સિદ્ધાન્તમાં અપયથાર્થ જ્ઞાનને મન્યું છે અને તેમ લેવાથી આધતું રવરૂપ રૂપ કહી શકાય તેમ છે. પરિણત જે અજ્ઞાન તેનો નિર્જિત તે આપ છે. એ આધતું લક્ષણ સિદ્ધાન્તમાં આપી શકાય છે. તેથી વ્યવહારની નિર્જિત કરવાથી આધકની આધકતા ઉપપન્ન થતી નથી માટે આધકતાની અન્યથા અનુપપત્તિ એ પશુ અપયથાર્થ જ્ઞાનના સદભાવને સાધે છે. તાત્પર્ય કે પરિણત અજ્ઞાનના પરિણામરૂપ મિથ્યાજ્ઞાન તથા રજતાદિરૂપ મિથ્યા અર્થને સ્વીકાર્યા વિના આધતું નિરૂપણ થઇ શકતું નથી તેથી અર્થોપપત્તિ પ્રમાણથી એ પ્રકારનું મિથ્યાજ્ઞાન તથા ત-મૂલજ્ઞાન અજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે.

માનવચંત્ર અને તે કેવી રીતે કાર્ય કરે છે.

૬

મનુષ્યને હીલ્લ ધ્યાસની તથા ખાંડની શામાટે જરૂર પડે છે.

આપણે સર્વ 'ચાક' શબ્દનો ઉપયોગ નિત્ય કરીએ છીએ, પરંતુ ચાક એ શું છે, તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ આપણે જાણતા નથી. ચાક લાગે છે ત્યારે આપણા શરીરમાં કેવા પ્રકારનો ફેરફાર થાય છે, તેની કશી જ ખબર આપણને નથી. આપણને ચાક લાગે છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન આપણને થાય છે, પરંતુ તે વખતે આપણા શરીરમાં એવું શું થાય છે કે જેથી તે પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને થાય છે, તે આપણે જાણી શકતા નથી. જ્યારે આપણને ચાક લાગે છે ત્યારે આપણા શરીરના પ્રત્યેક અવયવઉપર, પ્રત્યેક શિરા તથા પ્રત્યેક પુટઉપર તેની અસર થાય છે. ચાક લાગે છે ત્યારે શું થાય છે તે જાણવાને માટે એક પ્રાણીના પગના સ્નાયુઉપર નીચે પ્રમાણે પ્રયોગ પ્રયોગશાળામાં કરવામાં આવ્યો હતો.

એક પ્રાણીના પગની પીંડીને કાપીને તેને પ્રયોગશાળામાં લઈ જવામાં આવી હતી. પછી તેનાઉપર ઉત્તેજક વસ્તુપડે વારંવાર તેને ઉત્તેજિત કરવા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા હતા. આરંભમાં આ અવયવ નિયમપ્રમણે કામ કરતો હતો. પછી તેની કામ કરવાની શક્તિ ઓછી થતી જતી હતી. અવયવને કામ કરવાનો આધાર તેના સંકેત અને વિકાસકર રહે છે. તે પ્રમાણે તે અવયવનો સંકેત અને વિકાસ નિયમપ્રમાણે આરંભમાં તો થયા કરતો. પણ પછી જેમ જેમ સમય થતો ગયો તેમ તેમ આ સંકેત અને વિકાસ નિયમે થતો ગયો. અર્થાત્ પ્રથમનાં કલાકમાં તેનો સંકેતવિકાસ જેટલા વખત થતો તે ૧૧ કરતાં બીજા કલાકમાં ઓછા વખત થતો. આ પ્રમાણે તેની શક્તિ ધટનાં ધટનાં પછી તે કાર્ય કરતો અટકી જતો. જેમ જેમ આ અવયવનો નિયમે સંકેતવિકાસ થતો તેમ તેમ તેને ચાક લાગતો હતો, એમ આપણે કહીશું. પછી જ્યારે તે અવયવ કાર્ય કરતો અટકી જતો ત્યારે તેને જેટલો વેગ આપવામાં આવતો હતો તેથી અધિક વેગ આપવામાં આવતો અને તેથી તે પુનઃ કાર્ય કરવા મંડતો. આપણા શરીરમાં સ્નાયુઓને ગતિ કે વેગ આપનાર શરીરના વિવિધ ભાગમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓ છે. આ જ્ઞાનતંતુઓ જ્યારે ગતિ આપે છે ત્યારે સ્નાયુમાં વેગ આવે છે, તેનો સંકેત કે વિકાસ થાય છે અને તે કાર્ય કરે છે. પાંચે કે કોઈ વસ્તુ આપણે લેવી છે. આ વિચાર આવતાં હાથપડે તે વસ્તુ લેવાની છે તો તે ભાગમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓમાંથી તેને વેગ મળે છે અને તે ભાગના જેની જરૂર છે તે અવયવગત સ્નાયુનો સંકેત કે વિકાસ થાય છે અને તે વસ્તુ લેવાય છે. ઉપર આપણે જે કહી ગયા તે અવયવને આવેલો વેગ આપનાર વિજળી લગાડવામાં આવતી હતી. કેવી રીતે તેને વિજળી લગાડવામાં આવતી હતી તથા કેવી રીતે તેથી તે અવયવ કાર્ય કરતો હતો, એ વિસ્તારથી અત્ર આપણે જણાવ્યું નથી. કારણ કે જેમને આ શાખાનો અભ્યાસ નથી તેમને તે સમજવું કઠિન જણાય તેમ છે. આ વિષયમાં આવી જાણવાજેવી અનેક વાનાંઓને આપણે ચર્ચીશું. અને જેમ જેમ વાચકની મતિ સુક્ષ્મ થતી જશે અર્થાત્ આવા વિષયને અધિક સમજી શકે તેવી થતી જશે તેમ તેમ આપણે તેને અધિક સ્પષ્ટ કરતા જઈશું; અર્થાત્ અધિક સુક્ષ્મ બાબતને આપણે ચર્ચતા જઈશું.

ઉપર આપણે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે જ્યારે એક વખત યાદી ગયેલા રનાયુને વધારે વેગ આપવામાં આવતો ત્યારે તે પુનઃ કાર્ય કરવા મંડતો, પણ પરિણામે તે યાદી જતો. અને તેટલા વેગથી તે કાર્ય કરી શકતો નહિ. પણ તેને અધિક વેગની અપેક્ષા રહેતી. છેવટે એક સમય એવો આવતો કે આ અવયવને ગમે તેટલો ઉત્તેજિત કરવામાં આવતો તોપણ તે કાર્ય કરી શકતો નહિ, અર્થાત્ તે મંરી જતો. આ સ્થિતિમાં તેને ઉત્તેજક વસ્તુવડે ગમે તેટલો ઉત્તેજિત કરવામાં આવતો તોપણ તે કાર્ય કરી શકતો નહિ, એવી સ્થિતિમાં તે આવી જતો કે એવી સ્થિતિ તેની થઈ રહેતી.

આ પ્રમાણે શાથી થતું, એ પ્રશ્ન આપણને અત્ર ધ્યાન છે જ. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શારીરશાસ્ત્ર જણાવે છે, કે તે રનાયુગત શિનાઓમાં કાર્બો એવો રાસાયણિક ફેરફાર થાય છે, કે જેથી તેની એવી સ્થિતિ થઈ રહે છે. આ રાસત્વ આટલું જ કઠીને અટકતું નથી, પણ તેવો ફેરફાર થાય છે એટલે શું થાય છે તેનો પણ વિચાર કરે છે. આ જે રનાયુ છે તેના જો આપણે નાના નાના વિભાગ કરી નાખીએ તો જણાય છે, કે તે સૂક્ષ્મ 'પ્રોટોપ્લાઝમ' નો બનેલો છે. 'પ્રોટોપ્લાઝમ' એ મનુષ્યના, પ્રાણીના તથા વનસ્પતિના શરીરમાં રહેલું મૂળ જીવંત દ્રવ્ય છે. હવે આ 'પ્રોટોપ્લાઝમ' ને ગતિમાં મૂકવાને માટે જે જે દ્રવ્ય કે જે વસ્તુની જરૂર છે તે 'આક્ટીન' અને 'કાઈટોફાઈટ' (રટાર્થ તથા શુગર) છે. આ પ્રમાણે કાર્ય કરવામાટે 'આક્ટીન' ની મનુષ્યને જરૂર પડે છે. વળી ખાંડ ખાવામાં આવે છે તેથી 'કાઈટોફાઈટ' ના બળવાથી કે તેનામાં રાસાયણિક ફેરફાર થવાથી તેમાંથી જે ઉચ્ચતા છુટી પડે છે તેથી રનાયુને ગતિ મળે છે, અને તેથી પણ તે કામ વિશેષ કરે છે. જો શરીરમાંથી 'કાઈટોફાઈટ' ને તદ્દન કાઢી લેવામાં આવે તો, શરીર કંઈપણ કાર્ય કરવાને શક્તિમાન રહેતું નથી, પણ તે જાણે તદ્દન થાકેલું કે મરેલું પડ્યું હોય તેવી સ્થિતિમાં રહે છે. તેથી આ જે વસ્તુઓની મનુષ્યને નિલ જરૂર પડે છે. થોડા વખતથી લશ્કરમાં મીઠાઈ આપવાનું પણ કાર્બો કાર્બો ક્રીકાણે અશ્વિમના દેશોમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે તેથી તે વધારે કામ કરી શકે છે, એમ અનુભવ થયો છે. નાનાં બાળકોને પણ રસાયણિક રીતે ગળ્યા પદાર્થોઉપર અધિક રુચિ રહે છે, કારણ કે તે આખો દિવસ રમ્યા કરે છે, અને તેથી આ વસ્તુ તેમના શરીરમાં વિશેષ વપરાતી હોવાથી તેની જેમને વધારે જરૂર પડે છે. ઘણા મનુષ્યો બાળકોને તેમ જ મોટા મનુષ્યોને ખાંડ કે ખાંડના પદાર્થો ખાવાથી હાનિ થાય છે, એમ માનીને ખીલકુલ ખાંડનો દુપયોગ કરવા દેવા નથી કે કરતા નથી. આનો પરિણામ હાનિમાં જ આવે છે. પ્રમાણુકરતાં વધારે ખાંડ નહિ ખાવી જોઈએ, પણ જરૂર પૂરતી ખાંડનો તો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ. આપણને ખાંડ ખાવાની ઇચ્છા થાય છે, એ જ દર્શાવે છે કે તેની શરીરમાં જરૂર છે. કેઈ પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા સામાન્યે થાય છે, તેનું જો કારણ જોણી શકવામાં આવે તો શરીરશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે દબણા આપણે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે કે ધને કાંઈ કારણ મળી આવતું જ. પણ તે જણાવવાને માનવ યંત્રનો અભ્યાસ બરાબર રીતે કરવો જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસ લેનાર મનુષ્યો અધિક કામ કરી શકે છે તથા તેમને થાક આણે લાગે છે, અથવા લાગે હોય છે તો જલદી ઉતારી નવ્ય છે, એ આપણને અત્ર અધિક સ્પષ્ટ થાય છે જ. તેથી દીર્ઘ શ્વાસ લેવાનો અભ્યાસ પ્રત્યેક મનુષ્યે પાડવાની જરૂર છે. દીર્ઘ શ્વાસ લેવા, એનો અર્થ કે શરીરયંત્રમાં કાર્ય કરનાર બળનો અધિક સંચય કરવો.

૨

મગ્ગતત્તુચ્ચૂદની અદ્ભુત સહિષ્ણુતા.

‘કાર્બોડાયોક્સિડ’ (સ્ટ્રાવં તથા પાંડ) ‘ઓક્સીજન’ સાથે મળે છે ત્યારે નવા તેનું પૃથક્કરણ થાય છે ત્યારે તેમાંથી જે નકામા પદાર્થો થાય છે. આ જ તેમાં ‘એસીડ’ના ગુણો રહેલા છે. આ જે પદાર્થો તે ‘કાર્બન ડાયોક્સાઇડ અને લેક્ટીક એસીડ’ એ જે છે. આ પદાર્થો જ્યારે પૂન પ્રમાણમાં શરીરમાં હોય છે ત્યારે ‘પ્રોટોપ્લાઝમ’ની હલનચલન શક્તિની તે વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે તથા તેની જગારે સ્નાયુઓ ઉપર અસર થાય છે ત્યારે, તે યાકી ગયાનું જાન કરાવે છે. કોઈ પણ સ્નાયુ કે જેણે કંઈ પણ કામ કર્યું નથી, તેને જે આ પદાર્થો લગાડવામાં આવે છે તો તે કામ કરીને જાણે યાકી થયો હોય, એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ જે પદાર્થોને શ્રમ ઉપાનવનાર પદાર્થો કહેવામાં આવે છે. ‘પ્રોટોપ્લાઝમ’-ને આ પદાર્થો હાનિ કરનાર છે. કારણ કે જેટલું કાર્ય તેણે કરવું જોઈએ તેટલું કાર્ય આ પદાર્થોના સ્પર્શ થવાથી તે કરી શકતો નથી.

આ જે રિના પણ થાકને પ્રકટાવનાર, જેને આપણે થાક કહીએ છીએ તે રિયતિને પ્રકટાવનાર બીજા પદાર્થો પણ છે, જેમાંના કેટલાક સારી રિયતિમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે તથા કેટલાક રોગનાથી રિયતિમાં પણ પ્રકટ થાય છે. આ પદાર્થોમાંના B-oxytyric Acid છે. આ પદાર્થ જેને મધુપ્રમેહ થયો હોય છે તેના શરીરમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. અને તેથી જ આના મનુષ્યો સહજ કામ કરતાં યાકી જાય છે. જે મનુષ્ય જુએ મરતો હોય છે તેના શરીરમાં પણ આ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે.

તોપણ હજી આ સમ્બંધમાં એમ માનવામાં આવે છે, કે હજી પણ વૈજ્ઞાનિક બીજા પદાર્થો ઓળી કાઢશે કે જે શ્રમને ઉપગમરનાર હોય.

‘કાર્બન ડાયોક્સાઇડ’ જેના પદાર્થો જ્યારે લગાડવામાં આવે છે ત્યારે તે અધિક વેગથી સંકોચ વિજાસનું કામ કરવા મટે છે. અને આ પ્રમાણે થવાથી તે જલદી યાકી જાય છે, શ્રમિત થઈ જાય છે.

જ્યારે શરીરના વિવિધ અવયવો શ્રમિત થઈ જાય છે ત્યારે તે પ્રમાણથી જાણું કાર્ય કરે છે. જેમાંથી વિવિધ રસ ગ્રે છે તેવી અધિઓ જ્યારે શ્રમિત થઈ જાય છે ત્યારે તેમાંથી ઓછા પ્રમાણમાં રસ નીકળે છે. મૂત્રપિંડ (Kidney) જ્યારે યાકી જાય છે ત્યારે તેની અંદરના પુરોળું જે અસ્તર (Epithelium) હોય છે તે લોહીમાંથી મૂત્રમાં જતા ‘એલ્યુમીન’ તે અટકાવી શકતું નથી. થકી જ્યેષ્ઠ રક્તારાવ (Heart) વિકાસને પામે છે, તેના ધગકારા વધે છે, તે અનિયમિત થાય છે. અને તેના જે વિશ્રાંતિનો વચનો વખત હોય છે તે ટુંકો થયો જાય છે, અને પરિણામે તે કાર્ય કરવું અટકી પણ જાય છે.

પ્રસંગે શ્રમ થયો ચતાં શરીરની ઉચ્ચતા ઘણી વધી જાય છે અને તેને પ્રસંગે જરૂર પણ આવી જાય છે. તોપણ મગ્ગતત્તુચ્ચૂદના શાકસંબંધી જ્યારે અ.પણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને તેમાં મળેલા રસ પડે છે. આ સમ્બંધમાં શોધ તથા પ્રયોગ કરનાર ચાર્લ્સ ડિવાલિસ પુરોણો કરે છે, કે આ દિશ્વમાં તેમણે હજી નહિજેવો જ માર્ગ કાપ્યો છે. તોપણ મગ્ગતત્તુચ્ચૂદમાં યાકીથી ક્યાં ગિહ્તો થાય છે તે જોઈ શકાય છે, અને તે ઉપરથી આ સમ્બંધમાં તેમણે નોંધ્યું છે.

પતંગ ઉરાડનાર છોકરો.

એક દિવસે રાત્રે નવ વાગે એક છોકરો પતંગ ઉરાડતો બેવામાં આવ્યો હતો. તેણે તેની પતંગ ઉરાડવાનું ગાત્ર અટ્યારે રાત્રે જ રાફ ક્યું હતું એમ નહિ, પણ તેણે તે કામ પથારીમાંથી ઉઠતાં બરાબર સવારમાં રાફ ક્યું હતું. તેને આ કામમાં એટલો આનંદ જણાતો કે કંઈ કહેવાની વાત નહિ. તેનાં માતાપિતા તેને ધણુંએ કહેતાં, કે “તું હવે પતંગ ઉરાડવાનું રહેવા દે. રાતના નવ વાગ્યા છતાં હજી તું તારી પતંગને ઉડાડતો નથી, એ તું કેટલો મૂર્ખ છે. આમાં તે તને આટલો બધો શો રસ પડે છે? જરા કરીને બેસ તો ખરો. આ જ સવારનો તે આ જ બધો માંડ્યો છે. તને થાક પણ લાગતો નથી! વળી એવો તે તું કેવો રસીયો છે કે રાતના નવ વાગ્યા છતાં હજી તું પતંગ હાથમાંથી મૂડતો નથી.” આ પ્રમાણે તેનાં માતાપિતા તેને ધણુંએ કહેતાં, પણ તેને પોતાની પતંગ હાથમાંથી મૂકવી ગમતી નહિ. તેણે આખો દિવસ પતંગ ઉરાડી હતી, અને અત્યારે પણ રાતના નવ વાગ્યા હતા, છતાં તેને આમાં એટલો રસ પડતો, કે તેને તેમાંથી નિરુત્થ થવું રચતું નહિ. રસ્તે જનાર જે જુએ તે તેને બેઠને આશ્ચર્ય પામે, અને કહે, કે ‘આ છોકરો ખરો! રાતના નવ વાગ્યા ત્યાંસુધી હજી પતંગ ઉરાડ્યા જ કરે છે.’ આમાં તે એને શો રસ પડતો હશે, આમાં તે એને શું સુખ જણાતું હશે, આમાં તે એને શું આનંદ મળતો હશે, એમ વિવિધ ઉદ્ગાર જે જે તેને બેઠા તે કાઢતા, તથા તેની પ્રવૃત્તિ બેઠને આશ્ચર્ય દર્શાવતા.

આપણને પણ આ છોકરાની પ્રવૃત્તિ બેઠને, એમ લાગે છે કે પતંગ ઉરાડવામાં તે તેને શો રસ પડતો હશે, કે રાતના નવ વાગ્યાસુધી તે તેને ઉગ્રાશ કરતો હશે. બાલકોને આવી જેમાં કંઈ સ્વાદ હોતો નથી તેવી પ્રવૃત્તિ કરવી, અને તે પણ ધણો સમય કરતી ધણું જ રહે છે, એમ ઉપરની વાર્તા વાંચીને આપણને થયાનિના નથી જ રહેતું.

પણ આ દર્શાવે આપવાનું કારણ શું છે, તે વાચકોના લક્ષમાં નહિ જ આવ્યું હોય. આવા સાદા દર્શાવેમાંથી પણ આપણને ધણો ઉપદેશી બોધ મળી શકે છે, એ બ્યારે એ દર્શાવેને આપણા જીવનમાં લગાડીશું ત્યારે સ્પષ્ટ થશે.

આપણે પ્રવૃત્તિ બાળકની પ્રવૃત્તિ બેઠને એમ કહીએ છીએ, કે અહો! બાળકો નિરર્થક પ્રવૃત્તિમાં કેટલો બધો સમય ગાળે છે તથા કેવા સામાન્ય આનંદમાં તે મગ્ન રહે છે; પણ આશ્ચર્ય એ છે, કે આપણે આ બાળકના જેવી જ પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ. બાળક તો દિવસમાં અમુક કલાક કે કલાકો જેને આપણે માલવિનાની પ્રવૃત્તિ કહીએ છીએ તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે, પણ આપણે તો આપણા આખા જીવનમાં તેવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરીએ છીએ, અને તે છતાં મહાશ્ચર્ય એ છે, કે આપણે અર્થવાળી પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ એમ માનીએ છીએ, અને આપણને પોતાને આપણે વધારે ડાહ્યા અને અનુભવી માનીએ છીએ. દીંગલી, લમરડો, લખોટી, કે એવી જ બીજી રમવાની ક્ષુદ્ર વસ્તુઓમાં બાળક જેમ પરમ આનંદ માને છે, તેમ આપણે પણ તેવી જ દીંગલાદીંગલી જેવી વસ્તુઓમાં જ પરમ આનંદ માનીએ છીએ અને મનુષ્યજન્મને બધું સાર્થક કરતા હોય એ તેમ ગણીએ છીએ. પરંતુ બે અધિક વિચાર કરીશું તો જણાશે કે આપણે પણ આ બાળકની જ રિચનિમાં

અંતઃકરણની જેવી સ્થિતિ થાય છે, તેવી જ સ્થિતિ પોતાની ઇન્દ્રિયરૂઢ યનાં આ મોટા ગણાતા પુરુષોની પણ થાય છે. નાનાં બાળકો ત્યારે એકાં મળે છે ત્યારે સદજ સદુગ્રમાં જેમ તે લડે વટે છે, તેમ આ મોટા મનુષ્યો પણ પરસ્પર અનેક પ્રસંગે જડે વટે છે. બાળકો બીજી ક્ષણે આવી વાતોને ત્યારે શૂંથી બંધ છે, ત્યારે આ મોટા મનુષ્યો આવી કમેશને ઉપગમનાર, કે અશાંતિને પ્રકટાવનાર બાજોને ભૂંથી જતા નથી, એટલી તેમનામાં વિશેષતા હોય છે ! બાળકોને જમવાનું કોઈ પ્રસંગે મળનાર હોય છે તો તેના અન્નદમાં તે જેમ આખો દિવસ રહે છે, તેમ આ મોટા ગણાતા મનુષ્યો પણ જમવાના તથા એવા જ બીજા વિચારમાં એક બે કલાક નહિ પણ કલાકોના કલાકો કે આખો દિવસ કાઢી ન બે છે. ત્યાર જણ મળીને જમવાની કોઈ પતરાળી પાછળ સવારથી સાંજભૂધીનો સમય ગાળે છે, અને તેમ છતાં તે પોતાને બાળકરૂતાં મોટા સમજે છે. કોઈ કોઈને કપડાંનો એટલો શોખ હોય છે, કે તેની પાછળ જ દરજીને ત્યાં કલાકોના કલાકો ગાળે છે. આવી અને આવી અસંખ્ય પ્રવૃત્તિમાં ખરું કહીએ તો રમતોમાં મોટા ગણાતા મનુષ્યો પોતાના માનવ હવનનો ઘણો સમય કે સર્વ સમય ગાળે છે; તો કહે આ મોટા મનુષ્યો પણ શું બાળકો નથી ? આ મોટા મનુષ્યો પણ શું પેલા પતંગ ઉડાડનારા છોકરાં જેવા નથી ? છે જ.

ઉપર આપણે કહી ગયા તેવી પ્રવૃત્તિ અંતઃકરણની સ્થિતિને કેટલી વધારનાર છે ? હૃદયમાં ઉચ્ચ ઉચ્ચ ધુબની કળાને કેટલા અંશમાં પ્રકટાવનાર છે ? ગગ, દ્રેષ, કમેશ આદિને કેટલા અંશમાં ન્યૂન કરનાર છે ? પ્રતિપદે મનુષ્યને ઉન્નતિશૂંગઉપર કેટલા વેગથી ચઢાવનાર છે ? બાળકજેવી સ્થિતિમાંથી યથાર્થ મનુષ્યની સ્થિતિમાં, તથા મનુષ્યની સ્થિતિમાંથી દેવ, ઈશઆદિની અતિ ઉન્નત સ્થિતિમાં કેટલા અંશમાં લાવનાર છે ?

આ સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આપણે એ જ આખી શક્તિ તેમ છે કે આમાંનું મનુષ્યની હાલની પ્રવૃત્તિ કંઈ જ કરી શકે તેમ નથી. અને આ પ્રમાણે જો આ સર્વ પ્રવૃત્તિ કંઈ વારતત્વ હિત મનુષ્યનું કરી શકે તેમ નથી, તો પછી તેવી પ્રવૃત્તિ બાળકનાજેવી જ છે, એ સુરપટ જ છે.

ભલે મનુષ્યો ! તમે ઉત્તમ ગૃહ, ઉત્તમ અર્ચક, તથા ઉત્તમ વસ્ત્રાદિને મેળવો, પણ એટલું લક્ષમાં રાખજો, કે આ સર્વ મેળવીને તમે કૃતકૃત્ય થઈ શકનાર નથી; કૃતકૃત્ય થઈ શકનાર નથી, એટલું જ નહિ, પણ યથાર્થ મુખશાંતિને પણ મેળવી શકનાર નથી. કેવલ આ સર્વ મેળવવા પાછળ હવનજેવી અમૂલ્ય વસ્તુનો બ્યય કરવો, એ વિવેકાતી દષ્ટિથી યોગ્ય ગણાઈ શકે તેમ નથી. આ સર્વની સ.થે અંતઃકરણમાં સ્થિરતા જેથી વધે, જેથી હૃદયમાં શાંતિ વધે, જેથી પ્રગતિપંથમાં તમારી રૂઢ થાય, રાગ દ્રેષ આદિ તમારા અંતરમાંથી ન્યૂન થાય, પ્રસન્નતા, યથાર્થ પ્રસન્નતાનો અનુભવ થાય, એ સર્વને પણ તમારે મેળવવાની જરૂર છે. આ વિના તમારી મેળવેલી બીજી બધી વસ્તુઓ બાળકનાં રમકાં જેવી છે, અને તમને એક બાળકની સ્થિતિમાં જ હંમેશાં રાખી મૂકનાર છે. તમે ભલે પચાસ વર્ષના હો, કે એંશી વર્ષના હો, તમે ભલે પચાસ રૂપૈયા કમાતા હો કે પાંચ લાખ રૂપૈયા કમાતા હો, તમે એક છુપેડીમાં રહેતા હો કે કોઈ મોટા મહાલયમાં રહેતા હો, પણ જો

સન્નિશ્ચયમાં સ્થિર થયાવિનાં ઈપ્સિંતાર્થ સિદ્ધ થતા નથી.

૫૬ (આનંદમાં ફરજે રે; એ લપ.)

સન્નિશ્ચયમાં તું ઠરજે રે, સ્થિરતાને તું ધરજે રે,

ઈપ્સિત પદને પામવા હો છ,

નિશ્ચયવિણુ નવ ઉત્તતિ તારી થાય;—

નિશ્ચયવિણુ દૃઢતા કહી તુંથી ન સ્વરૂપ સધાય,

દૃઢતાવિણુ પ્રગતિપથે તુંથી ન સદ્ય વધાય,

પ્રગતિવિણુ લક્ષ્ય સ્થળે, તુંથી ન ઝટ પહોંચાય,

તું નિશ્ચયથી નવ સરજે રે,

ઈપ્સિત૦

આ કડું તો ઉપજે મને, સત્વર અતિશય મુખ,

તે કડું તો સત્વર થશે, વિહ્વર માડું દુઃખ,

અમુકે કર્યોથી ભાગશે, મારી સર્વે ભુખ,

ઘડી ઘડીમાં આમ ન ફરજે રે,

ઈપ્સિત૦

ગુરુઈશ્વરમાં તું ધરે, ઘડા ઉર અપાર,

અન્ય ક્ષણે દીસે નહિ, ઘડા પણ તલભાર,

વિચારનો તુજમાં દીસે, ઢંગધણે ન લગાર,

કૃતિ આવી તુજ પરહરજે રે,

ઈપ્સિત૦

એક ક્ષણે નિઃશંક થઈ, ફરતો તું મહામસ્ત,

શંકાવિપર્યયથી દીસે, અન્યક્ષણે ભયત્રસ્ત,

એક ઘડી નવ રહી શકે, તુજ વૃત્તિથી સ્વસ્થ,

આ સ્થિતિ દુઃખદ તુજ હરજે રે,

ઈપ્સિત૦

સન્નિશ્ચય ત્યજી ભવવિષે, અહીં તહીં શીદ અથડાય;

ગુરુઈશ્વરઅનુગ્રહ સજી, કાં ના સ્થિર તું થાય,

સન્નિશ્ચયસમ છે નહિ, બીજા શ્રેષ્ઠ ઉપાય,

તે સજી મુખી નિજને ઠરજે રે,

ઈપ્સિત૦

કાર્ય સહજ નિશ્ચયવિના, પણ નવ સિદ્ધ કરાય,

ગુરુઈશ્વર તો શી રીતે, નિશ્ચયવિણુ વરાય,

આત્મતત્ત્વ નિશ્ચયવિના, કેવી રીતે ભાગાય,

સજી નિશ્ચય ઈપ્સિત વરજે રે,

ઈપ્સિત૦

જો હિત ધ્રુવે તારું તો, શંકાદિ સહિ ત્યાગ,
સન્નિશ્ચયમાં સ્થિર થઈ, કર ગુરુપદ અનુરાગ,
હૃદી અજ્ઞાન સકલ દુઃખદ, આત્મપદે તું જાગ,
પછી યથેચ્છ તું વિચરશે દે, ઇન્દ્રિયસત્

માનસ વ્યાધિ.

ધણા મનુષ્યો શરીરનો કોઈ વ્યાધિ ન થાય તેને માટે ધણી જ સાવધાનતા રાખે છે. તેઓ સારી રીતે સાણ ચોળીને સ્નાન કરે છે, સ્વચ્છ કપડાં પહેરે છે, ખાવાપીવામાં પણ અનેક પ્રકારની સાવધાનતા રાખે છે. ટાંકો કોઈ પદાર્થ લે ખાતા નથી તથા જેથી શરીરમાં કોઈ અવ્યવસ્થા થવાનો સંજોગ હોય તેવો પદાર્થ ખાવાથી દૂર રહેવાની સાવધાનતા તે રાખે છે. કોઈ પણ દિવસ વધારે ન ખાઈ બેસાય તેની કાળજી તેઓ હંમેશાં રાખે છે. અને આ પ્રમાણે અનેક રીતે તેઓ સાવધાન રહે છે. આ પ્રમાણે સાવધાન રહેવાથી તેમનું આરોગ્ય સ્થગાય છે, અને તે શરીરે સુખી રહે છે. આ મનુષ્યો સુખને ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે. જો કે પ્રત્યેક મનુષ્યની જ તેવી ઇચ્છા હોય છે, પણ સર્વ અંશમાં તેમને જે સુખ મળતું જોઈએ તે મળતું નથી. આવા મનુષ્યો કઈ સર્વ અંશમાં સુખી છે એમ કહી શકાતું નથી, કે તે પ્રમાણે તેઓ સર્વ અંશમાં સુખી હોય, એમ પણ જોવામાં આવતું નથી, તેથી આમાં અધિક સુખી થવાને માટે મનુષ્યોએ કંઈક અધિક જાણવાની જરૂર છે, તથા ખીલ નિયમોનું પાલન કરવાની જરૂર છે. આ નિયમો તે મનના નિયમો છે. જે મનુષ્ય ભ્રમ એકલા શરીરના જ નિયમો પાળે છે અને મનના નિયમોને તદ્દન વિચારી મૂકે છે, તો તેને જે અધિક અંશમાં સુખ મળતું જોઈએ તે મળતું નથી. તેમ જ મનના નિયમોને તદ્દન પાળનાર શરીરે સર્વ અંશમાં નીરોગ જ રહે છે એમ પણ બનતું નથી. કારણ કે શરીરને અને મનને નિહટનો સંજોગ છે, મનના નિયમોનો ભંગ કરવાથી શરીરની પણ તેના ઉપર અસર થાય છે, અને તેથી કોઈ કોઈ વ્યાધિ થઈ આવે છે ધણા શ્રીમાન મનુષ્યો શરીરના નિયમોનું મોટે ભાગે પાલન કરે છે, છતાં તે વિવિધ વ્યાધિવાળા હોય છે, તેનું કારણ એ છે કે તે મનના નિયમોનો ભંગ કરે છે. અને તેનો પરિણામ વિવિધ વ્યાધિમાં આવે છે. વ્યાધિને કોઈ કોઈ મનુષ્યો એકલા શરીરના જ નિયમોના ભંગથી પ્રકટતી રિચિત્તરીકે સ્વીકારે છે, પણ તેનું છેક નથી. જેમ શરીરના નિયમોનો ભંગ થવાથી વ્યાધિ થાય છે, તેમ મનના નિયમોનો ભંગ કરવાથી પણ વ્યાધિ થાય છે. કારણ કે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે શરીરને અને મનને અત્યંત નિહટનો સંજોગ છે.

શરીરના કોઈ વ્યાધિવાળાને જેમ સુખનું જ્ઞાન થતું નથી તેમ મનના વ્યાધિવાળાને પણ સુખનું જ્ઞાન થતું નથી. શરીરના વ્યાધિવાળા જેમ અનેક મનુષ્યો જગતમાં જોવામાં આવે છે, તેમ મનના વ્યાધિવાળા મનુષ્યો પણ અનેક આ જગતમાં છે, અથવા તો શરીરના વ્યાધિવાળા મનુષ્યો કરતાં મનના વ્યાધિવાળા મનુષ્યોની સંખ્યા વિશેષ છે. મોટાં મદાલસોમાં અનેક પ્રકારની સંપત્તિની અવદૂરતામાં રહેનાર મનુષ્યોને જોઈને આપણે એ અનુ-

નિયમિતપણે તથા વ્યવસ્થાથી કામ કરો અને કરાવો.

ધણી મનુષ્યો કે જેમને પોતાને નિયમિત કે વ્યવસ્થાથી કામ કરવાની ટેવ હોતી નથી તેના મનુષ્યો પોતાના હાથ નીચેનાં મનુષ્યો પાસેથી પણ નિયમિત કે વ્યવસ્થાથી કામ લેઈ રાકતા નથી. જે મનુષ્યોને નિયમિત કે વ્યવસ્થાથી કામ કરવાની ટેવ હોય છે તે જ નિયમિતપણી કે વ્યવસ્થાની કિંમત સમજે છે તથા તે જ નિયમિતપણે તથા વ્યવસ્થાથી પોતાના તામાના માણસોપાસેથી કેમ કામ લેવું તે બાણી શકે છે.

ધણી મનુષ્યો ઘરમાં આકર પુત્રો વાળતો હોય છે અને તે કામ તેણે પૂરું કર્યું હોતું નથી તેટલામાં તો તેને કહે છે, જા આ બે લૂગડાં હમણાને હમણા જ ધોઈ લાવ. તે ધોઈને આવે છે, એટલે તેને કહેવામાં આવે છે, જા આ ટપાલ દોડતો જઈને નાખી આવ તે નાખીને આવે છે, એટલે તેને કહેવામાં આવે છે, જો પેલાં ચાહાનાં વાસણો પડેલાં છે તે પહેલાં સાફ કરી નાખ. તે કરી નાંખે છે, એટલામાં તેને કહેવામાં આવે છે, કે જી, અમુક ચોરડામાં અમુક વસ્તુઓ પડેલી છે તે અમુક ઢેઠાણે નથી લેઈ જા. તેમાં તે રોકાય છે અને તે કામ અર્ધું કર્યું નથી હોતું એટલામાં તો તેને બીજું કામ જતાવવામાં આવે છે. પુત્રને કાઢવાનો તેને ઢેઠાણે રહે છે. લૂગડાં ધોવાનો તેને જે વખત હોય છે તે પીતી જાય છે અને કદાચ તે રહી જાય છે. ખાવાનો તેના વખત પણ પીતી જાય છે, જેથી તે મોઝો ઘેર ખાવા જાય છે અને તેથી તે તેના કામ લેઈને મોઝો આવે છે. થોડા જ દિવસમાં તે અનિયમિત થઈ જાય છે તથા વ્યવસ્થા વગર કામ કરે છે, જેનો પરિણામ એ આવે છે, કે તે એક પણ કામ સારી રીતે કરતો નથી. તેણે એક કામ હાથમાં ટીકું હોય છે, અને તેને બીજું કામ જતાવવામાં આવે છે તો તે તેને ઢેઠાણે જ રહે છે. અને બીજું કામ ત્રીજું કામ જતાવતાં તેને ઢેઠાણે રહે છે. આ પ્રમાણે તેના કામમાં કંઈ જ ઠંઠકો રહેતો નથી. થોડા દિવસમાં તેને મોઝે શેઠ અતિગ્રામ બાંધે છે, કે તે આકર ના લાવક છે અને હાડકોનો દરામ છે. જયારે આ મનુષ્યને લાવવામાં આવ્યો હતો ત્યારે તે ધણે જ હુસિયાર હતો, પણ આજે તેની હુસિયારી ક્યાંથી ચાલી ગઈ છે અને તે નાલાયક ઠરે છે. આવું કારણ તેના શેઠની કેળવણી જ છે. તે શેઠનું કામ તો જમડે છે, પણ તે મનુષ્યનું બીચારાતું જીવન પણ ખરાબ થાય છે. એનો એ જ નાસ્તર બીજા શેઠને ત્યાં જતાં ધણે હુસિયાર ગણાય છે અને કામ કરવામાં ચોકસ તથા કાળજીવાળો લેખાય છે. કારણ એ છે, કે તેની પાસે કેમ કામ લેવું તે આ શેઠને સારી રીતે આવડે છે. તેને તે શેઠ અમુક અમુક કામ કરવાનાં છે તે પ્રથમ બજાવે છે તથા તે કયા સમયે કરવાનાં છે તે પણ જણાવે છે. તે કેટલું કામ કરી શકે તેમ છે તે પણ પોતાના મનમાં નક્કી કરે છે, અને તેટલું જ કામનું પ્રમાણ તેને સોંપે છે. તે એક કામ કરતો હોય છે ત્યારે બીજું કામ તેને જતાવવામાં આવતું નથી. તેના કામમાં કદી પણ કબજા કરવામાં આવતું નથી. તે સ્વતંત્રતાથી અને પ્રસન્નતાથી પોતાનું કામ કરે છે અને તેથી શેઠને સંતોષ ઉપજે છે. ન હોય તો કોઈ પ્રસંગે તેને વચમાં બીજું કામ જતાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે

હોવાથી તે તેનું કામ બરાબર નિયમિતપણે ચલવાથી ક્યેં જાય છે અને તેને સતોષ રહે છે તથા તેના શેઠને પણ સતોષ ઉપજે છે.

ઘરમાં સ્ત્રીની સાથે પણ મનુષ્યો આ જ પ્રમાણે વર્તે છે. એક પણ કામ તેને સ્વતંત્રતાથી કે ચલવાથી કરવા દેતા નથી. એક કામમાં બીજું અને બીજામાં ત્રીજું કામ તેને બતાવે છે, જેના પરિણામ એ આવે છે, કે તે બીજારી કંટાળી જાય છે અને એક પણ કામ સારી રીતે કરી શકતી નથી.

ધણા અમલદારો પણ પોતાના હાથ તળેના માણસોની આવી જ દુદેશા કરે છે. તેમને એક કામ કરવા આપે છે. તે પૂરું થયું નથી હોતું એટલામાં તો બીજું જગ્યાવામાં આવે છે. બીજું પૂરું નથી થયું એટલામાં તો ત્રીજું જગ્યાવામાં આવે છે. ત્રીજું કામ તે કરતો હોય છે, એટલામાં તેણે પહેલું કામ પૂરું કર્યું કે નહિ, તે પૂછવામાં આવે છે. તેણે તે કામ અધૂરું જ રાખ્યું હોય છે, અને તેણે જગ્યા આપતાં તેને હપ્તો આપવામાં આવે છે, કે 'તું બેસકુ છે, ગઈકો છે, મૂર્ખ છે, તને કામની કંઈ જ આવડ નથી. આગમુ છે.' વગેરે શબ્દોથી તેને સારી રીતે હપ્તો દેવામાં આવે છે, તે બીજારી કંટાળી જાય છે. તેનું આગમુ હોય તો તે નોકરી મૂકી દેવાને પણ તૈયાર થઈ જાય છે. પણ નિર્વાહનું કેલ સાધન નહિ હોવાથી તેને ઇચ્છા ન હતાં પણ તેને રીકારવી પડે છે. પણ આ મનુષ્યનું ઇવન બરાબર થાય છે. તેના ઘણા સમય અર્થાંતિ અને પરિતાપમાં જ જાય છે, પણ આ પ્રમાણે યવામાં તેના ઉપર અમલદાર જ કારણભૂત છે.

તમારા હાથતળે એક કે એકથી અધિક મનુષ્યો કામ કરનાર હોય તો પ્રથમ તે કેટલું કામ કરી શકે તેમ છે તેનો નિર્ણય કરો. તે આઠ કલાક કામ કરી શકે તેમ હોય તો તેમને છ કલાકનું કામ સોંપો. છ કલાકનું કામ કરી શકે તેમ હોયતો ચાર કલાકનું કામ આપો. આ પ્રમાણે કરવાથી તે તેનું કામ ઉત્તમપણે કરી શકશે. તેને ચલવાથી કામ કરવા દો. પ્રત્યેક મનુષ્ય કામ કરવાની પોતાની એક શ્રેણી આપે છે. અને આ શ્રેણી તેની જગ્યાએ તોડી નાખવામાં આવે છે, ત્યારે તેને ધણું જ બરાબર લાગે છે. તેના હિસાબ અંગ થઈ જાય છે તથા તે ગ્યાનિને વચ થાય છે. અને આ પ્રમાણે જો વારંવાર તેની કાર્યશ્રેણીમાં વિધન કરવામાં આવે છે, તો તે એટલો ખિન્ન થાય છે, કે તેને પછી કંઈ જ કામ કરવું રમ્યું નથી તે નિરાશ થઈ જાય છે. તેના કામમાંથી ઉત્તમતામાત્ર નાશ પામે છે. તેણે પોતાનું કામ ઉત્તમ કરીને જતાવવું, એવું ધાર્યું હોય છે, પણ જગ્યાએ તેને વારંવાર ડબ્બ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેના તે નિયમ ડગી જાય છે, જે પછી ભાગ્યે જ જામત થાય છે, કે સધાય છે. તે પછી માથાઉતાર ઉપરથી જતાવવાપુરવું જ કામ કરે છે. પણ આ તેના કામમાં દલ અંતઃકરણ જોડતું નથી. અંતઃકરણને કે મનને તેમાં જોડવું જોઈએ તે પ્રમાણે જોડાવિના જ તે તે તેનું કાર્ય કરે છે, અને તેથી જેજેવું સારું થયું જોઈએ તે તેનું સારું નથી જ થતું. તેથી તેના કામમાં વારંવાર ડબ્બ કરો નહિ, પણ શાંતિથી તેને પોતાને તેનું કામ કરવા દો. તેનું કામ જેટલા સમયમાં તેણે કરવું જોઈએ, તેટલો સમય થતાં તેની પાસે તે કામ પૂરું થએલું જોવાને લાગે કેલ ના કહેવું નથી. પણ નાહક વયમાં તેને ત્રાસ આપો નહિ. કેલ અગત્યનું કામ હોય તો તેને તે પહેલું કરાવે બસ કહો, પણ પછી તરત જ તેને એવો હપ્તો દો નહિ, કે તે અમુક કામ હજી કેમ નથી કર્યું ? ધણા અમલદારો કે જેમને કામની

ઓછી આવડત હોય છે, તે વારંવાર પોતાના હાથતળેના મનુષ્યોને ધર્મકાવ ધર્મકાવ કરે છે. પણ જે કુશળ અમલદારો છે, તે ધરીએ ધરીએ હાથ નીચેના માણસોને કંઈ જ કહેતા નથી. તે યોગ્ય સમયે જ તેમણે શું કામ કરવું તે જોવાને હચ્છે છે.

ધણા મનુષ્યો દરા મનુષ્યોનું કામ જણ મનુષ્યો પાસે લેવા છડે છે, પણ તેનો પરિણામ તે કામ ઢંગધડા વગરનું થાય છે, તેમાં આવે છે. એક માણસ તે પોતે જેટલું કામ કરી શકેતા હોય તેટલું જ કરી શકે, વધારે શી રીતે કરી શકે? અથવા કદાચ કરી શકે તો કોઇ દિવસ કરી શકે પણ નિત્ય શી રીતે કરી શકે? તેથી કામ વધારે હોય તો વધારે મનુષ્યોને યોજી, અથવા તો કામ ઓછું કરે. નહિ તો મનુષ્યો કામ વધારે છે, કામ વધારે છે, કહીને તેમણે જેટલું કરવું જોઇએ તેટલું પણ કરતા નથી. તેથી હંમેશાં સુખપૂર્વક મનુષ્યો જેટલું કામ કરી શકે તેટલું જ કામ તેમને આપો. અને આ પ્રમાણે તેમના મનસર કામ આપીને પછી તે કામ તેમની પાસે નિર્ધારિતપણે કરાવો તથા ઉત્તમ કરાવો, તો તે બંને યદ્ય શક્યો. તમે જાતે નિર્ધારિતપણે તથા વ્યવસ્થાથી કામ ન કરો સકતા હો તો, બંને તમારા જીવનને તેવું રહેવા દેવું તરતે યોગ્ય જણાવું હોય તો તેવું રહેવા દો, પણ ખીજના જીવનને તો નિયમવાળું તથા વ્યવસ્થાવાળું થવું જોઈએ. તેમના નિર્ધારિતપણે તથા તેમના કામની વ્યવસ્થાને ભંગ કરશો નહિ.

આપણે જાતે પણ જો વ્યવસ્થાવિનાશ હોય છે છીએ તો આપણા હાથતળેના માણસોને પછી કામ કરવું કહીને પડે છે. ધારે, કે આપણે એક દિવસ છ વાગે ઉઠીએ છીએ, બીજો દિવસ આઠ વાગે ઉઠીએ છીએ, ત્રીજો દિવસ મને ત્યારે ઉઠીએ છીએ, એક દિવસ દસ વાગે જાગીએ છીએ, બીજો દિવસ બાર વાગે અને ત્રીજો દિવસ ચાર વાગે જાગીએ છીએ, એક દિવસ ત્રણ વાગે સૂઈએ છીએ, બીજો દિવસ અગીયાર વાગે અને ત્રીજો દિવસ આઠ વાગે સૂઈએ છીએ. હવે આપણા હાથતળે કામ કરનાર મનુષ્યને આપણા સંબંધનું જે જે કામ હોય તે કરતાં શી રીતે ક્ષત્રી શકવાનું? તેથી આપણે જાતે પણ નિર્ધારિત તથા વ્યવસ્થાવાળા જીવનવાળા થવું જોઈએ. જેના જીવનમાં નિર્ધારિતપણું કે વ્યવસ્થા નથી, તેવું જીવન જીવન જ નથી. નિર્ધારિતપણું તથા વ્યવસ્થાવિનાશ જીવનમાં વધાર્થ મુખ, વધાર્થ શાંતિ તથા શ્રુતિની વધાર્થ સ્વસ્થતા હોતી જ નથી. તેથી વધાર્થ મુખ, શાંતિ તથા સ્વસ્થતાને અનુભવ કરવો હોય તો નિર્ધારિત તથા વ્યવસ્થાવાળા જીવનવાળા થાઓ અને ખીજને તેવા કરો.

અભિનરૂપે અનુભવ કરાવવા ઇષ્ટપ્રતિ પ્રાર્થના.

૫૬. (જસોદાના જન્મ, ગણા સુભાગના વીરા રે, એ સપ.)

સંજે રેજો મારી હું એ, માણું મારા વહાલા રે,

આજગા નહિ યાચો ધરીએ, છેલ્લો છોગાળા રે.

ધૈવનરૂપે યદ્ય રહે, મુજ તનુના અણુમાં,

તે રૂપમાં મુજથી કહી, ચસશે નહિ જગરાય;—

સૂઝ્યો (Needles) વાપરવાની હોય છે. એક સૂઝવાપરતાં એક ગાયન વાગે છે, બીજી સૂઝ વાપરતાં બીજું ગાયન વાગે છે, અને ત્રીજી સૂઝ વાપરતાં ત્રીજું ગાયન વાગે છે. આ પ્રમાણે એક જ યાળીમાં છ ગાયન વાગે છે. આ પ્રકારની રેકર્ડો-યાળીઓ આપણા દેશમાં આવી પહોંચી ગઈ છે અને તે ફરક માત્ર એ રૂપિયાની જ કિંમતમાં મળી શકે છે.

આ નિયમને ભૂલી જતા નહિ.

જેનું આપણે ચિંતન કરીએ છીએ તે આપણને મળે છે, એ એક વિશ્વનો નિયમ છે. આપણે જે સ્થિતિનું ચિંતન કરીએ છીએ તે સ્થિતિ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. આપણે સુખનું ચિંતન કરીએ છીએ તો સુખ મળે છે, દુઃખનું ચિંતન કરીએ છીએ તો દુઃખ મળે છે, શ્રીમંતાઈનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે અને નિર્ધનતાનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે મળે છે. આરોગ્યનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે અને રોગનું ચિંતન કરીએ છીએ તો તે મળે છે. આ પ્રમાણે જેનું ચિંતન આપણે કરીએ છીએ તે જ આપણને મળે છે.

આપણે આરોગ્યનું ચિંતન કરીએ અને આપણને રોગ આવે, સુખનું ચિંતન કરીએ અને આપણને દુઃખ આવે, એમ જનતાં નથી. જે મનુષ્યને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત હોય છે, તે મનુષ્યનું ચિંતન તદનુકૂળ હોય છે જ. આ એક નિયમ અબાધિતપણે વિશ્વમાં પ્રવર્તે છે. જગતમાં અવલોકન કરીને જોઈશું તો જણાશે, કે મનુષ્યોને જે જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ તેમના ચિંતનવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ આપણને જણાયાવિના નહિ જ રહે.

કોઈ કોઈ મનુષ્યો વિવિધ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવામાં પ્રારબ્ધને, કાંઈ યોગ (Chance) ને, અને કોઈ ઈશ્વરના અનુગ્રહને કારણ મળે છે, પણ આ સર્વનો ચિંતનમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. પ્રારબ્ધ કહેા, યોગ કહેા કે ઈશ્વરનો અનુગ્રહ કહેા, પણ તે સર્વને ઉપગમનનાર આ એક ચિંતન જ છે. જો મનુષ્ય આ એક જ નિયમનું યથાર્થ રીતે પાલન કરે છે તો તેને જે જોઈએ છીએ તે પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના ઉન્નતિરથ અત્યંત વેગથી આગળ વધે છે.

પણ મનુષ્યો આ નિયમને ભૂલી જાય છે. પૂર્વકાળના દીર્ઘ અભ્યાસને લીધે આ નિયમનું તે વિસ્મરણ કરી દે છે. મનુષ્યોને જોઈએ છીએ કંઈ અને તે ચિંતન કરે છે કંઈ. આ પ્રમાણે તેમના ઈષ્ટિત પદાર્થોની અને ચિંતનની દિશા એક નથી હોતી પણ જૂદી હોય છે. કોઈ આરોગ્ય ઇચ્છે છે, કોઈ દ્રવ્ય ઇચ્છે છે, કોઈ શાંતિ ઇચ્છે છે, છતાં તે આરોગ્ય, દ્રવ્ય અને શાંતિનું જ ચિંતન કરતા નથી, પણ રોગ, નિર્ધનતા અને વિકળતાનું જ ચિંતન કરે છે, અને આ પ્રમાણે હોવાથી તેમને જે જોઈએ છીએ તે નથી મળતું.

અમુક વસ્તુ જે આપણે પ્રાપ્ત કરવી છે તો પછી તેનું જ ચિંતન કરવું જોઈએ. તે વસ્તુથી અતિરિક્ત વસ્તુનું ચિંતન કરવાની કશી જ અગત્ય નથી. અને આ પ્રમાણે જે થાય છે તો તે વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થયાવિના નથી જ રહેતી. પણ આ પ્રમાણે મનુષ્યો કરતાં નથી અને તેથી તેમને ઈષ્ટિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી, વિશ્વને પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા તો જેની આપણને જરૂર નથી તેવી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક મનુષ્ય આરોગ્યને ઇચ્છે છે, પણ તે પોતાના વ્યાધિનું જ વારંવાર ચિંતન

કર્તા કરે છે. આ વ્યાધિ વધ્યા, હવે તે નહીં મટી શકે, હવે શું થશે, એવા જ તે વિચાર કેર્તા કરે છે. અમુક દવાથી મારા વ્યાધિ મટશે કે કેમ, એની તે શંકા કરે છે, અને આ પ્રમાણે અનેક રીતે તે વ્યાધિનું જ ચિંતન કરે છે અને તે ચિંતનને તેને જ પોષે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તેને વ્યાધિ મટતો નથી પણ તે વૃદ્ધિને પામે છે. તેને જો આરોગ્ય જોઈએ છીએ તો તેણે તેનું જ, કેવલ આરોગ્યનું જ ચિંતન સર્વ સમયમાં કરવું જોઈએ. ભરે તેને કોઈ દવા કરનાર હોય કે ન હોય, ભરે તેના વ્યાધિ વધતો જણાતો હોય, કે ભરે તે વ્યાધિ અસાધ્ય જણાતો હોય, પણ તે જો, કેવલ આરોગ્યનું જ ચિંતન કરે છે તો તે વ્યાધિ નિર્મૂળ થવાવિના નથી જ રહેતો. તમે ગમે તે વ્યાધિથી પીડાતા હો, અને તે મટવાનો એક પણ સંભવ તમને જણાતો ન હોય, તોપણ જો તમે કેવળ આરોગ્યનું જ ચિંતન કરશો તો તમને તે વ્યાધિ મટવાવિના નહિ જ રહે. જેની આપણને જરૂર છે તેનું જ આપણે ચિંતન કરવું જોઈએ. એ નિયમનું આપણે કદી પણ વિરમણ કરવું જોઈએ નહિ. આરોગ્યનું ચિંતન, એ જ સ્વાસ્થી દવા છે, અને એ જ કુશલમાં કુશલ વેળ છે.

ચિંતનમાં, વિચારમાં કેટલું બળ રહેલું છે, તેની મનુષ્યને કંઈ જ ખબર નથી. તે મોહમાં મોટું બળ જતલમાં છે. અને આનું મોટામાં મોટું બળ મનુષ્યને જે જોઈએ છીએ તે મેળવી આપવાના નથી જ રહેલું.

તમારી પાસે પૈસા ન હોય, તમે એક બીખારીની અવરથામાં હો, તમને પૈસો મળવાનો કોઈ પણ યોગ તમારી દૃષ્ટિએ ન આવતો હોય. અને તમારે તેની જરૂર હોય તો તમારે એ એક જ કરવાનું છે, કે તમારે તેનું જ ચિંતન કરવું. પ્રતિદૂષતાના એક પણ વિચારને છોડવા દેવા નહિ, છોડે તો તેને ચિંતનને પોષવો નહિ. અને આ પ્રમાણે જો તમે તૈલધારાવત અનુદૂત ચિંતન સેવશો તો તમને તે મળવાવિના નહિ જ રહે. સ્મરણમાં રાખજો કે તમારે જેની જરૂર છે, તેનું જ ચિંતન કરજો. આ નિયમને કદી પણ વિસરી જતા નહિ.

તમારે શાંતિ, અંતઃકરણની અવિચલ સ્થિતિ જોઈએ છીએ તો પછી અશાંતિ કે વિકલતાના એક પણ વિચારને સ્વત્તા નહિ. ગમે તેવી પ્રતિદૂષ સ્થિતિમાં તમે મૂકાઓ, ગમે તેટલી હાનિ તમને થાય, તોપણ તમારા અંતઃકરણમાંથી શાંતિ અને અવિકલતાના ચિંતનને દૂર થવા દેશો નહિ. આ અવગણ્ય તમને સિદ્ધ થતાં તમે એવી સ્થિતિમાં સ્થપાશો, કે તમારા શાંતિ સદૃશ નિરંતર જળવાઈ રહેશે.

કોઈ પણ વસ્તુ સિદ્ધ કરવાને માટે મનુષ્યે યોગ્ય કામ આગ્રહ રાખવાની અભ્યસ છે; અને આ પ્રમાણે આગ્રહ રાખીને પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તો પછી જે આપણે ઇચ્છીએ છીએ તે સિદ્ધ થઈ રહે છે.

જેની આપણને જરૂર છે તેનું જ માત્ર ચિંતન કરવું, એ આરંભમાં અભ્યાસક્રમે સહન જણાય છે, પણ જો તે આગ્રહ રાખીને આ પ્રકારે ચિંતનની એક ધારા ચત્રાવ્યા કરે છે તો પછી આન્દરનું તેને સ્વાભાવસિદ્ધ થઈ જાય છે, અને તેને તેમાં સહનતાનું કંઈ જ જણાતું નથી.

આપણે જેની જરૂર છે તેનું જ, કેવળ તેનું જ જો આપણે ચિંતન કરીએ છીએ તેા જહા પશુ આપણને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી અટકાવવાને સમર્થ નથી. આપણું ચિંતન એ જ આપણા જહા છે. તે આપણે માટે તે વસ્તુ અદ્યક્ષમાંથી રચે છે જ. તેથી અખંડ સાવધાનતાપૂર્વક ઇષ્ટિત વસ્તુનું ચિંતન કરવું, એ તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર અમોઘ ઉપાય છે. માત્ર આ નિયમનું આપણે અનેક પ્રસંગે વિસ્મરણ કરી દઇએ છીએ, તે ન યદા દેવુ જોઈએ, એટલી જ આપણે આપણા જીવનમાં સાવધાનતા રાખવાની અગત્ય છે.

વિજળીનો ઉપાદારગૃહમાં આશ્ચર્યકર ઉપયોગ:— પારીસમાં મોન્સિયર ને કરીને એક ઇંછનીયરે પોતાના ઉપાદારગૃહમાં એવી વ્યવસ્થા કરી છે, કે વિજળીવડે જ સર્વ વસ્તુઓ પીરસાય છે. તેમાં કોઈ નોકરની જરૂર પડતી નથી તથા ટેબલ ઉપરથી મનુષ્યોને ઉંડુ પશુ પડતું નથી. નીચેથી મેઝાઉપર જે જાતની રકાળી જોઈતી હોય તે જાતની રકાળી વીજળીવડે ઉપર જાય છે, અને તેની જરૂર ન જણાતાં વિજળીવડે તે પાછી નીચે લેઈ જવા છે. ટેબલ ઉપર જમવા બેસનારે માત્ર એટલું જ કરવાનું હોય છે, કે જેની જરૂર હોય તે ટેબલ પાસેના 'ટેલીફોનમાં' 'ગોલ્ડન' પડે છે. તે શબ્દ નીચે પહોંચતાં ત્યાંથી રકાળી વીજળીવડે ઉપર મોકલવામાં આવે છે. નીચે એક 'પેરિસ્કોપ' (Periscope) નામનું યંત્ર રાખેલું હોય છે, જેવડે રકાળીની ટેબલ ઉપર જરૂર છે કે કેમ તે પશુ જોઈ શકાય છે, અને જરૂર ન જણાતાં તેને નીચે મંગારી લેવામાં આવે છે. વિજળીનો વિવિધ શાખામાં આજે કેવી કેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે, તેના વિજળીની શોધ કરનારને ચિતાર નહિ જ હોય !

અર્વાચીન માનસશાસ્ત્રાનુસાર વાલશિક્ષણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

પહેલું પગથીડું.

બાલકોનો જન્મ યદા પછી તેમને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું, તેમને કેવી રીતે કેળવવાં કે જેથી વિવિધ શાખામાં તેમની ઉર્જાતિ થાય, તેમનું શરીર તથા મન સુધરે, હોયોને ત્યજીને તે સદ્ગુણને ધારણ કરે, તેમનું જીવન અતિ ઉત્તમ થાય, સુખી થાય તથા તેની સાથે માતાપિતા તથા જેમના જેમના સંબંધમાં આવે તેમને પશુ તેમનાવડે સુખશાંતિ ઉપજે, એ વગેરે આ વિષયમાં ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. આ વિષયમાં જે જણાવવાજોઈ છે તે આ વિષયના નામથી જ વાચકને સ્પષ્ટ થતું હોવાથી, તથા આ સંબંધમાં જે જણાવવાની જરૂર છે તેની મદદતા પ્રાતઃકાલના પ્રાલોકને સુનિહિત હોવાથી અધિક પંક્તિઓ ઉપોદ્ધાતમાં ન લખતાં, આટલું જ સ્વલ્પમાં વિદિત કરી પ્રસ્તુત વિષયને જ આપણે પ્રતિપાદન કરીએ છીએ.

એક વિદ્વાન માતા પોતાને પુત્રી બાળ્યા પછી પોતાના જીવનનું નીચેપ્રમાણે વર્ણન કરે છે. પોતાની પુત્રીને સુધારવામાટે ક્યા ક્યા ઉપાયો યોજ્યા, તથા તેનામાં કઈ કઈ કુટેવો હતી, તેને કવી રીતે દૂર કરી એ વગેરે આ વર્ણનમાં તે રપ૯ કરે છે. આ માતાએ પોતાની પુત્રીને નિવિધ બાળતમાં સુધારવામાટે લીધેલા માર્ગ સર્વેને ઉપયોગી હોવાથી આપણે તેના જ શબ્દોમાં નીચે દાંડાએ લીએ.

આ વિદ્વાન તથા અનુભવી માતા લખે છે, કે:—

“જ્યારે મને પ્રથમ આ પુત્રીનો પ્રસવ થયો, ત્યારે જ મને જ્ઞાન થયું, કે મારે માથે કેટલી જવાબદારી રહેલી છે. જ્યાંસુધી મને આ બાળકનો જન્મ થયો ન હતો ત્યાં સુધી હું માતાપિતાની કેટલી જવાબદારી છે, માતાપિતાએ બાળકને જન્મ આપતા પૂર્વે શું શું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની અગત્ય છે, તથા પોતાને પ્રથમ કેટલી કેટલી બાળકોમાં સુધારવાની અગત્ય છે, એ વગેરે મારા જાણવામાં કંઈ જ ન હતું. અરે કહું તો, મેં આ સંબંધમાં જાણુશ્યોએ જાણુવાની કશી જ કાળજી કરી ન હોતી. હા, મને માતા થવાની તો ઇચ્છા હતી, પણ માતાના ધર્મને જાણુવાની મેં ઇચ્છા કરી ન હતી. અને આ પ્રમાણે હોવાથી મને પુત્રીનો પ્રસવ થતાં મારે માથે યોગી જવાબદારી આવી પડી હોય, એમ મને જણાવ્યું. જે દિવસે આ પુત્રીનો મને જન્મ થયો તે દિવસે જાણુ મારી સર્વ સ્વતંત્રતાનો નારા થયો હોય એમ મને જણાવ્યું. મને પહે પહે અડધજી પકવા લાગી, તોપણ હું વિચારપૂર્વક આ અડધજીને દૂર કરતી આવી અને અંતે વિજયને વરી. મારી પુત્રી જન્મી ત્યારે તે શરીરે બધી જ પાતળી હતી. તેના ઉપર સર્વ અત્યંત સ્નેહ દર્શાવતાં હતાં, તથા તેનું લાલનપાલન હઠિપરતં સર્વ કરતાં હતાં, તેથી તેના મનમાં એ દૃઢ મનુ થાઈયું, કે તે એક ધર્મી અત્યંત અગત્યની તથા મહત્વની વ્યક્તિ છે. તેને સહ કોઈ રમણતાં, માનડતાં, તથા પારવિનાનાં ખેડાં લાડ લડાવતાં.

“તે શરીરે પાતળી હતી તેથી તેને જાડી બનાવવાને માટે મેં તેને સર્વતી સલાહથી બાલામૂત, કેમીકક કુક, મેલી-સકુડ જેવી અનેક વસ્તુઓ આપવા માંડી. કોઈ પ્રસંગે આ વસ્તુઓ તેના શરીરમાં પચતી નહિ, અને તેથી ઉલ્કરી યઈ જતી, કે પ્રસંગે આગ થઈ જતી. તેને આવી આવી અલ્પાલ્પ આપવાથી તેનું જરૂર મંદ પડવા માંડ્યું અને તે ખોરાકને નહિ પચાવી શકતું હોવાથી તે અનેક પ્રકારનો ખોરાક આપવા છતાં જીએ મરવા લાગ્યું. પ્રસંગે આ બાળકા આ વસ્તુઓ આપવાથી રડતી કે પ્રસંગે તે તેને લેવાને ના પાડતી તો પણ અમે તેને બળાતકારે પણ તે પાતાં પ્રસંગે સ્વાદને લીધે તે તેના સ્વીકાર પણ કરતી. પણ તેના શરીરમાં આવી વિષતો સંચય થાય છે, એની તેને દરો જ ખજર નહોતી. તો પણ ઈશ્વરદયાએ અને પ્રારબ્ધયોગે તે માંડી સ્વાચ્છ રહેતાં રહેતાં પણ ઉજરવા માંડી. જેમ જેમ તે મોટી થવા માંડી તેમ તેમ તેના અધિક સદવાસને લીધે મને તેના ઉપર પ્રેમ વધતો ગયો. અને જેમ જેમ મારો પ્રેમ તેના ઉપર વધતો ગયો તેમ તેમ તેની સત્તા પણ મારા ઉપર વધારે જામતી આવી. પરિણામ એ આવ્યો કે, એક દિવસ પણ બે તેને વિચારી દેવામાં આવતી, તો તે એકદમ મોટા પાંડો કાઢીને રડી ઉઠતી અને અમારા સર્વનું પ્યાન ખેંચતી. હું તરત તેની પાસે દોડી જતી, અને તેના ઉપર અત્યંત સ્નેહ દર્શાવી તેને છાની રાખવા

પ્રપત્ન કરતી. પણ આનો પરિણામ એ આવ્યો કે હું તેના ગુણામજેવી થઈ રહી. તે જરા રડે કે મારે તેની પાસે દોડી જવું જોઈએ. તે પોતાની મેજે એકઠી જરા પણ રહી શકતી નહિ, કે રમી શકતી નહિ. તે પોતાની મેજે ઘોડીઆમાં બંધી જતી નહિ, પણ કેટલો સમય જ્યારે તેને હોશિયારામાં આવે ત્યારે તે બંધતી. કોઈ પ્રસંગે તે જાગી ઉઠે, અને જો તરત તેને ન લેવામાં આવે તો તે ખુબ રડતી અને કેમે કરી છાની રહેતી નહિ. આવા પ્રસંગે તેને છાની રાખવાને ઘણો પ્રપત્ન કરવો પડે. મારી સર્વ સ્વતંત્રતાનો હવે નાશ થઈ રહ્યો હતો, તે જાણે મારો રાગ કેમ ન હોય, એ પ્રમાણે વર્તતી. હું ગમે તેવા કામમાં હોઉં કે નિવૃત્તિમાં હોઉં, પણ તેની ઇચ્છા થતાં મારે મારા કામને અને નિવૃત્તિને બાબતે જ મૂકવાં જોઈએ. મને મારી આ પરતંત્રતાનું જ્ઞાન સત્વર થયું. આટલા નાના બાળકે મારા જેવી મોટી ઉમરની સ્ત્રીકેપર પણ કેટલી સત્તા જમાવી દીધી હતી તેનું જ્ઞાન મને યથાવિના ન જ રહ્યું. પણ વિચાર કરતાં મને સ્પષ્ટ થયું કે આ પ્રમાણે થવામાં દોષ મારો જ છે. તેથી આ દોષને મારે હવે સુધારવો જોઈએ. જો આ દોષને હું નહિ સુધારું તો, મારી તેમ જ આ બાળકી બેનાં કુદૃશા થશે. મારું જીવન આ બાળકી પાછળી પરતંત્રતામાં જશે અને તે વિલક્ષણ સ્વભાવવાળી થતાં તેનું જીવન પણ ખરાબ જ થશે, તેથી ઉત્તમતા જીવનને ખરાબ કરનાર મારા દોષને જેમ અને તેમ સત્વર દૂર કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે કરવા જતાં શું ગમે છે, તેનું આરીકીથી અવસોદ્ધન કરવાનું પણ મેં વિચાર્યું, કે જેથી મારા એક પ્રધારના કુરામદથી કોઈ ખરાબ પરિણામ આવે નહિ. આજથી મેં આ બાળકને હોંઘેલા નાંખવાનું ખીલકુલ બંધ કર્યું, તથા આસ જરૂરના પ્રસંગોવિના તેની પાસે બેસવાનું, તેને લેવાનું કે તેનાપ્રતિ ધ્યાન આપવાનું પણ બંધ કર્યું. આજનો દિવસ મારા અને તેના જીવનમાં મોટો ફેરફાર કરનાર દિવસ એમ કહું તો તે યોગ્ય જ છે.

“મૂળથી જ મારો સ્વભાવ એવો હતો કે બાળક જરા રડે તો મારાથી સહન થઈ શકતું નહિ. તેથી આ પ્રસંગે મને પહેલી મુશ્કેલી આ જ નડવા લાગી. મને તેના રડવાથી તીવ્ર લાગણી અંતઃકરણમાં થતી. તોપણ મેં આ લાગણીને જીતવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેના પ્રત્યેક રડવાનો સ્વર મારા અંતઃકરણના કામચલાઉ અધ્યાત્મો અને તે ત્યાં બારે ક્ષણ ઉપગમવતો. પણ મારે મારા અંતઃકરણને હવે કહિન કર્યાવિના છુટકો જ નહોતો. રડવાથી તેને જે દુઃખ થતું તેના કરતાં મારું દુઃખ મને પ્રસંગે પ્રસંગે અધિક જણાતું. હું જેમ જેમ તેના રડવાપ્રતિ અલક્ષ કરતી તેમ તેમ તે વધારે અને વધારે રડતી. જો આવા પ્રસંગે ભોળાં જોગે અને તે જોતો તો તેના રડવાનો પારંરહેતો નહિ. મને જોઈને તે આવા પ્રસંગે અધિક રડતી, અને હું તેને તરત જ લેઈ જઈ તે ઇચ્છા રાખતી. પણ તેને ખબર નહોતી, કે હું જે પૂર્વે હતી તે હવે રહી ન હતી, પણ પલટાઈ ગઈ હતી. જે ચાર દિવસ આ પ્રમાણે મેં ચાલવા દીધું. રડી રડીને તેનો ધોરો બેસી ગયો, પણ તેની આ કુદેવ મને કંઈ જોડી થયેલી જણાઈ નહિ. મને તેના ઉપર દયા આવી, તથા હવે મારે શું કરવું તેનો મોટો વિચાર પડ્યો. મારે માથા આ નિશ્ચયને છોડી દેવો, કે રિષ્ટ રાખવો, તેનો બારે મુઠવણ મને આવી પડી. મેં રિષ્ટનાથી વિચાર કરીને આ પ્રમાણે વળી એ ત્રણ દિવસ વધારે અજમાવી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો. હવે તેના રડવાપ્રતિ હું લક્ષ આપનાર નથી, એના તે આસકને હવે પૂરા અનુભવ

યથો. હવે તેનું રડવું ઓછું થતું ચાલ્યું. તે થોડીવાર રડીને એની મેજે છાતી રહી જતા લાગી. તે જ્યારે રડીને છાતી રહેતી ત્યારે હું તેની પાસે જતી અને પ્રેમથી તેને લેતી. એક આવાડીયામાં તેનું રડવું ઘણું ઓછું થઈ ગયેલું મારા અનુભવમાં આવ્યું. અને હવે મારી ખાત્રી થઈ કે જે માર્ગ મેં લીધો છે તે ઓટો નથી, પણ ખરો છે. આ માર્ગે મને હવે વિજય મળશે અને મારી પરતંત્રતા દૂર થશે, એવું અનુમાન હવે હું કરી શકી.

“જ્યારે આ બાળકોની પૂરી ખાત્રી થઈ કે તેના રડવાનો પોષાર કોઈ જ સાંભળે તેવું નથી, ત્યારે તેણે તેના સ્વભાવને બદલવા માંડ્યા. તે થોડો વખત રડે ન રડે, અને પોતાની નાની આંગળીઓને જોવા લાગે, અને તેની સાથે જાણે તે સમીપ હોય એમ કરે. આવા પ્રસંગે તે મને જોતી તો હું તેને લેડું એવી તે ઇચ્છા દર્શાવતી હોય, એવો લાગ તેના મુખજીવ પર જણાવે. મનમાં જાણે તે કંઈ જાણતી હોય, એમ પણ જણાવું. મને તેની આવી દયાજનક મુખમુદ્રા જોઈને તેને લેઈને રમવાનું મન થઈ જતું, પણ હું મારા આ મનોભાવને તેના હિતને માટે આગ્રહવડે દબાવતી. માતાપિતાની પ્રેમની લાગણીથી હું આવા પ્રસંગે ઉત્કેરાઈ જતી, અને તેને લેઈને છાતીસાથે આંધુ તથા તેને સુંબળ કરું, એમ થઈ જતું; પણ હજી આ પ્રમાણે કરવાની જરૂર નથી, એ વિચાર આવતાં હું મારા આ પ્રેમને પરાણે દબાવી દેતી. મને આ પ્રસંગે જે કંઈ થતું તે હું વર્ણન કરી શકું તેમ નથી. બાલકમાંથી કોઈ જો માતાને ઠેકાણે દરો તો તમને મને કેવી લાગણી થતી હશે, તેના ચિતાર તરત જ આવશે. અન્નને આ ચિતાર આવશે કહીને છે. હું કોઈ કોઈ પ્રસંગે આ લાગણીને દબાવવાને મને પોતાને અસમર્થ જોતી, અને તેથી તે લાગણીની પ્રેરી તેની પાસે જવાને હું ચાલતી, પણ વળી મારો કેટલો નિશ્ચય મને સ્મરણમાં આવતાં હું પાછી હસતી, અને તેની પાસે જવાનું બંધ રાખતી. તે ખીચારી રડીને ધાકતી, અને અતે રમીને કે રમવાવગર જ્યાં હોય ત્યાં જ સૂઈ જતી, અને ઉંધી જતી.

“ઘણું માતાપિતાને મારી આ નીતિ દયાવિનાની લાગશે, પણ વસ્તુતઃ તેવું તેમાં કશું જ નથી, એ મને મારા પાછળના અનુભવથી સારી રીતે સ્પષ્ટ થયું છે. ઘણું માતાપિતા મારા પૂર્વના વર્તનપ્રમાણે બાળકોપ્રતિ જેની જરૂર નથી એવો તથા જેથી બાળકને હાનિ થાય છે એવો પ્રેમ કે એવો મમતસ્થાવ રાખીને બાળકને બચાડી મૂકે છે, તથા પોતાની સ્વતંત્રતાને પોતાને હાથે જ ખુચે છે. આરંભથી જ જે નીતિ મેં પાછળથી સીધારી હતી તે નીતિનો માતા સ્વીકાર કરે તો પાછળથી મારો ખેંઠ તેમને આવી પ્રતિષ્ઠા સેવવાનો પ્રસંગ નહિ જ આવે.

“જ્યારે આ બાળકો એકથી પડતી ત્યારે પોતાની મેજે કેવી રીતે આનંદી રહેવું તે તે શોધી કાઢતી. દિવસે દિવસે નવી નવી રીતો તે જોળી કાઢતી અને પોતાની મેજે આનંદમાં રહેતી. તે આજથી જ હવે પોતાના આધારકે પર રહેવા લાગી. પૂર્વે તે મને સર્વ સમયમાં પોતાના સુખનો આધાર માનતી, તેને ઠેકાણે હવે કોઈ કોઈ ખાસ જરૂરના પ્રસંગોવિના તે પોતાને જ પોતાનો આધાર માનતી. આટલું લક્ષણ પણ જો બાળકમાં સિદ્ધ થાય તો પણ તેને તે ઓછું લાભ કરનાર નથી, તથા માતાપિતાની ઓછી પરતંત્રતાને દૂર કરનાર નથી. તેને સ્નાન કરાવવું હોય, તેને ધરાવવી હોય, કે તેને કપડાં પહેરાવવાં હોય, એવા અગત્યના

પ્રસંગે જ હું તેને મદદ કરતી. એ વિનાના સર્વ સમયમાં તેને એકલી જ હું રહેવા દેતી. પ્રથમ તેને ઉઘાડવી હોય ત્યારે મારે યશો સમય તેની પાછળ જતો, તેને હીચોળી હીચોળીને મારા હાથ રહી જતા ત્યારે તે ઉઘડતી. વચમાં વળી તે જાગી જતી, તો પાછું તેને હીચોળવા મારે બેસવું જોઈએ. ત્યારે પણ કેટલેક વખત હું હીચોળું ત્યારે તે ઉઘડતી. પણ હવે તો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો કે તેને ઉઘડવું હોય તો ઉઘે કે ગમે તે કરે. પણ મારે તેને હીચોળ તો નાખવો જ નહીં. તે ઘણુંએ રડતી, પણ હું તે તરફ તદ્દન અવલોક કરતી. તે રડાય તેટલું રડતી, અને અંતે યાદીને ઉઘી જતી. આ પ્રમાણે કેટલાએક દિવસ તો તેણે રચ્યા કર્યું, પણ જ્યારે તેની ખાત્રી થઈ, કે હવે તેના રડવાપ્રતિ કોઈ જ લક્ષ આપવું નથી, સારે તેણે રડવાનું બોલ્યું કર્યું. જેમ જેમ દિવસો જતા તેમ તેમ તેનું રડવું બોલ્યું થતું ગયું. પછી તેને સુવાનો વખત થાય એટલે હું તેને પારણામાં કે પથારીમાં સુવાડતી. તેને તરત ન ઉઘડવું હોય તો તે રચ્યા કરતી, અને જ્યારે ઉઘ આવે ત્યારે તે ઉઘી જતી. ઉઘમાંથી કદાચ તે જાગે તોપણ તે રડતી નહિ, પણ પોતાની મેળે રચ્યા કરતી. મારે તેને ધવરાવવાની જરૂર હોય તો હું તેને લેતી, ધવરાવતી અને પુનઃ સુવાડી દેતી કે તેને છુટી મૂકી દેતી.

“ મારે આ પ્રસંગે કોઈ પણ પુસ્તકનો આધાર નહોતો, કે હું તેનો આશ્રય લેઇને મારે શું કરવું, તે હું જાણી શકું. મારા વિચારવડે જ મારે શું કરવું, તે બોળી કાઢવાનું હતું. પણ મને થોડા જ દિવસમાં મારી ધારણા સફળ થએલી જોઈ અધિક આનંદ થયો, અને મને દિવસ બહુ પ્રકટ્યો. હું હવે કંઈ પણ આ સંબંધમાં કરી શકીશ, તથા આ માર્ગમાં હું કંઈ પણ પ્રયાણ કરી શકીશ, એવી મારી હવે ખાત્રી થઈ. તો પણ મારે જણાવવું જોઈએ, કે હું ગમે તેમ વર્તતી નહિ, પણ કલાકોના કલાકો પ્રસંગે આ સંબંધમાં વિચાર કરીને પછી જ જે આચારમાં મૂકવાનું મને યોગ્ય જણાય તેને આચારમાં મૂકતી. તેમ જ મારા આ એકલા જ બાળકનું હું અવલોકન કરતી નહિ, પણ અનેક બાળકોના વર્તનનું તથા તેમના સ્વભાવનું હું સૂક્ષ્મપણે અવલોકન કરતી. તેમનાં માતાપિતા તેમનાં શ્રેયે કેવી રીતે વર્તે છે, તેનો વિચાર કરતી, તથા તેમના આ વર્તનથી શો પરિણામ આવે છે તે જોતી, અને આ પ્રમાણે અનેક રીતે અવલોકન કરીને તથા મારી મતિપ્રમાણે બની શકે તેટલો વિચાર કરીને જ મારે મારા બાળકને સુધારવાને શું કરવું, તેનો હું નિર્ણય કરતી. ”

મોટોરમાં બેસવાથી થતા લાભ:—

પૂર્વે જ્યારે મહાકાલમાં આવો જ એક ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે કોઈ કાંઈ મનુષ્યો તેને વાંચીને હસ્યા હતા. મોટોરમાંથી જે ધૂણી પાછળના ભાગમાંથી પ્રસંગે નીકળે છે, તેથી હવાની શુદ્ધિ થાય છે, એ વાંચીને તો કોઈ કોઈને અદ્ભુત ધૂણી થયું હતું. ખાસી ખરાબ વાસવાળી ધૂણીથી તે હવા સુરક્ષી હશે, કે જમડી હશે, એમ તેમનું આશ્ચર્ય વેક કહેવું થયું હતું. અમુક પ્રકારની વાસ ધૂણીની હોય, તે ઉપરથી તે હવાની શુદ્ધિ નથી કરી શકતી એમ હતું નથી. શ્રીનાઇવતી વાસ ક્યાં સારી છે, છતાં તે ખરાબ જોને સ્વચ્છ કરે છે, એમ મનાય છે જ. શ્રીનાઇવતી ગોળીયોની ક્યાં અપર જેવી સુવાસ છે, કે મનુષ્યો તેને પાસે રાખે છે? પણ તેની ખરાબ વાસ છતાં પણ તેમાં દાનિકારક જાતુઓને મારી નાખવાનો શુભ છે એ જાણીને મનુષ્યો તેની ખરાબ વાસ છતાં પાસે રાખે છે. તે જ પ્રમાણે મોટોરની ધૂણીમાં ખરાબ વાસ હોય તેથી તે હવાને શુદ્ધ નથી કરતી, એમ હરી ચક્રાં નથી. અને આવો અભિગ્રામ ભેખડે કંઈ પોતાના ધરના આપ્યો ન હતો, પણ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન દાકતરો કે વિદ્યાભિજ્ઞાનોના અભિગ્રામના આધારે આવ્યો હતો કોઈ વસ્તુમાંથી બની ચકે તેટલા લાભ કેમ મેળવવા, તથા તેમાંથી દાનિકારક ભાગ હોય તેને કેમ દૂર કરવો, એ પાશ્ચાત્ય સ્વભાવ છે, જ્યારે ઉપરથી દેખાતી દાનિ જોઈને કે તેમાં કોઈ ખરાબ અંશ હોય તો તે જોઈને તેનો ત્યાગ કરી દેવો એ પૂર્વીય સ્વભાવ છે. આવા સ્વભાવને જ પરિશ્રમ નિરંતર આગળ અને આગળ વધતું જાય છે, જ્યારે પૂર્વ પાછળ પડતું જાય છે. કોઈ એક પણ વસ્તુનો સર્વ શાખામાં અને સર્વ દેશમાં ઉપયોગ થાય, તેવી તેને કરવી, એ પાશ્ચાત્ય મનુષ્યોનું એક પ્રસાર્ય લક્ષણ જણાય છે. આ પ્રમાણે કરતાં જ્યાં જ્યાં દાનિ જણાય તે તે કોણે તે તે દાનિને કેવી રીતે દૂર કરવી, તદર્થે પરિશ્રમ કરવો, એમાં જેવો ઉત્સાહ પામ્યમ રાખે છે, તેમાંનો સ્વસ્થ અંશમાં પણ ઉત્સાહ આ દેશમાં જોવામાં આવતો નથી. વિજ્ઞાનીની શોધ થયા પછી, આ પ્રકારના સ્વસ્થવાળા મનુષ્યોએ, તેનો ઉપયોગ ઠારખાનાં ચલાવવામાં, રેલ્વે ચલાવવામાં, દીવા કરવામાં, ખાવાનું કરવામાં, કપડાં ધોવામાં, રોળ મટાડવામાં, અને આ પ્રકારે અનેક શાખામાં આજે કર્યો છે. જ્યાં જ્યાં વિદ્ય આપ્યું ત્યાં ત્યાં વિચાર તથા પ્રયોગ કરીને તે વિધાને દૂર કર્યું છે, અને તેના પરિણામમાં આજે વિજ્ઞાનીને અનેક રીતે મનુષ્યની સેવા કરતી કરી દીધી છે. આપણે મોટોરના જ્યારે કોઈ કેઈ ચેરલાઈ જોઈએ છીએ જ્યારે આ મનુષ્યો તે તે હોયને કેવી રીતે લાભમાં પરિણામ પમાડવા તેનો જ વિચાર કરે છે. આ હોયો ક્યાં ઉઠાણે લાભ કરનાર યદ્યપિ તેમ છે તથા તેને કેવી રીતે શુભમાં પહોંચી શકાય છે, તેનો વિચાર કરીને આ મનુષ્યો તેને શુભમાં જ પરિણામ પમાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

ફ્રાન્સમાં મોટોરમાં બેસાડીને અનેક દરદીઓને આજે સાજા કરવામાં આવે છે. મનુષ્યના ધરીમાંથી જ્યારે લોહીના લાભ અણુઓ ઓછા થઈ જાય છે, અને Anaemia સંધિરક્તીયુના થાય છે ત્યારે ડૉ. મોનેચરટ કહે છે કે મોટોરમાં બેસીને હસવાથી સારો લાભ થાય છે. પણ જો ઓછા સમયમાં આ લાભ અણુઓ વધી જાય છે, એમ આ દાકતર અનુભવ પૂર્વક કહે છે. ડૉ. લી. જીન્ડે કહે છે, કે મોટોરમાં બેસાડીને લાંબા વખતથી બધકારાથી

પીઠાતા દરદીએને સામ કયાં છે. મોટારમાં બેસીને ફરવાનો એક ડોઝ (dose) સેવાથી નાડીની ગતીમાં થોડી વૃદ્ધિ થાય છે, ધીરે નસો તંગ થાય છે, શરીરની ઉષ્ણતા વધે છે, નાઈ-ટ્રોજન બહાર નીકળે છે અને ઉંઘ સદૃજ આવી જાય છે. મોટારમાં બેસીને ફરવાથી હવામાં રહેતું ' ઓઝોન ' નામનું તત્ત્વ પણ શરીરમાં અધિક પ્રમાણમાં જાય છે, જેથી પણ લાભ થાય છે.

૩૧. એલ લીમાઉ કહે છે, કે મોટારમાં બેસીને ફરવાથી રુધિરક્ષીણતા, અશ્ન, સંધિવા, તથા મગજની નિર્જળતા વગેરે દૂર થાય છે. શ્વાસનું જેમને દરુ હોય છે, તે પણ જ્ઞ થોડે થોડે મોટારમાં ફરવાનો અભ્યાસ પાડે છે તો તેમને પણ લાભ થાય છે. આ વિના શ્વાસજેવા બીજા વ્યાધિવાળા પણ ધીમે ધીમે મોટારમાં બેસીને ફરે છે તો તેમને પણ લાભ થાય છે, પણ તેમણે જાતે તે મોટાર હાંકવી જોઈએ નહિ.

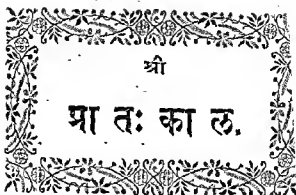
હૃદયમાં જો દરદીને તાવ નથી આવતો હોતો તથા તે પ્રથમ ભૂમિકામાં જ હોય છે તો મોટારથી લાભ થાય છે. મૂત્રાશયના દરદવાળા મનુષ્યને પણ આ નિયમ લાગુ પડે છે. નેત્રના દરદવાળાને પણ મોટારથી લાભ થાય છે, પણ તેમણે જાતે તે હાંકવી જોઈએ નહિ.

આ પ્રમાણે અનેક દાકતરો મોટારથી કયા દરદમાં કેવા લાભ થાય છે, તે જાણવાનો પ્રયત્ન કરવા મંચી પડ્યા છે. અત્યારસુધીમાં સર્વેના એક સામાન્ય અનુભવ થયો છે, કે દરદીએ અત્યંત વેગથી મોટાર ચલાવવી નહિ, પણ સામાન્ય વેગથી જ ચલાવવી.

માંસાહાર તથા વનસ્પતિઆહાર.

થોડા વખતકપર અમેરિકામાં બે મનુષ્યો કે જેમાંના એક માંસાહારી તથા બીજો વનસ્પત્યાહારી હતો, તેમણે કોણ વધારે આવી શકે છે તેની સરત કરી હતી. આ બે મનુષ્યો બોસ્ટનથી ચાલતા નીકળીને લોસ એન્જેલીસ ગયા હતા. જ્યારે તેઓ લોસ એન્જેલીસમાં પહોંચ્યા ત્યારે જે મનુષ્ય વનસ્પત્યાહારી હતો તેના શરીરમાં ૮ શેર વજન વધુ હતું જ્યારે માંસાહારીનું માત્ર ત્રણ શેર જ વધુ હતું. તેમની મુસાફરીમાં તેઓ કદી ઘરમાં સુતા નહતા, પણ ખુદામાં જ સુઈ રહેતા હતા. તેમની મુસાફરીના એક બે દિવસ પૂર્વે તેઓ સાન બર્નારડીનોના પર્વતોમાં ૬૦ કલાક ગુમ થઈ ગયા હતા. ૨૪ કલાક ખાવાનું ન મળતાં માંસાહારી બાઈ તદન હારી ગયા હતા જ્યારે બીજો સશક્ત જણાતો હતો. આ ઉપરથી કોઈ કોઈ વિદ્વાનો એ નિશ્ચય કરે છે કે વનસ્પતિઆહાર એ આરોગ્યપ્રદ આહાર છે તથા શારીરક બળને માંસાહારકરતાં પ્રમાણમાં વધારનાર છે.

પુસ્તક ૧૦ સંવત્ ૧૯૬૮ માઘ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪

અંક ૪

॥ ૐ શ્રી ॥

સદ્ગુણપુષ્પની ઉત્તમતા અને તેને ધારણ કરનાર વૃત્તિનાં વચન.

૫૬. (જગીયા જસાઇ રે, એ લખ.)

માલન હું આપ રે, મેંય કુલ બેચન કારન,
 ણિછાઇ છાજ મેંય, કયા ખુશબો છવાઇ રે; મેંય
 વાપડરન, મદગરન, પરિમતગરન, સજન! હય કુલ,
 હાથહન, મુખકરન, કુલનકા, કયા કહેના છ. મૂલ રે હાં—
 મેરે કુલ સુધે તો જાવે, જનનમરણકા ચલ,
 સખ દેવી સંપત્તિયો છે, મેરે કુલયેં હૂલ રે, હાં—
 મેરે કુલકા ઔર નિશા છે, જો લા સઠત ન અંદૂલ,
 સુધતે આજ્ઞાન દણત—જાતી,—વિવેકવૃત્તિ ખુલ રે હાં—
 પલટ જાત સુધતે હિ એક કલિ, સખ વૃત્તિ પ્રતિકૂલ,
 હુલ કલિ સુધત તો કળહુ, રહે જા, મન યાકુલ રે હાં—
 ત્રિવિધ લાતિ કે કુલ હય મેંય, જાઇયંબેલી જાકુલ,
 ખર્જુન કરૂં કયસે શુન ઉનકા, સખસે અતિ અમૂલ રે હાં—

દયા, ક્ષમા, સંતોષ, સત્ય, શીલ, આર્જવ આદિક શુભ,
એક દૃષ્ટિ સુધે પુરન તો, હોવે જીવન વસુલ રે હાં;—
મિલત નહિ ચહ કુલ આહુ કુંઢો, જાકે જોકુલ,
સૂક્ષ્મ દેશમે આઈ નિહારો, છાંડી કે ત્રણ સ્થૂલ રે હાં;—
મેરે કુલકી જાને મઝા સો, રહેવે ઇસમે મશગુલ,
મેરા કુલકું આ કર ચુમત, કોઈ સજ્જન જીલજીલ રે હાં;—

નિરાશ શામાટે થાઓ છો ?

કોઈ આરોગ્યને ઇચ્છે છે, કોઈ દ્રવ્યને ઇચ્છે છે, કોઈ સ્વતંત્રતાને ઇચ્છે છે, કોઈ વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખોને અને વિવિધ પ્રકારની વિપત્તિને દૂર કરવા ઇચ્છે છે, પણ તેમની ઇચ્છાપ્રમાણે થએલું ન જોઈ તે નિરાશ થઈ જાય છે, નિરુત્સાહ જાતી રહે છે, હાથ પગ લીલા કરી મરતકે હાથ મૂકી જોતી જાય છે, હારી જાય છે, નેત્રમાં પરાજય થવાથી અશ્રુ આવી જાય છે, અને પોતાના અસામર્થ્યનો અનુભવ કરતાં દીન જાતી રહે છે.

પણ પ્રિયભાઈ ! આ પ્રમાણે હારી જઈને દીન જાતી જવાની તમારે લેશ પણ અગત્ય નથી. તમે આ ક્ષણે તમને પોતાને તમે જોવા દીન અને અસમર્થ ધારો છો, તેવા દીન અને અસમર્થ નથી જ. આ તમારું ઉપર ઉપરનું જ સ્વરૂપ છે. તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ ક્યારેકા અગ્નિની પેઠે ચુપ્ત રહેલું છે. તમારા વાસ્તવ સ્વરૂપસામર્થ્યરૂપ અગ્નિનો અમકારો તમે જોયો નથી, કે અનુભવ્યો નથી તેથી જ તમે આમ દીનસરખા થઈ રહો છો. આ સ્વરૂપાગ્નિની સહજ પણ ઝાંખી યતાં તમે, હનુમાન જન્મ યતાં જોમ સૂર્યને કૂળ ધારીને લેવાને કૂડ્યા હતા તેમ એકદમ અર્થન જગસાયે કૂદો તેમ છે, અને ધારેલો અર્થ સિદ્ધ કરો તેમ છે.

તમે શામાટે નિરાશ થાઓ છો ? તમે તમારી આજીવનના પરિવર્તનથી નિરાશ થતા હો, તમારા સંજોગથી તમે નિરાશ થતા હો, તમને કોઈ સહાય કરનાર નથી તેથી તમે નિરાશ થતા હો, તમને અવિજ્ઞ મળ્યો હોય તેથી નિરાશ થતા હો, તો આ સર્વને જોવાનું તમે પરિવર્તિત, અને માત્ર તમારા આત્મસ્વરૂપને જ જુઓ. આ આત્મસ્વરૂપમાં જે જોઈએ તે રહેલું છે. તમારે આ પરિવર્તન જોઈએ તો તે તેમાં છે, તમારે ઉત્તમ સહાય જોઈએ તો તે તેમાં છે, વિજય અપાવનાર જે જે સામગ્રી તમારે જોઈએ તે સર્વ તેમાં છે. બાહ્ય દષ્ટિને બંધ કરો અને અંતરદષ્ટિ કરો. અંતરદષ્ટિ કરતાં, તમારા સ્વરૂપપ્રતિ દષ્ટિ માંડતાં તમને પોતાને તમે કોઈ નૂતન રૂપમાં જ જોશો. તમને તમારું સ્વરૂપ જોઈને હસવું આવ્યાવિના નહિ રહે, કે અડો ! આ શો બાહ્યજેવો સ્વભાવ તમે પ્રકટાવ્યો ! ક્યાં તમારું વાસ્તવ સામર્થ્ય અને ક્યાં તમારું પૂર્વનું માનવું !

ઉઠો, નિરાશા, નિરુત્સાહ આદિ સર્વને તિલાંજલિ આપો. નિરાશ થઈ જવાની, નિરુત્સાહ સેવવાની, દીન થવાની, માથે હાથ મૂકીને બેસવાની અને એવાં એવાં દાપ્તરને શોભે તેવાં ચિહ્નો ધારણ કરવાની તમારે લેશ પણ અગત્ય નથી.

દુઃખ, વિપત્તિ, દીનતા આદિવડે તમે છુંદાઈ જવાને યાત્ર નથી, પણ શ્રીકૃષ્ણ જેમ કાશીનાગંગાના માથાકિપર વૃત્ય કર્યું હતું તેમ આ સર્વના માથાકિપર વૃત્ય કરવાને તમે સમર્થ છો. તમે તમારા સ્વરૂપસામર્થ્યને પ્રકટ કર્યું નથી, ત્યાંસુધી જ આ સર્વ તમારા ઉપર સત્તા ભોંગવે છે. વાદળો ગમેતેટલાં ચઢીને આઘ્યાં હોય, પણ સૂર્ય ભગવાન જ્યાં પોતાના પ્રખર પ્રકાશને પ્રેરવા માંડે છે, કે તે સત્તર વિલાસ જાય છે, તેમ તમારા સ્વરૂપસામર્થ્ય-રૂપી પ્રકાશનાં ફિરવોને જ્યાં પ્રેરવા માંડશે ત્યાં દુઃખ, વિપત્તિ આદિ વાદળો સહજ વિખરાઈ જશે. તમે સૂર્ય, છતાં વાદળોના આવરણવડે સામાટે ઢંકાઈ રહો છો, અને સામાટે વાદળોની સત્તાને તમારા કરતાં અધિક માને છો ? તમારી સત્તા આગળ આ વાદળો કંઈ જ નથી. તમે તમારા સામર્થ્યને પ્રકટ નથી કર્યું, એટલે જ માત્ર આ વાદળોની વિલાસવામાં વિલગ છો. તો આ પ્રમાણે સ્વેચ્છાથી વિલગ કરી વ્યર્થ પરતંવત્તાને વશ રહો નહિ, પણ આત્મસ્વરૂપના અગકારવડે આ જગતને પ્રકાશમાન કરતો સ્વતંત્ર બનો.

તમારા અંતરમાંથી દુઃખને ટાળવાની, વિપત્તિને દૂર કરવાની અને તમારે જે જોઈએ તે મેળવવાની ઇચ્છા ઉઠે છે, એ જ સિદ્ધ કરે છે, કે તમારો તેને માટે અધિકાર છે, ત્યાં તે તમને મળતી જ જોઈએ. તમે અવગ્રહ કરીને જોશો તો જશો, કે તમારા અંતઃકરણમાં જે ઇચ્છાઓ ઉઠે છે તે ઇચ્છાઓ બીજાના અંતઃકરણમાં નથી પણ ઉઠતી અથવા તો એક પણ કે પદ્ધતીના અંતઃકરણમાં જે ઇચ્છા ઉઠે છે, તે તમારા અંતઃકરણમાં નથી પણ ઉઠતી. તેથી એ સહજ સિદ્ધ થાય છે, કે જે ઇચ્છા તમારા અંતરમાં ઉઠે છે, તે સિદ્ધ કરવાનો અધિકાર છે જ.

તમને એમ લાગે છે, કે તમે પ્રયત્ન કરશો તો તમારી ઇચ્છા સિદ્ધ થશે ? જો તેમ સામગ્રી હોય તો પ્રયત્નના પંથે પળવા માંડે. એક કલાક કે બે કલાક પ્રયત્ન કરો નહિ, પણ અખંડ પ્રયત્ન કરો. પ્રયત્ન કરો તે પણ સામાન્ય પ્રયત્ન કરો નહિ, પણ હાગીરમ પ્રયત્ન કરો. અર્થ સધાય કે રેહ પડે, એ સંતિબંને ધારણ કરો. પ્રયત્નવડે કળને પ્રવેશ કરો ત્યારે જ પ્રયત્નથી નિવૃત્ત થાઓ. પ્રયત્ન કરતાં શ્રમ ન જુઓ, દિવસ કે રાત્રિ ન જુઓ, અને કંઈ પણ ન જુઓ, પણ દેવતા પ્રયત્નને જ જુઓ. અને આવા ઉમ પ્રયત્નવડે તમે ઈષ્ટિસાધ્યને સિદ્ધ કરાવિના નહિ જ રહો.

શું તમને એમ લાગે છે, કે ઇશ્વરની સ્તુતિ તમે કરશો તો તમારા ઈષ્ટિસાધ્ય સિદ્ધ થશે ? તેમ હોય તો ઇશ્વરસ્તવન કરો. ઇશ્વરસ્તવન સાંજ સવાર પા પા કલાક કરો નહિ, પણ સવાર, બપોર, સાંજ, મધ્યરાત્રિ અને સર્વ સમયમાં કરો. અંતઃકરણના સાચા ભાવથી ઇશ્વરને સ્તવો. નેત્રમાં અશ્રુસાચે ઇશ્વરને સ્તવો. તમારી સ્તુતિનો ભાવ તમારા રોમેરોમમાં જામત કરો અને આખા શરીરવડે ઇશ્વરને સ્તવો. સાચા પ્રેમથી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરો. મદ્-અંતિ હૃદય ઇશ્વરની સ્તુતિ કરો. કલાકોના કલાકો ઇશ્વરને પ્રાર્થો. ઇશ્વરસ્તવનમાં ખાવાનું ખૂંચો, પીવાનું ખૂંચો, ઇંધણનું ખૂંચો અને એક ઇશ્વરસ્તવનચિન્તા સર્વ ખૂંચો, અને જુઓ તમારો સ્વર ઇશ્વર સાંભળે છે કે નહિ. સાંભળશે જ, તરત જ સાંભળશે, અને તમારા અર્થ સાધશે.

શું તમને એમ લાગે છે, કે તમે ઇશ્વરનું ધ્યાન કરશો, કે ઇશ્વરના જપ કરશો તો તમારા અર્થ સિદ્ધ થશે ? તેમ હોય તો ઇશ્વરના જપ કરવા માંડો. એક કલાક કે બે કલાક જપ કરો નહિ, પણ સવાર, બપોર, સાંજ અને રાત્રિ એમ સર્વ સમયમાં ઇશ્વરના જપ

કરો. ઉંઘમાં પણ તમારો જપ ચાલે, એવી તીવ્ર લાગણીપૂર્વક જપ કરો. જપમાં જ તમારી શક્તિને લીન કરો, જપની જ લગની લગાવો. ખાતાં, પીતાં, હરતાં, ફરતાં, બેસતાં, ઉઠતાં અને આ પ્રમાણે સર્વ સમયમાં અને સર્વ ક્રિયામાં જપને જ કરો. તૈનધારાવત્ જપના પ્રવાહને ચલાવો. તમારું મન, શુદ્ધિઆદિ સર્વને જપમય કરો. જપના જ પ્રવાહમાં આ સર્વ કરણોને વહેતાં કરો. અને આ પ્રકારના જપના પરિણામમાં તમારી ઇચ્છા સિદ્ધ થએલી તમે જોશો જ.

ઈશ્વરનું ધ્યાન કરવા તમે ઇચ્છતા હો અને તે દ્વારા તમારા મનોરથ તમે પૂર્ણ કરવા ઇચ્છતા હો, તો નેમ કરો. ધ્યાનમાં કલાદોના કલાકો ગાળો. ખાવાનું ભૂલી જાઓ, પીવાનું ભૂલી જાઓ અને ધ્યાનઆગળ સર્વથા ભૂલો. ધ્રુવે જેમ અચલ ધ્યાન કર્યું હતું તેમ તમે પણ અચલ ધ્યાનને રાખો, અને ધ્યેયનો સાક્ષાત્ કરો ત્યારે જ ધ્યાનથી નિવૃત્ત થાઓ. યથાર્થ ધ્યાન થતાં ધ્યેય પ્રત્યક્ષ થાય છે જ, તે નિયમે તમને પણ તે પ્રત્યક્ષ થશે અને તમારા મનોરથ પૂરશે.

આ વિના કોઈપણ માર્ગ તમારા અર્થ સિદ્ધ થવાનો તમને જણાતો હોય તો ને માર્ગને અનુસરો અને તમારા અર્થ સિદ્ધ થયાવિના નહિ જ રહે. નિરાશા, નિરુત્સાહ આદિ સર્વને પરિત્યજો, કારણ કે ને સર્વ નકામાં છે. તમે ઇશ્વરના અંશરૂપ છો અને પરિણામે ઇશ્વરરૂપ, પરમાત્મરૂપ થવાની યોગ્યતાવાળા છો, જેથી આવાં સામાન્ય કાર્યો તમારાથી નહિ સિદ્ધ થાય, એ વાતોનો સ્વપ્નમાં પણ સ્વીકાર કરો નહિ; પણ સર્વ સમયમાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કરવાની યોગ્યતાવાળા જ તમને પોતાને જુઓ. તમે દીન નથી પણ સમર્થમાં સમર્થ છો, તમે નિર્ધન નથી પણ અનર્ગળ સંપત્તિના સ્વામી છો. સ્વપ્નમાં કહીએ તો તમારી મહત્તાને અને તમારા વસ્ત્ર સ્વરૂપને દર્શાવવાને વાણી અને શબ્દો અસમર્થ જ છે તમારી મહત્તાનું મૂલ્ય જગતમાં કોઈ જ આંકી શકે તેમ નથી, એટલા તમે શ્રેષ્ઠ છો અને એટલા તમે મહાન્ છો. નેમી વ્યર્થ દીન, પરતંત્ર, તથા દુઃખી બનો નહિ, પણ દીનતા, પરતંત્રતા, દુઃખ, વિપત્તિ આદિ સર્વનો જપ કરીને તમારા પારતત્વ પદે શોભો.

તોફાની દરિયાથી રક્ષણ થઈ શકે તેવી એક શોધ:—

ન્યારે દરિયા તોફાની હોય છે ત્યારે તેનાં મોટાં મોટાં મોજાં વદાણુ કે આગંબોટ સાથે અથડાય છે અને તેને ભાગી નાખે છે. હમણા એક શોધકે એવું શોધી કાઢ્યું છે, કે આવા પ્રસંગે જો દરિયામાં થોડું થોડું તેલ રેડવામાં આવે છે તો તેમાં મોજાંનું બળ ટૂટી જાય છે. આ તેલ એની મેજે ચક્રી શુદ્ધી ચક્રતાં પણ કરે એવું (Automatic Wave subduer) પત્ર પણ બનાવવામાં આવ્યું છે. આ તેલ પણ હલકી જાતનું હોય છે અને તેનું અરથ એક ગેલને ફક્ત રૂ. ૧-૨-૦ (સિદ્ધ શીલીંગ) જેટલું જ આવે છે. બળવાન મોજાંમાં આ તેલ થોડા પ્રમાણમાં પણ બળતાં તેનું જોર ઝાણું થઈ જાય છે અને તેનાથી પણ વદાણુ કે આગંબોટને હાનિ થઈ શકતી નથી.

સુખ કોને માટે છે ?

(અતુલકથાન ગ્રંથ વર્ષના ૪૫૪ ૧૮૨ થી.)

હાલસત પદાર્થોને જે પ્રદેશમાં શોધવા જોઈએ તે પ્રદેશમાં મનુષ્યો શોધતા નથી અને તેથી તેમને નિરાશ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ પ્રદેશ તે કારણપ્રદેશ છે. આ પ્રદેશમાં સર્વ વસ્તુઓ રહેલી છે. આ જગત અને સર્વ તેમાંથી જ પ્રકટાયું છે. આ પ્રદેશમાં જે મનુષ્ય પોતાને જોઈ જઈ તેની શોધ કરે છે, તે તેને જે જોઈએ છીએ તે મળે છે જ. આ પ્રદેશપ્રતિ દષ્ટિ વાળનારને કદાપિ નિરાશ થવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. મનુષ્યે એ દંડ કરીને જાણવું જોઈએ, કે એક કારણપ્રદેશ રહેલો છે, જેમાં સર્વ રહેલું છે. આ પ્રદેશમાંથી પોતાને જે જોઈએ તે ઉપભવવાને તે સમર્થ છે, એ પણ તેણે દંડ કરીને માનવું જોઈએ. આ પ્રમાણે માનનાર કોઈ પણ સંભવ ન જણાવે હોય છતાં, જે જોઈએ તે આ કારણપ્રદેશમાંથી ઉપભવી શકે છે. બીજામાં જેમ પ્રકટ રહેલું છે. તેમ આ કારણપ્રદેશમાં સર્વ રહેલું છે. કારણપ્રદેશ તે વસ્તુમાનના બીજકરૂપ છે. આ પ્રદેશમાંથી જે જોઈએ તે ઉપભવવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યનો દમ છે. આ પ્રદેશઉપર ઐક્ય રચાવિય છે, અને અન્યનું નથી, એમ નથી. વળી તેમાં સર્વ એટલા પ્રમાણમાં ભરેલું છે, કે અનંતકાલપર્યંત તેનો ઉપયોગ કરવા છતાં તેમાં ન્યૂનતા ચતી નથી. અર્થાત્ મનુષ્યે કોઈ પણ રીતે નિરાશ થવાનું પ્રયોજન નથી. આ સદૃશ કારણપ્રદેશ તે આ રચ્ય જગતની પાછળ રહેલો પ્રદેશ છે. આ દૃશ્ય જગત તેમાંથી જ પ્રકટાયું છે અને તેથી મનુષ્ય જે જોઈએ તે તેમાંથી પોતાને માટે પ્રકટાવી શકે છે. આ કારણપ્રદેશનું અજ્ઞાન એ જ મનુષ્યને નિર્ધન રાખે છે. આ પ્રદેશમાં ઐશ્વર્ય, જ્ઞાન, સંપત્તિ, આરોગ્ય, આયુષ્ય આદિ સર્વ રહેલું છે, અને તેનાઉપર પ્રત્યેક મનુષ્યનો દક્ક છે. પોતાને દીન અને અસમર્થ માનનાર મનુષ્યો ! તમારી સંકુચિત દષ્ટિને આ કારણપ્રદેશપ્રતિવાજો અને તેને અસંકુચિત કરો. જુઓ, તેમ પ્રસારી જુઓ કે તેમાં કેટલા વિપુલ પ્રમાણમાં તમારે જે જોઈએ તે ભરેલું છે. ઉઠો, આનંદ પામે અને ઈશ્વરનો ઉપકાર માનો અને દીનત્વને નિરંતરને માટે દૂર કરો. જે જે જેટલા પ્રમાણમાં જોઈએ તે તે તેટલા પ્રમાણમાં ધ્વંસો, અને તે તમને મળશે જ. એક પાશ્વર્ય લેખક લખે છે, કે Ask and ye shall be given—મળો અને તે તમને મળશે જ; Knock and the door will open—દાર ઢોકો અને તે ઉપકારો જ, તે પ્રમાણે તમારે જે જોઈએ તે આ કારણપ્રદેશમાંથી ધ્વંસો અને તે તમને મળ્યાવિના નહિ જ રહે; આ કારણપ્રદેશમાં દાર ઢોકો અને તે ઉપકારવિના નહિ જ હો. અને આ દાર ઉપકારો હંમેશને માટે જે જોઈએ તે તમને મળ્યા જ કરશે. તમે આ જ્ઞાન નહિ લેતાં બીજા દિશા લીધી છે, એ જ તમને દીન રાખનાર કારણ છે. પણ હવે એ આ દિશાપ્રતિ વળો છો અને તમારી દીનતા હંમેશને માટે દૂર થઈ રહે છે.

પણ આ કારણપ્રદેશમાં વિપુલતા અથવા પુષ્કળતા રહેલી છે, એટલું જાણવા માંત્રથી છે તે પ્રાપ્ત થઈ જતી નથી, એમ વાચકને સંકા થવાવિના નહિ જ રહે. સત્ય છે. આવી સંકા થવી ઉચિત છે. આ કારણપ્રદેશમાં રહેલી વિપુલતા અથવા પુષ્કળતા મેળવવાનો માર્ગ જાણવાની જ જરૂર છે જ. આ પ્રદેશમાં દ્રવ્યની, સંપત્તિની, ઐશ્વર્યની, આરોગ્યની,

આયુષ્યની, શાનની, તથા સર્વની વિપુલતા અનંત પ્રમાણમાં રહેલી છે, અને આ વિપુલતાને પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ જો મનુષ્ય જાણે છે તો તેનો જીવભાવ હંમેશાં માટે દૂર થઈ રહે, છે.

આ પ્રદેશગત વિપુલતાને અનુભવવાનો કે તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રથમ ઉપાય પ્રસન્નતા, અખંડ પ્રસન્નતા છે. અખંડ પ્રસન્નતા સેવનારને આ વિપુલતાનો અનુભવ થાય છે અથવા તો તે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પણ અત્ર એ શંકા સ્વાભાવિક રીતે જ થશે, કે આવી અખંડ પ્રસન્નતા શી રીતે રાખવી ? અનેક પ્રતિકૂળતાના પ્રસંગો, શોકના, ગ્માનના, લયના, અને ચિંતા આદિના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં હોય અને તેવે પ્રસંગે પ્રસન્નતા શી રીતે રહી શકે ? શરીરમાં વિવિધ વ્યાધિ વિદ્યમાન હોય તો પ્રસન્નતા કેવી રીતે રહી શકે ? વિપત્તિઉપર વિપત્તિ આવતી હોય તો પ્રસન્નતા શી રીતે રહી શકે ? અને આ જ પ્રમાણે અનેક પ્રતિકૂળ પ્રસંગો કે જે પ્રસન્નતાને દૂર કરનાર હોય તે સર્વ પ્રસંગોમાં પ્રસન્નતા કેવી રીતે રહી શકે ? પ્રસન્નતાનો બોધ કરવો સહેલો છે, પણ તેનું પાલન કરવું કઠિન છે.

સત્ય છે, આ પ્રમાણે શંકા કરનારનું કહેવું પણ યોગ્ય છે. પ્રસન્નતા રાખવી અને તે પણ અખંડ પ્રસન્નતા રાખવી, એ સરળ નથી જ. ઘણા મનુષ્યો પ્રસન્ન રહેજો, પ્રસન્નતા રાખજો, વગેરે લખે છે, તથા કહે છે, પણ તે પ્રમાણે વર્તવું સહજ નથી. પ્રસન્નતા રહેવાને માટે, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને માટે વિશેષ જાણવાની જરૂર છે તથા તે જાણવાને આશ્રમ-પૂર્વક આચારમાં ઉતારવાની જરૂર છે. પ્રસન્ન રહેવાને માટે, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને માટે શું જાણવાની જરૂર છે, તે અત્ર આપણે સ્પષ્ટ કરીશું, કે જેથી અખંડ પ્રસન્ન રહેવા ઇચ્છનારને તેનો માર્ગ અધિક સરળ થઈ શકે.

પ્રસન્ન રહેવાનો, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાનો એક જ માર્ગ છે, અને તે માર્ગ તત્ત્વવિચારનો છે. આ માર્ગમાં મનુષ્યો વળેલા નથી હોતા તો તે અખંડ પ્રસન્નતાને રાખી શકતા નથી. આ તત્ત્વવિચારમાં આપણી મતિ સ્થિર નથી થયેલી હોતી તો અખંડ પ્રસન્નતાને મને તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ આપણે રાખી શકતા નથી. ઘણા મનુષ્યો બીજાને પ્રસન્ન રહેવાનો બોધ કરે છે, પણ તે જાને જ નીરંતર પ્રસન્ન રહી શકતા નથી તો અન્ય મનુષ્યો તેમના બોધવડે અખંડ પ્રસન્ન રહી શકે તેમ બનવું દુર્લભ જ છે. પોપટની પેઠે આ મનુષ્યો માત્ર મોટેથી જ બોલી જાય છે, કે પ્રસન્ન રહેવું, પણ તે પ્રમાણે પ્રસન્ન રહેવાને માટે કેટલા સદ્વિચારની કે તત્ત્વવિચારની જરૂર છે, તેની તેમને ખબર હોતી નથી. અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને પ્રયત્ન કરનારને ક્યાં ક્યાં વિદ્ય અંતે છે, તથા તે કેવી રીતે તત્ત્વવિચારવડે દૂર કરી શકાય છે, એ આપણે સ્વરૂપમાં જણાવીશું, કે જેથી આ દિશામાં પ્રયાણ કરનારનો માર્ગ અધિક સરળ થઈ રહે. એક મનુષ્ય અખંડ પ્રસન્ન રહેવાનો નિશ્ચય કરે છે. અસ્પષ્ટમયમાં તેના ઘરમાં ઘરના કોઈ મનુષ્યવડે કોઈ વસ્તુ ભાગીદુટ્ટી જાય છે. તેને આ જોતાં તરત જ વૃત્તિમાં ખેદ ઉપજે છે, અને તેના પ્રસન્ન રહેવાનો નિશ્ચય બાજુએ રહી જાય છે. આ પ્રસંગે આ મનુષ્ય જો એવો વિચાર કરે છે, કે તેથી તેના સ્વરૂપમાં કોઈ વારતત્વ હાનિ થઈ નથી, તેનું પોતાનું સ્વરૂપ તો અવિકારી છે, અને આ વિચારને પોષીને તે તેમાં સ્થિર થાય છે, તો પેલી વસ્તુ ભાગવાથી જે ખેદ તેને થયો જોઈએ તે થતો નથી, અને તેની પ્રસન્નતા બની રહે છે. પોતાની કોઈ વસ્તુ ચોરાઈ જાય છે અને તેને પ્રસંગે પણ સ્વરૂપમાં કોઈ હાનિ થતી નથી તેના સ્વરૂપમાં કોઈ

વસ્તુતઃ લાભ હાનિ નથી, એ વિચારને તે કાંપમ રાખે છે તો તેનાથી જ કહેલા વગેરે બાવ
 વૃત્તિમાં ઉપજતા ભોધએ તે ઉપજતા નથી અને પ્રસન્નતા જળવાઈ રહે છે. કોઈ પ્રસંગે કોઈ
 મનુષ્ય કોઈના પૈસા ધાડી બેસે છે, તેવે પ્રસંગે પ્રસન્ન રહેવાને જેણે નિશ્ચય કર્યો હોય છે
 તે નિશ્ચય ટકી શકતો નથી, અને સદજ ખેદ થઈ આવે છે. પ્રમાણિકપણે શ્રમથી મેળવેલા
 પૈસા અન્ય મનુષ્ય જ્યારે અન્યાયથી લઈ લે છે, તેવે પ્રસંગે વૃત્તિમાં ખેદ, શોકાદિનું બાવ
 થાય છે જ. છતાં જો આવા પ્રસંગે પણ આ મનુષ્ય તત્ત્વવિચારવડે પોતાના સ્વરૂપમાં કંઈ
 જ હાનિ થઈ નથી, તેની સ્વરૂપસંપત્તિમાંથી કંઈજ કોઈ લેઈ શકે તેમ નથી, એ વગેરે સદ-
 વિચારવડે મનને સમાધાનમાં સ્થાપે છે તો તેની પ્રસન્નતાનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવતો
 નથી. આ પ્રમાણે પ્રસન્ન રહેવાને પ્રયત્ન કરનાર આરંભમાં સર્વ સમયમાં પોતાની પ્રસન્ન-
 તાને જો કે રાખી શકતો નથી, તોપણ અવશ્યાસરૂં તે કાળે કરીને અખંડ પ્રસન્નતાને
 રાખી શકવાને સમર્થ થઈ રહે છે.

કોઈ મનુષ્ય કદાચ દયાહિની હાનિના પ્રસંગે પ્રસન્નતાને રાખી શકે છે, પણ તે જ્યારે
 માંદ પડે છે ત્યારે પ્રસન્નતાને રાખી શકતા નથી. તેમના વ્યાધિ તેગના ચિત્તમાં અત્યંત
 વિશેષ ઉપજાવી મૂકે છે અને આ પ્રસંગે તે પ્રસન્નતાને ધારણ કરી શકવાને અસમર્થ થઈ
 રહે છે. તોપણ આ પ્રસંગે પણ જો આ મનુષ્યે તત્ત્વવિચારનો આશ્રય લે છે તો તે પ્રસન્ન-
 તાને પ્રકટાવવાને સમર્થ થઈ રહે છે. પોતાનું આત્મસ્વરૂપ કેવળ નિરાશય છે, તેમાં વ્યાધિનો
 અવકાશ નથી, એ વગેરે સદ્વિચારવડે જો આ મનુષ્ય વ્યાધિપ્રતિ દૃષ્ટિ ન માંડતાં આત્મ-
 તત્ત્વપ્રતિ જ દૃષ્ટિને સ્થાપવાને પ્રયત્ન કરે છે અને તે દ્વારા વૃત્તિમાં પ્રસન્નતા પ્રકટાવવા
 ઇચ્છે છે તો તે પ્રસન્નતાને ઉપજાવી શકે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય, કે મનુષ્યે પ્રસન્ન રહેવું, પ્રસન્ન રહેજો, વગેરે બોલે છે તથા કહે છે
 છે, પણ ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે જો તત્ત્વવિચાર કે સદ્વિચારને તે ધારણ કરતા નથી તો
 તેમની પ્રસન્નતા રહી શકતી નથી. પ્રસન્ન રહેવામાં, અખંડ પ્રસન્ન રહેવામાં સામાન્ય સદ્-
 વિચારની જરૂર પડે છે એમ નથી, તથા સામાન્ય આંતરબળની જરૂર પડે છે, એમ નથી. જો
 કોઈ પણ પ્રકારના સદ્વિચારવિના કે કોઈપણ પ્રકારના આંતરબળવિના અખંડ પ્રસન્ન રહી
 શકાતું હોય, તો જગતનું કોઈ મનુષ્ય તે પ્રમાણે રહી શકે; પણ જગતનું અવલોકન
 કરતાં જણાય છે, કે કોઈ વિરલ મનુષ્ય જ અખંડ પ્રસન્નતાને રાખી શકે છે. એ જ દર્શાવે
 છે, કે નિરંતર પ્રસન્નતાને રહી રહેવામાં સદ્વિચારની કે તત્ત્વવિચારની તથા આંતરબળની
 જરૂર રહેલી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યની વૃત્તિનું સ્વરૂપ જુદા પ્રકારનું હોય છે, તેમ જ પ્રત્યેક મનુષ્યના
 સંજોગો તથા પરિવર્તનાદિમાં પણ ભેદ હોય છે, તેથી અમુક મનુષ્યે અમુક રીતે પ્રસન્નતાને
 ધારણ કરી રાખવાને માટે પ્રયત્ન કરવો એમ આપણે સ્પષ્ટ કરી શકીએ તેમ નથી. પરંતુ
 ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે કોઈ એક સામાન્ય માર્ગનું આપણે સ્વરૂપમાં નિર્દેશન કરાવી
 શકીએ તેમ છે. અને તેથી શુદ્ધિમાને તે ઉપરથી પોતાનો માર્ગ શોધી લેવાની જરૂર છે.
 પોતે અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને માટે શું કરવું, એ વિચાર પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની મેળે જ

જ્યારે ત્યારે પણ મનુષ્યે પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ પોતે જાતે જ જોણી કાઢવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી મનુષ્ય આ પ્રમાણે પોતાની ઉન્નતિનો માર્ગ પોતે જ નિશ્ચય નથી કરતો ત્યાંસુધી તેની વાસ્તવ ઉન્નતિ થતી નથી. મનુષ્યની ઉન્નતિનો રથ ત્યારે જ યથાર્થ વેગથી ચાલે છે, કે જ્યારે તે તેનો માર્ગ નિર્ણય કરીને તે માર્ગે વહેવા માડે છે. ખીજાનાં ઉપર જ્યાંસુધી તે આધાર રાખી રહે છે, ત્યાંસુધી તેનો ઉન્નતિરથ અત્યંત મંદવેગથી ગતિ કરે છે, અથવા તો તે જ્યાં હોય છે ત્યાં જ સ્થિતિ કરી રહે છે.

પ્રસન્ન રહેવાના, અખંડ પ્રસન્ન રહેવાના લાભ એટલા બધા છે, કે જેનું અનુમાન આપણે બાળે જ કરી શકીએ છીએ. જે મનુષ્ય અખંડ પ્રસન્ન રહેવાને પ્રયત્ન કરે છે, તે જ સમજી શકે છે, કે તેના કેવા અપૂર્વ લાભો છે. ઉન્નતિના આ જગતમાં જેમ અનેક માર્ગો છે, તેમાંનો અખંડ પ્રસન્ન રહેવું, એ પણ એક ઉત્તમ માર્ગ છે. અખંડ પ્રસન્ન રહેવાનો પ્રયત્ન કરનાર પોતાની ઉન્નતિ અત્યંત વેગથી કરી શકે છે. જેમ જેમ મનુષ્ય પ્રસન્ન રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો જાય છે તેમ તેમ તેની પ્રસન્નતાનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. અને તેમ તેમ તેના અંતઃકરણની સ્થિતિ ઉચ્ચ ઉચ્ચ થતી જાય છે. તે જેમ જેમ પોતાની પ્રસન્નતા વધારતો જાય છે તેમ તેમ તે મનુષ્યના આનંદને, દેવના આનંદને, ઈશિના આનંદને અને એવા એવા ઉચ્ચ ઉચ્ચ આનંદને તે અનુભવતો જાય છે. ઉચ્ચ ઉચ્ચ આનંદને અનુભવવો એનો અર્થ એ, કે તે ઉચ્ચ ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવું. અંતઃકરણ એક દેવની સ્થિતિમાં આવે છે તો જ આપણને દેવનો આનંદ મળી શકે છે. અને આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રસન્નતાને અખંડ સેવનાર મનુષ્ય, દેવ, ઈશ, આદિના આનંદને પ્રાપ્ત થાય છે તથા પરિણામે બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. બ્રહ્માનંદને પ્રાપ્ત થવું, એનો અર્થ એ, કે બ્રહ્મીભૂત થવું. જેમ જેમ મનુષ્ય પોતાની પ્રસન્નતા વધારતો જાય છે તેમ તેમ તે પોતાનો અધિકાર વધારતો જાય છે. તેથી અખંડ પ્રસન્નતા સેવતી, એ એક ઉન્નતિનો સર્વોત્તમ માર્ગ છે.

જેમ જેમ મનુષ્ય પ્રસન્નતામાં શ્રદ્ધિ કરતો જાય છે તેમ તેમ, તેના અધિકારમાં શ્રદ્ધિ થતી જાય છે, અને તેની બાહ્ય સ્થિતિ પણ બદલાતી જાય છે. તે રોગી હોય છે તો નીરોગ થાય છે, નિર્ધન હોય છે તો શ્રીમાન થાય છે, દીન હોય છે તો ઐશ્વર્યસંપન્ન થાય છે, અને મૂર્ખ હોય છે તો જ્ઞાની થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી અખંડ પ્રસન્નતા સેવનારને જે જોઈએ તે, શુભ, અશુભ, સર્વ શુભોપકરણ પ્રાપ્ત થાય છે. અતેજાગ્ય, અતિથિ, સંપત્તિ, જ્ઞાન આદિ અખંડ પ્રસન્ન રહેનારને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તેનો આજણે દેવે વિચાર કરીશું, જેથી તે તે પદાર્થો ઇચ્છનારને પણ પ્રસન્ન રહેવાનો દ્વિતીય ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થાય.

(અપૂર્ણ.)

પ્રસંગાનુરૂપમ્.

—આજ ધણી મહિનાથી પ્રાતઃકાંડ ધણું જ અનિયમિત થયું છે. આવા અનિયમિતપણાને માટે અનેક આદેશોનાં હપકાલેરેલાં પત્રો પણ આપ્યાં છે. કોઈ કોઈને અમે ઉત્તર લખીને સ્વરૂપમાં વિનંત્ર થવાનું કારણ જણાવ્યું છે, પણ ધણી મનુષ્યોને અમે ઉત્તર લખી શક્યા નથી, જેને માટે તેમની પુનઃ પુનઃ ક્ષમા છપ્પીએ છીએ.

—મહાકાલના તંત્રી શ્રીમન્ માસ્તર સાહેબની પ્રકૃતિ ત્યારથી અધિક અસ્વસ્થ ચાલતી હતી ત્યારથી વિશેષે કરીને પ્રાતઃકાંડ અધિક અનિયમિત થયું છે કારણ કે મુખ્ય લેખકોનો કેટલોક સમય તેમની પરિશુદ્ધિમાર્ગે ગયો હતો. ત્યાર પછીથી શ્રીહૃદય કેતાનુસાર તેમના સ્થૂંચે તનુનું તિરોધન થવાથી અમારા ચિત્તમાં ભારે દોષ થયો હતો. આ પ્રસંગથી અમારું ચિત્ત અત્યંત અસ્વસ્થિત થયું હતું, તથા અમે કિંકર્તવ્યમૂલક થઈ રહ્યા હતા. અને તેથી પ્રાતઃકાલના ધણી અંકો ચડી ગયા છતાં અમે તેમની પાસે શકયા નહતા. તદુપરાંત તેઓશ્રીનિમિત્તના સંમેલનાદિ કાર્યમાં પણ લેખકોનું યોગ્યનું થવાથી પણ વિનંત્રમાં અધિક વૃદ્ધિ થઈ હતી.

—ધણી સન્મગ્ન આદેશોએ તો આદેશો વિનંત્ર થવા છતાં પણ કેવલ મૈત્ર સૈન્ય છે તથા પૈર્થથી ત્યારે અંકો પ્રકટ થાય ત્યારે મોઠલેલા જણાવ્યું છે. આવા સન્મગ્ન આદેશોની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઝોઝી છે. કોઈ કોઈ આદેશોએ અર્ધપાત્ર પદ પ્રાતઃકાલને બંધ પણ કર્યું છે ન કે આ પ્રમાણે કરવામાં અમે તેમનો સ્વરૂપ પણ દોષ લેતા નથી, પણ અમે અમારો જ દોષ જોઈએ છીએ. પણ આવા દોષ થવામાં અમે નિરુપાય હતા, એ ઉપર જણાવ્યું છે જ.

—પણ હવે હૃદયપાથી આ સર્વ અસ્વસ્થતા દૂર થવાનો સુરોગ આવ્યો છે. હવે પ્રાતઃકાલના અંકો જેમ બનશે તેમ નિયમિત કાલવામાં આવશે જ. પાછલા ચડી ગયેલા અંકોને એ એ અંક સાથે કાઢીને આ વર્ષમાં સત્તર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે, અને ત્યાર પછી નવા અંકો નિયમિત રીતે આદેશોને મળ્યા કરે તેવી વ્યવસ્થા રહેશે જ.

—કોઈ કોઈ મનુષ્યોએ તો મહાકાલના તંત્રીશ્રીના અભાવે હવે સર્વ પડી ભાગશે, હવે આ સંસ્થામાં કંઈ જ રહ્યું નથી, એમ જાણીને પણ મહાકાલ, પ્રાતઃકાલને બંધ કરી દેવાને પત્રો લખી દીધાં છે. પણ આ પ્રમાણે કરવામાં તેમણે ભૂલ જ કરી છે.

—વિદ્વદર્થ, અસાધારણ શુદ્ધિસંપન્ન શ્રીયુત જોડીસનદાસભાઈ (કણીઆ) ના ચબ્દોમાં કહીએ તો આજપર્યંત આ વર્ગની હિન્મતિ 'બાઈસીકલ'ના વેગથી થતી હતી પણ હવે સર્વ રીતે અત્યંત સમર્થ અને આચાર્યપદને ધારણ કરવામાં તથા તેનું સર્વોત્તમ પ્રકારે નિર્વહણ કરવામાં અત્યંત યોગ્ય તથા કુશલ એવા આચાર્યમુકુટમણિ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના તંત્રીપણાનીએ 'મોનોસાઇકલ' (એક પૈડાની ગાડી) ના વેગથી થવાની છે. અને આ વાતોની ખતરી જોયો અદાલતિયથી તેમના પરિવ્રજમાં આવ્યા છે, તેમને સંપૂર્ણ રીતે યદ છે જ.

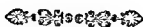
—વળી અનેક દૈવીવિદ્યાનિષ્ઠાત સ્વરૂપરથ શ્રીમન્માસ્તર સાહેબ તમના પરિચયમાં રહેનાર કોઇ કોઇ યોગ્ય વ્યક્તિઓની અંતઃકરણભૂમિકામાં જે જે અમૂલ્ય બીજકો રોપવાની કૃપા કરી છે તે બીજકો જેમ જેમ વૃદ્ધિને પામતાં જશે તેમ તેમ તે પોતાના પ્રભાવને પ્રકટ કરતાં જશે જ. અને આ બીજકો જ્યારે વૃદ્ધિને પામશે ત્યારે જ છતર મનુષ્યો જોઇ શકશે, કે તેઓશ્રીએ જનકલ્યાણાર્થે 'શુ' 'શુ' કહ્યું છે. આ વગેરે અનેક કારણો આ સંસ્થાનો ઉત્તમ પ્રકારે નિર્વાહ થવામાં નિવશ્ચાન છે.

—એક બાલુથી જ્યારે કોઇ કોઇ આદરો બંધ થતાં જાય છે ત્યારે બીજી બાલુથી ઇષ્ટકૃપાથી નવાં આદરો થતાં જાય છે. સુરતમાં સાધકગૃહે શ્રીયુત પ્રભુશંકરભાઈ એકલાએ જ પ્રાતઃકાલનાં લગભગ સો આદરો કરવાગોટલો અતિ પ્રશસ્ત પ્રયત્ન કર્યો છે. બીજા સાધકગૃહોમાં કોઇ કોઇ રથજો યથાવકાશ પ્રતઃકાલનાં આદરો વધારવા પ્રયત્ન કરે છે. તેથી કોઇ એમ ધારતું હોય, કે મારા બંધ થવાથી આખું પ્રાતઃકાલ બંધ થઇ જશે. તો તે માત્ર દારવારપદ જ છે. એવા એક બંધ થતાં બીજા એ નવાં આદરો થતાં જોવામાં આવે છે. કોઇ કોઇના બંધ થવાથી જો પ્રાતઃકાલ બંધ થઇ જતું હોત તો આજે તે કપારનુંએ બંધ થઇ ગયું હોત, કારણ કે તેવા કોઇ કોઇ સંજ્ઞાનો દર વર્ષે બંધ થતા જાય છે. પણ તેની સાથે દરેક વર્ષે બીજા નવાં આદરો થતાં રહે છે, જેથી ઉત્તમ પ્રકારે ઇષ્ટકૃપાથી પ્રાતઃકાલનું નિર્વાહ થશે જ.

—પ્રિય વાચક ! આટલું વર્ષે લુઓ, કે પ્રાતઃકાલના અંકો નિયમિત નીકળે છે, કે કેમ તથા તેમાં તમને ઉપયોગી થાય તથા રસ પડે તેવા લેખો આવે છે કે કેમ. તે પ્રમાણે પ્રાતઃકાલ તમને આ વર્ષમાં ઉપયોગી જણાય તથા તમને તેમાં રસ પડે તો લાવિમાં તેના સંબંધને તમે સેવજો તથા તમારા પરિચયમાં આવનાર સંજ્ઞાનોને પણ તેનો સંબંધ સેવવા સ્વચ્છો. પરંતુ આ પ્રમાણે કોઇ રીતે પ્રાતઃકાલ તમને ઉપયોગી ન જણાય તો તેનો સંબંધ છોડવાને તમે સ્વતંત્ર છો જ.

—તમારા કોઇ મિત્રને કે પરિચિત જનને પ્રાતઃકાલ તમારે નમુનાતરિકે મોકલવું હોય તો તે પ્રમાણે જણાવતાં તેમને વિનામૂલ્યે અન્યથા અંક મોકલવામાં આવશે.

—વિવિધ પ્રકારની ઉન્નતિઅર્થે તથા વિવિધ પ્રકારનાં સુખઅર્થે જે જાણવાની જરૂર છે તે પ્રાતઃકાલ જણાવે છે અને જણાવશે. પરંતુ આ ઉન્નતિ અને સુખના માર્ગને જાણવામાત્રથી અર્થ સધાતો નથી પણ તે જાણવાને આચારમાં ઉતારવામાં આવે છે, ત્યારે જ અર્થ સધાય છે, તે નિયમે સુત્ર વાચકર્ણ ! આ ઉન્નતિના તથા સુખના માર્ગને જાણીને તેને આચારમાં ઉતારશે તથા ઉન્નતિ અને સુખને પ્રાપ્ત કરી છતર મનુષ્યોને પણ કૃપાદૃષ્ટિ અને ઉદાર વૃત્તિથી તેના લાભ આપશે.

અર્વાચીન માનસ શાસ્ત્રાનુસાર બાલશિક્ષણ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૯૬, ૭૦ થી.)

“ઉપર જણાવી ગયાપ્રમાણે હું બીજી માતાઓનું અને બીજા બાળકોનું નિરીક્ષણ કરતી તો મને જણાતું, કે બાળકો રમતાં હોય ત્યારે પણ તે માતાતેમની કાળજી રાખતી. જો, કે ખરી રીતે આ પ્રમાણે જ્યારે સ્વતંત્ર રીતે બાળકો રમતાં હોય ત્યારે તેમના પ્રતિધ્યાન આપવાની કશી જ અગત્ય નથી, તોપણ ઘણી માતાઓ તેમના પ્રતિ અકારણ ધ્યાન આપ આપ કરે છે. જેનો પરિણામ એ આવે છે, કે પછી બાળકો વારંવાર પોતાના પ્રતિ તેમની માતા ધ્યાન આપે એવી અપેક્ષા રાખે છે. આ પ્રમાણે યત્નથી માતા ગમે તે કામમાં હોય તોપણ તેણે તે પશું મુકતું નોંધવું અને બાળકો પ્રતિ ધ્યાન આપવું નોંધવું. આ પ્રમાણે યત્ન પછી માતાને ગમે તે કામમાં હોય તોપણ તેને બાળકોએ મૂકવું પડે છે અને બાળકો પ્રતિ લક્ષ આપવું પડે છે, અને આવા પ્રસંગે પછી માતા બાળકોના જ હોય કાંઈ છે, પણ તે જૂઠું તેમની જ છે. તેમણે જ બાળકોને આવા સ્વભાવાળાં કરી મૂક્યાં છે. તે રમતાં હોય અને સહજ પડે આખડે કે બીજી કંઈ સહજ અવ્યવસ્થા યાં તો તેટલામાં માતાએ તેના પ્રતિ ધ્યાન આપવાની શી અગત્ય છે? તેણે પોતાની મેળે જ અવ્યવસ્થાને દૂર કરવી નોંધવું. અને માતા જો તેના પ્રતિ આવા પ્રસંગે ધ્યાન નથી આપતી તો બાળક પડે આખડે કે બીજી કોઈ સહજ પ્રતિક્રમતા આવે તો તેને પ્રસંગે તેનો નીવડો પોતાની મેળે જ કરી દે છે. સહજ સહજ બાળકમાં બાળકો પ્રતિ ધ્યાન આપનાર અને સહજ સહજમાં તેમને મદદ કરનાર માતા પોતાના બાળકને પરતંત્ર કરી મૂકે છે એટલું જ નહિ, પણ તેની શક્તિઓને કુટિત કરી મૂકે છે. આવાં બાળકો મોટાં થતાં પણ કોઈ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતાં નથી. સહજ સહજ બાળકમાં તે બીજાનાં ઉપર આધાર રાખનાં યર્ષ જન્ય છે અને તેથી સ્વતંત્રપણે પોતાના કાર્યનો ઉકેલ લાવી શકતાં નથી. પરંતુ માતાઓને ખબર નથી હોતી, કે આટલી હુલ બાળકથી બાળકોને આવી મોટી હાનિ થતી દૃશ્ય.

“બીજી માતાઓની આ રીયલિટી જોઈને મેં મારી પુત્રી પ્રતિ સહજ સહજમાં લક્ષ આપવાનું છોડી દીધું. હું તેના પ્રતિ વારંવાર ધ્યાન આપું એમ તે ઇચ્છતી, પણ હું કેવલ અલક્ષ કરતી અને તેથી તેને પોતાના પ્રશ્નનું નિરાકરણ પોતાની મેળે જ કરી લેવાની જરૂર પડતી. જે પ્રશ્નનું નિરાકરણ તેનાથી ન થઈ શકે તેમાં જ હું માન તેને મદદ કરતી. તે પડે આખડે કે રડે કરે તોપણ હું તેના પ્રતિ લેક્ષ પણ ધ્યાન આપતી નહિ. તે મારું ધ્યાન પોતાના પ્રતિ ખેંચવાને ધણીએ પ્રયત્ન કરતી પણ હું જાણે કંઈ જ જાણતી નથી એમ વર્તતી. પોતાના પ્રતિ મારું ધ્યાન ખેંચાવતું નહિ જોઈને વળી તે મારું ધ્યાન ખેંચવાની નવી પુકિતઓ કાઢતી, છતાં પણ હું તે પ્રતિ કેવલ અનક્ષ કરતી. પરિણામે તે જાણતી કે હું તેના પ્રતિ ધ્યાન આપું તેમ નથી, અને તેથી તે યાજીને પોતાની અવ્યવસ્થા પોતાની મેળે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરતી. તેને આ પ્રમાણે કરતી જોતી ત્યારે હું તેને ધન્યવાદ આપવાને માટે તેની પાસે જતી અને ધાન્યકી. આથી તેના અંતરમાં એવી ડાપ પડતી, કે

તે સ્વતંત્રતાથી અમુક અડચણો દૂર કરી શકે તેમ છે તથા તે પ્રમાણે કરવામાં તેણે ઘણું ઉત્તમ કામ કર્યું છે એમ તેને લાગતું. તેને સાચાસી આપવાથી તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા અધિક વધે યતી તથા તેનો આત્મા અસંત પ્રસન્ન થએલો જણાતો.

“ તેનાં રમવાનાં સાધનો જેવાં, કે ટીંગણી, પુનગી કે એવી બીજી કોઈ વસ્તુ ભાગી જતી ત્યારે તેને ઠીક કરવામાં હું તેને પૂરી મદદ કરતી. તેની માલગિનાની પણ તેને રસ પડતી બાજનોમાં પણ હું પૂરેપૂરો પ્રયત્ન લાગ લેતી અને તેથી તેને ઘણો જ આનંદ થતો.

“ બાળકોને તેમના સ્વભાવપ્રમાણે જેમાં આનંદ પડે છે તેની બાજનોમાં માતા કે પિતા ઘણું પ્રસંગે અશક્ત કરે છે, અને તે જાણે કંઈ જ અગત્યની નથી, એમ ગણી તેની ઉપેક્ષા કરે છે પણ આ તેમની ખૂબ છે. તેમના સ્વભાવપ્રમાણે તેમને જેમાં આનંદ પડે તેવી બાજનોમાં પણ માતાપિતાએ રસપૂર્વક ભાગ લેવો જોઈએ. આથી કઢીને તેમને અધિક આનંદ થાય છે અને પરસ્પર અધિક પ્રેમ બંધાય છે, તેમ જ તેમને ઉત્તરોત્તર ઉંચા ઉંચા પ્રકારનો આનંદ કેવી રીતે મેળવવો તે તેમને આપણે શીખવી શકીએ છીએ.

“ બાળકોને સુધારવાં હોય તો તેમની ભૂમિકાકે પર આવીને તેમની સાથે હળી-મળીને તેમને સુધારવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવામાં આવે છે તો જ સુધરે છે. તેમને બોધ દીધાથી કે તેમની પ્રવૃત્તિ કેવલ બાહ્ય છે, એમ જણાવવાથી કે તેમને તેમ કહેવાથી તે સુધરતાં નથી.

“ હવે જ્યારે મારી આ પુત્રી કે જેનું નામ શાંતા હતું તે પડી જતી તો રડતી નહિ કે મને જૂઓ પાડીને બોલાવતી નહિ, પણ પોતાની મેળે ધૈર્યથી ઉઠીને બેસી યતી. તે જ્યારે ઉઠે ત્યારે હું તેની પાસે જતી અને તેને સાચાશ કહીને ધ્યાનકરી. આથી તેનું સર્વ દુઃખ જતું રહેતું અને પુનઃ તે પ્રસન્નતાને ધારણ કરતી.

“ મારા આ વર્તનનું તે પોતાના જીવનમાં અનુકરણ પણ કરતી. તેની ટીંગણી કોઈ પ્રસંગે પડી જતી તો તેને લેઇને તે યાજડતી તથા તેને બચ્ચી કરતી અને જાણે તેને આશ્વાસન આપતી હોય તેમ કરતી. બાળકોનો સ્વભાવ અનુકરણ કરવામાં વાનરના જેવો હોય છે તથા કામલતામાં મીથુનકરતાં પણ નરમ હોય છે, એનો મને આ પુત્રીના સંબંધથી અનુભવ થયો હતો.

“ હું તેને જેમ પ્રસંગે મદદ કરતી તેમ તે પણ મને મારા કામમાં પ્રસંગે મદદ કરવાનો તેની શક્તિપ્રમાણે પ્રયત્ન કરતી. હું આથી રાજી થતી અને તેનાં વખાણ કરતી. જો, કે ખરી રીતે તે મને કંઈ જ મદદ કરી શકતી નહતી તોપણ જાણે તેનાથી મને મોટી મદદ મળતી હોય એવો ભાવ હું દર્શાવતી.

“ આ ઠેકાણે મારે એટલું જણાવવું જોઈએ, કે ઘણાં માતાપિતા પોતાનાં બાળકોની તદ્દન ઉપેક્ષા કરે છે, અર્થાત્ તેમના પ્રતિ ધ્યાન આપવું જોઈએ તે આપતાં નથી. એ જ ઉપર કહ્યું છે તેનો ભાવ એવો નથી, કે કલાકોના કલાકો બાળકોને વિસારી દેનાં. કાંઈ કાંઈ માતાપિતાને કંઈ બહાર જતું હોય છે ત્યારે તેમને ઘેર સુવાડી મૂકે છે અને તે પણ કલાકોના કલાક તેમને વિસારી મૂકે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી તો તેમને ત્રાસ થાય છે તથા તેમની અનેક શક્તિઓ કુટિત થઈ જાય છે. આવાં બાળકોનો વિકાસ કશો જ આછા

અપલક્ષણો તેનામાં જોવામાં આવ્યાં. આ જોઇને હું સ્તામ્ભ થઇ ગયું. આ અપલક્ષણો દૂર કરવાને માટે મારે વળી નવા વિચાર અને નવી સુકિતઓ શોધી કાઢવાની ફરજ પડી. આળોકમાં પૂર્વ જન્મના કંઈ કંઈ સંસ્કારો રહેલા હોય છે, પરિવર્તન, તથા બીજાં આળોકોના સંગ વગેરેની પણ તેમને અસર થાય છે, તેથી તેમને સુધારવાં એ સરળ કાર્ય નથી. તોપણ ગમે તેમ થાય તોપણ મેં મારી પુત્રીને સુધારવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. અને નિશ્ચયનું પાલન કરવાઅર્થે મેં જે જે સદ્વિચાર કરવા ધટે તે ક્યાં, જે જે સુકિતઓ શોધી કાઢવી ધટે તે અતઃકરણને ડાળી નાંખીને શોધી કાઢી અને તેને સુધારવામાં હું વિજયી થયું. મારી પુત્રીને સુધારવામાં હું વિજયી થઇ એટલું જ નહિ, પણ જે માર્ગ મેં શોધી કાઢ્યો તે હજારો માતાપિતાને ઉપયોગી થાય તેવો નીતિઓ અને તેથી મારા શ્રમને હું હું અત્યંત સાર્થક સમજું છું. મારી પુત્રી મોટી થતાં તેનામાં ક્યાં ક્યાં અપલક્ષણો મને જણાયાં ગયાં, તેને દૂર કરવાને માટે મેં કેવો ગામ લીધો, તથા તેનામાં જે જે સુલક્ષણો જણાતાં ગયાં તેનો અધિક વિકાસ કરવાને મેં શું શું કર્યું તે હવે હું જણાવીશ. મારો આ અતુલ્ય જેમ જેમ તમે સાંભળતા જશો તેમ તેમ તમને તેમાં અધિક રસ પડતો જશે તથા તે તમને અધિક દિલકર તથા ઉપયોગી જણાતો જશે.

(અપૂર્ણ.)

પુષ્કળતાનો અનુભવ કરનાર વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

૫૬ (અહા આ અતુલ શું બળ ઉભરાય, એ લય.)

અહા ! આ પુષ્કળતા શી લાગાય,
અનર્ગલતા જેની ન કળાય;—
દેવી નિરામયતા આ મુજને, અદ્ભુત કોઈ જણાય;—
લૌકિક અલૌકિક સંપત્તિનો, મહાનંદ આ રેલાય;—
અર્પૂર્વ સુખશાંતિનો આજે, અનુભવ ઉરમાં ધાય;—
જે જોઈએ તે મુજમાં દેખું, ઇચ્છા આપે શમાય;—
નિજ ઘર છોડી, બહિર હું ભટક્યો, હસી એ જોતાં જવાય;—
આશ્ચર્યથી હું મુજને ન્યાળું, આશ્ચર્ય મુજ ન કથાય;—
પ્રાપ્ત જ્યાં સઘળું ત્યાં સહ હાવે, પ્રાપ્તજ્યો છુટી જાય;—
શુભઅનુશ્રવથી નિજપદ પાની, તાણી સોડ સુવાય;—

મનુષ્યોની પરીક્ષા ક્યારે અને શેમાં થાય છે ?

કેટલાક જોવું માને છે કે પશુ, પક્ષી આદિની પરીક્ષા કરવી અત્યંત કઠિન છે. કારણ કે તેમને વાણી નથી. વાણી નહિ હોવાથી એ બોલી શકતાં નથી અને વળી એમના તરફથી ક્રિયા થાય છે તે, તે તે જાતિમાં સમાન જ હોય છે. તેથી એમની પરીક્ષા કરવી કઠિન છે. એના કરતાં મનુષ્યોની પરીક્ષા કરવી સરળ છે. કારણ કે મનુષ્ય એ સામાજિક પ્રાણી છે, એનાથી એકલા રહેવાનું નથી અને તેથી અન્યના સહવાસ એને પ્રિય છે. સહવાસ થતાં એની વાણી પ્રવૃત્ત થાય છે અને નાનાવિષ ક્રિયા એ કરે છે તેથી એ ઉપરથી મનુષ્યની પરીક્ષા સહેલથી થઈ શકે છે. આ કથન કંઈક અંશે સાચું છે તેમ કંઈક અંશે અસત્ય છે. મનુષ્યોની પરીક્ષા થઈ શકે છે અને થાય છે એ સાચી વાત છે. એને! વાણી છે અને એ નાનાવિષ ફૂનિયો કરે છે એ પણ સાચું છે. પણ તે સાથે પશુ આદિના કરતાં એક નવી શક્તિ મનુષ્યમાં રહેલી છે અને તે એકે અંતરમાં એક છતાં બહારથી નાનારૂપે મનુષ્ય પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. પશુ આદિમાં છેતરવાની શક્તિ નથી અને મનુષ્યમાં એ શક્તિ છે. ઉપરથી ડાહી ડાહી વાતો કરનાર અને અસીમ દયાના સાગર પ્રતીત થનાર મનુષ્યો ઘણીવાર અંતરથી કુર હોઈ શકે છે. પશુ આદિમાં જેવું તે પ્રાણી હોય છે તેવી જ તેની કૃતિ થઈ રહે છે. એનામાં દિવસ રવિમાવહોય એ અથવા પ્રકટ થાય છે ત્યારે એ દિવસ કરવા દોડે છે. મનુષ્યમાં તેમ નથી. મનુષ્યમાં નિદેયતા હોય છતાં બહારથી દયાના દાવભાવ પ્રકટ કરી શકે છે. શું તમે જો ૧ નથી કે નાટકમાં પુરુષ સ્ત્રીના જેવી ફૂનિ કરી જતાવે છે, સાદા અત્તાન મનુષ્ય પણ વિદ્વાનને હાંફાવે એવી છટાથી જાપણ કરી જતાવે છે ! આ શક્તિને લીધે મનુષ્યોની પરીક્ષા કરવી, જેવું બારવામાં આવે છે તેવું, સહેલું કાર્ય નથી. છતાં સુઠ મનુષ્યો અન્યની પરીક્ષા કરી શકે છે એ નિર્વિવાદ છે. એ પરીક્ષા સાચી અને ક્યારે થઈ શકે છે !

અમંગલને દૂર કરવા દાન કરે છે, વગેરે. તો બ્યારે આમ વિવિધ આશયવડે દાનરૂપ કૃતિ થાય છે ત્યારે અમુક મનુષ્યે દાન કર્યું એટલું નિર્વિનંદ છતાં, એ કૃતિ ઉપરથી એ મનુષ્ય કેવો છે એ નિર્ણય કેવી રીતે થઈ શકે. સદ્ગુણી, દુર્ગુણી, સકામ ઇતિવાળો, નિષ્કામ ઇતિવાળો, લાલચુ, કપટી, દંભી, પરમ કારુણિક અને દાતા આદિ સર્વ દાન કરી શકે છે. તેથી દાનરૂપ કૃતિ ઉપરથી એ મનુષ્ય કઈ પક્તિનો છે તે કઈ રીતે નિર્ણય થઈ શકે ? વ્યાપક દરવારૂપ અન્ય ક્રિયા લઈએ તો ત્યાં રોગી મનુષ્ય એ ક્રિયાને રોગની નિર્ણય માટે સેવે છે, નિરામય પ્રતીત થતા પુરુષ રોગને ન થાય તે માટે વ્યાયામ કરે છે, તાલંબાજ અન્યપર નય મેળવવા અને પોતાનામાં શરીરજગ અતિપ્રમાણ છે એ પ્રખ્યાન કરવાના હેતુથી એ ક્રિયા કરે છે, પરમાર્ગ સધક પરમાર્થના અંગરૂપ શરીર છે, મટે શરીરનું આરોગ્ય અપેક્ષિત છે એમ ગણી વ્યાયામને સેવે છે, મિત્ર મિત્રન ઉપાસકો તે ઉપાસકની શુશ્રૂષા માટે શરીરની દદના સાચવા વ્યાયામ સેવે છે. તો વ્યાયામ ક્રિયા એક છે, પણ એટલા ઉપરથી તેને સેવનાર કેવો છે તે નિર્ણય કેવી રીતે થઈ શકે ? આ જ પ્રમાણે વિશ્વમાં થતી અસંખ્ય ક્રિયાઓ જોવામાં આવશે તો ત્યાં એકની એક જ ક્રિયા મિત્ર મિત્ર નાનાવિધ આશયોથી કરી શકાય છે, અને તેથી કૃતિ ઉપરથી મનુષ્યની સાચી પરીક્ષા સદા થઈ શકતી નથી. પણ બ્યારે આદાર પ્રદણ કરે છે ત્યારે તે ક્ષુધાતુર છે એમ અનુમાન થઈ શકે છે, પણ મનુષ્યમાં એ પણ નથી. મનુષ્ય ક્ષુધાતુર નહિ હોય છતાં અન્યની પ્રસન્નતા માટે આદાર પ્રદણ કરે છે, પોતે મૃદરથ છે એવું જણાવવા પ્રસંગે આદાર પ્રદણ કરે છે અને ઘણા પ્રસંગે સ્વાદોન્નિદ્રવને વચ થઈ આદાર પ્રદણ કરે છે. તેથી આવી સ્વાભાવિક ક્રિયાઓ પણ રીતિનિયમ અનુમાન કરાવી શકે છે, પણ મનુષ્યોમાં તો એ પણ સાચું અનુમાન કરાવી શકતી નથી. તેથી કૃતિ કંઈક અંશે મનુષ્યોની પરીક્ષામાં ઉપયોગી થઈ પડે છે પણ એના ઉપરથી મનુષ્યોની સારી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી.

કૃતિ એ બાજ ક્રિયા છે અને કૃતિવડે જો પરીક્ષા નહિ થાય, તો વિચાર એ આંતર ક્રિયા છે અને એનાથી મનુષ્યની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જે મનુષ્યના જેવા વિચાર સંધાય છે તેવા તે હોય છે અથવા જોવા જે મનુષ્ય હોય છે તેવા તેના વિચાર યાય છે. તેથી વિચાર ઉપરથી મનુષ્યની પરીક્ષા થઈ શકે છે. આમ કેટલાક માને તો સ્વાભાવિક છે. પણ એ માનવું પણ ઉપરના કરતાં વધારે સાચું નથી. એ માનવું કેટલાક અંશમાં સાચું છે, પણ સર્વોંશે સાચું નથી. પ્રથમ તો અમુક મનુષ્યના કયા વિચાર છે, તે શું શું વિચારે છે તે જાણવાનું ધતર મનુષ્યને શું સાધન છે. જેમ કૃતિ બાજ ઇન્દ્રિયવડે જાણાય છે તેમ વિચાર એ બાજ ઇન્દ્રિયવડે જાણાય એવી વસ્તુ નથી. તેથી કોઈ મનુષ્યના કેવા વિચાર છે તે ધતર મનુષ્યને તો અનુમાન કરવાનું જ રહે છે. એ અનુમાન કેવી રીતે થાય છે ? તે મનુષ્ય પોતાની વાણીવડે જે વિચાર દર્શાવે છે તે પ્રદર્શિત વિચારવડે. તેથી આદિ પણ વાણી ઉપરથી અનુમાન કરવાનું હોવાથી એ સદા સાચું થતું નથી. કયા મનુષ્યો કયા વિચાર દર્શાવવા અને કયા વિચાર ન દર્શાવવા એ તેની ઇચ્છાઉપર રહે છે. દંભી પુરુષ હોય છતાં તે નિર્મમાનપણાનું છટાદાર બાવણ કરી શકે છે. નારિતક મનુષ્ય પણ ધર્મભાગના અવગા. આસ્તિકતાં વખાણો સારી રીતે કરી શકે છે. કૃપણ મનુષ્ય દાનવીરની સ્તુતિ ગાઈ શકે છે. કાપર મનુષ્ય વીરત્વ દર્શાવનાર

પરીક્ષા મનુષ્યના બુદ્ધિપૂર્વક કરાતા આચાર તથા તોલ કરીને નિરાંતે જણાવેલા—પ્રદર્શિત કરેલા વિચારોને બાહ્યપર મુદ્રા ત્યારે થાય છે. આમાં શું કહ્યું ! આમાં એ કહ્યું કે મનુષ્યનું ખરું સ્વરૂપ તેનું આંતર મન છે અને બાહ્ય મન નથી. તમે બાહ્ય મનપ્રતિ વિચારોમાં જોયું છે, બાહ્ય મનવડે કરાતી કૃતિપ્રતિ જોયું છે અને તેથી સારી પરીક્ષાની કુચી તમારા લક્ષની બહાર જતી રહી છે. મનુષ્ય જ્યારે બાહ્ય મનના અંકુશમાંથી મુક્ત રહે છે ત્યારે તેના આંતર મનનો વિશાસ ખડો થાય છે અને ત્યારે જોયો તે છે તેનું તેનું સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે, અને ત્યારે તેની સાચી પરીક્ષા થઈ શકે છે. બાહ્ય મનના અંકુશમાંથી મનુષ્ય જ્યારે મુક્ત થાય છે ત્યારે તે મનુષ્ય અસાવધ થઈ રહે છે. તેથી મનુષ્યની પરીક્ષા તેની અસાવધ દશામાં થાય છે. મનુષ્યનું આંતર મન તેનું સ્વરૂપ બહાર પ્રકટાવે છે, જેનું તે છે તેથી જ ક્રિયા બહાર કરાવે છે. પણ બાહ્ય મન આંતર મનને તેમ કરવા દેતું નથી. બાહ્ય મન પહે પહે આંતર મનને પોતાના વિશાસમાં રોકે છે અને તેનાવડે કરાતી ક્રિયાને રૂપાન્તરને પમાડે છે. પણ પક્ષી આદિમાં બાહ્ય મનનો વિશાસ મનુષ્યની ગાફલ ધયેલો નથી અને તેથી તેમની ક્રિયા આંતર મનની રિથિતિની સચક થઈ રહે છે. મનુષ્યોમાં બાહ્ય મન વિશાસને પામેલું છે તેથી આંતર મનની જેનું તે છે તેની પ્રતિમા જીર્ણમાં પાડવા દેતું નથી પણ પોતે વચ્ચે આવી, જેનું તે ધારે છે તેની પ્રતિમા સામાના અંતરમાં પાડી જાય છે. આ ભેદને લીધે પણ આદિની પરીક્ષા કરતાં મનુષ્યની પરીક્ષા કરવી કઠિન થઈ રહે, પણ એ જ હેતુથી મનુષ્ય જ્યારે અસાવધ હોય છે ત્યારે તેની પરીક્ષા સાચી અને સહેલથી થાય છે.

આ નિયમનું અવલોકન કરતાં હવે સમગ્રનું દશે કે મનુષ્યની પરીક્ષા તેની કૃતિ તથા તેના વિચારોથી થઈ શકે છે, પણ જાંથી કૃતિ તથા વિચારોથી થતી નથી, પણ જે કૃતિ આંતર મનની શુદ્ધ પ્રતિમારૂપ છે, જે વિચારો આંતર મનના પ્રતિબિંબરૂપ છે તે કૃતિ તથા તે વિચારોઉપરથી જ મનુષ્યનો ખરો સ્વભાવ સમજાય છે, તે કૃતિ તથા વિચારો ઉપરથી તેની પરીક્ષા થાય છે. બાહ્ય મનરૂપ કર્ણે સર્વ કૃતિ તથા સર્વ વિચારોને વિરૂપ કરતું નથી; એવી કૃતિ તથા એવા વિચારો પણ હોય છે કે જેમાં એ વિરૂપણની અસર ધયેલી નથી હોતી. બાહ્ય મન તથા આંતર મનના સ્વભાવમાં આ એક મહાન ભેદ છે કે આંતર મન અષ્ટ પ્રહર વ્યાપારયુક્ત રહે છે ત્યારે બાહ્ય મન એટલો વ્યાપાર કરી શકતું નથી. થોડો વ્યાપાર કરવામાં આવે છે એટલે બાહ્ય મનને વિશ્રાન્તિની જરૂર પડે છે. થોડો વ્યાપાર કર્યો પછી બાહ્ય મન શ્રમિત થઈ જાય છે અને તેથી વ્યાપારવિનાશ થાય છે. આથી જે સમયે એના વ્યાપાર શિથિલ થયા હોય છે તે સમયે જે કૃતિ તથા વિચારો થાય છે તે મનુષ્યના સાચા-સ્વભાવના પ્રતિબિંબરૂપ થઈ શકે છે.

મનુષ્યનું બાહ્ય મન શ્રાન્ત થઈ જવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી, મનુષ્યમાત્ર સ્વભાવથી સર્વ વ્યવહારોપ્રતિ સરળતા લક્ષ આપતા નથી. કેટલાક વ્યવહારોપ્રતિ પૂર્ણ લક્ષ આપવામાં આવે છે ત્યારે કેટલાક વ્યવહાર ખાસ લક્ષવિના જ થાય છે. જે જે મોટા મોટા વ્યવહારો છે, મોટાં મોટાં કૃત્યો છે તે સર્વમાં મનુષ્ય લક્ષ આપે છે, તે કરતાં એ ત્રારાંધર સાવધ રહે છે અને જે નાનાં કૃત્યો છે તેમાં શ્રમિત થઈ ન જવાય એટલા માટે સ્વભાવથી જ બહુ મનુષ્ય અસાવધ થઈ રહે છે. તેથી જે નાની નાની કૃતિ છે તે પરીક્ષા કરવાનું મુખ્ય સ્થાન છે એ સ્પષ્ટ થાય છે.

મોટું જ્ઞાતિભોજન કરતું હોય છે ત્યારે તેમાં કયા કયા પદાર્થો કરવા, તેમાં મરી મસાલા વગેરે કેટલા પ્રમાણમાં વાપરવા, તેને કેવા નિયમોથી શણગારવા, કયા નિયમો વ્યવસ્થાસર પીરસાવવા એ આદિ સર્વ જાણતોમાં પુણું લક્ષ આપવામાં આવે છે. આવા કાર્ય કરવામાં કુશળ મનુષ્યોને યેર આપણે ભોજન કરવા જવાનો સમય આવે છે ત્યારે ઘણી વાર આ જ્ઞાતિની સફાઈ બધી જ જતી રહેલી હોય છે. તેમના ધરના મનુષ્યોને પદાર્થો તૈયાર કરતાં પણ આવડતા નથી, તેમ પીરસતાં પણ આવડતા નથી, છતાં મોટું જ્ઞાતિભોજન કરનાર, એમાં નિષ્ણાત એ મનુષ્ય એ અન્નને સ્વાદસદ્વિત આરોગી જાય છે; એથી વધારે, એ લાઘવે સ્વતંત્રપણે ભોજન કરતાં જોવામાં આવે છે તો ત્યાં અવ્યવસ્થાનો પાર જ હોતો નથી. તેથી જ્ઞાતિભોજનરૂપ મોટા કાર્યમાં કરેલી વ્યવસ્થાથી, તે કરનાર મનુષ્ય એ વિદ્યામાં નિષ્ણાત છે, એની સ્વાદેન્દ્રિય એટલી વિકાસને પામેલી છે કે એને આ રસ સ્વભાવસિદ્ધ થઈ ગયો છે કદાચિ અનુમાનો કરવામાં આવે તો તે સર્વ અસાધ્ય થઈ રહે છે અને એમની સ્વતંત્રપણે કરવામાં આવતી ભોજનક્રિયાથી જે અનુમાન આ વિપયના સ્થાનમાં કરાય તે ઘણું અશે સાચું ઠરે છે.

બ્રહ્મા મારેલો કેટ, સ્વચ્છ પાટલુન અથવા ધાતીયું, નેકટાઈ અને સુંદર ટોપી પહેરી બહાર નીકળનાર ઘણા ગૃહસ્થોને તેમને ઘેર તપાસવામાં આવશે તો મેલાં ગંધાતાં વસ્ત્રો જ તેમના શરીરને શોભાવતાં જણાશે. તેથી બહારના પોષાકથી આ મનુષ્ય અતિ સ્વચ્છ રહેનાર છે એવું અનુમાન કરવામાં આવે તે જૂઝમરેલું છે ત્યારે એમના ધરના સાચા સુશોભિત પોષાકથી એમના ગંદા સ્વભાવનું કરવામાં આવતું અનુમાન સાચું છે. લગ્નદિ પ્રસંગે સ્વચ્છ, તરતની ધોણેલી જગન્નાથીનો મંડપ નહિ થાય તો મંડપ તૈયાર કરનાર સાથે લઢી પડનાર અને તેની પાસે વધારે વ્યય કરી પણ તેવો મંડપ ઉમેરો કરાવનાર મનુષ્યોના ધરમાં પાથરવાની ચાહરો જો માસે પણ ધોવાનો વારો આવતો નહિ જણાય ત્યારે બંદારના મંડપ ઉપરથી સંવચ્છતાનું કરેલું અનુમાન તે આ સુચસિત ચાહર જેની આંખ અને તુચ્છ વસ્ત્રથી કરાતા અનુમાનઆમળ પોતાનું કુખ સંતાડી દે છે.

આ જ પ્રમાણે બાલ મોટાં મોટાં વ્યાખ્યાન આપનારા, સમાજને વ્યાખ્યાનમાં તલ્લીન કરી મુકનારા, ધર્મકાર્યમાટે રોમાંચ ખમ્મ કરાવી દેવાની છટાવાળા મનુષ્યોના ખાનગી વિચારો સાંભળવામાં આવે છે ત્યારે અંચલુ કરનારને જેનો અંતર જોઈ કમકમાટ થયાવિના પ્રસંગે રહેતો નથી. ઉત્તમ અંચલુતાની ખાનગી વર્તણૂક તપાસીએ તો ત્યાં આવો જ મોટો અંતર બંને ક્રિયામાં પ્રતીત થાય છે. તેથી જે મનુષ્યની સાચી પરીક્ષા કરવી હોય તેની આવા મોટા પ્રસંગથી પરીક્ષા થઈ શકતી નથી. થાય છે તો તે સદા સાચી હોતી નથી. પણ એ જ મનુષ્ય જ્યારે અસાવધ હોય છે ત્યારે તેનાવડે કરાતી ક્રિયાઓ અને એવતાવાતા વિચારોઉપરથી એનો સાચો સ્વભાવ સમજાય છે, માટે સુત્ર વિવેકીએ મનુષ્યની નાની કૃતિની ઉપેક્ષા કરવી ઘટતી નથી, પણ એ જ પરી પરીક્ષાનું સ્થાન છે એમ સમજવું ઘટે છે. અને એથી પણ અધિક વિવેકી સુરે પેતે જે નાના વ્યવહારો કરે છે તેના પર બરાબર ધ્યાન આપી તેને વ્યવસ્થામાં ગોઠવવાની અને યથાર્થરૂપે કરવાની અગત્ય રહે છે, અને પછી ક્રમે ક્રમે અખ્યાસ પડતાં એ વ્યવહારો સુઅવરિયત સિદ્ધ થઈ

જ્ય ત્યારે જ તેના પ્રતિ અસાધ્યતા ધરવી પડે છે. જ્યારે નાના વ્યવહારો સુધરે છે ત્યારે જ સાચો આંતર સુધારો થયેલો ધણીય તેમ છે.

પોસ્ટની ટીકાટા નીકળી જશે—

ધણા મનુષ્યો આટલું મથાણું વાંચીને રાજી થઈ જશે અને કહેશે, કે જ્યારે પોસ્ટની ટીકાટા નીકળી જશે ત્યારે બહુ આનંદ પડશે. પછી જેટલા કાગળ આપણે લખવા હશે તે લખાશે. પણ ‘ પોસ્ટની ટીકાટા નીકળી જશે ’ કહીને કહેવાનો શું ભાવ છે તે નીચેની હકીકત ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે.

લંડનની જનરલ પોસ્ટ ઓફીસમાં એક યંત્ર હમણા મુકવામાં આવ્યું છે. યંત્ર ઉપર એક ‘ પેની ’ મુકતા કાગળ ઉપર “ Postage Paid ” એ પ્રમાણે છાપ પડે છે.

મી. એ. રીએક જણાવે છે, કે ૧૯૦૪ માં “ ધી ઓરોમેટીક રેટર્મીંગ કંપની-મીટીંગ ” ને ન્યુઝીલેન્ડના પોસ્ટમાસ્ટર જનરલ તરફથી આવી જાતનાં ૫૦ યંત્રો જૂદે જૂદે ઠેકાણે મુકવાનો દુકમ મળ્યો હતો. ૧૯૦૭ માં આ માર્ગ અધિક અનુકૂળતાવાળો જણાતાં ૫૦ ને બદલે ૧૦૦ તેવાં યંત્રો વધારવાનો દુકમ આ કંપનીને આપવામાં આવ્યો હતો. આ યંત્રમાં અર્ધા પેની, એક પેન્સ, ત્રણ પેન્સ, છ પેન્સ, અને એક શીશીંગ, એવી એવી જૂદી જૂદી છાપો પડી શકે છે. જે છાપ પડે છે તેમાં આ રાજકો આવી જાય છે. આ યંત્રોમાં જે શીશીંગે જાપાય છે તે પણ અમુક પ્રકારની બનાવવામાં આવી છે અને તેવિના બીજી સાદીથી કોઇ ખાનગી રીતે ચોરાયી તેવી છાપ પાડી લાવે છે તો તે પકડાઇ જાય છે. આ પ્રમાણે ચોરાયી છાપ પાડનારને ૫૦૦ ૫૨. નો દંડ અથવા એક વર્ષની કેદની શીક્ષા કરવામાં આવે છે.

જેમને ધણા કાગળો લખવાના હોય છે તેની ગોટી ગોટી ઓફીસમાં આવ્યાં યંત્રો મુકવામાં આવે છે. પ્રથમ આ યંત્રોમાં એક જાતના સોનાના સીકા કાઢવામાં આવ્યા હતા જેની કિંમત ૨.૫ ૫૨. જેટલી રાખવામાં આવી હતી. આ પ્રકારનો એક સીકા અંદર નાંખવાથી કોઇ પણ મનુષ્ય આ યંત્રવડે તેટલી કિંમતના પોસ્ટજ રટાંપજેટલી છાપ પોતાના કાગળોઉપર પાડી શકે, એવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. પણ આ પ્રમાણે કરવાથી જ્યારે તેવા સોનાના ધણા સીકાઓ અંદર એકઠા થતા ત્યારે કોઇ કોઇ ચોર તેમાંથી તે કાઢી જતા. આથી આ આ યંત્રમાં એવો સુધારો કરવામાં આવ્યો, કે પૈસા કે કંઈ જ અંદર નાખવું નહિ, પણ જેટલા રટાંપ તેના વડે પાડી લેવામાં આવે તેની નોંધ રહે. આપણા ઘરમાં પાણીનો નળ હોય છે, કે વિદ્યુતી કે એલ્કા દીવા હોય છે તો એની મેળે જમ ‘ મીટર ’ વડે આપણે કેટલું પાણી વાપરીએ છીએ તેની તથા વિદ્યુતી કે કેટલો એલ્ક વાપરીએ છીએ તેની નોંધ રહે છે નેમ, આ યંત્રમાં પણ કેટલી કિંમતની છાપો પાડી લેવામાં આવે છે તેની ‘ મીટર ’ વડે નોંધ રહે છે. પછી પોસ્ટ ઓફીસનો કોઇ ત્રાકર જઈને આ ‘ મીટર ’ વડે રખાવણી નોંધવું માપ લેઈને તે પ્રમાણે પૈસા પેસી ઓફીસમાંથી લેઇ લે છે. આ

મશીનમાં ૨૦ પાઉન્ડ એટલે ૩૦૦ રૂપિયાની કિંમતની છાપો પડે ત્યાંસુધીની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હોય છે. તેટલી છાપો પડી ગયા પછી પાછી નવે નાગે છાપો પાડવાનું તે વચ શરૂ કરે છે, જેથી તે પૂર્વે પોસ્ટ ઓફીસે તેની નોંધ લેઈ લેવી જોઈએ.

સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે મૂકવામાં આવતાં યંત્રોમાં પા આનો, અર્ધો આનો અને એક આનો, એવી છાપો કાગળ ઉપર તેમાં તેટલી કિંમતના પૈસા નાખીને પાડી શકાય છે.

આ યંત્રોને દુનિઆના તમામ ભાગમાં દાખલ કરી દેવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી, પોસ્ટની ટીકીટો બનાવવાનું જે હજારો રૂપિયાનું ખર્ચ પોસ્ટ ઓફીસને થાય છે તે ખચી જાય છે. વળી લોકો જે ખાનગી રીતે ચોરીથી જે પોસ્ટની ટીકીટો બનાવે છે, તે પણ બંધ થઈ જાય છે. પોતાના ચાર કાગળો છાપરા માટે કેઈ મોડું મશીન બનાવવાની ખટખટ પછી કે તું નથી, વળી કેઈ કેઈ પ્રસંગે આ ટીકીટો પોસ્ટ ઓફીસમાંથી ચોરાઈ જાય છે, તેમ ચોરાઈ જવાનો પછી ભય નીકળી જાય છે. તેના દ્વિસાળ માટે તથા વેચવા માટે માણસો ગ્રખવાં પડે છે, તેમાંનું પણ કેટલુંક ખર્ચ ઓછું થઈ જાય છે. આ વગેરે અનેક લાભ આ સોધથી પોસ્ટ ઓફીસને થાય તેમ છે. અમદાવાદ વગેરે સ્થળે સ્ટેશન ઉપર, 'પોસ્ટ ઓફીસ' ટીકીટ મળુબ પોતાની મેળે બે પૈસા નાખીને લેઈ શકે તેવાં યંત્રો ગોઠવવામાં આવ્યાં છે તે પ્રમાણે થોડા વખત પછી ઉપર કહી ગયા તેવાં યંત્રો પણ પોસ્ટ ઓફીસ મારફતે ડેકાણે ડેકાણે મૂકવામાં આવશે.

કુટેવ કેવી રીતે પડે છે અને તે કેવી રીતે દૂર કરી શકાય છે.

એક સ્ત્રીને એવી ટેવ હતી, કે તે દરપણની સામે બેસીને જીભ આપીઆ લેખન જે કોઈ વાળ તેના મુખ ઉપર જથ્થાવ તેને ચુંટી નાંખતી. આ પ્રમાણે પા કે અર્ધો કલાક કરતી નહિ, પણ કલાકોના કલાકો કરતી અને પ્રસંગે તો આખી રાત્રિ પણ તેમ કરવામાં ગાળી દેતી. વળી તેના મુખ ઉપર એટલા બધા વાળ પણ નહોતા કે તેને આ પ્રમાણે કરવાની જરૂર પડે.

ખીજ એક સ્ત્રીને એવી ટેવ હતી, કે તે પોતાની ધારણો તથા બ્રમરોને જ તોડી નાખતી, તે એટલે સુધી કે એક પણ વાળ તે રહેવા દેતી નહિ આ પ્રમાણે વાળ તોડી નાખ્યા પછી તેને સમજાવું, કે તેણે જોડું કડું છે, પણ તે પોતાને તેને માંડે ધણા પ્રસંગે નિરુપાય જોતી. તે કહેતી કે 'હું જાણું છું' કે આ ટેવ ખરાબ છે તોપણ મારાથી તે પ્રમાણે થઈ જાય છે. જ્યારે હું આ પ્રમાણે વાળ ચુંટતી હોઉં છું તે પ્રસંગે પણ મને એમ જાન થાય છે, કે આ ટેવ સારી નથી, છતાં કાણ જાણે હું તેમાંથી નિવૃત્ત થઈ શકતી નથી. કોઈ કોઈ પ્રસંગે તો સ્વાભાવિક રીતે જ મારાથી આ પ્રમાણે થઈ જાય છે, એવું જાન મને પછીથી જ આવે છે.' આ સ્ત્રીને આ ટેવ તે સાત વર્ષની હતી ત્યારથી પડી હતી, અને તે ૨૧ વર્ષની થઈ હતી તોપણ આ ટેવ તેનામાં વિદ્યમાન હતી જ.

આપણને તેવી જ ક્રિયા ખીજી વખત કરવાને પ્રેરે છે. આપણે તેના પ્રેરણા તેવી જ ક્રિયા આપણે પુનઃ કરીએ છીએ. પુનઃ તેવી ક્રિયા કરતાં પેન્નો માર્ગ કે સંસ્કાર અધિક બળવાન થાય છે, અને પુનઃ તે આપણને તેની તે જ ક્રિયા કરવા પ્રેરે છે. આ પ્રમાણે અનંતકાર તેની તે ક્રિયા કરતાં આપણા મગજમાં આ માર્ગ અટકી ઉઠે કાનરાઈ રહે છે, કે પછી આપણે તેના દાસ થઈ રહીએ છીએ, અને તે ક્રિયા કર્યાંબિના આપણને યાદગુજ્જર નથી. આપણે પછી જાણીએ છીએ, કે તે પ્રમાણે કરવું જોઈ છે, તોપણ આપણાથી તે નિયમનું પાલન થઈ શકતું નથી, અને આપણે તેની તે ક્રિયા કર્યાં જ કરીએ છીએ, અને પ્રકૃતિ અને પ્રાણ સાથે જાણ, એ કહેવત પ્રમાણે જીવનપર્યંત તે ક્રિયા આપણે કરતા રહીએ છીએ.

તમાકુ સુંઘનાર, તમાકુ પીનાર, ચાહ, લાંબ, ચાંદે કે ઘરુ વગેરે પીનારના મગજમાં ઉપર જણાવી ગયા તેવી જ એક પગથી પડેલી હોય છે, જે તેમને પુનઃ પુનઃ તે જ ક્રિયા કરવાને પ્રેરે છે. આ મનુષ્યો આ પગથી કે સંસ્કારના દાસ થઈ રહેતા હોય છે, અને તેથી તેને તે જીતી શકતા નથી. ખીજી ઉપર કહી તેવી ક્રિયાઓ કરનારના મગજમાં પણ તેવી જ રીતે ક્ષેત્ર થઈને તેવી જ સ્થિતિ થઈ રહે છે, જેથી તેમને પણ તેની તે ક્રિયા કરવાની વારંવાર ફરજ પડે છે.

આ જ પ્રમાણે ક્રોધ કરનાર, શોક કરનાર, તથા એવા એવા મનોવિકારને વશ થઈનાર મનુષ્યોની પણ તેવી જ સ્થિતિ હોય છે. તેમના મગજમાં પણ તેમની એ-ક્રિયાઓ વડે ક્ષેત્ર થઈને એવી સ્થિતિ થઈ રહેલી હોય છે, કે જેથી તેમને પણ તેની તે જ ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે, કે જરૂર પડે છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે જ, કે આવી કુટુંબ આપણને સી રીતે પડે છે. તેથી કોઈ નવી કુટુંબ આપણને ન પડે તેની સાવધાનતા રાખવાની આપણને કેટલી અગત્ય છે, તે પણ સ્પષ્ટ થાય છે કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં આરંભમાં અત્યંત સાવધ રહો. જો તમે સાવધ રહ્યાંબિનાં તેવી કોઈ ક્રિયા કરશો તો, પછી તેવી કુટુંબ નમને પડી જશે, અને પછી તેને દૂર કરવાને તમે અસમર્થ થઈ રહેશો.

મૂંઝાઉપર હાથ ફેરવવાનું મન થાય તો વિચાર કરજો કે તે ક્રિયા કોઈ અર્થસાધક છે કે કેમ, અને તે પ્રમાણે અર્થસાધક તે ક્રિયા ન જણાય તો તેને કરતા અટકો અને આ જ પ્રમાણે ખીજી અનેક ઉપર કહી ગયા તેવી ક્રિયાઓ કરતાં આરંભમાં જ સાવધ રહો. તમને કોઈ ક્રિયા કરવી અત્યંત કુદ જણાતી હોય, કે કોઈ ક્રિયાથી કોઈ હાનિ તમને ન જણાતી હોય, તોપણ તેવી ક્રિયા તમે કરતા નહિ, એક વખત પણ જો તેવી ક્રિયા તમે કરી તો પછી, તેના એક સંસ્કાર તમારા મગજમાં પડવાનો, અને એક આછી, પગથી તમારા મગજમાં પડવાની, જે તમને ખીજીવાર તે જ ક્રિયા કરવાને પ્રેરણા કરશે. તેમ જતાં કદાચ કોઈ તેવી ક્રિયા તમારાથી થઈ જાય તો પુનઃ સાવધ રહીને તેવી ક્રિયા કરતાં અવરુદ્ધ આટકી જાઓ. જો તમે આરંભમાં સાવધાનતા નહિ રાખો તો પછી તમને અનેક નિરર્થક ક્રિયા કરવાની દેવ પડી જશે, અને તમે તેના દાસ થઈ રહેશો.

જો ક્રિયા આપણે વારંવાર કરીએ છીએ તે ક્રિયાથી આપણા મગજમાં ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે સંસ્કાર, કે પગથી પડે છે, જે આપણને તે જ ક્રિયા કરવાને પુનઃ પુનઃ પ્રેરે છે. હવે પડેલી કુટુંબને દૂર કરવાનો એ ઉપાય છે, કે આ સંસ્કારને કે પગથીને અધિક

આ વાર્તાનો સારાંશ એ છે, કે જો આરંભમાં આપણે થોડો સમય સાવધ રહીને સારી ટેવ પાડીએ છીએ તો પછી ઉત્તરોત્તર આપણે સારી કૃતિ કરી શકીએ છીએ, અને આપણને સારી ટેવ પડી જાય છે. તેમ નહિ કરતાં અસાવધ રહીને આપણે આરંભમાં કુટેવના સંસ્કારને પાડીએ છીએ તો તે પછી ઉત્તરોત્તર અજાનન થાય છે અને આપણા જીવનને પરિણામે નિરુપયોગી અને દુઃખી કરી મૂકે છે. તેથી જુદામને કાંઈપણ શરીરની કે મનની ક્રિયા કરતા પૂર્વે અત્યંત સાવધ રહેવાની અગત્ય છે, કારણ કે તેનાઉપર અવનતિ ઉન્નતિનો આધાર રહેલો છે.

પ્રમદાહી જીવને ઉપાલંભ.

પદ. (હો જીવન, જમીને જોતાં—એ લય.)

પ્રભુતણે દ્રોહી તું થાતાં રે, હો જીવડા, અંતરમાં કેમ ન શરમાતો રે જી,
'આમ કંઈ', તેમ કંઈ' પ્રભુકાળે, 'એવો તું મારતો તડાકો રે જી,
કરવાનું' આજે અપડી ન વગાડી શકે, કરવાનો હોય જ્યાં લડાકો રે, હો
જીવડાં

પ્રભુપ્રીત્યર્થ કાંઈ કરવામાં કોઈને,—કહે કે ન હોંશે જરી ધ્રુમે રે જી,
તુજ વ્યવહારનાં કાર્યને માટે, નીચ જનોના પગ ધ્રુમે રે, હો જીવડાં
તારા કામકાળે જેની તેની તું, શુભામગીરીને કરતો રે જી,
પ્રભુકાળે કંઈ કરવાનું' હોય તો, અપમાનના ભયે ડરતો રે, હો જીવડાં
તારાં કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે, રાત્રિને દહાડો એજે ખોતો રે જી,
પ્રભુનિમિત્ત કાંઈ કરવાનું' હોય તો, અનુકૂલતા તું જોતો રે, હો જીવડાં
'આમ વિના ન ચાલે, આમ જ થવું' ઘટે, 'તુજ કાર્યોમાં એમ ધારે રે જી,
અગડ'બગડ' ગમે તેમ ચલવે, પ્રભુતણું કામ હોય જ્યાં રે, હો જીવડાં
શેડીયા ને અધિકારીઓકાળે, મીઝલસ લપકાથી તું ભરતો રે જી,
પણ પ્રભુકાળે તો નિર્ધન બનીને, દલોસન પાથરતો રે, હો જીવડાં
તારું' શયનગૃહ શણગારવાને, વિધિવિધ વૈભવ લાવે રે જી,
પ્રભુતણા મંદિરમાંથી કચરો,—વાળ્યાવિનાએ તું ચલાવે રે, હો જીવડાં
ઘરમાં નારી ઠટુવચન કહે તો, પી જઈ તેને નથી વડતો રે જી,
પરોક્ષ પણ કદી પ્રભુ કંઈ કહે તો, મુખનો દાથરો તારો ચડતો રે, હો
જીવડાં

ઉપરી જનોને મળવા જવાને, થાક ન ચાલતાં લાગે રે જી,
પ્રભુકાળે ચાર રંગનાં જવું પડે તો તો, ટાંટીયા તારા લાગે રે, હો જીવડાં

તારાં કામોમાટે હલકા જતોની, પાણસી અખંડ ચલાવે રે જી,
 પ્રભુઅર્થે કોઈને કહેવું પટે રૂરી, લગ્ન તને તો આવે રે; હો જીવડા
 કહે નહિ ને રાત્રિદિવસ છાના, નાના મોટા દોષ કરતો રેજી,
 પ્રભુમાં દોષો તું મિથ્યા કલ્પીને, જ્યાં ત્યાં તું કહેતો તે કરતો રે; હો જીવડા
 પ્રભુ તારાં નહિ કાર્ય કરે તો, દોષ તું તેને બહુ ફેરો રેજી,
 પ્રભુનાં કાર્ય તું સાચા ભાવથી, કેટલાં કરે કહે તે તો રે; હો જીવડા
 પ્રભુને અર્થે સાચી નિષ્કાંથી, કરવું ઘટે જે તુંથી ચાહે રે જી,
 આગ્રહ ધારીને કર્તવ્ય કરવું, કરવું ન પ્રાણ છે બાચે રે; હો જીવડા
 પ્રભુપ્રતિ જો તું, વહિંત ધસે તો,—પ્રભુ તારી પાસ આવે હાથ ધસતા રે જી,
 એવા દયાળુ પ્રભુનો દ્રોહ કરતાં, કંઈક એ મૂઠ! તું પસ્તા રે; હો જીવડા
 સેવ પ્રભુને તું અંતરના સાચા ભાવે, ભાવિકને એ છે સોંધાસસતા રે જી,
 ઉપેન્દ્ર તારાં હૃદય ભૂષી જઈ, તુજપ્રતિ આવશે હસતા રે; હો જીવડા

શ્રીભામિનીભૂષણપ્રવચન.

(અનુસંધાન ચતુર્થના પૃષ્ઠ ૧૭૨ થી.)

સાક્ષક—તમારા સમર્થ ગાકરે એવા લાંબા અનુભવમાં માંસ પચાંદ કરનાર બાળક
 નહિ એવું દોષ, પરંતુ સાક્ષાત્ પરમેશ્વરે સર્વ બાળકોપર, મારાઉપર, તમારા
 માંસાદારની મુદાં દોષી છે તેવું શું ?

નિષેધક—કઈ મુદાં !

સાક્ષક—ભાણપાઉ ગાકરોને મૂકી અમારા સંપ્રદાયનો સંગીત જોરાક ખાનાર
 હોને તમે પૂછશો અથવા પ્રાણિચાત્રમાં પ્રવીણ વૈજ્ઞાનિકોની સલાહ લેશો તો તમારી
 ઉધરી જશે.

નિષેધક—તેવા ગાકરોના તથા વૈજ્ઞાનિકોના પ્રતિનિધિરૂપે આપ મારી આંખ
 પરમેશ્વરની એ મુદાંની મને ઝાંખી કરાવવા કૃપા કરશો ?

સાક્ષક—એ છાપ પરમેશ્વરે આપણા મોંમાં જ જડવેચલાખ બેસાડી છે. આરસી
 રાખી તમારા દાંત તપાસશો તો તમને શબ્દવારમાં માત્રમ પડશે કે બન્ને દાંતમાં
 ૧ દાંતો છરીની પેઠે છાપવામાટે નિર્માણ છે, ઘડના દાંતો ધંટી પેઠે દળવામાટે નિર્માણ
 ૨ એ બે પ્રકારના દાંતોની વચ્ચેના અચ્ચિલાળા દાંતો સાક્ષાત્ પરમાત્માના ધરથી રૂત-
 ઠે માંસ ગીરતમાટે નિર્માણ છે, અને એ જ કારણથી તેને *caruncula* (ફેરતાના
 ક્ષેત્ર) જાણવાવામાં આવે છે.

નિષેધક—એ અણિયાળા દાંતોથી માંસ ચીરવાનું કામ બની શકે અને બીજું બની શકે નહિ એ તમે સિદ્ધ કરી શકો નહિ ત્યાં સુધી તમારી એ દલીલ વ્યર્થ છે. જરૂર પડે તો લગાઈમાં બાલાની પેઠે શસ્ત્રને ભોંકવામાટે એનું નિર્માણ કેમ ન થયું હોય? એવાં બાચકાં ભરવાના યુગનો અસ્ત થતાં પરમેશ્વરના ધરથી જ એ દાંતોનું ધીરે ધીરે તિરોધાન કેમ ન કરવામાં આવે?

ભક્ષક—વૈજ્ઞાનિકોને પણ સલાહ આપી શકો એવા દોઢકાલા મેં તમને ધાર્યા ન હતા. બલા માણસ! વૈજ્ઞાનિકોએ નફી કરી દીધું છે કે એ દાંત માંસભક્ષણમાટે છે. -

નિષેધક—તેથી શું, જૂઝા માણસ?

ભક્ષક—તેથી એ કે મનુષ્યે માંસભક્ષણ કરવું જોઈએ અને પરમેશ્વરના સંકેતના આગ આવવું જોઈએ નહિ.

નિષેધક—તેમ છતાં ન કરે તો?

ભક્ષક—ન કરે તો પોતાની જુદીઉપર પાણી ફેરવી વાળે અને પરમેશ્વરનો મોટો શસ્ત્રનેગાર થાય.

નિષેધક—શુદ્ધામાં પ્રીત ભાગીદાર દેવાથી માંસાહારી મનુષ્યને કદાચ શાંતિ રહેતી હશે.

ભક્ષક—કોઈ ભાગીદાર નથી; પરમેશ્વરનો સંકેત ઊથાપનાર કોઈ જુદિનો આરદાન નથી.

નિષેધક—મારા હૃદયે બહાર! બસ, આટલેથી અટકો. ભાગીદાર છે. વાંદરાઓ શમચંદ્રને મદદ કરી બેસી રહ્યા નથી; આજે પણ તેઓ મનુષ્યને મદદ કરે છે.

ભક્ષક—શો લવારો! કેવી રીતે?

નિષેધક—વાંદરાનું જડજીવું ફાડી, બહાર રહી—અર્થાત્ તેમાં દાખલ થયાવિના ઝીણી નજરથી તમે જોશો તો તમને જણાશે કે મનુષ્યના દાંત અને વાંદરાના દાંતવચ્ચે ન ટાળી શકાય એવું સમપણું* છે. માંસ ચીરવાના કૃતરાના દાંત વાંદરાને છતાં શામાટે તે માંસ

* "The apes and monkeys, which man most nearly resembles in his dentition, derive their staple food from fruits, grain, the kernels of nuts, and other forms in which the most sapid and nutritious tissues of the vegetable kingdom are elaborated; and the close resemblance between the quadrumanous and the human dentition shows that man was, from the beginning, more especially adopted 'to eat of the fruit of the trees of the garden.'—Sir Richard Owen.

ખાતો નથી ? શામાટે તે ફળ, દાણા, સિંગ વિગેરેના શુદ્ધાહાર કરે છે ? પરમેશ્વરના સંકેત પ્રથમ વાનરે તોડ્યો છે, નરે પછી તોડ્યો છે. પરમેશ્વર આગળ પ્રથમ બચાવ વાનરે કરવાનો છે, નરે પછી કરવાનો છે.

ભક્ષક--પ્રદર્શનના પાંજરામાં રાખવામાં આવેલા વાંદરાઓ સંગીન માંસ ખાય છે તે કેમ ?

નિષેધક--પ્રદર્શનના પાંજરામાં પૂરવામાં આવેલા વાંદરાઓને મારીને મુસલમાન કરવામાં આવેલા હોય છે; તેઓ સ્વતંત્ર હોતા નથી.

ભક્ષક--સ્વતંત્ર રીતિમાં પણ વાનરો કેાઈ કેાઈ વખત જીવડાં અને પક્ષીનાં બચ્ચાં ખાય છે એ વાત તમે જાણતા હો એમ જણાવું નથી.

નિષેધક--જાણતો નથી અને જાણીને પણ શો લાભ ? કારણ કે મારા હેલિ બકા-દરના પ્રયંડ પેટને જીવડાંથી થોડો જ સંતોષ થાય એમ છે ! જાઓ, જીવડાંથી જ તમે સંતોષ માનતા હો તો હું તમે કહેવો છું તરસકેત સ્વીકારવા તૈયાર છું.

ભક્ષક--માંસાહારી મનુષ્ય વિશ્વકેપર અવર્ણનીય ઉપકાર કરે છે તેનો તો તમને ખ્યાલ જ નથી !

નિષેધક--માંસાહારી ઉપકાર કરે છે ! તે પણ વિશ્વકેપર !! અને તે પણ અવર્ણ-નીય !! એવા તે કયો ઉપકાર છે ?

ભક્ષક--એ ઉપકાર ઉત્તમોત્તમ અને મોંઘામાં મોંઘી વસ્તુ જે જીવન તેના દાનનો છે. મનુષ્ય માંસાહાર કરે છે તો જ તેની તૃપ્તિમાટે બળદ, ખરડાં, ઘેડાં, મરઘાં વિગેરે ભક્ષણ કરવાયોગ્ય પ્રાણીઓના વંશનો વિસ્તાર મનુષ્ય જ કરે છે. અને તેમની આલાદ પણ મનુષ્ય જ સુધારે છે. માંસાહાર કરવો મનુષ્ય છોડી દે તો એવાં અસંખ્ય પ્રાણીઓ અસ્તિત્વમાં જ આવે નહિ. આથી તેમને જીવનનું દાન કરનાર માંસાહારી મનુષ્ય છે.

નિષેધક--માંસાહારી મનુષ્ય એનાં પ્રાણીઓને જીવનનું દાન શામાટે કરતો દરો ?

ભક્ષક--ગણતર તેમનો વારો આવે તેમનું ભક્ષણ કરવામાટે; પરંતુ તમારો પોતાનો દાખવો લો. તમને અસ્તિત્વમાં જ લાવવામાં ન આવે એ કરતાં અસ્તિત્વમાં આવી હુંકું પણ સુખી જીવન ભોગવવું તમે પસંદ કરો કે નહિ ? એક તરફ અનસ્તિત્વ છે અને બીજી તરફ ભક્ષણનાં જોખમવાળું અસ્તિત્વ છે--આ બેમાંથી તમે શું લેશો ?

નિષેધક--એક દેશની બિલાડીઓ અજળ લગ્ન લડે છે તેવી તમે દલીલ કરો છો. એવી બે બિલાડીઓને લગ્નની હોય તો એક બિલાડી બીજીનું નાક કચડી ખાય છે તો બીજી

"On the whole, I am bound to give judgment on the evidence of the teeth rather in favour of the vegetarian argument."—*Sir Benjamin Richardson.*

તેના કાન કરડી ખાય છે, એક બિલાડી બીજાનું પેટ કરડે છે તો બીજા તેના પગ કરડે છે. લડા-
ઇને અંતે બંને બિલાડીઓની પૂંછડી જ રોષ રહે છે; બીજાં સર્પ અવયવો ખવાઈ જાય છે.
એવી જ રીતે કેટલાક ડાહ્યા પુરુષો ઉદ્ધાર કરે છે કે—મને ઉત્પન્ન કરવા પૂર્વે પરમેશ્વરે
મને પૂછ્યું હોત તો હું તને યોગ્ય સમ્રાટ આપત મારા હૃદય બહાદુર! મનુષ્યને કંઈ
પૂછવામાં આવે તો તે ઉત્પન્ન થઈ ચુકેલો જ છે. ઉત્પન્ન નહિ થયલા મનુષ્યને કંઈ પૂછી
શકાયું હશે? હું જો અસ્તિત્વમાં જ આવ્યો નથી તો અનસ્તિત્વ અને લાક્ષણિક લક્ષણો
જીવન એ બેમાંથી એકની શી રીતે પસંદગી કરી શકું? અસ્તિત્વમાં આવ્યો હોઉં તો જ
પસંદગીનું કામ થઈ શકે છે, અને અસ્તિત્વમાં આવ્યા પછી અનસ્તિત્વની પસંદગી એ
વસ્તોવ્યાધાન છે, બિલાડીની પૂંછડી રોષ રહેવા બરાબર છે, પોતાના ખસાઉપરથી કૂદી
જવાની બરાબર છે. ત્યારે ધારો કે હું એક મરઘાતરીકે અસ્તિત્વમાં આવ્યો છું. મારી
પસંદગીના વિષય-પરમ ઇચ્છાનો વિષય-એક જ છે: તે એ કે જેમ બને તેમ લાંબું અને
સુખી જીવન હું લોગવું. માંસાહારી મનુષ્ય એ મારી ઇચ્છાને પૂર્ણ કરી આપે છે કે તેની
આડો આવે છે એના નિર્ણય તમારે કરવાનો છે.

ભક્ષક—બહુ આડો આવે છે એમ જો તમ માનતા હો તો તમારી મોટી ભૂલ છે.
જાતસ્ય દિ ધ્રુવો મૃત્યુ: ‘જયું’ તે જવાનું’ એ તો તમે સ્વીકારશો જ. જન્મેલું પ્રાણી મર-
વાનું છે તો બક્ષણ કરવામાટે તેને મારવામાં શું ખાપ છે? શી હનિ છે? માંસાહારીની
દયાની પશુ તમને કંઈ જ ગણતરી નથી! તેમની ચતુરાઈની તમને કંઈ જ કદર નથી!

નિષેધક—જો તમે તેમના ઉપકાર તમે કહો તેવી તેમની દયા અને ચતુરાઈ હશે.

ભક્ષક—“ટિટાનિક” નામની આગચોટ બરફનાડુંગરસાથે અચડાવાથી કુખી જન રે
સ્ટેડ નામના સમર્થ લેખકનું નામ તમે સાંભળ્યું હશે. એણે કહ્યું હતું કે—“ચિત્રગો
શહેરમાં જે પ્રકારે હુકરોનો દાણમાત્રમાં વધ કરવામાં આવે છે તે મરણનો પ્રકાર હું પોતે
સર્વથી શ્રેષ્ઠ માનું છું.” આવા પુરુષના મોંમાં પાણી આણનાર એ વધનો પ્રકાર કેવો
ઉત્તમ હોવો જોઈએ!

નિષેધક—સ્ટેડ એ ઉદ્ધાર કાઢ્યો હતો એ મારાં જાણવામાં છે, તે સાથે એટલું
પશુ જાણવામાં છે કે એ વધ પ્રકાર પોતાની નજરે જોવા સ્ટેડ સાહેબ ચિત્રગોનાં વધશુદ્ધોમાં
ગયા ન હતા. એ વધપ્રકાર તમે ઉત્તમ કહો છો તે મરનારની દૃષ્ટિથી કે મરનારની દૃષ્ટિથી?
મોચી જોડાવાથી આપણને કહે છે કે-સાહેબ! જોડા ફસકલાસ બન્યા છે. આપણે જોડાને
અનુભવ લઈએ છીએ અને મોચી પૈસા લેવા આવે છે ત્યારે તેને કહીએ છીએ—જોડા ડંખ-
વામાં જોડા ફસકલાસ બન્યા છે. આ બેમાંથી કોણ સાચું—જોડા સીધનાર કે જોડા પહેર-
નાર? મરનાર પ્રાણીને મરણનો અનુભવ કદાચ દાણમાં ચતો હોય તો બંને, પરંતુ મરણના
અનુભવથી પશુ તેને કેટલું દુઃખ થાય છે તેની તમને કદરના છે? વધશુદ્ધોનો કમકમાટ
ઉપજાવે એવો દેખાવ જોઈ અનેક કંઈજ હૃદયના પુરુષો પશુ ‘તોખા! તોખા!’
પોકારી ગેશુદ્ધ બની ગયાના દાખલા છે. અનેક પુરુષોએ એ દેખાવથી માંસાહારનું
પાણી મૂકવાના પ્રસંગો પ્રસિદ્ધ છે. તેમ છતાં તમે માંસાહારીઓની દયાની વાત
કરો છો નિરપરાધી પ્રાણીઓને દયોડાના પ્રદારથી દાણમાં ગેશુદ્ધ કરવાની અથવા
છરાના ધાથી દાણમાં નિપ્રાણ કરવાની માંસાહારીઓની ચતુરાઈની પશુદક્ષા બિહારી!

હેવાય છે કે માંસાહારીઓ વધુ કરાવતાં પ્રાણીઓનાં માંસ, ચામડાં, ચરબી, શિંગડાં, હાડકાં
અને સર્વ વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી શકે છે. નિરુપયોગી વસ્તુ એક જ જણાય છે, અને તે
મારી નખાતા પ્રાણીઓની આત્મ ઓસ છે. મને લાગે છે કે મારા હૃદયે બહાદુર જેવો કોઈ
વસ્તુ માંસાહારી પ્રાણીઓમાં એ ઓસ ઉતારી તેને પણ નિરુપયોગી વહી જતી અટકાવશે.
માંસાહારીઓની અહિંસારીની તે શી કથા ? એક તરફ મનુષ્ય કેળવણીનાં કારખાનાં કઢી
પશુઓને માણસાઈમાં લાવવા પ્રયત્ન કરે છે તો બીજી તરફ માંસાહારીઓ નિરપરાધી પ્રાણી-
ઓનો વધ કરવાનાં કારખાનાં સ્થાપી મનુષ્યનું મનુષ્યતા મટાડી ખાટકીરૂપ પશુઓની જગી
સેના ઉભી કરવાનો ભગીરથી પ્રયાસ કરે છે !!!

(અપૂર્ણ.)

સ્ત્રીઓએ આકૃતિ સુંદર શી રીતે રાખવી ?—

પારીસમાં સુંદરમાં સુંદર જે સ્ત્રીની આકૃતિ હોય તેને માટે દર દર ‘ફેન્ક ’નું
ધનાગ કાઢવામાં આવ્યું હતું. આ ધનામ મીસ. માલવીના લેંગ્ફોલ્ડે લેઈ મર્ષ હતી. આ
ધનામ લેઈ જનાર પોતે જ અહેરને સુંદર કેરી રીતે રાખવાં તે નીચેપ્રમાણે જણાવે છે. તે
કહે છે, કે આકૃતિ સુંદર કરવા ઇચ્છનાર સ્ત્રીએ રાત્રે નિત્ય સ્નાન કરવું જોઈએ. સાથુ
હાથની જાતનો નહિ વાપરતાં ઉચ્ચી જાતનો વાપરવાની તે બક્ષામણુ કરે છે. રાત્રે ત્યજ્યા
નકામાં પદાર્થને ઢિંદ્રાવડે બહાર કાઢી નાખે છે અને ઉપયોગી પદાર્થને અંદર ચુસી લે છે.
જેમ બાંસી બારણાં બંધ હોય તેવા ઘરમાં દવાનો અવરજવર સારી રીતે રહી શકે નથી, તેમ
ત્યજ્યાનાં ઢિંદ્રા જે ખુલ્લાં નથી હોતાં તો તેમાંથી પણ જે નકામો પદાર્થ બહાર નીકળી જવો
જોઈએ તે ચોખ્ખા પ્રમાણમાં નીકળી શકે નથી તથા બહારથી જે ઉપયોગી પદાર્થનું અંદર
શેપણુ થયું જોઈએ તે શેપાતો નથી. ત્યજ્યાનાં ઢિંદ્રાને હમેશાં ખુલ્લાં રાખે તથા તેમને
ખુશી દેવાથી તૃપ્ત થવા દે. આરોગ્ય તથા સૌંદર્યનું આ પ્રથમ પગથિયું છે.

રાત્રે સ્નાન કરી રજા પછી મરમ પાણી તથા સાબુનું અહેરને ધોઈ નાખવો. મરમ
પાણી જેટલું સહન થઈ શકે તેટલું જ લેવું. એક વખત સાબુનું ધોઈ નાખ્યા પછી બીજી
વાર ઠંડા પાણીએ ધોઈ નાખવો. બરફનાળું ઠંડુ પાણી મજે તો સારું. આ પ્રમાણે કરવાનું
કારણ એ, કે તેથી મુખઉપરના આગમાં રહિતની મનિ વધે છે. પછી મુખ હાલ્ટી નાખીને
જરા મલકાઈ કે ચીકું તેલ લેઈને તેનાઉપર ઘસીને સુષ જવું.

ખરબ અહેરને સુપાદવાનો બીજો ઉપાય પણ તે જણાવે છે. તે કહે છે, કે ખરબ
અહેરો સુપાદવને માટે એ ‘ટુલાલ ’ નો ઉપયોગ કરવો. એક વખત મરમ પાણીમાં દુવાત
બોળીને તેને મુખઉપર રાખી મુકવો. થોડીવાર તેને રાખીને પુનઃ ઠંડા પાણીવાળો દુવાલ
મુકવો. આ પ્રમાણે થોડીવાર કરીને પછી સહજ ચોખ્ખું તેજ કે મલાઈ લગાડી દેવી.

આજે ઘણી સ્ત્રીઓ ‘ફારમેટીક ’ વાપરે છે પણ તે સંબંધમાં આ સ્ત્રી કહે છે, કે
તે નકામું છે. ચોખ્ખું તેજ કે મલાઈ એ બેમાંથી એક પૂરતું છે. આ સ્ત્રી કહે છે, કે ૯૬ ટકા
અહેરને ખરબ કરનાર અજીજી છે. સ્ત્રીઓ અલાખલા ગમે તે ખાય છે તથા શોકની વાત
એ છે, કે તેની સાથે તે ખુલ્લી હવામાં ફરવા વગેરેની કસરત પણ કરતી નથી. સારો અને
પચી શકે તેટલો આહાર સ્ત્રીએ ખાય અને ખુશી દવાનો લાજ લે તો તેમની આકૃતિ સ્વાભા-
વિક રીતે જ સુંદરતાવાળી રહે એમ આ સ્ત્રી જણાવે છે.

અસદા હું આ મારું હાવે, કેની આગળ કહેવું જ,
 શુભતું નહીં, પાડું પુકારો, શું કરવું, શે સહેવું ? સહાય૦
 આજકાલ કરતાં આ મારું, જીવન પૂરું પ્રભુ ! થાતું જ;
 આ રીતે શું પૂરું થયે તે, મુજથી ન એ સહેવાતું. સહાય૦
 દયા કરીને ગુરુવર ! મારા, આપ શુભો પુકારો જ;
 મુક્ત કરીને મુજને હાવે, આ દુઃખથી ઉદારો. સહાય૦
 આપવિના નથી બેલી બીજે, જોતાં વિશ્વ જણાતો જ;
 આપનો મુજને આશ્રય એક જ, જોતાં નાથ ! ભળાતો. સહાય૦
 નમી નમી કરગરી કરગરી કહું છું, દયા હવે તો લાવો જ,
 ચરણે મસ્તક મૂકી માગું, કુંઠાથી મુજને મૂકાવો. સહાય૦
 અભળતા મુજ દૂર થવાને, આપનું બળ પ્રભુ ! આપો જ;
 મુકુટમણિ મુજ મસ્તકના આ, દીનતા મારી કાપો. સહાય૦
 શરણાગતનું હરણો ન દુઃખ તો, જશે લાજ તમારી જ;
 સખળ શિરે મુજ લાણી આપપ્રતિ, વાણી આ આજે ઉચ્ચારી, સહાય૦

શ્રાદ્ધમીમાંસા.

—૭૬૦૬૩૩—

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ નાં પૃષ્ઠ ૨૦૦ થી).

સામાન્ય નિયમ છે કે સીધે રસ્તે તારની ખબર વહેલી પહોંચે છે અને માર્ગ વિકાસી હોય છે ત્યાં વાર લાગે છે. કન્યાસંક્રાન્તિમાં અને તુલાસંક્રાન્તિમાં સૂર્યનાં સંપર્શ કિરણો દક્ષિણ તરફથી પ્રાથ્વકેપર સીધાં લંબરેખામાં પડે છે. કન્યાસંક્રાન્તિની ચર-આતમાં જેટલાં કિરણો સીધાં પડે છે તેટલાં સીધાં કિરણો જ્યેષ્ઠસંક્રાન્તિ બેસતામુધી સૂર્યની ગતિ અસ્થિર હોવાથી પૃથ્વી ઉપર આવી શકતાં નથી. ત્યાર પછી તો બિલકુલ નમતી રેખામાં આવી પડે છે. તેથી નિયત કરેલા કાળમાં મહાલય શ્રાદ્ધ પ્રત્યેક ભાવિકાએ કરવું, એ શ્રેયસ્કર છે; કારણ કે નહિ તો પિતૃઓ નિરાસા નાખે નહિ.

પિણ્ડપ્રદાનની આવશ્યકતા.

કેટલાએક કહે છે કે, ચટમાં (દર્બના બનાવેલા એક વેંતના કડકા) અથવા પ્રત્યક્ષ બ્રાહ્મણ બેસાડી પિતૃઓનું આવાહન કરીને પૂજન કરેા છે, પણ પિણ્ડપ્રદાનની શું જરૂર છે? કેમકે જે પિતૃઓનું પૂજન પ્રથમ કરવામાં આવે છે તેનુંજ પૂજન “વિષક સંસ્થાપિતરઃ” કહીને કરવામાં આવે છે. કહેવું ખરું છે. બોટું નથી. પરંતુ ગૃહાંશ સમ-જવામાં ન આવવાથી આ પ્રથ ઉપરિચિત થવા પામે છે.

પિતૃઓ બે પ્રકારના છે. એક મૂર્તિમંત અને બીજા પ્રતિમારહિત છે. મરનારા કયા સ્વરૂપમાં છે, તેમનું કાર્ય કયા રસ્તેથી ચરે, તથા માયિક વાસનામાં આસક્ત થવાથી તે બ્રમણ કરતા હશે કે કેમ; વગેરે શ્રાદ્ધ કરનારાને વિદિત હોવું નથી. જે મૂર્તિમંત છે તે તો પિણ્ડપ્રદાનથી પ્રસન્ન થઈ સંતોષ પામે છે. જે પ્રતિમારહિત છે તે બ્રમણતામાં બ્રમે છે તે પ્રપ્રદાનથી પિણ્ડ પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ પિણ્ડપ્રદાન એ ઉભયને શ્રેયસ્કર છે, પામને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે અને ઉત્તમ ગતિને આપી પુનરાવર્તનમાંથી મુક્ત કરાવનાર છે.

પિતૃકુંડુમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ.

મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત્યા પછી સંસારમાં પુનરા માયાકેપર માત પિતાનું ઝણ અતિ-શય રહેવું હોય છે. વર્તમાન વખતમાં કૃત્તની લોકો મરણ મુજબ બોલે છે કે, પોતાના આનંદને સાર પિતાની પ્રમળ ઇચ્છા જે તે આપારી ઉત્પત્તિનું સંજગ કારણ છે. માતાએ હૃદયમાં રાખ્યા તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવાજેવું નથી. માતાપિતાના ઉપકાર અગણનીય છે. તેથી ઉપરોક્ત હૃદયબેદક ચબ્દોચાર, સાંભળી માન પિતૃકુંડો સહુલ્ય કપી ઉડે છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે,

યન્માતાપિતરૌ હૃદયં સદૃશં સંભવે તૃણામ્ ॥

આજકાલ મનુષ્યો તથા જન્મ્યા પછી માઆપને જે જે ફરિયા સહન કરવાં પડે છે તેનો અલ્લેખ કરી વર્ણવેલા વાળી શકવો અશક્ય છે. માતાપિતાની સેવાના સર્વધર્મોમાં આરતમાં સર્વોચ્ચ ઉલ્લેખ છે. કેટલાએક કહે છે, કે માતાએ નવ મહિના ઉદરમાં રાખ્યા તો તેને પ્રતિભાસના રૂપિયા પાંચ પ્રમાણે. અથવા તેથી વધારે ગણીને પીસતાળીસ અથવા તેવું જે ચોગ્ય લાગે તે ગણીને આપી દેવા. આ બોલવું આજ કાલના વાતાવરણના સંસર્ગનું પરિણામ છે. પૂર્વકાળમાં દુર્યોધનના માતા ગાન્ધારીએ ભીમની માતા કુંતીને એક વખત માર્મિક વચનો કહ્યાં હતાં. ભીમે માતાની અંતર્જાતિ ઉરમાં આણી જે ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા તે અરણ્ય થવાથી વાચકવર્ગ સમક્ષ પ્રકટ કરું છું.

“ શી ફિકર જે માત! તારે કાજ મુજ મેલુ થતું,
જન્મ પાછો હું લઈ, દુઃખ ટાળવા પાછો મથું.
મોક્ષ પણ તુંથી ઉતરતો, માત! લેખાવી દઉં,
કીર્તિશિખરે એકદિન, બિરાજતી જેઠ તને,
હવનાં આસુથી તારા ચરણ, હું ધોઈ અને,
ધન્ય હા જે પૂર્વ તું જ ગૌરવ હું દીપાવી દઉં.”

ક્યાં તે વખતની માનુષકૃતિ, માતૃપ્રેમ, અને અંતરની લાગણી! કે કામાં તાત્પર્ય એટલો છે કે મતાપિતાનું ઝાણ મનુષ્યને માથે મોટું છે. આ ઝાણ એકલાથી વાળી શકાય તેમ નથી. તેથી આગળની એક બે પેઢી સુધીની સંતતિની સહયતાવડે તે વાળવાસાર પ્રમત્તવાન થવું, એ પુત્રનું પરમ કર્તવ્ય છે.

અર્વાચીન પ્રચલિત કાયદા-કાનુનકરારોએ પિતાના ઝાણને સારૂ બ્યાવહારિક વિષયમાં લેવડ દેવડના કામમાં છાકરાને શિર જવાબદારી રાખેલી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ છાકરાના છાકરને સુદાર્ણ જવાબદાર ગણેલો છે, એટલે તે વિગે વધારે કહેવાની જરૂર જણાતી નથી. પ્રકૃત વિષયવિશે આથી નિશ્ચય યાવ છે કે, માઆપના ઝાણમાંથી મુક્તથવા સારૂ પુત્રોએ તેમની પૂજ્ય ભાવનાથી સેવા કરવી જોઈએ, અને તેમના મરણ બાદ તેમની પાછળ શાસોક્ત વિધિવડે ઉતરકિયા એટલે શ્રાદ્ધક્રિયા કરતી.

શ્રાદ્ધમહિમા.

યમ—આયુઃ પુત્રાન્ યશઃસ્વર્ગ, કીર્તિં પુષ્ટિં વલંધિયમ્ ॥
પશૂત્ સાંખ્યધનંધાન્યં, પ્રાપ્તુયાન્ત પિતૃપૂજનાત્ ॥ ૧ ॥
યાશ્વલ્ક્ય—આયુઃમજાંધનંધિષાં, સ્વર્ગ મોક્ષં સુખાનિ ચ
પ્રયચ્છન્તિ તથા રાજ્યં, પ્રીતા નુળાં પિતામહાઃ ॥ ૨ ॥
મુમેતુ—શ્રાદ્ધાત્પરતરં નાન્યત્, શ્રેયસ્કરમુદાહતમ્ ॥
તસ્માન્સર્વપ્રયત્નેન, શ્રાદ્ધં કુર્યાદ્વિચક્ષણેઃ ॥ ૩ ॥
બ્રાહ્મ—તસ્માન્શ્રાદ્ધં સર્વમંકયા, શાકૈરપિયથાવિધિ ॥
તુર્વાતિ શ્રદ્ધયા તસ્ય, કુલંકશ્ચિન્નસોદતિ ॥ ૪ ॥
ઘસિષ્ઠ—પિતાપિતામહશ્ચેષ, તર્થયપ્રપિતામહઃ ॥
ઉપાસતે સતંજાતં, શક્તંતાદ્યપિગ્નલમ્ ॥ ૫ ॥

આદિત્ય—નસંતિપિતરઐતિ, કૃત્વામનસિયોનરઃ ॥

આદ્યનકુલ્લેમોહાત્, તસ્યરક્તં પિવંતિતે ॥ ૬ ॥

મારત—યાવચ્ચ કન્યા તુલયોઃ ક્રમાદાસ્તેદિવાકરઃ ॥

શૂન્યપ્રેતપુરંતાવદૃશ્ચિકે યાવદામતઃ ॥ ૭ ॥

આયુષ્ય, પુત્ર, યશ, સ્વર્ગ કીર્તિ, પુષ્ટિ, બલ, લક્ષ્મી, શાહન, સુખ, ધન, ધાન્ય, વિદ્યા, મોક્ષ, રાજ્યવૈભવ, વગેરે મનવાંચિત ફળ પિતૃઓની પૂજા કરવાથી આદ્ય કરનારાને પ્રાપ્ત થાય છે. પિતૃપૂજનને શ્રેયસ્કર માર્ગ કહ્યો છે. માટે કાલા મનુષ્યોએ આદ્ય કરવામાં ક્યારેએ અનાદર કરવો નહિ.

શાક વગેરે ને પદાર્થો મળે તે વાપરવા, આદ્ય બંદિત અને વિધિવદે કરવું. એટલે પોતાના કુળમાં મરણ પામેલા કોઈ પણ પિતૃઓ જેદ પામે નહિ. પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહ, જે પ્રમાણે પોતાના નિવાસસ્થ પિપ્પલ વૃક્ષને પ્રક્ષિઓ સેવે છે તે પ્રમાણે પોતાના વંશજ પુત્રોની ઉપાસના કરે છે. કન્યાસંક્રાન્તિ અને વ્રજાસંક્રાન્તિમાં સર્વ નારાયણ જ્યાં લગી રહે છે ત્યાંસુધી પ્રેતપુરમાં કોઈ હોતું નથી. એટલે પ્રેતપુરનિવાસી પ્રાણીઓ આદ્યની અપેક્ષાથી પોતાના મરણસ્થાન તરફ ભટક્યા કરે છે. માટે જે મનુષ્યો પિતૃઓને માનતા નથી, અને કપોલકલ્પિત કથનાઓ કરી આદ્ય કરતા નથી તે મનુષ્યો પોતે પિતૃઓનું રક્તપાન કરનારા છે.

મરદ્વાજાત્મજાઃ સન્ત, શુક્ત્યા જન્મપરંપરાં ॥

કૃત્વાપિ ગોવધંતાસ્ય, મુક્તાઃ પિતૃમક્ત્યાદતઃ ॥ ૧ ॥

સન્તઃપ્રાધ્યા દશાર્ણેષુ, મૃગાઃ કાલંજિરેનિરૌ ॥

ચક્રવાકાઃ શરદીયે, હંસાઃ સરસિમાનવે ॥ ૨ ॥

તેપિજાતાકુલ્લક્ષેત્રે, વ્રજાણાવેદપારગાઃ ॥

પિતૃમક્ત્યાચ્ચતે સર્વે, ગતાનુકિંદ્રિજાત્મજાઃ ॥ ૩ ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેત, પિતૃમક્તો ભવેન્નરઃ ॥

इह लोके परे वापि, पितृमक्त्या सुखीमयेत् ॥

મરદ્વાજ મુનિના સાત હોકરાઓએ ગોવધના પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે પિતૃઓનું જન્મ કર્યું હતું. તેઓ દશાર્ણ દેશમાં પારધિ થયા ત્યાં તેમણે પિતૃઓની પૂજાથી આશીર્વાદ સંપાદન થયો. કાલંજર પર્વત ઉપર હરણ. ચક્રને અવતર્યા. પછી શરદીયમાં ચક્રવાક પક્ષિમાં જન્મ લેવા અને ત્યાર પછી માન સરોવરઉપર હંસની જાતિમાં આવ્યા અને અંતે કુરુક્ષેત્રમાં હલયુનારા વિપ્રવંશમાં જન્મ્યા. કૃષ્ણ ચન્દ્રે ગરુડને કહ્યું કે પિતૃઓની પૂજાથી ઉપર કલા માણે ઉત્તરોત્તર જન્મ લેઈ ગોવધના મહાપાપમાંથી મુક્ત થઈ છેવટે મોક્ષને પામ્યા. પિતૃજનથી ઐહિક અને આધુનિક એમ સંપાદન થઈ શકે છે, માટે પિતૃપૂજન સર્વોત્કૃષ્ટ છે, જે એમ કહેવામાં લેશમાત્ર વાંધા નથી.

પિતૃઓએ પ્રત્યક્ષ પિણ્ડ લીધા છે.

પિતૃઓએ પ્રત્યક્ષ આવીને પિણ્ડ લીધેલા છે, તેનાં દર્શન અનેક છે તેમાંથી ચક્રવર્ગને વિદિત થવા સાર અથ કેટલાંએક આપનામાં આવે છે.

ભરતુ બુનિએ આદ્ય કયુ તે વખતે તેમના પિતૃઓ ભૂમિભેદીને બહાર આવ્યા હતા, પોતાના હાથ પિણ્ડ લીધો હતો, અને આશિષ આપી વિમાનમાં બેસીને બ્રહ્મ લોકમાં ગયા હતા.

રઘુકુળ દીપક રામચન્દ્ર લગવાને આદ્ય કયુ ત્યારે સ્વર્ગમાંથી દશરથ રાજા આવ્યા હતા; તેમણે હાથ લાંબા કરી પિણ્ડ લીધો, અને ચિરકાળસુધી રાજ્ય ભોગવવાનો આશિર્વાદ આપી અયોધ્યાવાસી પ્રાણિઓને સ્વદેહે સ્વર્ગમાં લેઈ જવાની આજ્ઞા કરી હતી.

બીજાપિતામહે પોતાના પિતા રાંતનુ રાજાનું આદ્ય કયુ તે વખતે તેમને પ્રત્યક્ષ હાથ ધરી પિણ્ડ લેઈ પ્રસન્ન થઈ, સ્વેચ્છાએ, અને પ્રભુની પાસે પ્રાણત્યાગ કરવાનું બીજાને વરદાન આપ્યું હતું.

વીરકાલ નામના રાજાને પુત્ર નહોતો તેથી તેણે બ્રહ્માનો આરાધનાએ બ્રહ્મા અને ભક્તિથી સંપૂર્ણ વિધિવડે આદ્ય કયુ, ત્યારે શ્વેત, રક્ત, અને રયામ એમ જૂદા જૂદા રંગના પુરુષોએ વારાફરતી હાથ લાંબા કરી પિણ્ડ ગૃહણ કર્યા હતા. શ્વેત પુરુષ કહે છે કે હું તારો પિતા છું, આ લાલ વર્ણવાળો બ્રહ્મહત્યા કરનારો મારો પિતા છે અને અત્રીજો અપિઓનો સંહાર કરવાવાળો, કોર હૃદયનો નિર્દય મારો પિતામહ છે. હું મારા પોતાના પુણ્યથી સ્વર્ગમાં વસું છું. આ બે પોતાના પાપકર્મવડે અધોર નરકમાં પડેલા છે. હું સુખમાં છું. બે દુઃખમાં છે. તમારા પિણ્ડપ્રદાનથી હું હમણા મોક્ષ માર્ગે જઈ જઈ છું. અને આ બે સદ્ગતિને સાધ્ય કરશે, તમારો વંશ વધશે, તમને પુત્ર પ્રાપ્ત થશે, તમે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી મુક્તિ મેળવશો, હવે અમે અદશ્ય યજ્ઞએ હીએ.

વિદર્ભદેવનો મૃદેવ નામનો એક વંશ ધણા ધર્મ કર્યા છતાં આદ્ય ક્રિયા વગર પ્રેત યોનિમાં અવતર્યા હતા, પરંતુ, જ્યારે જલુવાહન રાજાએ આદ્ય ક્રિયા કરી ત્યારે તે સદ્ગતિને પામ્યો હતો.

સુધિષ્ઠિર રાજાના આદ્ય કરવાથી પાંડુ રાજાએ પિણ્ડગૃહણ કરી, નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવી અંતે સાધુજન્ય મુક્તિ મેળવવા માટે સુધિષ્ઠિર રાજાને વરદાન આપ્યું હતું.

આદ્યમાં પવિત્ર અન્નની આવશ્યકતા છે.

આદ્ય કરવા માટે પવિત્ર અન્નની આવશ્યકતા છે. તેને સારૂ બ્રહ્મભાગમાંથી એક દૃષ્ટાંત આપું છું.

રામાનંદસ્વામીનો એક અક્ષયારી શિષ્ય હતો. તે શિષ્ય કાઠિારજીના નેત્રે સારૂ સીધું સામાન લાવવાનું કામ નિરંતર કરતો હતો. રામાનંદ સ્વામીએ તેને સમજાવી રાખેલું કે, કાષ્ઠપણ અપવિત્ર સ્થળેથી તારે કંઈ લાવવું નહિ. એક વખત ચોમાસામાં વર્ષાદ ધણો વરસ્યો, તેથી ગામમાં અને ગામની બહાર પુષ્કળ પાણી ફરી વળ્યું. ખેતજી દિવસની દેલી ધર્મ. અક્ષયારી સીધું લેવા સારૂ ગામડે જતા સારૂ નિકળ્યો પરંતુ પાણી ધણું દોવાથી ગાંઠરે આવ્યા પછી તેની હિંમત ચાલી નહીં. વિમાસજમાં પડ્યો. અક્ષયારીને

બોલાવી લાવ્યો. વિનંતિ કરી સામગ્રી સ્વીકારવા આમ્રક ક્યો. નિરુપાય હતો એટલે સમયને જાન આપી જલ્લયારી સામગ્રી લેખી મળ્યાં આવ્યો.

રામાનંદ સ્વામીને વજ્ર કાળનું જ્ઞાન હતું, તેથી તેમણે અંતર દષ્ટિવડે સર્વ વૃત્તાંત જાણ્યો. જલ્લયારીને ઠપકો આપ્યો. કહ્યું કે, તારે ગર્ભકારને ઘેર જન્મ લેવો પડશે. અપરાધનું ફળ ભોગવ્યા પગર છુટકો નથી. તારી સદ્ગતિ સાફ હું શ્રાદ્ધ કરીશ.

સમય વ્યતીત થતાં જલ્લયારી ખરણને શરણુ થયો અને ચમારને ઘેર આવીને અવતર્યો. પૂર્વ સરેકાર સ્કુરાયમાન થયા તેથી સ્તનપાનનો ત્યાગ ક્યો અને ચમારનો બાળક સાત દિવસ થયા પણ ધાવતો નથી આ વાત રામાનંદ સ્વામીએ સાંભળી એટલે લાગલા પોતે ચમારનેઘેર આવ્યા અને બાળકને ઉપદેશ આપ્યો કે, નવ માસ ગર્ભમાં રહ્યો તો પછી સ્તનપાન કરવા માટે શા સાફ સંકેતાય છે? સ્તનપાન કર. રામાનંદ સ્વામીની આજ્ઞાથી બાળકે સ્તનપાન કર્યું. રામાનંદ સ્વામી સુક્રમ ઉપર આવ્યા. બાળકનું કલ્યાણ કરવા આદર્શ કર્મ આજીવ્યું. વાચકવંદ ! આ બાળક તે ને “ રોહિદાસ ચમાર ” નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે. રોહિદાસ નાનપણથી જ દેવી સંપતિનો સંચય કરતો હતો. પરમાત્માની પૂજા અને ભક્તિમાં વખત બધો ગાળતો. છેવટે ભક્તશિરામચિત્રીકે ખ્યાતિ ફેલાવી તેણે પરમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે સૌ કોમળા જાણવા બહાર નથી. રોહિદાસે ને સદ્ગતિ સાધ્ય કરી છે, તે તેના સદ્ગુણોએ કરેલા આદર્શ કર્મનું ફળ છે, એમાં યત કિચિત્ પણ સંશય નથી.

યાદશં મહાયેચ્છાનં, બુદ્ધિર્મયતિ તાદશી ।

દીપસ્તિમીરં મક્ષયતિ, કાજ્જલં ચ પ્રસૂયતે ॥ ૬ ॥

આપણામાં સામાન્ય કહેવત છે કે “ અત્ર તેવા યોગકાર ” મનુષ્ય જેવું અન્ન ખાય છે, તેથી તેની બુદ્ધિ ધાય છે. દિવા ઉપર કાજ્જલ ધાય છે, તેથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે દિવો અધારાને ખાય છે. કહેવત છે કે ભીખમિતામદ દુર્યોધનના ધરતું અન્ન જમતા હતા. તેથી દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રદરણુ પ્રસંગે કંઈ પણ બોલી શક્યા નહોતા. ધરતું બુદ્ધતા પ્રસંગમાં અર્જુને તેમનાં માત્ર ન્યારે બેઠી નાખ્યાં, રૂવેરૂવેથી દુર્યોધનના ધરતું સત્વ લગીરેલગીરે કારી નાખ્યું, ત્યારે તેમનામાં કૌર્મીના પ્રાદુર્ભાવ ને સામર્થ્યવડે શ્રીકૃષ્ણ ચન્દ્રની ચન્દ્ર ન ધારણુ કરવાની પ્રતિજ્ઞા હતી તે તેમણે પાળી છે, એટલુંજ નહિ પણ પ્રાણેતકમણુ વખતે પ્રેમથી પરમાત્માને પોતાતા કરી પરમપદ પ્રાપ્ત કરી લીધું. ચમારના ધરતું અન્ન કે કષ્ટરના ધરતું અપવિત્ર અન્ન બ્રહ્મણુ કરવાથી વામસ રૂપિ યાય છે, અને સુદિમાં પણ વિકાર યાય છે. રૂપિ અને સુદિમાં વિકાર થયો એટલે કોષ યાય છે. શાસ્ત્રમાં એક વચન છે કે,

સત્યંહંતિ, તપોહંતિ, દંતિપુણ્યંપુણ્ણતં ॥

ધર્મમોક્ષો સદાહંતિ, નાસ્તિકોઘસમોરિપુઃ

કોષથી, સત્ય, તપ, ધર્મ, મોક્ષનો માર્ગ, અને પ્રથમ કરેલુ સધણું સુદૃઢ નાશ પામે છે. દારણુ કે કોષસમાન ખીન્ને કોષ દુસ્મન નથી. માટે શ્રાદ્ધ કાર્મમાં અપવિત્રની પાસેથી અન્ન અથવા કંઈ પણ વસ્તુ લેઈ વાપરાવી નહિ.

ગતિમાં પડે છે. હિતચર્ય, સત્ય, અસ્તેય, તથા દેશસેવાની વાતો કરીને આ લોકો દેશસેવા અને દેશના કલ્યાણને નામે પ્રજાને અવળે માર્ગે દોરે છે, અને અર્ધદૃઢ અથવા તદ્દન ઝીજાન લોકો તેમની પાછળ ગતાનુગતિક બની દોરાય છે. આ કાળ જ એવો છે, અને લોકોના અંતઃકરણની અને મનની રચિતિ જ એવી છે, કે તે આવા પુરુષોની પાછળ તથાય જ.

સુધારાવાળા, કે જે પાશ્ચાત્ય દેશોનું જ અનુકરણ કરવામાં હિત સમજે છે, તેમને આર્યસમાજ નેરા પોતાના મતને અનુકૂલ સાક્ષનાં પ્રમાણો આપનાર મનુષ્યોની જરૂર હતી, જે તેમને મળ્યા, અને તેમણે તેમનો સંગ કર્યો. આર્યસમાજએને પણ પોતાના મતને ટેકા આપી અનુસરનાર આવા સુધારાવાળાઓની જરૂર હતી, જે તેમને મળ્યા અને તેમને પોતાના મતમાં ભેળવ્યા. આ પ્રમાણે પરસ્પરના લગ્નસમારંભમાં પરસ્પર ઈર્ષ્યા વાય તેના, જેવો તાલ આપણા દેશમાં જન્મ્યો છે, અને લગ્નસમારંભનાં અને લગ્નગીતો ગવાઇ રહ્યાં છે. આ સમારંભમાં મહાત્માજી મળ્યા એટલે તો પછી પૂછવાનું જ શું હોય ! વેદો અને ઇશ્વર પશુ સત્યપરાયણ અને દેશસેવાને માટે સ્વાત્માર્થણ કરનાર મહાત્માજીનાં આગળ કોણ દિસાત્રમાં ! આથી બીજું બધું પોતું, અને માત્ર મહાત્માજીનાં વચન એ જ વેદવાક્યો, એકલી દેશસેવામાં નહિ, પણ ધર્મની આત્મમાં પણ ગણાવા લાગ્યાં. સુધારાવાળા અને આર્યસમાજએના તો હર્ષનો પાર ન રહ્યો કારણ કે જ્યાં મહાત્માજીનો જ તેમના મતને ટેકો મળ્યો ત્યાં પછી શી વાત ! આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા આપણા દેશમાં ફેરવેલે તો આથી રહી છે, અને દેશસેવા અને દેશના કલ્યાણને નામે દેશની દુર્દશા ઘટ રહી છે, અને સાત્ત્વના ધર્મેન્દ્ર અર્થ કરી યજ્ઞેન્દ્ર આચારવિચાર ચાલી રહ્યા છે.

આ સ્થાનમાં વિધવેવ દેવસ્મ એ સ્થાનો લેખને સ્વામીશ કહે છે, કે વેદમાં વિધવાવિવાહ સંમત છે. સ્વામીશ્રી ગાન વેદસંબંધમાં કંઈ મસ્તકે ગળા જેટલું જણાય છે, એમાં કોઈએ સંકે કરવાજેવું નથી !

પ્રથમ તો આ મંત્ર વિવાહમંત્રામાંનો નથી. કે સ્વામીશ્રી તેને વિવાહસંબંધમાં લખાડે છે. આ તો તેમની મોટી આમળાજેતી ભૂત છે.

વળી નિયોગ વસ્તુ ગૂઢી છે, અને વિધવાવિવાહ વસ્તુ ગૂઢી છે, એનું પણ મહર્ષિને કંઈ જ્ઞાન જણાતું નથી. નિયોગ અને વિધવાવિવાહ અથવા નાતક એમાં બંદુ અંતર છે. એ બેને કંઈ સંબંધ જ નથી. છતાં મહર્ષિને બંને એક જણાય છે, એ તેમની મહાસાગરજેટલી વિદ્યાવાને લેખને જ હશે એમ જણાય છે !

જ્યારે વાગ્દાન થયા પછી કોઈ વિવાહિત સ્ત્રીનો પતિ મરી જાય અને જ્યારે સ્ત્રીનો વંશ જતો હોય અને તેને પોતાનો વંશ રાખવાની ઇચ્છા હોય, ત્યારે તેને શાસ્ત્ર નિયોગની છુટ આપેલી છે અને તે પણ તેના દીએર સાથે. જ્યારે આવી કોઈ સ્ત્રીની વંશ રાખવાની આવી ઇચ્છા હોય ત્યારે તેનો દીએર સરીરે ધી યોપડીને તે સ્ત્રીની સાથે ત્વડકાગમાં એક વખત સમાગમ કરે, અને તે પછી તેને માતાતુલ્ય ગણે. (નિયોગસંબંધમાં મનુસ્મૃતિમાં તથા અધ્યાયમાં વિસ્તારથી ખુલાસો કર્યો છે.) આ પ્રમાણે નિયોગનો આશય છે, જેથી નિયોગ અને વિધવાવિવાહ એ બેમાં કેટલું અંતર છે, તે સ્વતઃવાચક-મર્ગ જોઈ શકાય જ. પણ મહર્ષિજીને તો તેમની આ દેશસેવાની દૃષ્ટિમાં બંને એક જ જણાય છે ! નિયોગમાં કામવાસનાની તૃપ્તિનો હેતુ જરા પણ હોતો નથી. વળી તેમાં પંરણેત્રી સ્ત્રીની સાથે પોતાની કામવાસનાને યોગ્યમાટે જેમ બ્યવહાર સ્થાવરાતો હોય છે તેવું કંઈ જ હોતું નથી, પણ એક વખત નિયોગ કર્યા પછી તેને માતાસમાન ગણવાની હોય છે. જો સ્વામીશ્રી નિયોગને માને છે તો વિધવાવિવાહ પછી તે જ પ્રમાણે વર્તન

સ્ત્રી પુરુષોએ તેનું વર્તન રાખવું, એમ કહે છે ખરા કે? અથવા તેનું વર્તન આજનાં સ્ત્રી પુરુષો રાખી શકેશે ખરા કે? વળી વેદ સ્મૃતિ પુરાણઆદિ સર્વ શાસ્ત્રપારંગત સ્વામીજીને એની પણ ખબર જણાતી નથી કે કુળીયુગમાં નિયોગની શાસ્ત્રકરોધી મના કરવામાં આવી છે. કારણ કે આ કાગમાં તેવા જીર્ણવેતા મનોવિગ્રહવાળા પુરુષો તથા મનોનિમ્મલ વાળી સ્ત્રીઓ હોવી સુસ્પષ્ટ છે.

નિયોગવેદિને 1વધવાવિવાહ બેડે કોઇ સંબંધ નથી. માટે વેદમાં કહેલા નિયોગના દૃશ્યંત માનથી વિધવાવિવાહ યથ શકે એ વાત પ્રમાણુ કરતી નથી. કેમકે લગ્નના મંત્રોમાં કોઇ જગોએ નિયોગનું નામ પણ નથી.

વળી આ મંત્રોનો અર્થ કરવામાં સ્વામીજીએ બીજા વ્યાકરણના દોષો કર્યા છે, તે પણ જાણવા જેવા છે, પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણુ આ સંબંધમાં વિસ્તારથી ચર્ચા કરવાનો આપણો આશય ન હોવાથી તેવી બાજતો આપણે અત્ર છોડી દઇએ છીએ. આ બધી બાજતોની ચર્ચા કરીએ તો સ્વામીજીને વેદ સ્મૃતિ, સ્મૃતિ, વ્યાકરણ પુરાણ તથા સમાજની વ્યવસ્થા વગેરેનું કંઈ જ જ્ઞાન નથી, એ સુસ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે, છતાં મહર્ષિ હિંદુસ્તાનમાં એક મોટા સુધારક અને મોટા વિદ્વાન ગણાય છે, એ કાળમાહાત્મ્ય નહિ તો બીજું શું સમજવું?

આ જ પ્રમાણુ આપણા દેશમાં અને આપણી પ્રજામાં તુલ્યાલી રહ્યું છે. એક વગર સમજે બે પ્રમાણુ આમ તેમ આપીને કહ્યું કે વેદમાં આમ છે અને તેમ છે અને લોકો તેને ઝટ અનુસરે છે. વળી આવા લોકોને પ્રજા અનુસરે તેમાં પણ આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે પ્રજાનો વેગ કાળજી કરીને હાલમાં જૂદી જ દિશાનો છે તો પછી તેને આવા વિચારો રુચે એ સ્વાભાવિક જ છે. બીજાએ કહ્યું કે સ્પર્શસ્પર્શથી આપણુ દેશને બહુ હાનિ છે, તે આપણા દેશનું ભારે કથંક છે, તેથી જ આપણી અધોગતિ યથ છે, અને જ્યાં સુધી આપણે તેને નહિ દૂર કરીએ ત્યાં સુધી આપણો ઉદ્ધાર કદી ચનાર નથી, વેદમાં સ્પર્શસ્પર્શ છે જ નહિ, સાચો વૈષ્ણવધર્મ સ્પર્શસ્પર્શ નહિ રાખવામાં જ રહેસો છે, આ પ્રમાણુ કહીને કાંતો મહર્ષિ દયાનંદજીવાનું, નરસિંહ મહેતાજીવાનું-વૈષ્ણવ તો તેને -કહીએ કે જે પીઠ પરાધ જાણે", -કોઇ પ્રમાણુ આપે છે, અને લોકો બીયારા તેને અનુસરે છે. પણ આનું પરિણામ અંધન નિયમાના અંધા:-એ વિના બીજા શું આવી શકે? અને તેવો પરિણામ આપણે સ્પષ્ટ જોઇએ છીએ જ.

વળી જે સ્ત્રીના કે જે કન્યાનો વાગ્દાન થયા પછી પણ પ્રતિ મરી જાય છે તે પતિવ્રતા હોય, કુસિન હોય, સ્વધર્મનિષ્ઠ હોય તો તે નિયોગને ધિક્કારતી નથી પણ તે ધિક્કાર્ય પાળીને વિવિધ તપશ્ચરણ કરીને પોતાના આયુષ્યને પૂર્ણ કરે છે. મહાભારતમાં શુકન્યા સાવિત્રીનું આખ્યાન છે તેમાં સત્યવાનની સાથે વિવાહનું નક્કી કર્યા પછી નારદજી સાવિત્રીના પિતાને ઘેર આવે છે અને કહે છે કે સત્યવાનનું મરણ એક વર્ષની અંદર થાય તેમ છે, જેથી તેની સાથે લગ્ન કરવું ઉચિત નથી. તે ઉપરથી સાવિત્રીને ભાલાત્રીને તેના પિતાએ તથા નારદજીએ બન્નેએ કહ્યું, કે સાવિત્રિ! તું સત્યવાનની સાથે પરણવાનો વિચાર છોડી દે, કારણ કે તેનું મરણ એક વર્ષની અંદર થાય તેમ છે. સાવિત્રીએ આ શબ્દો સાંભળીને કહ્યું, કે "ભલે તેમનું મરણ એક વર્ષની અંદર થવાનું હોય, પણ હું તો તેમને મનથી વધી સુખી છું, જેથી મારો વિચાર હું ફેરવી

ચક્રતી નથી; કારણ કે તેમ કરવાથી ઉત્તમ પતિવ્રતથી હું બ્રાહ્મ થઈ તેમ છે. અમારો મનસંનિવાહ યથા ગયો છે, જેથી હવે તે ફરી ચક્રશે નહિ." આ પ્રમાણે જોના બોલીને તેણે બીજાની સાથે વિવાહ કરવાની ઇચ્છા કરી નહિ, પણ તે મરી જશે તો તેમનું ધ્યાન કરતી હું તપશ્વરણ કરતી જીવનને પૂર્ણ કરીશ, એ પ્રકારના ઉત્તમ નિશ્ચયને તેણે સેવ્યો. આ જ પ્રમાણે ઉત્તમ કુલિન સ્ત્રીઓ પતિના મરણ પછી અન્યની સાથે નિયોગને જ ઇચ્છતી નથી તો પુનર્વિવાહને તો ક્યાંથી ઇચ્છે !

વેદમાં વિધવાવિવાહસંમત છે, એ દર્શાવવાને મહર્ષિજી નીચેના બીજો શ્લોક પ્રમાણ રૂપે આપે છે.

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उपत्वा मर्त्यं प्रेतम् ।
धर्मं पुराणमनुपालयन्ति तस्यै प्रजां द्रविणं च ह धेहि ॥

ભાવાર્થ:—હે મર્મ પુરુષ ! પતિલોકને ઇચ્છતી અર્થાત્ જન્માંતરમાં તમને જ પતિરૂપે ઇચ્છતી, સતી સ્ત્રીઓના પુરાણ સનાતન ધર્મનું પાલન કરતી આ તારા પતિવ્રતા સ્ત્રી સતીધર્મનું પાલન કરવાઅર્થે તારા મૃતદેહ સમીપે મુજે છે, (તો) તું આ જન્મના તેના પુત્ર ધનાદિકને ધારણ કરે અર્થાત્ તેનો નાશ ન ધાપ પણ તે સ્થિર રહે એ પ્રમાણે કર. (અથવા તેનું રક્ષણ કર. તેને જીવિને પમાડ ઇ)

મહર્ષિજી આ શ્લોકને પોતાની અતુલ જીવિના પરાક્રમથી વિધવાવિવાહમાં લગાડી દે છે ! આ શ્લોક અર્થવેદ દાંડતો છે. સતી થયને પતિના શબસાથે મૃતેશી સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને અંત્ય ક્રિયા વખતનો વેદનો આ મંત્ર છે. આ સ્ત્રી તો પતિના શબસાથે જળી જવાની છે, તો પછી નિયોગ, કે વિધવાવિવાહની વાત જ ક્યાં રહે છે ! જેમ શ્રાદ્ધમાં પિતૃઓની પાસે ધનપુત્રાદિકની યાચના કરવામાં આવે છે તેમ જ આ પ્રેત પાસે સતી થનારી સ્ત્રીની સંતતિ અને દ્રવ્યના પોષણ રક્ષણમાટે યાચના આ મંત્રમાં કરવામાં આવી છે.

સ્વામીજી “ તસ્યે પ્રવાંજ દ્રવિણં ધેદિ ”—એ શબ્દોનો અર્થ પોતાની મોભામજીવિથી એવો કરે છે, કે હે પ્રેત ! તું એ સ્ત્રીને માટે સંતતિ અને દ્રવ્યને ધારણ કર; અર્થાત્ એ નિયોગવડે સંતાન પેદા કરે એમ કર ! આગળના શ્લોકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નિયોગનો અર્થ સ્વામીજી સમજતા નથી. નિયોગ એટલે પુનર્વિવાહ, કે વિધવાવિવાહ એવો તેમણે કહી એસાડયો છે. લોકો બીચારા શું જાણે, કે કોને નિયોગ કહે છે, અને કોને વિધવાવિવાહ કહે છે. તે તો વેદનું નામ સાંભળીને તે પ્રમાણે ખદ્ દશે, એમ સ્તીકારી લે છે. વેદના અર્થને જરા પણ નહિ સમજનાર, અને પોતાની વિપરીત મતિવડે તેનો ગમે. તે અર્થ કરનાર આવા પુરુષો આવી બાળતાના સંજ્ઞમાં આમ જ ઉંધુંયતું વેતરે છે ! આ અર્થ તેમણે તદ્દન ખોટો જ ઉપજાવી દાડ્યો છે. નિયોગની તો આમાં ગંધ પણ નથી. તમે બીજા જન્મમાં પણ મારા પતિ યાએ, મને આ જ પતિ અન્ય જન્મમાં પણ પ્રાપ્ત યાએ, એવી પતિવ્રતા સ્ત્રી સ્વાભાવિક રીતે જ પતિના મરણસમયે સતી થતી વખતે ઇચ્છા કરે તેમાં નિયોગનો વાત જ ક્યાં છે !

નિયોગ એ કંઈ પુરાતન ધર્મ નથી કારણ કે તે એક દેશી છે અને તે આપદાહનો જ ધર્મ છે, સર્વદેશી નથી. વળી જેનો પતિ મરી ગયો છે, અને તે પણ સનાતન પતિવ્રતા

ધર્મનું પાલન કરવાવાળી પતિવ્રતા સ્ત્રી તેવી સ્ત્રી તેના મરણસમયે બીજાના સાથે નિયોગ કરી દીધા પુત્રધતાદિકને તે વખતે ધર્યે, કે તે તે જન્મંતરમાં તે પતિની જ ધર્યા કરે ? તે વખતે તેના મનની સ્થિતિ કેવી હોય છે તેની કલ્પના કરવી સહજ છે પતિવ્રતા નથી એવી સ્ત્રીનો પતિ મરી જાય છે તો પણ તે વખતે તો તેના મનના ભાવો જૂદા જ હોય છે, પતિવિરહથી તે વ્યાકુલ હોય છે, તો તે વખતે તે નિયોગની અને ધનાદિકની બીજાદ્વારા ધર્યા કરે, એ કેટલી મૂર્ખામૂલરેલી અર્થવગરની કલ્પના સ્વાભાવિક એ કરી છે. આવી કલ્પના તો તેમના જ મગજમાંથી નીકળે !

વળી ઘેદિ ધારણ કરવું, પોષણ કરવું, શુદ્ધિ કરવી, રક્ષણ કરવું, એ વગેરે જે વસ્તુ વિધમાન છે તેના સંબંધમાં હોમ શકે છે, અર્થાત્ પ્રાપ્ત પતિથી જે ધન પુત્રાદિક ઉત્પન્ન થયા છે તેનું રક્ષણ કરવાની પ્રાર્થના આ મંત્રમાં કરવામાં આવી છે, 'નવા ધનપુત્રાદિકની યાચના આ મંત્રમાં કરવામાં આવી નથી. નિયોગ અર્થતઃ નવો પતિ કરવાની તો ગંધ પણ આ મંત્રમાં નથી.

પ્રસંગાનુરૂપમ્

૬

—ભુદિપ્રકાશ નામનું સુપ્રસિદ્ધ માસિક લઘુલાઘ્નમાસના અંકમાં દેવપતીઆભરણ-
ભાગ ૧ લાના સંબંધમાં નીચેપ્રમાણે લખે છે: “ઓ અને પુરુષ બન્નેને હિતકર અને
સુંખદાયી થઈ પડે એવી રીતે આપણા દામ્પત્યજીવનનો વિધિવિધ ચિત્ર આલેખી તેમાં
અજ્ઞાનતા અને અવિચારી વિષય લાકસાથી બચી રહેલી હૃદયપ્રતિ વાચકવર્ગનું ધ્યાન
દોરી, પ્રજનના પ્રશ્નકર જે બાર સ. પંડિતે મુક્યો છે તે સમાજે ખુબ વિચારવાળો છે.
અન્ય દેશોમાં જન્મપ્રમાણ વધારવાને જે પ્રવાસ થાય છે અગર તેા માત્ર
વિષયસુખ મેળવવા માટે જે તજવીજ કરવામાં આવે છે તેથી આ પ્રશ્ન નથી. પણ ઉપરા-
ન્ધાપરી સુવાવડોથી અને યોગ્ય સાધનસંપત્તિરહિત બહુ મોટી સંતિથી જે દુઃખ અને
ત્રાસ ઉપજે છે તેનું તાદૃશ્ય પણ કરણ ચિત્ર પ્રસ્તુત પુસ્તક વાંચતા આપણી આંખસમક્ષ
ખડું થાય છે અને તે જીવન અનેક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે. રા. પંડિતે મુલ્યવેશે સંગમ અને
બ્રહ્મચર્યનો નિયમ સર્વદા ઇષ્ટ અને સર્વમાન્ય છે. પણ તે પ્રતિ જન સમૂહનું ખાસ
ધ્યાન જેવાનું જોઈએ. તે દિશામાં રા. પંડિતનો પ્રશ્ન સ્તુત્ય છે. તેમનું જાણી જાણીને અને
સુખને માર્ગે પ્રેરનાર છે, અને તે પ્રમાણે જીવન ધર્યાથી અગિય આપણે કંઈને કંઈ
ગૃહ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. રા. પંડિતને આનું વિચારકોત્તમ અને સુખ્યે દોરનાર
કૃતક રચી તે બેઠા આપવા માટે અમિનંદન આપીએ છીએ.”

—અમદાવાદથી વિદ્વારિન્ડ એક બંધુથી લખે છે, કે “પ્રાતઃકાલ વાંચતાં
(મનન્ય છે, કે દવે તે “માધ્યાર્દિન” અવરથમાં છે. અને આપના વિચારો જોતાં જણાય
કે આપ વેદાન્યતી પ્રવક્ત્ર સત્તાથી તજ્જાઈ દદાય તેને “સામંત” પ્રયોગ કરવો.
સ્તુતઃ આપ લખો છો તેમ લખવા વાંચવાના વેગને પણ તિલાંજલિ આપવી જોઈએ, પરંતુ
જોનાં મારા જેવા જરાવળાને યોગ્ય છે. આપને સજ્જ તે વેગ લોકહિતાર્થે પણ રાખવા
શકનો છે. પરંતુ હૃદયસ્થિતેન વચ્ચે ક્યુલોડસ્મિ તથા કોતિનિ એ શ્રવણપ્રમાણે જીવન
હેવા દેવામાં કોઈ જાતનો ભય નથી.”

—મજરાયો એક સજ્જન કેટલીક ઇંસઓ પૂછે છે તેનું ઉત્તર સ્વરૂપમાં નીચે
પાણે આપનામાં આવે છે.

૧. “મારી વૃત્તિએ કોઈકવાર એટલી અત્યંત બની જાય છે કે ઘર છોડીને કોઈ
ગત્રમાં જતા રહેવાનું મન થાય છે. તે પ્રમાણે કેટલા મહાત્માનો સંગ કરવાની પ્રવૃત્તિ
કે દિવસે ઘેરથી નીકળીને, કમોડે, અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, ગોધરા, સવત્રામ, ગોકુલ,
રા, ટંદાવન, ભરતપુર, બાંદીકુઈ, જેપુર, અજમેર, આમુરોડ રંગેરે કેટલાં જગ્યાઓ.
કેટલાં એક મહાત્માનાં દર્શન થયાં. તેમને અને વેરથી નીકળી આવવાને માટે આપના
લખનાપ્રમાણે કપડાં આપે. જેથી પાછો આવતી શ્રવણપ્રમાણે ઘેર આવતી નીકરી

ઉપર હાજર નથી છું. પણ મારી વૃત્તિઓ કામકાજમાં ચોટતી નથી તો મારી વૃત્તિઓ શાંત રહે તેવો કોઈ ઉપાય બતાવશે. ”

તમારા ઘરમાં શ્રીકૃષ્ણ કે શ્રીરામચંદ્રની કોઈ છબી હોય તો તેને સામી મુખી સવારસાંજ નમ્ર ભાવે હાથ જોડી પ્રાર્થના કરશો, કે ભગવાન મારી વૃત્તિઓને સ્થિર કરો, અને શાંતિ આપો. મારા મનના વિપરીત વેગોને શમાવો, વગેરે વગેરે. અથવા શંકર કે તમે જેને ઇષ્ટ માનતા હો તમને આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરો. દયાળુ ભગવાન યોગ્ય કાળે તમારી વૃત્તિઓના વિપરીત વેગને શમાવશે. અવકાશના વખતે શ્રીરામ કે કૃષ્ણ કે જેને તમે તમારા ઇષ્ટ માનતા હો, કે જેના ઉપર તમારો પ્રેમ હોય તેના નામનું સ્મરણ કર્યા કરો. રામ, રામ. રામ, રામ, એ પ્રમાણે જોડ્યા જ કરો. મન બીજા વિચાર કરે, કે તમારી પાસે મને તે કૃતિ કરાવે, પણ તમે તો મોટેથી રામનામ લીધા જ કરો. આ પ્રમાણે વધારે વખત ચતાં તમારા હૃદયમાં શાંતિ થશે.

૨ માયાથી જગત શી રીતે ઉત્પન્ન થયું ?

બ્રહ્મે સંદેશ થયો, અને માયા અને બ્રહ્માના સંબંધે કરીને આ જગત ઉત્પન્ન થયું.

૩ આકાશમાંથી આત્માની શી રીતે ઉત્પત્તિ થઈ ?

આકાશમાંથી આત્માની ઉત્પત્તિ થઈ નથી.

૪ પૃથ્વી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ હશે ?

પૃથ્વી તેનું કારણ જે જલ તેમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે.

૫ મનની શુદ્ધિ ક્યારે થાય ?

પ્રાર્થના સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરવાથી તથા ભગવાનની ભક્તિ કરવાથી મનની શુદ્ધિ થાય છે.

૬ એક પુસ્તકમાં લખ્યું છે, કે ‘ આ જગતમાં વિશ્વાસને લાયક કોઈ નથી, તો વિશ્વાસલાયક કોણ હશે ?

સત્પુરુષો અને ઇશ્વર. એ બે હંમેશાં વિશ્વાસકરવા યોગ્ય છે.

૭ રાવણુ રાજાને દશ મસ્તક હતાં, કે દશ મસ્તકજેટલું અભિમાન હતું ?

એક પછી એક મસ્તક છેદાય તો દશ મસ્તક સુધી આ પ્રમાણે છેદાઈ રહે ત્યારે તેનું મરણ થાય, એમ પણ તેની તપશ્ચર્યાથી મળેલા વસ્ત્રે લીધે જનવાનો સંભવ છે. અથવા દશ મસ્તક પણ હોઈ શકવાનો સંભવ છે.

૮ આ જગતમાં ધર્મ શા આધારે ટકી રહ્યો હશે ?

ધર્મ પોતાના જ આધારવડે અથવા તો સનાતન એવા પુરાણ પુરુષ કે જે ધર્મના સંસ્થાપક ઇશ્વર છે તેમની સત્તાના આધારે ટકી રહે છે. સત્પુરુષો પણ આ ધર્મનું રક્ષણ કરી શકે છે.

૯ આત્માનાં કેટલાં રૂપ હશે, અને તેમાં શ્રેષ્ઠ કયું ગણાતું હશે ?

આત્મા અને પરમાત્મા, એવાં તેનાં બે રૂપ છે, જેમાં બીજું શ્રેષ્ઠ છે.

તમારે આવી ટગકુટમાં પડવાની શી જરૂર છે. તમે માત્ર ભગવાનની ભક્તિ કરો એટલે પછું છે. બહું તેથી જણાશે. તમારે તો હરતાં હરતાં અને બીજા વખતે

ભગવાનનું નામ લીધા કરવું. એ જ તમારે માટે ઉત્તમ છે તમારા અધિકારને લેઈને પછી જે જણાવવાયોય હશે તે તમને તે જણાવતી રહેશે.

x

x

x

x

— મુ'બરકી એક સફળ કેટલીક શંકાઓ નીચેપ્રમાણે કરે છે, જે શંકાઓને મર્નાદાથી સખવામાં આવે છે અને તેનું કિતર પણ મર્નાદાથી અત્યંત સ્વસ્થમાં આપવામાં આવે છે. આવા સફળતા પ્રસંગે રૂબરૂ મળી ચર્ચા કરી જાય તો તેમનો ધણો ખુલાસો થવાનો સંભવ છે.

૬ એટલી તો વાત હવે સમજાય છે, કે સંપૂર્ણ વીર્યરક્ષામાટે સ્ત્રીસંગ વિગ્રાતક છે. પરંતુ શુદ્ધ પુરુષ સ્ત્રીસંગ કેવી રીતે છોડી શકે એ જરા વિચારવાની વાત છે.

ઉંઠ શુદ્ધ્યને સ્ત્રીસંગ છોડવાનો ક્યાં છે ? માત્ર તેણે યજ્ઞધર્મને જ પાલવાનું છે. જેનાથી આ પ્રમાણે ન બની શકતું હોય તે સરીરના અને મનના નયજા છે. એમ સમજવું. અભ્યાસે કરીને આ નયજાર્ક દૂર કરી શકાય છે, કે છતી શકાય છે.

૨ જો સ્ત્રીસંગ અવનતિનું જ કારણ છે, તો પછી સ્ત્રીઓની કલ્પતિ શા હેતુથી હશે ?

ઉંઠ સ્ત્રીસંગ જેમ અવનતિનું કારણ છે તેમ ઉન્નતિનું પણ કારણ છે. મનુષ્ય વસ્તુનો જેવો ઉપયોગ કરે છે તેના ઉપર સુખદુઃખનો આધાર રહે છે. ખાવાથી આરોગ્ય મળે છે, આયુષ્ય મળે છે, સુખ લાગે છે, ખર્ચ મળે છે, પણ તેનો દુરુપયોગ કરીને અનેક મનુષ્યો માંદા પડે છે, નમજા રહે છે, અને અકાળે મરણ પામે છે. વસ્તુઓનો સારો, કે હારો ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યના હાથમાં છે. એક મનુષ્ય જેનાથી પોતાના અવનતિ રહે છે, તેનાથી જ ખોળે પોતાની ઉન્નતિ કરે છે.

તમારે બીમાન નુસિંદાચાર્યશ્રીશ્રિન શ્રીદામિનીમૂર્તિના પાંચે ભાગ ન વાંચ્યા હોય તો વાંચવાની જરૂર છે.

૩ વળી મહાત્મ વિદ્યાન અને જગદ્ગુરુ ગણુતા પુરુષો એવો ઉપદેશ કરે છે, કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરો તો જ દેશની ઉન્નતિ થશે વગેરે. પણ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કયામાં પુરુષો ખપી જાય છે, તો શું હવે સ્ત્રીઓ યા તદન અસંગ જંગમમાં જઈને રહેવું ?

ઉંઠ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવી, એની કોણુ ના કહે છે ? પણ આજની પેઢે ગામ વિવશ-વાસનાને પોષવી. એ કંઈકાઈની ઉન્નતિ નથી. નિવમથી સ્ત્રીસંગ રહીને જ તેની ઉન્નતિ થઈ શકે છે. તેટલા માટે કંઈ જંગમમાં જતા રહેવાની જરૂર નથી.

૪. અને સ્ત્રીસંગમાં જ્યાંસુધી સ્ત્રીએ ત્યાંસુધી નિવમથી સ્ત્રી શકારાનો સંગવ નથી. અને જ્યાંસુધી નિવમથી સ્ત્રી શકાય તદિ ત્યાંસુધી સુખી પણ થવાનો સંભવ નથી. તો આમાં મોટો શુભવાડો શાય છે કે. શું કરવું ?

ઉંઠ તમારા વિચારો તમારા મનની અત્યંત નિર્જલ દશાને મચવે છે. હું જોકે છું, કે પણ વખતથી તમે મને આવા જ પ્રશ્ન પૂછવા કહો છો. અને મેં ધણી વખત તમારી શંકાઓનું સમાધાન કર્યું. પણ તમારી આવી શંકાઓનો પાર જ આવતો નથી. તમે તમારા મનથી ક્યાંઓ છે. અને મનને વશ વર્તવાને જરા પણ આમદવાગા જણાતા નથી. એક વખત એક વાતનો નિશ્ચય કર્યો એટલે ધર્મ રમ્યું. પછી તેમાં હલ્લર પ્રકારની આવી શંકાઓ

શી ? મનને પૂછી ને કરવું હોય તે કરે, પણ નિશ્ચયથી ન ચગવું જોઈએ, નહિ તો આમ વાતો અને વિચાર કરતાં આયુષ્ય પૂરું થઈ જાય છે અને કંઈ જ થતું નથી. શામાટે, આવી નિર્મળ અને કાપુરપત્તેવા વિચારને હજી પણ સેવ્યા કરો છો ? તમારે જ્યાં જગતની શી પડી છે ? તમારો નિશ્ચય જ, તમે સંભાળીને બેસી રહો એટલે થયું. તે તમારે કરવું નથી અને આખા જગતની વાતો કરવી છે, તો તેથી કયો અર્થ સરનાર છે ? હું તો અર્થ સરે, કે દેવ પડે, એ જ વાતોને સમજું છું. મને આવી લાંબી લાંબી માલવિનાની વાતો પસંદ નથી. તમારી બીજી શંકાઓ અને માલવિનાની લાંબી છે જેથી તેનું ઉત્તર અત્ર આપ્યું નથી. જરૂર હોય તો આવી શંકાઓનું પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ સમાધાન મેળવી લેશો. તમાગ મનની નિર્જળતા તમને આવી હજાર શંકાઓ ઉપજાવે છે, એ વિના બીજું કંઈ જ કારણ નથી. તમે માર્ગ પૂછો છો તો હું અનેક વખત અનેક માર્ગ જૂઠા જૂઠા લેખોમાં જણાવી ગયો છું. છતાં તમારે વિશેષ જાણવાની જરૂર હોય નો “સિદ્ધ મંદિરનાં સિદ્ધ સૂત્રો”--એ લેખનો ધ્યાનપૂર્વક આરંભથી અભ્યાસ કરશો અને બાલમનવડે આંતરમનને શી રીતે વશ વર્તાવવું તે જાણીને મનને બળવાન કરશો. તમારા દુર્બળ મનના દુર્બળ વિચારો આ માર્ગે તમે જલ્દી શકશો.

જલ્દા માણસ ! મન મોટું કે તમે મોટા ? શામાટે મનને ખોટી મોટાઈ વારંવાર આપીને તમારે હાથે દુઃખ જાળવ્યું અને પરત્ર જાતો છો ? મન તો તમારું ન્યાય્યું નામે તેમ છે. માટે મનના તમે નેતા થઈ. તેને વશ પાડવો. તમારી પોતાની સત્તાનો શામાટે સ્વીકાર કરતા નથી અને શામાટે રવત તતાનાં મુક્ત પ્રદેશમાં વિચરતા નથી !

x

x

x

x

—કાઈ કાઈ સંદર્ભો પ્રસંગે મને મળવામાટે વડોદરે આવવાનો પરિશ્રમ લે છે. મને પણ તેમના દર્શનનો લાભ મળે છે. પણ તેમાંથી કાઈ કાઈ પ્રસંગે ઘણી અડચણ વેડતા જણાય છે. કાઈ તો બીચારા રાત્રે રેશનકેપર જ પડી રહે છે, કાઈ મને તે વીધીમાં પડી રહે છે અને પછી મને મળવા આવે છે. કાઈ તો બીચારા ચાલુ પોને અને જાનરમાંથી મળતા સેવમમરાજેનું કંઈક ખાઈને મને મળાને પાછા જાય છે. આવા સંદર્ભો મને શક્તિમાં દુઃખ ઉપજાવે છે. આ પ્રમાણે દુઃખ વેડવાની તેમણે જરૂર નથી મારી પર્યુક્ટિમાં સુવાને સ્થાન અને જમવાને રાત્રે મળી શકે તેવી ઉત્તરરૂપાથી વ્યવસ્થા છે. માટે આ પ્રમાણે કોઈએ ત્રાસ વેડવાનો જરૂર નથી બીજું પણ અમને આવા સંદર્ભો અતિથિસેવા કરવાનો યોગ આપી અમારાકેપર ઉપકાર પણ દે છે. કાઈને એમ જણાય છે, કે તેથી અમને ત્રાસ થાય છે. જલ્દી ત્રાસ થતો હશે, પણ અમારો પોતાનો ધર્મ જાળવતાં ત્રાસ થાય તો અમારે વેડવો જોઈએ. પ્રાપ્ત ધર્મને દષ્ટ પડે તો તે સદન કરીને પણ ને જાળવતા નથી તે આમગની કૃમિદામાં ચડી ચકતા નથી, એમ મારું માનવું છે. માટે દવેશ કોઈએ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ત્રાસ વેડવાની જરૂર નથી. અને તો એકાદ કામગી આમગથી લખીને અમને ખબર આપવા, એ સાફ છે. છતાં તે પ્રમાણ ન જાણ તો પણ અડચણ સમજવી નહિ.

શ્રી રમણશાસ્ત્ર

(લેખક:- પુરુષોત્તમદાસ ખુશાલરામ જુનુસરીયા ટે. બે-કરોડ-વરોદરા.)

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ ના પૃષ્ઠ ૨૦૮ થી)

રમણશાસ્ત્ર તથા તેને લગતા જૂઠા જૂઠા વિષયોના પત્રદ્વારા પૂછેલા
સવાલોના જવાબ.

૧. અમદાવાદથી એક સદ્ગૃહસ્થ વિદ્વાન્ લેખક અમારો લેખ વાંચ્યા પછી તેઓને સમજવાની પ્રેરણા થઈ પૂછે છે કે અમુક સ્થાનમાં લક્ષ્મી છે. તે કેટલી ઊંડી છે, ક્યા રથન વિભાગમાં છે, કેટલી છે, અને સુવર્ણ રોશ્ન આદિ શું છે તે સર્વે રમણશાસ્ત્રથી જોઈ શકાય છે એવું એક વખત એક રમણશાસ્ત્રીના પરિચયમાં આવતાં મધ્ધી શકાયું છે તો એ પ્રશ્ન આપ જોઈ શકશો કે કેમ ? અને નિશ્ચયપૂર્વક આપ ને સંજંધી કહી શકશો કે કેમ ? તેમાટે અમેથી પ્રશ્ન કેવી રીતે કરવો ? તે માટે આપની શી શુ છે ? વિગેરે જણાવવા કૃપા કરશો તો ઉપકાર થશે વિં વિં

જા૦-હા.

ભૂમીદેવસંજંધી રમણશાસ્ત્રમાં જેવા સ્પષ્ટ ખુલાશા આપ્યા છે તેવા મોઝ પણ ઉત્તર શાસ્ત્રોમાં નથી. આ સંજંધીપણ એક મોટો લેખ આ માસિકમાં આગળ ઉપર આવશે. અઘાપિપર્યંત ગુજરાતી ભાષામાં આ સંજંધતું એક પણ પુસ્તક નથી, માટે અમારું બધા લેખો એકા કરીને “રમણ શાસ્ત્ર” ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ કરવાની અમારી ઇચ્છા છે.

૨. અમદાવાદથી એક જ્યોતિષિ નાનાલાલ બાર્ધનરયક વૌડીસંજંધી પૂછે છે કે:- સાચાને બાલે હાથ પછા “છગીરચન” નંગ વૌડીમાં જડાવે છે તો તે કાયદો કરતાં હશે કે નહિ ?

જા૦-નહિ.

સાતધાતુની વૌડી ક્યા સમયમાં બનાવવી:

જા૦-પુખ્ત નસતમાં

મદો અમુક અમુક વખતે ગદલાય છે એટલે એક જ મદનું નંગ જડાવ્યું હોય તો તેનો અમલ તેના સમયમાં બતાવે પણ ખીજા મદની દયા એસે ત્યારે ને નંગ કાયદો આપે કે નહિ તથા એવું ક્યા મદનું એકજ નંગ જડાવાય નો દરેક વખતે કાયદો આપી શકે.

જા૦-મદ એક નથી તેમ જ નંગ પણ એક નથી. જે મદ નડનો હોય તેજ મદને સમનું નંગ પદેરવામાં આવે તો કાયદો થાય છે અથવા તુકચાનથી બચી શકાય છે. એક વખતે કાયદો થાય તો પછી તે નંગ બદલવાની ભરૂર રહેતી નથી. અમારા સંજંધમાં આવેલા પછા સદ્ગૃહસ્થો સનિનું નંગ એકરીક વર્ષથી પદેરે છે. કાયદો થયા પછી અને તેમને સ્નેહ હોવાથી, તેઓ કાઢી નાંખવા માગતા નથી. જનસમૂહનો એવો સ્વભાવ છે કે એક

વખતે કાયદો કૃત્રિમ તો પછી તે ચીજનો ત્યાગ કરતા નથી. નવગ્રહની ચીંટી પહેરવામાં આવે તો અમુક અમુક વખતે બદલાતા અટ્ટો અને બીજા ગ્રહની એસતી દશા વિગેરે થતા ફેરફારની ખુદી અથવા માહી રશામાંથી મુકત થવાય છે, વિં.

૩. મુંબઈથી એક પાંડરી ગૃહસ્થ સ્તનહામાં અમારી પાસેથી ફાલ જોવાની ચાપડી હોય તો મોઢલવા વિનંતિ કરે છે.

જન-ફાલનામા અથવા નજૂગનામા સંબંધી ક્રિતામ અમારી પાસે જૂની હસ્ત લિખિત છે અને તે શુકનાવળીને મળતી છે. પણ ફાલ ઘણું તાજૂબીભરેલું છે. તે પ્રસંગને અનુસરીને આ માસિકમાં બહાર પાડવામાં આવશે. યુદ્ધોપમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પોતાની પાસે ફાલનામાની ચાપડી રાખતા હતા અને સંકટ સમયે તેનો ઉપયોગ કરતા હતા. ફાલનામાની ચાપડી પોતાની પાસે હોય તો ઘડીએ ઘડીએ જોવીને ઘેર જવું પડે નહિ.

૪. મુંબઈથી પાંડરી બેહેનો, ભાઈઓના તથા ભણ્ય, અમદાવાદ, પૂના વિં થી પ્રાતઃકાલના આઠકોમાંથી ફેટલાક મહુગૃહસ્થોના અમારા ઉપર ઘણા કાગળો આવ્યા હતા. તેઓ પૂછે છે કે આપને ત્યાં આંત્રીને રમત નાંખવું કે અહીંથી જોઈ શકાય છે.

જન-રમત જોવાની ઘણી રીતો છે. તે પાસા વગર પણ જોઈ શકાય છે. આંબહાજ ખરી અને નાજૂબી ભરેલી રીતે જોવા સાફ નીચે લખેલું ફોર્મ ભરી મોઢલવું કે જેથી દરેક બાબતના-ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન અને આકસ્મિક (Accidental) કાળના પ્રકાશા મળશે. તે ઉપરાંત વર્ષિક, માસિક, અને દિનિક (Yearly, monthly & daily horoscope) લખી આપવામાં આવશે.

ફોર્મ

૧. પૂરેપૂરું નામ અને અટક.

૨. ગાહુ કિમર.

૩. લખવાનો વખત (યા. ટા.) કં મી.

૪. લખવાનો દિવસ અને તારીખ.

૫. જે દેવ ઉપર શ્રદ્ધા હોય તે: તે દેવનું નામ. તમારા દેવ મારફતે કંઈ ચમત્કાર જોયો છે ?

હા/ ના ક્યો.

૬. તમારા કુટુંબમાં (family) અથવા જીંદગીમાં (life) સારો અથવા મોઢો બનાવ જન્મે હોય અને જે વખતે વખત આપને યાદ આવતો હોય તે તે લખો.

૭. જુદી જુદી આંકની સંખ્યા (Different numericals) નીચેના ચાર વર્તુલ (circle) માં લખો.

૮. દુનિયામાં કયું બીજા આપને વધારે ખુશી છે ?

નૃપ્ત:—ઉપરનું દેખી જાવતા પહેલાં સ્નાન કરવું અને પોતાનું ઇશ્વર દેવની એક દલાક પ્રાર્થના (Prayers) કરવી.

૫. કેટલાક સદગૃહસ્થો પૂછે છે કે તમે રમણના પાસા વેચો છો કે કેમ અને તે ક્યાં મળે છે ?

૧૮૭—અમે પાસા વેચતા નથી. રમણના પાસા પંખમ તરફ મળે છે. કોઈ પણ ઉર્દૂ જાત્રીમાં (Almanac) જોશે તો રમણના પાસાની જાહેર ખબર આપેલી હશે. તે પાસા સરતા મળે છે પણ વિધિસર બનાવેલા હોતા નથી. જૂના પાસા ધરધસકે મળે તો તે લેવા સાસ છે અથવા બનાવી લેવા ઉત્તમ છે. જો કોઈ પણ જગ્યાએથી પાસા ન મળે અને બનાવી ન લેવા હોય તો અમે તંપાર બનાવી આપીશું. અમારી પાસે પાસાની કેટલીક જોડ છે પણ તે ન જીરકે વેચવાની છે તે પાસા ધ્યાનમાં રાખવું.

૬. મુંબઈ-આકેશ્વરથી એક બહેન લખે છે કે જ્યોતિષ ઉપરથી મારો વિશ્વાસ હીડી ગયો છે. મારા બધા પૈસા પાંચમાસ થયા ને દાલ ધણી મંલીર રિયતિમાં આવી પડી છું. મને કરજમાંથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા છે. આપના ઈલમથી મારે બધું થાય તો મારા ઇચ્છી આત્માની કુવા તમને જાગશે આ ઇચ્છી બહેનની ફિકર અને લાજ તમારા હાથમાં છે. વિ. વિ.

૧૮૮—આ પાસા એક ચર્ચાશીલતાની દિક્ષા છે અને સંદેહમાં (Speculation) બધા પૈસા ચુમાળ્યા છે. આ બહેને સમજવું જોઈએ કે નવજા દિવસોમાં દેવજા ઇશ્વરની આરાધના કરી જોઈએ. જો પી લોકો કંઈ ઇશ્વરના દિક્ષા નથી કે બચાવે. આ બાઈએ ઇશ્વરપરાયણ રહેવું અને નિમિષારણમાં ૮૮ હજાર ઋષિમુનિઓની સભા (Religious Parliament) માં પસંદ થએલા દંત્ર (decisions) મુજબ શ્રી સત્યનારાયણની કથાનું વ્રત લેવું, કે જેથી તેના ઇચ્છાને અંત સત્વર આવશે. આ બહેને અમારા ઉપર ખીજ કાગળો લખવા નહિ. દેવામાંથી મુક્ત થવા સાથે નીચેની વીંટી ચુક (Jupiter) પુષ્પનક્ષત્રની આવે ત્યારે જનાવતી અને વિધિસર પહેરવાથી માણસ દેવામાંથી મુક્ત થાય છે. આ અનુભવસિદ્ધ અખતરો છે અને પણાને કામદો થએલો છે.

વીંટી બનાવવાની રીત:—

૧૥ દોડ ચુંબ સોનું.

૩ તલ ચુંબ ચાંદી.

૬ જ ચુંબ ગ્રાંબ.

ઉપરનાં ધાતુઓ મેળવીને વીંટી બનાવવી. તે જગણે હાથે પહેરવી (પ્રમાણ— ૭-૮-૯ ચુંબ એટલે એક તોલે). આ વીંટી મરીજમાં મરીજ માણસ પણ બનાવી શકે છે મારણ કે તેમાં ખર્ચ (expenses) બહુ થતું નથી. આનું કળ ચમત્કારિક છે. કોઈએ ઉપરની વીંટીઓ બનાવીને વેચવાનો ધંધો કરવો નહિ તથા જનસમૂહને તે સંબંધી ભ્રાણ કરવી નહિ.

૭. • મુંબઈથી બ્રાહ્મ ધોરણજી "વીંટી" નાં "કોઈ" સહુ. રજીર પાસેથી મળશે કે કેમ નિમેરે પૂછે છે.

જો સ્ત્રીસાધન સંબંધી ધણી ચમત્કારિક વાતો સાંભળવામાં આવે છે. કેહવત છે કે “ જેની પાસે હોય વીસા, તેને સાચા દરે જગદીશ ”. આ દેવતાઈ યંત્ર ધણી લોકો શોધે છે. આ યંત્રથી સર્વ મનકામના સિદ્ધ થાય છે. કાંઈ પણ પ્રકારની તકલીફ પડતી નથી. આ યંત્ર આદતમાં અગમચેતી આપે છે. દુખીઆને દુખીઓ બનાવે છે. સદા ચોરડીના વેપાર કરનાર ઇસમો દેવતાઈ વીસો યંત્ર પાસે રાખે તો કાપડો થાય. પૈસાની પેટીમાં રાખે તો બરકત કાયમ રહે. સ્ત્રીઓ વીસોયંત્ર રાખે તો પુત્ર મુખ મેળવે, તન્દુરસ્તી કાયમ રહે અને ઉડતા રોગથી બચે. વીસોયંત્ર સર્વ જગોએ વિજય આપે છે, અને આવો ચમત્કારિક ગુણ હોવાથી આ દેવતાઈ યંત્ર ગુપ્ત રાખેલો છે. આને ‘શિવજીવું’ કવચ પણ કહે છે. તે જૂદા જૂદા નામથી મુંબઈ, કલકત્તા વિગેરે શહેરોમાં વેચાય છે, પણ તે શસ્ત્રોક્ત છે કે કેમ તે તો રામજી જાણે. તે નવ ખાનાનો અથરા આઠ ખાનાનો હોય છે. આમાંના બન્ને જાત જાતના વીસાઈનો અમારી પાસે છે. પ્રાચીન જેનર્વાડારમાંથી પણ વીસોયંત્ર તથા તેનો મંત્ર વિગેરે અમો કાવેજી છીએ. આ માસિકમાં રમણસાહેબના ગણિતના લેખમાં જાતજાતના પંદરિઆ અને વીસાઈનો બહાર પાડ્યા અમારો વિચાર છે. શ્રીગુરુજીની મરજી હશે તેમ થશે.

૮. મુંબઈના પારસી સહૃદય ડોસાભાઈ અશીજીના લીલામના (Memo of Gt. Opium Sales) આંક સંબંધી તાજૂની ભરેલી ગણતરી લખી જણાવે છે કે પહેલે મહીને રૂ. ૨) નો વેપાર કરીએ અને ખરો પડે તો ૯૦ આવે, પછી બીજે મહીને તેમાંથી અડધા ૪૫ મુકીએ તો ૨૨૫૦ આવે, તેમાંથી ત્રીજે મહીને અડધા ૧૧૨૫ મુકીએ તો ૫૬૨૫૦ આવે. આ મુજબ ફરકો ખરા પડે તો થોડા જ મહીનામાં રૂપીઆ બેતી મુકી (Capital) ઉપર લખપતિ થવાય. તેઓ અશીજીના લીલામના ફરકો માગે છે.

જો—અમારી પાસે મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત તે કાઠીઆવાડમાંથી ધણી લોકોના કાગળો આવ્યા છે. તેઓ ફરકની મામણી કરે છે. આ સંબંધી અમોએ જાતે ધણી મહેનત કરેલી છે. કાંઈ વખત ફરક સાચો આબેદુખ આવે છે તો કાંઈ વખતે તદ્દન ખોટો પડે છે. ફરક ખરો કેમ આવે તે જાણતમાં અમારું બારીક અવલોકન તથા મહેનત ચાલુ છે. ફરકનો છેલ્લો આંક (Last Single Number) અમો કાઠીએ છીએ તે બાર માસમાં નવ માસ આબેદુખ પડા પડે છે. તેમાં ચાર આંક ઉપર વેપાર કરવો પડે અને તે ચાર આંકમાંથી એક આંક શ્રીગુરુપાથી ખરો પડે છે. તેમાં ધરાકને પેદાશ થોડી થાય છે. કારણ કે એકના મમજા થાય તેટલો જ લાભ મળે છે, પણ તેમાંથી કિતમ, મધ્યમ તે કનિધ એવા બાજ પાડીને કિતમ ઉપર વેપાર કરે અને જાકીના આંક ઉપર જોખમ રાખે તો લાભ થાય અને લાભ ન થાય તો નુકસાનથી બચે. એટલે મુકી (Capital) કાયમની કાયમ રહે. આ વેપારમાં દમોયાં જોખમ રાખીને જ વેપાર કરવો કે નુકસાનથી બચાવ. ફરક ચાર કાઠીને તેમાંથી એક ફરક સાચો પડે તો ધરાકને મોટો લાભ થાય અને તે હેતુ ખ્યાનમાં રાખીને પ્રાચીન નગરૂપી અખતરા (Experiments) કરવા જારી રાખ્યા છે. સ્વર્ગવાસી જન મુનિ ધીનંદસાગરજીની પ્રાચીન દસ્તસિખિત પ્રતો, ચોખાજીના જોરની પાસેથી તથા ૨૨૦ પુરવીઆ જ્યોતિષી શ્રીહવજીસીમજી પાગેથી સાખીઓ, દોહા, વિગેરેનો સંગ્રહ ધણી મહેનતે કરેલો છે. શ્રીગુરુપાએ અનો થોડા સમયમાં ફતેહમંદ થઈ.

૯. કેટલાક લાકડાંને નેહમંદો અને ઘોડાની સરતસંબંધી પૂછે છે.

જા—આ સંબંધી અમારો લેખ આ માસિકમાં આગળ ઉપર આવશે માટે ઉતાવળ કરવી નહિ. સમયને અનુસરીને દરેક કામ થશે. નાહક કાગળો લખવા નહિ અને અમારા સમયનો નકામો ખર્ચ કરાવશે નહિ. ઘોડાની સરતસંબંધી જૂના પુરાણી કારસી કિતાબ ઉપરથી અમેએ એક પેટી બનાવી છે. ધરાવે દેશના બાદશાહ પાસે નજૂમી લોકો આ પેટીનો ઉપયોગ કરતા હતા. પહેલવાન ઘોડાની કુસ્તી, ઘોડાની ઢોડ વિગેરે સંબંધી ક્યો પહેલવાન જીતશે અથવા કં? ઘોડા આગળ આવશે તે નજૂમી લોકો બાદશાહને આગળ જણાવતા હતા. આ ગ્રામીન શાસ્ત્રના આધારે બનાવેલી પેટી લોકો સાથે બાહાર પાડવાના હીએ. તેનો સહેલી રીંગ કેમ ઉપયોગ થાય અને પરિણામ (Results) આપેલું કેમ ખરું આવે વિગે સંબંધી એક લેખ તેવાર કરી તથા પુરનો વિચાર કરીને આગળ પગલું ભરવાના હીએ. આ સંબંધી હાલમાં પૂછપરછ કરવી નહિ.

૧૦. અમારા ઉપર ઘણા લોકોના કાગળો અમારું ટેકાણું લખ્યા શિવાયના આવે છે. જેથી વિદ્યાર્થિનોદી જગત્રા મોદકોને આવી નજીની આજતની યતી તકલીફ દૂર થવા સાથે માસિકના તંત્રાજી સાહેબને અમેએ ખાસ વિનંતિ કરી છે કે અમારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા દરેક લેખમાં અમારા પૂરેપૂરા નામ સહિત, પૂરેપૂરું સરનામું જરૂર જણાય કે જેથી પત્રો મળવામાં વિવંચ થતો અટકે. આ બાબતમાં તેઓથીએ અમારી વાત ઘણા આનંદથી માસિકના આલોકના કિતાર્થે કબજ રાખી છે.

૧૧. કેટલાક સહૃદયકર્યો અમારી શી સંબંધી પૂછે છે તેના જવાબમાં લખવાનું કે અમેએ કોઇપણ આજતમાં શી નક્કી કરા નથી. જેની ખુશીમાં આવે તે સત્કાર કરે. મરોએને મરત લાભ આપીએ છીએ. જેનરપંડી નહિ કરવી તેમ જ પ્રમાણિકપણે ચોક્કસ કામ કરવું એ જ અમારો હેતુ છે. માટે શી મદલની પૂછપરછ નહિ કરવા ખાસ વિનંતિ છે.

૧૨. આ શિવાય બીજા ઘણા પત્રો, સર્ટીફિકેટો, બેટ (Presents) સંબંધીના તથા સુઆરકબાદીના કાગળો આવેલા છે પણ તેમાં જનસમુદયને કંઈ જાણવાનું નહિ હોવાથી તે પ્રસિદ્ધ કર્યા નથી. (અપૂર્ણ.)

સંગીતથી ઘણા ઘણા કામ થાય છે જાણીને તેનો ઉપયોગ પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં સંગીતનો પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં જૂદી જૂદી શાખામાં આજે કરવામાં આવે વિવિધ શાખામાં ઉપયોગ છે. અમેરિકામાં ગાયો બેસી દોહતી વખતે પીઆનો વગાડવામાં આવે છે. કહે છે, કે તેથી તે દુધ વધારે આપે છે.

કામખાનામાં માણુને કામ વધારે કરે માટે જૂદા જૂદા ચોરડામાં ફોનોગ્રાફ રાખવામાં આવે છે. કહે છે કે તેથી બાળકો તથા મોટી ઉમરનાં મનુષ્યો આનંદથી વધારે કામ કરે છે.

નાટકમાં તથા સીનેમાં પણ માણુસો કામ વધારે સારું કરે માટે સંગીતનાં વાદ્યોના ઘણી સારી જાતનાં રાખવામાં આવે છે.

દવાખાનામાં પણ સંગીતની મદદથી ઘણા માંદા મનુષ્યોને સાજા કરવામાં આવે છે. એક સ્ત્રી એક માળકને જન્મ આપ્યા પછી માંદી થઈ ગઈ હતી. દાકતરોએ કહ્યું, કે તેને દવાથી નહિ મટે તે સંગીતથી સાજા થઈ ગઈ હતી.

ગાંડાની ધ્રુષીતાણોમાં પણ સંગીતનાં સાધનો રાખવામાં આવે છે અને તેની મદદથી ગાંડા મનુષ્યોને સાજા કરવામાં આવે છે.

બાળકોને ઉઘાડી દેવામાં પણ સંગીત બહુ સારી મદદ કરે છે.

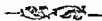
— — —

ખનિજ તરત્તોની શરીરમાં ઘણી જરૂર છે. જો તેમને નુકાની રક્તમાં અત્યંત - અભાવ થાય તો મનુષ્યનું મરણ થાય છે. અને જોતલા પ્રમાણમાં આ તરત્તો જોઈએ નથી એટલા પ્રમાણમાં તે હોય તો મનુષ્યને જૂદા જૂદા વ્યાધિ થાય છે (આ સંબંધમાં અધિક જાણવા ઇંગ્લેન્ડના પ્રાતઃકાલ મંદિર તરત્તો પ્રસિદ્ધ એક જીવનરસાયનવિદ્યા એ પ્રસિદ્ધ જોઈએ) આ ખનિજ તરત્તોમાં સુનો બહુ અગત્યની વસ્તુ છે અને તે શરીરમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તે એટલો થાય છે તો જરૂરની મંદતા થાય છે તથા જાનતંતુઓની ઘમ્મી નિર્મળતા થાય આવા માણુસોના સાંધામાંથી જલદી હાડકાં લગ્નની જવાનો સંભવ રહે છે. જો સુનો પ્રમાણ શરીરમાં પૂરતું હોય છે તો જરૂર અસાધ્ય કામ કરે છે તથા અન્ય અસાધ્ય પામન થાય છે અને સંવેદનાત્મક નાડીચૂદ પણ પોતાનું કામ બહુસારી રીતે કરે છે.

આપણામાં પાનમાં સુનો આવતો જિવાજ છે તે આ ઉપરથી જાણાય છે કે લાભકારક છે અને આરોગ્યની શક્તિ કરનાર છે. પણ તેનું પ્રમાણ પ્રમાણસર હોવું જોઈએ. નિત્ય ધાંડા સુનો આ પ્રમ ભેગે મેટમાં જાય તો તે લાભકારક છે. સુનાનું પ્રમાણ વધારે પ્રમાણમાં શરીરમાંથી ધરી જાય તો કામ પણ થાય છે. કામવાળા દરરોજીનું પણ સુનો લાભ કરનાર છે.

ગ્રંથાવલોકન.

૦

સુમનગદ્યાવલિ:--શેષક દીક્ષિત કેશવલાલ નાનાલાલ અને દીક્ષિત હરિકાન્ત નાનાલાલ-વડોદરા. આ પુસ્તકમાં પ્રેમ, સત્સંગ, સ્વાશ્રય, સાધ્વી સ્ત્રી, વગેરે જુદા જુદા નિમિષો લખવામાં આવ્યા છે. આ નિમિષોમાં જે વિવારો દર્શાવ્યા છે તે ઉચ્ચ અને પ્રગતિ સુખદાયી નિવડે તેવા છે. ભાષા સરળ અને સંસ્કૃતી છે. મૂલ્ય ૦-૧૨-૦ છે. અને તે રૂડોદરામાં સુવર્તાનપુશમાંથી ઉપરના લેખકો પાસેથી મળી શકે છે.

જૈન સૈંદૂલ લાઘ્યેરી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા-મુ'ખપ્ર (મુનિ મહારાજશ્રી ઠાઠનવાઘણ વાળી) નો રીપોર્ટ:--સને ૧૯૯ થી ૧૯૨૧ સુધીનો અગતિ મળ્યો છે. આ લાઘ્યેરી તથા પાઠશાળાનું કામ ખડુ સંતોષકરક ચાલે છે એ જોઈને આનંદ થાય છે. વ્યવસ્થાપકોને તેમની ઉત્તમ વ્યવસ્થાને માટે મન્યવાદ થતે છે.

અખિલ ભારતવર્ષીય ઔદિક્ય બ્રહ્મરામાજ-સોળમા સંમેલનના ઉપ-મુખ્ય શ્રી ચંતુર્ભુજ સાયકેશ્વર લાક્ષ્ણી સાયલુ:--આ ભાષણમાં વિદ્વદ્ધર્મ શ્રી તુર્ભુજ સાયકેશ્વર અને ઉપયોગી અને કિતકર વિચારો બહુઆવ્યા છે. સાતિનો સુધારો કરવા પંનારે આ વિચારો અવરુપ કરીને તત્ત્વવાચેવા છે. આ વિચારો જે અમલમાં મૂકાય તેો તિસુધારણા ઉત્તમ પ્રકારની થઈ શકે.

શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય:--શેષક લાતરાજ માણિમલાલ જમનાદાસ મહુવારજી--
૧: મૂલ્ય રૂ. ૨-૧-૦૦ પાકું પૂકું કદ ડેમી આઈમેજ-૫૪ ૩૦૦. આ પુસ્તકમાં વિવિધ યોધક પ્રસંગો કથાના રૂપમાં લખવામાં આવ્યા છે, જે જે પ્રસંગો તેમાં પૂર્ણાવ્યા છે મુખર્વ છે અને એટલા બધા પ્રસંગો. તેમાં પૂર્ણાવ્યા છે, કે વાચકને તે પુસ્તક વાંચતાં જવા જેવી ઘણી બાજનો મજે છે અને જ્ઞાનમાં ઘણી શ્રદ્ધિ થાય છે. આ પ્રસંગોનો સંગ્રહ આ પ્રસિદ્ધકર્તાએ ઘણો પરિશ્રમ લીધો છે. મૂલ્ય પુસ્તકના પ્રમાણમાં વધારે નથી.

આંકની ચોપરી:--સંશેષિન કરી હાવાનાર રા. શા. તિલકચંદ તારાચંદ સુરત પાકું પૂકું. કદ ડેમી આઈમેજ. ૫૪ ૧૩૫. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦૦ આ પુસ્તકમાં ૧૦ પાંતરીશ આંકના ગદીઆ આપવામાં આવ્યા છે. પૂર્વે તે આ આંક પ્રજા સારી ખલુતી હતી. આજે નવિન અને સુધરેલી ફેગવણીને લીધે, લોકો આવા વ્યવહારો આંક જૂલી જવા લાગ્યા છે. જાળકેને ઘરમાં આ આંક સંપાદવામાં આવે તેો ઘણો પવાનો સંભવ છે. પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે.

સંવાદગુચ્છ:—લેખક ગોવિંદભાઈ પટેલ. પ્રદાયક વ્યાપકાલભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ ધર્મજ. મૂલ્ય, ૨-૮-૦ પાકું પૂકું. પૃષ્ઠ ૨૫૦ કપર. આ પુસ્તકમાં કૃષ્ણ અને કૃષ્ણ, રાવણ અને મંદોદરી, મીરાં અને રાણી, નાગ અને કુળી એવા જૂઠા જૂઠા ૨૧ સંવાદો આપેલા છે. સંવાદો સારા પસંદ કરેલા છે અને વાંચનારના મનકપર અસર કરે તેવા છે. ભાષા સરળ અસરકારક છે. પુસ્તક સારું છે.

કૂટસ્થાદેશ:—લેખક કૂટસ્થ મહારાજ-અંકવેશર. પાકું પૂકું. મૂલ્ય ૩-૨-૮-૦ આ પુસ્તકમાં યોગ, ભક્તિ વેદાંત, ધર્મ વગેરે સંબંધમાં ઘણી ઘણી જાણતોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સનાતન ધર્મના સિદ્ધાંતોનું આગ્રહપૂર્વક મંડન કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તક રચવામાં ઘણો પરિશ્રમ લીધો જણાય છે. છપાઈ ઉત્તમ છે. પુસ્તકમાં કૂટસ્થ મહારાજની છબી પણ આપવામાં આવેલી છે. (હમણા અમારા જાણવામાં આવ્યું છે, કે આ પુસ્તક નિર્વાણને પામ્યા છે; સંન્યાસીના વેપમાં તે રહેતા હતા. છેવટે તે અંકવેશરમાં રહેતા હતા અને ત્યાં તેમણે દેહને છોડ્યો છે. પરમાત્મા એમના આત્માને વિધ્વંગિત આપે.)

વાલોડીઆ હિ. ના. માને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો ૧૯૧૯-૨૦, ૧૯૨૦-૨૧ તથા ૧૯૨૧-૨૨ સાલનો ત્રિવાર્ષિક અહેવાલ:—આ ગામ બડોદરાની પાસે આવેલું છે, અને તે માત્ર હજાર ધરની વસતિવાળું નાનું ગામ છે. પ્રાતઃકાલના તંત્રીનું તે મુજ વતન છે. ત્યાં કેળવણીમાં પ્રજા ઘણી પાછળ છતાં સાર્વજનિક ધણી પ્રવૃત્તિઓ પ્રશસ્ત પ્રકારે ચાલે છે.

ગામ લોકોએ બાર હજાર રૂપિયા ખર્ચી લાઇબ્રેરીનું ઉત્તમ મકાન બાંધ્યું છે. આ રૂપિયા એકત્ર કરવાનો યથા રા. હીરોજીરાવ માને કરીને વહીવટદાર ત્યાં હતા તેમને છે. મકાનમાં સરકાર મદદ જરાપણુ લેવામાં આવી નથી. આ મકાનની નીચે દુકાનો છે જેનું વાર્ષિક ભાડું રૂ. ૨૪૦) આવે છે. ૨૦૦-૧૪-૦ સભાસદોની વર્ગીયીના ચાલુ વર્ષે આવ્યા છે. આ લાઇબ્રેરીમાં જ્યાં મળીને ૪૦ વર્તમાનપત્રો આવે છે. રોજના સરેરાશ વાંચનારની સંખ્યા ૪૫-૫૦ ની હોય છે. ચાલુ વર્ષે એક માણસે બાર વીધાં જમીન લાઇબ્રેરીને અર્પણ કરી છે. આ લાઇબ્રેરીમાં કુલ ૩૪૮૭ ગ્રન્થસભી, મરાઠી, હોદી તથા સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ભાષાનાં છે, જેની કુલ કિંમત રૂ. ૩૮૫૩-૮-૦ થાય છે. મકાન, જમીન, છપાઈ વગેરે સામાન તથા પુસ્તકો મળીને આ લાઇબ્રેરીની કુલ કિંમત રૂ. ૧૭૬૨૭-૧૫-૮ થાય છે, આદત્ત નાના ગામમાં આવી સારી લાઇબ્રેરી હોવી, એ પ્રથમ માને પાત્ર છે. એ વિના ગામ લોકોએ સરકારને પાંચ હજાર રૂપિયા આપીને એક અગ્રિય શાળા વિધવાની છે, જેમાં ચોથા ધોરણસુધી શીખવાય છે. ગ્રન્થસભી શાળા તથા દન્યાશાળા પણ છે. એક સરકારી દવાખાનું છે. રેલ્વે સ્ટેશન પણ છે. એક બે બોર્ડિંગ પણ છે. હમણા એક સંસ્કૃત પાઠશાળા પણ ઉદ્ઘાટવામાં આવી છે. આ સર્વનો એકત્ર દેવાલ હવે પંચી બહાર પડશે. મેરિ બાગે આ સર્વ સંસ્થાઓમાં કામ કરનાર રા. યા. મધુલાલ મંમગજ છે. અને તે ઘણો પરિશ્રમ લેખને આ સર્વ કાર્ય કરે છે. આ સર્વ સંસ્થાઓ ચાલે છે, તેનો યથા વતન ન પ્રધાનપણે થતે છે.

હિમાલયની યાત્રા:— લેખક તથા પ્રકાશક રા. તારણજી પુરેષીમ સાંગાણી (ચાઇનામ્પીરડીંગ—ભીંડી બજાર, મુંબઈ) મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦. આ નાનાસરખા પુસ્તકમાં લેખકે હિમાલયની યાત્રાનું વર્ણન વાચકને ઘણો રસ પડે તેવી રીતે કર્યું છે. પોતાની યાત્રાનો હેવાલ વાર્તાના રૂપમાં આપ્યો છે જેથી વાંચનાર બહુવા જેવું આનંદની સાથે બાંધે છે. દુઠામાં પણ બહુવાનેવી તમામ બાબતો તેમજે જણાવી દીધી છે, બાપા મુઠ્ઠ, સરળ અને સરકારી છે. હિમાલયની જગ્યા દરવા ધ્વજનારે અને ન ધ્વજનાર બંનેએ આ પુસ્તક વાંચવાયોગ્ય છે. આ સંબંધમાં લખાયેલાં પુસ્તકોમાં આ પુસ્તક પ્રથમ પડે આવે છે, એમ અમને લાગે છે. લેખક પાણેથી તે મળી શકે છે. તેમજે લખેલાં બીજાં પુસ્તકો પણ અવશ્ય વાંચવાયોગ્ય છે.

—o—

હેક નાનું બાળક હોય છે ત્યારે તેની શી સ્થિતિ હોય છે? નાનેથી મોટા સને મોટંથી નાના તે એક ઠેકાણે માત્ર પડ્યું રહે છે. તે નથી ઉઠતું. નથી ચાલતું કે નથી કામ કરતું તો પણ તેને કોઈ જાતનું દુઃખ પડતું નથી. તેને બૂખ લાગે તે પહેલાં માતા ધવરાવવાની કાળજી રાખે છે. માતાને કંઈ બહારજેવું પડ્યું હોય છે તો તેની ચિત્તરતિ બાળકમાં હોય છે. જરા વાર થઇ જાય છે તો તેને ચિંતા થાય છે, કે માંડ બાળક બુખ્યું થઇ ગયું હશે, જેથી તે દોડતી દોડતી ઘેર આવે છે. તે શામ જાય છે તો તેને તે સ્વચ્છ કરી નાખે છે. તેને તાપ કે ઠંડ ન લાગે તેની તે કાળજી રાખે છે. તેને જે જે આ અવસ્થામાં જોઈએ તે સર્વની તેનાં માખાપ કાળજી રાખે છે અને તેને જરાં પણ દુઃખ પડવા દેતાં નથી.

આ પ્રમાણે થવાનું કારણ શું? કારણ એ જ, કે તેના અંતરમાં દૃઢ શ્રદ્ધા છે, કે મારાં માખાપ મારી સર્વ પ્રકારની કાળજી રાખશે. હું આમ કરું અને તેમ કરું, એ પ્રકારનો તેને વિચાર હોતો નથી જેથી તે પોતાની મેજે જોડ્યું કરી શકે તેના કરતાં વિશેષ તેને માટે તેનાં માખાપ દરે છે.

પછી જેમ જેમ તે બાળક મોટું અને સમજણું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેની સ્વતંત્રતા વધતી જાય છે. પછી તો તે પોતે જ ધીમે ધીમે બહુ કરવા માંડે છે. તેની બાલ્યાવસ્થાની શ્રદ્ધા એાઈ થાય છે, અને જેમ જેમ તે મોટું થતું જાય છે તેમ તેમ માખાપ પણ તેની કાળજી એાઈ રાખતાં જાય છે. તેની પુષ્ટિ, વય થતાં તે પોતાના કામકાજનો બધો બોજો પોતાને માથે વહારી લે છે, અને માતા પિતા આ સ્થિતિમાં તેની પછી જરા પણ કાળજી રાખતાં નથી. પછી તેને આ સંસારના વિચિત્ર સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે, અને વિવિધ સુખ દુઃખ તથા કષ્ટ સહન કરવાં પડે છે.

આ ઉપરથી આપણે એ બોધ લેવાનો છે, કે જે બાળકની પેઠે આપણને નાના થતાં આવડે તો આપણી બધી કાળજી ધીર રાખે છે અને જેની જેની આપણને જરૂર છે તે સર્વ આપણને આપે છે. પણ બાળકજેવું શ્રદ્ધાળુ અંતઃકરણ આપણું થવું જોઈએ. જે બાળકના જેવી શ્રદ્ધાનો અપભ્રંશ હૃદયમાં કિય કરી શકીએ તો આપણી સર્વ ચિંતા દૂર થઇ રહે છે, અને આપણને જે જોઈએ છે તે, અને તેથી પણ અધિક મળે છે.

નાના ક્રિારનાં દુઃખો અને કષ્ટ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થવામાં તેની ઇશ્વરવિપયક અશક્તિ જ કારણ છે. જેને ઇશ્વરમાં સાચી શ્રદ્ધા છે તેને ભય કે દુઃખ છે જ નહિ. જેટલા પ્રમાણુ આ શ્રદ્ધા વિશેષ તેટલા પ્રમાણુમાં તેને સુખ સમજવું, અને જેટલા પ્રમાણુમાં આ શ્રદ્ધા ઓછી તેટલા પ્રમાણુમાં તેને દુઃખ સમજવું. બાળકને જેમ પરિશ્રમ કરવાની જરૂર પડે નથી, તેમ જેને શ્રદ્ધા છે, તેને પરિશ્રમ અને તાસ વેઠવાની જરૂર નથી.

તેથી આપણે નિશ્ચિંતપણાને માટે, નિર્ભયતાને માટે તથા સુખને માટે જે કરવાનું છે તે એ કે આપણે મોટેથી નાના થવું. જો આપણને મોટેથી નાના થતા આવડે છે, તો આપણે દુઃખો તમામ ઓછાં થઇ રહે છે, અને ઇચ્છિત સુખમાત્ર મળે છે; પણ મોટેથી નાના થવા આપણને આવડવું જોઇએ મોટેથી નાના થવું એટલે બાળકના જેવું શ્રદ્ધામય અંતઃકર કરવું. આપણા અંતઃકરણમાં અનેક શંકાઓ અને અશ્રદ્ધાના અંકુરો જામી ગયા છે તેને ફરીને શ્રદ્ધાને સ્થાન આપવાની જરૂર છે. જો આ ક્રમ આપણને આવડે તો પછી સુખ મળ સહજ છે.

આપણી વર્તમાન સ્થિતિમાં આપણને ઇશ્વર સાહાય્ય કરતા નથી, આપણા યોગ્યતાનું વહન કરતા નથી, તથા આપણને સંભાળતા નથી તેનું કારણ એ, છે કે આપણને તેમના વિશે શ્રદ્ધા નથી. જો તેમનાં વિશે આપણામાં આ ઉમરે પણ શ્રદ્ધા પ્રકટે તો બાળક માત્રાપ જો સંભાળ રાખે છે તેમ આપણી પણ તે સર્વાવસ્થામાં રાખે.

હું આમ કરું અને હું તેમ કરું, એ પ્રમાણેના મિથ્યા અહને ઓછું પોષણ અપરમાત્માને જ કર્તાહર્તા માના તેમને જ શરણુ શ્રદ્ધાપૂર્વક રહેવું થટે છે. આ પ્રમાણે કરવા તે સર્વશ અને સર્વશક્ત ઇશ્વરને આપણી કાળજી પડે છે, અને તે આપણી સર્વાવસ્થા સંભાળ લે છે. તેથી જેમ અને તેમ બાળકજેવું શ્રદ્ધામય અંતઃકરણ કરો અને ભગવાન વિશ્વાસે જ તમારું નાવ ચાલવા દે. અશ્રદ્ધાથી વધે ફરીને આપણે મોટા થઇ ગયા છીએ દુઃખમાત્રનું ખરું કારણ છે. તેથી શ્રદ્ધાથી અમૃત પીને અજરામરતાને પ્રાપ્ત થઇને અનિશ્ચિંત, સુખમય, અને નિર્ભય જીવનનો અનુભવ કરવો થટે છે.

સ્ત્રીઓના વાળની રક્ષા શાથી થાય છે ?—

વાળ કેવી રીતે ઉગે છે, તે શી રીતે ટકે છે અને શા માટે સ્ત્રીઓના વાળની રક્ષા વહેલા જતા રહે છે, એ સંબંધમાં શોધ કરનાર શોધકોને એ નિષ્કૃષ્ટ ઘણા છે કે, વાળને વારંવાર પાણી અડકવાથી તે જતા રહે છે, અને પુરુષોને માથે તાલ પડે છે. વાળના મૂળમાંથી માથામાંથી એક જાતના તૈલિક પદાર્થ નીકળે છે, અને તે જ વાળનું રક્ષણ કરે છે. આ પદાર્થને જો વારંવાર ઘોષ નાખવામાં આવે છે તો વાળ જતા રહે છે; સ્ત્રીઓએ તેથી પુરુષોની પેઠે વારંવાર માથું પલાળવું નહિ. ઘણા અંગ્રેજી બહુલા મનુષ્યો કહે છે, સ્ત્રીઓએ પણ પુરુષોની પેઠે વારંવાર માથું પલાળીને નહાવું જોઈએ, પણ આ તેમની જૂલ છે. તેણે કવચિત્ માથું પલાળીને નહાવું જોઈએ. અને માથું ચોળ્યા પછી પણ તેમાં તેલ નાખવું જોઈએ. માથામાં તેલ નાખવાને રિવાજ આટલા મારે છે. ને તેલથી વાળને પોષણ મળે છે, અને તે ખરી પડતા અટકે છે. જેથી માથામાં પુરુષોએ અને વિશેષ કરીને સ્ત્રીઓએ વાળના રક્ષણ તથા વૃદ્ધિમાટે હંમેશાં તેલ નાખવાની જરૂર છે. વળી સ્ત્રીઓએ સોડા તથા સાબુ વગેરે પદાર્થો કે જેમાં ક્ષાર આવે છે તેવા પદાર્થોથી માથું ચોળવું ઘટતું નથી. તેથી વાળ ખરી પડે છે. હાથ મળે તો તે માથું ચોળવાને માટે સ્ત્રીઓને માટે ઉત્તમ છે. કારણ, કે તેમાં એક જાતની ચીકણ રહેલી હોય છે જે વાળને શુષ્કકારક છે. કાળો કાઠ્ય હાથમાં નાખીને તેના વડે માથું સાફ કરવામાં આવે છે તે પણ ઉત્તમ છે. આંગળા પણ ઠીક છે. પણ બધામાં હાથ એ ઉત્તમ છે, સાથુ તો સ્ત્રીઓએ કદી વાપરવો જ નહિ. કેપરેસ એ વાળને વધારવામાં ઉત્તમ છે, અભિજાતું તેલ અને ધૂણેસ એ પણ સ્ત્રીઓએ નિત્ય માથામાં નાખવાને માટે ઉત્તમ છે.

તપાસ કરતાં જણાયું છે, કે યાદુદી-જનુ યાદુદી લોકોની શ્રેષ્ઠતા. લોકોનું આયુષ્ય બીજી બધી પ્રજા કરતાં દીર્ઘ હોય છે. તેમાં હાલની યાદુદી જાતિ પહેલાંના જેટલી વિશુદ્ધ નથી અને તેમાં બીજું જાતો પણ ભળેલી છે. તેમનું આયુષ્ય પૂર્વના જૂના વિશુદ્ધ જાતિના યાદુદી કરતાં ઓછું છે, એમ જણાયું છે. જૂના યાદુદીઓની ધર્મશ્રદ્ધા અચળ હોય છે, અને જે સિદ્ધાંતોને તે માનતા હોય છે તેને તે આચર્યથી વળગી રહે છે.

આ લોકોને ક્યારેક વગેરે દરદ પણ ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં થાય છે. વળી આ વર્ગમાં બાળકોના જન્મનું પ્રમાણ વધારે હોય છે, અને બાળકોના મરણનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે. દુનિયામાં આ જાતિ સૌથી વધારે પૈસાદાર પણ છે. આ વર્ગમાં જલ્દી સુખનો પણ ઘણાં જોવામાં આવે છે.

શા માટે આ જાતિમાં આ પ્રમાણે જાતે છે. તે સંબંધમાં બીજી પ્રજાઓ વિચાર કર્યા કરે છે. માંસાહાર વગેરે આહારના સંબંધમાં આ પ્રજા બહુ જ સાવધાન રહે છે, અને ન ખાવાજેવા પદાર્થો તે ખાતા નથી. આ લોકો ઘણા સ્વચ્છ રહે છે. મલિન આહાર અને મલિન લોકોથી તે દૂર રહે છે અર્થાત્ તેમને તે સ્પર્શ કરતા નથી. ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ તે ગ્રેમથી કરે છે. જે માંસ તે ખાય છે તેની પૂરી તપાસ કરીને પછી જ તે ખાય છે. તેમની જીવનપદ્ધતિ પણ પ્રથમનીય છે.

સાસ્ત્રોક્ત સદાચારની શી જરૂર છે ?

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૪ ના પૃષ્ઠ ૧૦૬ થી)

કહું ? ખરું કહું ? મધા પોતાના આત્મા ઉપર જ પ્રેમ કરે છે. તે બધાનો આત્મા છે, માટે તેના ઉપર પ્રેમ કરે છે. મહાપુરુષો તેની વિભૂતિઓ છે, માટે તે વિભૂતિઓ ઉપર લોકો પ્રેમ કરે છે. બધું એકનું એક જ છે. જે તમે છો, તે ગાંધી છે, તે વ્યાસ છે, તે કૃષ્ણ છે, અને તે જ પરમેશ્વર છે.

પશુ પરમેશ્વરના ગુણો કૃષ્ણમાં છે માટે તેને ક્ષા ચાહે છે. વ્યાસમાં જેટલા ગુણો કમી હશે તે પ્રમાણમાં તેના ઉપર પ્રેમ; ગાંધીના ઈશ્વરી ગુણોના પ્રમાણમાં તેના પર પ્રેમ; અને તમારી જાતમાં પશુ જે નિહિત ગુણોનું તમને જ્ઞાન થશે તો નમને તમારી જાતનો પશુ તિરસ્કાર આવશે, પશુ જે કિતમ ઈશ્વરી ગુણો તમારી જાતમાં હશે તો તમને પરમ સતોષ થશે, અને તમે પરમાર્નદ સ્વરૂપજ છો એમ જાનને પશુ લાગશે.

પાતનું તાત્પર્ય સમજાવું ? શ્રામદ ભગવદ્ગીતામાં કહેલા અમાનિતવાદી અદ્વૈતવાદિ ગુણો પોતાનામાં લાવવાને આગ્રહ રાખે અને આજ નહિ તો કાલે, આ જન્મે નહિ તો બીજા જન્મે તમે પશુ તે મહાન પરમાત્માની વિભૂતિ બની જશો અને તેના જેવું અર્થ પામશો.

અમાનિતવાદિ ગુણો.

(એ આત્મસાક્ષાત્કારનાં સાધનો છે, અને શાનીનાં લક્ષણો છે).

૧. પોતાને કોઈ માન આપે, મોટા ગણે કે વખાણે. એવી ઇચ્છા કરવી નહિ-અમાની થવું.
૨. પોતે કરેલું સ્વધર્મોચ્ચરણ બીજાઓને કહેતા ન હરવું-અદંબી થવું.
૩. વાણીથી અથવા ક્રિયાથી દોષ પશુ પ્રાણીને પીડા ન કરવી-હિંસા ન કરવી.
૪. બોળએ આપણો અપરાધ કરેલો જોઈને ગુરસે થવું નહિ-ક્ષમા રાખવી.
૫. સર્વદા સરળ સ્વભાવવાળા થવું-આજર્જવ ગુણ રાખવો.
૬. મોક્ષનાં સાધન શીખવનારની સેવા કરવી.
૭. માટી અને પાણીવડે શરીરને સ્વચ્છ રાખવું; તથા વિવિધાદિકમાં જે દોષો છે તેનો વિચાર કર્યો કરીને સમાદિક મળ મનમાંથી દૂર કરવા; એ રીતે મનને સ્વચ્છ રાખવું-શુદ્ધિ રહેવું.
૮. મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર થવાને દૃઢ નિશ્ચય કરવો-સ્થિરતા રાખવા.
૯. શરીર, ઈન્દ્રિયો અને મનનો વ્યાપાર જે ચારે પાસે વગર અટકાવે ચાલી રહ્યો છે, તે અટકાવીને સન્માર્ગમાં તેમની પ્રવૃત્તિ કરવી-આત્મનિમગ્ની થવું.
૧૦. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધ, એ વિષયો મળે તોજ સુખ થાય, એવી મનની વૃત્તિને રાગ કહે છે. એ રાગને છોડી દઈને અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલા વિષયો "ભોગવવા. ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ ન રાખવો.

૧૧. દેહ વગેરેમાં 'આ દેહ તે જ હું છું' એવી ભાવના ન કરવી-અહંકાર છોડવે

૧૨. જન્મ, વૃદ્ધાવસ્થા, વ્યાધિ અને મરણ, એ ચારે દુઃખના હેતુ છે, એમ જાણી
એ ચારેને દોષ રૂપ સમજવા. તથા પુનઃ તે પ્રાપ્ત ન થાય એવો ઉપાય શોધવે

૧૩. પુત્ર, સ્ત્રી, ઘર, દ્રવ્ય, પશુ, નોકર, જમીન, વગેરે પદાર્થો ભારા છે તથા પુત્રાદિ
તેજ હું છું, પુત્રાદિકનું સન્માન તે મારું જ સન્માન, અને તેમનું અપમાન
તે મારું જ અપમાન, એવી રીતે પુત્રાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવી.

૧૪. વિષયો કે જે મનને જલદી ચોરી જાય એવા છે તેમાં પ્રીતિ ન કરવી.

૧૫. ઇન્દ્રિયા કે વહાલી વસ્તુ મળવાથી હરખાઈ જવું નહિ તથા નહિ ઇન્દ્રિયો
અણુગમતી વસ્તુ મળવાથી દિલગિર થવું નહિ-સમાન ચિત્તવાળા થવું.

૧૬. સર્વવ્યાપી પરમેશ્વરથી પર ખીજે કોઈ ઉત્તમ નથી. એમ જુદિનો નિશ્ચય કરી
તેમનીજ ભક્તિ કરવી, એટલે તેમના ઉપર જ વાસ્તવિક પ્રેમ રાખવો.

૧૭. જ્યાં ઉપદ્રવ ન થાય એવા સ્વચ્છ અને પવિત્ર સ્થાનમાં નિવાસ કરવો.

૧૮. અવિનિત અને સંસ્કારશૂન્ય મનુષ્યોના સમુદાયમાં આનંદ ન મેળવવો.

૧૯. હું શાણુ, આત્મા શી વસ્તુ છે, ઇત્યાદિ વિષયોનું ચિંતન હમેશાં કરવાનું
અભ્યાસ રાખવો.

૨૦. તત્ત્વજ્ઞાનનું ફળ એ છે કે જન્મમરણાદિ સંસાર શાંત થઈ જાય. અને જંગો
કહે છે. એ સંજયી આલોચના કરવી.

ઉપર કહેલા વીસ ગુણો એ જ જ્ઞાન છે; અને એનાથી કલટા જે ગુણો હોય
અજ્ઞાન છે, એમ માનીને તેમને છોડી દેવા.

શ્રી ભગવદ્ગીતાના આરંભ અધ્યાયમાં અદ્વૈતવત્ત્વ વગેરે ગુણો કહ્યા છે. તેમાં
પશુકનો તો ઉપર કહેલા અમાનિતાદિમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. જેથી અહીં તેનો વિસ્તાર

શ્રી પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૨૧] સંવત્ ૧૯૭૯ ભાદ્રપદ કૃષ્ણ ૦ ૧૪ [અંક ૧૧

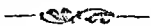
॥ ૐ શ્રી ॥

અનન્ય ગુરુભક્તિવાળી વૃત્તિના ઉદ્ગાર

૫૬.

હું તો છું તમને વેચાણી રે,
 ગરવા ગુરુજી ! હું તો છું તમને વેચાણી.
 માફ સર્વસ્વ મેં તમમાં વિલાંબું,
 બાણો બે ગુરુજી ! બેધાણી રે, ગરવા ૦
 તન મન ધન ચઢ મેં તમને સમર્પ્યું,
 હું તો છું તમથી બંધાણી રે, ગરવા ૦
 વળી વળી બેઉ હું તો સાચું તમારા,
 ગુરુ ગુરુ વહતી આ વાણી રે, ગરવા ૦
 બીલું ચિંતન હું તો છેડીને બેઠી,
 તમ આશ્રયે વરદાણી રે ; ગરવા ૦
 સ્ફુરણ કરો જેમ રહી મુજ ઉરમાં,
 વતું હું તેમ નિકટ બાણી રે, ગરવા ૦
 પૃથક્ અભિમાન માફ મેં છોડ્યું,
 ઘટે તેમ કરજો હયા આણી રે, ગરવા ૦

પક્ષપાતરહિત અનુભવપ્રકાશ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ ના પૃષ્ઠ ૬૯૧ થી.)

જ્ઞાનપ્રતિષ્ઠાધર્મનું વર્ણન.

મૈત્રેયઃ હે શુરો ! જ્ઞાનના પ્રતિષ્ઠાધર્મને કહેવા ?

પરાશરઃ હે મૈત્રેય ! જ્ઞાનના પ્રતિષ્ઠાધર્મ ત્રણ પ્રકારનાં, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન હોય છે. વર્તમાન કાલમાં જે સુખદુઃખરૂપ ભોગ ભોગવ્યા છે, અર્થાત્ જેનો અનુભવ કર્યો છે, તથા તે ભોગોનાં સાધનોનાં જે અનુભવ કર્યો છે, તે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન કાલમાં, તે જ સ્ત્રીઆદિ પદાર્થોનું સ્મરણ થવું, અને પોતાના અર્થની તરફ ચિત્ત ન લાગવું એવું નામ ભૂતપ્રતિષ્ઠા છે. એ ભૂત પ્રતિષ્ઠાથી જ્ઞાન થવું નથી, કારણ કે મન એક જ છે. તેથી કરીને જ્યારે મન ભૂતકાલમાં અનુભવ કરેલા પદાર્થોનું સ્મરણ કરે ત્યારે શુદ્ધિષ્ઠ મદાવાકરોના અર્થરૂપ નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, નિરવરૂપ આત્માનો અનુભવ કેવી રીતે થઈ શકે ? ન જ થાય.

મૈત્રેયઃ ભૂતપ્રતિષ્ઠાધર્મને દૂર કરવાના ઉપાય કહો.

પરાશરઃ હે મૈત્રેય ! વિચારદ્વારા ભૂતપ્રતિષ્ઠાધર્મ પદાર્થોની સાથે અંગદરે ચિંતન કરવું, કે તે પદાર્થ હું જ છું અથવા તો પૂર્વ અનુભૂત પદાર્થોમાં સમ્યક્ દેવચંદ્ર કરવી. હવે બાકી પ્રતિષ્ઠા સાંભળ.

કર્મના ત્રણ પ્રકાર.

હે મૈત્રેય ! દેહઅભિમાનસંયુક્ત કરેલાં કર્મોના કલ્પની મદાન વિચિત્રતા છે. એ કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) અનેક પૂર્વ મનુષ્યસંસ્કારમાં અહંકારસહિત કરેલાં જે શુભાશુભ કર્મ, જે સંસ્કારરૂપે શરીરમાં રિયત રહે છે અને જે કર્મો અનેક જન્મનીય જન્મોમાં સુખદુઃખરૂપ દલ આગળ આપનારાં છે તે કર્મોનું નામ સંચિત કર્મ છે. તે એવા પ્રકારનાં કર્મ છે કે તેમાંથી અનેક કર્મોનાં સુખદુઃખરૂપ દલ ભોમતી સ્થાય છે. તેમ જ એક કર્મનું દલ એક શરીર હઈ તે વડે, તેમ જ અનેક શરીર લઇને પણ ભોમતી સ્થાય છે. કર્મોની વિચિત્ર શક્તિ છે. (૨) તે સંચિત કર્મોની મૂળ્યમાં જે આ વર્તમાન શરીરનાં એક અથવા અનેક આરબદ કર્મ છે, તે કર્મનું નામ પ્રારબ્ધ કર્મ છે. (૩) વર્તમાન શરીરમાં જાતી અથવા અજાતીથી જે કર્મ થાય છે તે ક્રિયામાણ્ય કર્મ કહેવાય છે.

જ્ઞાનને આપવાવાળાં કર્મ પણ પ્રારબ્ધકોટિમાં છે. જે મનુષ્યનાં વર્તમાન શરીર પછી પણ અનેક શરીર કે એક શરીર કારણ કરવાનાં પ્રારબ્ધ કર્મ છે, તે વર્તમાન શરીરમાં, જ્ઞાનનાં સાધન, દમર શરણ મનન, નિદિધ્યાસન કરે અથવા સત્સંગ કરે, તોપણ તેને જ્ઞાન થવું નથી. કારણ કે જેને વર્તમાન શરીરમાં પોતાના સ્વરૂપનું અપરોક્ષ સમ્યક્ જ્ઞાન થયું છે, તેને આગળ જન્મ લેવાનો નથી, એ જ્ઞાનનો નિયમ છે. અને પ્રારબ્ધ કર્મ

તો હજી વર્તમાન શરીરથી ઉત્તર અનેક કે એક અવરણોવ ઉચ્ચતીય જન્મ આપનાર છે, તો તે ક્રમો. વર્તમાન શરીરમાં જ્ઞાન ન થવા કે એ નેનો પણ નિયમ છે.

એ પ્રારબ્ધ ક્રમોમાં પણ, જ્ઞાનપૂર્વક પ્રારબ્ધ ક્ષય થયે, અંત જન્મમાં, શુદ્ધ શાસ્ત્ર સામગ્રી સંપાદન કરીને અથવા વિનાસભાગી આ જીવને જ્ઞાન થયું, અર્વાતર જન્મોમાં ન થયું, એ પણ તે પ્રારબ્ધ ક્રમોના જ નિયમ છે. તેથી કરીને વર્તમાન ભરત શરીર, શુદ્ધશાસ્ત્ર શ્રવણમનન નિદિધ્યાસન જ્ઞાનનાં સાધન કરવા છતાં પણ, પ્રારબ્ધરૂપ પ્રતિજ્ઞાકરને વશ વર્તી ત્રીજા જન્મમાં પ્રતિજ્ઞાકરને ક્ષય થવાથી, શુદ્ધશાસ્ત્ર સામગ્રીવિના જ ભરતને જ્ઞાન થયું હતું. (એ ભાગીપ્રતિજ્ઞાકર હતા) માટે દેહીકાયા ! પ્રજા ભાગી પ્રતિજ્ઞાકરને દૂર કરવાનો કોઈ ઉપાય નથી. ભોગવવાથી જ તે નષ્ટ થાય છે.

વર્તમાન શરીરમાં જ્ઞાનના પ્રતિજ્ઞાકર દોષ ચાર પ્રકારના હોય છે. (૧) કુતર્ક. (૨) દુરાગ્રહ (૩) વિષયાસક્તિ (૪) મંદબુદ્ધિ.

અહનિષ્ઠ અહાઓત્રિય શુદ્ધમાં પ્રદા સમ્યક્ ધરીને તેનાં વાક્ય પુનઃ પુનઃ સર્વ શ્રવણ કરવાથી, પુનઃ મનન, પુનઃ નિદિધ્યાસન કરવાથી વર્તમાન જન્મમાં જ પોતાના સ્વરૂપનું સમ્યક્ અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે.

હે મૈત્રેય ! સર્વ પ્રતિજ્ઞાકરો રહિત વિદ્વાન ભરતે મનમાં વિચાર કર્યો કે વાણી-હારા જ રામદેવ થાય છે. જ્ઞાન રહેવાથી કોઈ સાથે રાગદ્વેષ થતો નથી તથા સંબંધીઓ પણ તેને નકામો જાણીને સંબંધ બેસતા નથી.

" માટે શુદ્ધશાસ્ત્રમ પ્રદણ કરવાની ઈચ્છા પણ નથી. બંધનરાહિત થઈને દેશાટન કરવાની ઈચ્છા છે અને પ્રારબ્ધને અધીન ભવિતવ્ય પણ આ શરીરનું એણે જ નિર્માણ થયું છે, એ ઈચ્છાની નીતિ છે, માટે જગત્ જ્ઞાન ધારણ કરતું એ જ હીક છે. શુદ્ધસ્ત્રીનાં બંધન, યત્નવિના જ દુઃખી જશે. કોઈ જન્મભરણના તથા રાગદ્વેષના ભયથી હું જ્ઞાન પ્રદણ કરતો નથી. કારણ કે સમ્યક્ આત્મા અપરોક્ષ રીતે હજાર તરેહના રાગદ્વેષ કરવાથી પણ મળતો નથી તો એક રાગની શી ગણતરી છે ! વિદ્વાન સર્વોત્તમા થયા પછી કોની સાથે રાગદ્વેષ કરે ? પૂર્વે હું અજ્ઞાની હતો તેથી ત્યુ જન્મ મળ્યા. હવે મેં જાણુરાયોય પડેને જાણ્યું છે. રાગદ્વેષાદિ સર્વ ધર્મ આ મનના ધર્મ છે, હું ચેતન્યના નહિ. "

રાજા ભરત અંતિમ જન્મમાં જ જી ભરત થયા.

હે મૈત્રેય ! એ પ્રકારે એ જાણણુ વિચાર કરીને જાણી બેઠીને જગત્ મૂક મઠ રહ્યો ! તે દિવસથી લઈને લોક તથા શુદ્ધના સંબંધીઓ તેને જગત્ ભરત કહેવા લાગ્યા. ઉપનયન પણ શુદ્ધથનું તેને ન અપાવ્યું તથા ત્રિશેષ પ્રીતિ પણ (નકામો જાણીને) છોડી દીધી. જગત્ ભરતને આ વાત અત્યુક્ત થઈ ગઈ. સ્વતંત્ર વનોવિશે, નગરોવિશે, પર્વતો વિશે, કુંજો, નદીઓના તરેવિશે, વિચરતા લાગ્યો. જે હંધ પ્રારબ્ધઅનુસાર પ્રાપ્ત થાય તે ભોગવે, પરંતુ રાગદ્વેષને પ્રાપ્ત થતો નહોતો કારણ કે આપમદિન સર્વને પોતાના સંબંધીજાનંદ સ્વરૂપ જાણતો હતો.

હે મૈત્રેય ! કોઈ એક ગ્રામને તીવ્ર કામનાવાળા અજ્ઞાની પંડિતોએ મોધ કર્યો હશે તે ઉપરથી તે દેહીની બેઠને માટે કોઈ, નકામો માણસની વનમાં તપાસ કરતો હતો જોતે.

જડભરત મળીગયા. રાજાએ અનુમાન હતું કે આ માણસ નહિ ગો છે અને તેથી દેવીના સન્મુખ લઈ જઈને અગ્નિવરે ભરતનું માથું દાખવા લાગ્યો. જડભરત તો હસતા હતા. ક્ષિપિત્ર માત્ર પણ તેમને ભય નહોતો થયો. પછી મંદિરમાં આઠાથ વાણી થઈ; હે મૂર્ખ રાજા ! આ બ્રહ્મનિષ્ઠ વિદ્વાન, ધન્ય હરે તો તને અને અતિ સર્વ. જગતને ભરત કરવા સમર્થ છે, કારણ કે બ્રહ્મવેતા બ્રહ્મરૂપ છે. પરંતુ તે સમઠ્ઠા સ્વરૂપ છે. તેથી એકરસ છે. ગદ્યતેનાથી રહિત અર્થ તું તેને શું જાણે ? તું મૂર્ખ છે. તારા અપરાધની ક્ષમા માગી લે નહિ તો હું તને કંડ દમ્ભ. આ સાંભળીને દર્પરોહરહિત એકરસ આઠાથવત તેની અવસ્થા જોઈને રાજા આશ્ચર્યવાન થયો અને લામ્બુ કે આ કોઈ મહાપુરુષ છે. પોતાનો અપરાધ જાણીને તે શરણ થયો અને પૂજવા લાગ્યો; હે ભગવન ! આપ કોણ છો ? મારો દોષ માફ કરો. આપે કોઈ આલૈકિક વસ્તુ મેળવી છે, જેથી શરીર નાશની અવસ્થામાં પણ આપ નિર્ભય અને પ્રસન્ન છો. હે કૃપાલો, સમદર્શી પુરુષ ! કાલના ભયથી રહિત વસ્તુનો હું દીન નવીન છું તેને પણ ઉપદેશ કરો. આ પ્રકારની રાજાની સરજ વાણી સાંભળીને કર્ણુના સમુદ્ર જડભરતજી કહેવા લાગ્યા; હે રાજા ! અંતર જે શુદ્ધિઆદિને પરિણામ પમાડનાર છે, જમત્ સ્વપ્ન, સુષુપ્તિને, જૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનને, સત્ત્વ, રજસ્, તમસને, જ્ઞાન-અજ્ઞાનને, જે સિદ્ધ-પ્રકાશ કરનાર સાક્ષી આત્મા છે, તે જ હાલના ભયથી રહિત, સન્નિવેદનસ્વરૂપ વસ્તુ છે. હે રાજા ! આ સર્વ શુદ્ધિઆદિ દરમ પદાર્થ જમત્ અને સ્વપ્નમાં હોય છે. સુષુપ્તિમાં પુનઃ સમી ભય છે. તે શુદ્ધિઆદિના ભાવાભાવનો અનુભવ કરવાવાળો દષ્ટા વસ્તુ એક રસ છે. તેથી કરીને આ દષ્ટાને સત્ કહે છે. તેવી જ રીતે આ સર્વ શુદ્ધિથી આદિ લઈ માયાપર્યંત, સર્વ કાર્ય કારણરૂપ સંઘાત દરમ જડરૂપ છે. સ્વરત્નું પણ આ દરમતે જ્ઞાન નથી. જે સત્ વસ્તુવડે આ જડ સંઘાતની ચેષ્ટા થાય છે, તથા સર્વ શુદ્ધિઆદિના વ્યવહારનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે સત્ત્વ વસ્તુનું નામ ચૈતન્ય રાખેલું છે. મનવાણીથી જોયર દુઃસ્વરૂપ દરમથી, પૂર્વોક્ત જે સત્ત્વ ચિત્ત વસ્તુ બિન્ન છે, તે સત્ત્વ ચિત્ત વસ્તુનું નામ આનંદ રાખ્યું છે.

સર્વ નામરૂપ દરમમાં આમજ્ઞની સમાન વ્યાપક હોવાથી આ શુદ્ધિ આદિના સત્ત્વ ચિત્ત આનંદ દષ્ટાનું વેદે ત્રિવિધ નામ રાખ્યું છે.

અમંગલ, અકલ્યાણ સ્વરૂપ દરમથી સત્ત્વ ચિત્ત આનંદ ત્રિવિધ દષ્ટા, ચલિત હોવાથી સિત્ત એવું નામ વેદે કહ્યું છે.

સર્વ નામ રૂપ દરમ જાણીને, સન્નિવેદનંદ દષ્ટા જ સ્વામી પ્રેરક છે, તેથી કરીને તેનું નામ વેદે ગણેશ રાખી દીધું છે.

હે રાજા ! ત્રિવિધ સદસ્યનામ, ચિત્તસદસ્યનામ ઈત્યાદિ નામોનો અર્થ સત્ત્વ ચિત્ત આનંદ દષ્ટા વસ્તુ ત્રિંગ જ પડી શકે છે. તેનાથી પૃથક્, અસત્, જા, રૂપ, પરિચિન્ન. અમંગલરૂપ દરમ વસ્તુત્રિંગ પડી શકતો નથી. અને સન્નિવેદનંદ વ્યાપક વસ્તુવડે જ, મનવાણીથી જોયર દરમ વેદસંહિત જમત્ની કૃતિ, પાલન તથા સંહાર થાય છે. સત્, ચિત્ત, આનંદ વ્યાપક વસ્તુ જ મોહસ્વરૂપ છે. તેથી બિન્ન મોહાનો અંગીકાર કરવાથી અસત્, જડ, રૂપરૂપ મોહ થઈ જશે. દર્પ રોહાદિના દષ્ટા સત્, ચિદ્. આનંદ વસ્તુને, દરમરૂપ પૃથિનીનાં કાર્ય, સત્ત્વ પણ હંદન કરી શકતો નથી. જ્ઞાન તેને મોહાગ્રી શકતું નથી.

અગ્નિ તેનો દાદ કરી શકતો નથી તથા વાતુ તેનું શોષણ કરી શકતો નથી. સામગ્રી કે સર્વ દ્રવ્યની અંદર પણ દરમ રપરથી રહિત, અદ્વંધ્ય મોક્ષાદિ રહિત, સ્વરૂપથી જ એ નિર્વિકલ્પ, નિરાકાર છે, તે જ તારું સ્વરૂપ છે. હે રાજન! એ વસ્તુ મનઆદિના સ્ફુરણને, સચિદ્રૂપ નિર્વિકલ્પને, તથા મનઆદિના વિકાર નિર્વિકલ્પને જાણનાર છે, તાત્પર્ય કે ચાતા જાન જેવાદિ સર્વ ત્રિપુટીઓની જે પ્રકાશક સત્, ચિત્ આનંદ, વ્યાપક વસ્તુ છે તે જ તમારું સ્વરૂપ છે, તે જ મારું સ્વરૂપ છે. અહ્યા, વિપ્લુ, શિવ આદિનું પણ તે જ સ્વરૂપ છે, કીડીનું, ચંડાલનું, સ્ત્રીનું પણ એ જ સ્વરૂપ છે. અતઃ એવ સર્વ જગતનું એ જ સ્વરૂપ છે. હે રાજન! માયારૂપ પંચભૂતોના વિકારરૂપ આ-અર્થાત સ્વરૂપ નથી. પરંતુ પૂર્વોક્ત સત્, ચિદ્ આનંદ સ્વરૂપ આત્મા છે. દેહ અને અસત્ સંસારને અસાર સ્વપ્નવત્ જાણીને આ દેહમાં અદ્વંધુદિ ત્યાગ યુગ્તે તે ત્યાગનો પણ ત્યાગ કર. પછી શ્રેય રહેશે તે અવાહન-સંગોચર પદ છે, તે જ તું છે.

હે રાજન! મેં પોતાને સત્, ચિત્ આનંદ સ્વરૂપ જાણ્યો છે, તેથી જ અસત્, જડ, કુખરૂપ સંસારનો મને ભય નથી. મેં કંઈ અમલ પામ્યો નથી કે મને કાંઈ જાડ મન આવડતા નથી. હું કોઈ કલા વિગા શિખ્યો નથી કે મારામાં કોઈ સિદ્ધિ નથી. કે નથી કોઈ હું રસાયન જાણ્યો કે નથી હું કાલ દુષ્ટર ચારના અથથી રહિત છું. પરંતુ હું કેવલ સચ્ચિદાનંદ સ્વભાવથી જ, કાશાદિ દરમમાં અસંગ, નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, પોતાને જાણું છું તેથી જ નિર્ભય છું.

હે રાજન! આ અનાત્મક, દ્રવ્યમાન દેહ તો અહ્યા, વિપ્લુ, શિવાદિકના પણ મનિત્વ, કાશના માસરૂપ છે, તે દેહમાં હું કંઈનું ? તું આત્મા જ સત્ ચિત્, આનંદ વરૂપ, કાશનો કાલ વિરંદ્ય છે. તું જ કાલસદિત સર્વ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ કરવાવાળો. તું જ ચૈતન્ય સ્વયંપ્રકાશ, સ્વતઃ સિદ્ધ છે. કેનો ભય ધરે છે ! દેહવિષે અદ્વંધારૂપ નતાનો ત્યાગ કર અને “હું” સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ અવાહન મનસંગોચર જ સર્વાર્થમા ” એ ઉદાર નિશ્ચયને ધારણ કર. હે રાજન ! એ તું આ પૂર્વોક્ત ઉદાર નિશ્ચયને ધારણ હે કરે તો તેનાથી પ્રયદ્ કોઈ અસત્, જડ, કુખરૂપ વસ્તુમાં જ નિશ્ચય ધારણ કરવો શે, કારણ કે મનને તો કોઈ નદિ ને કોઈ નિશ્ચય કરવો જ છે. કોઈ નિશ્ચય ક્યો ત કોઈ રહ્યું પણ નથી. અને એક નિશ્ચય ક્યો વિના આરામ પણ નથી. હે રાજન ! પ્રત જડ કુખરૂપ વસ્તુમાં અદ્વં નિશ્ચય કરનાર અસત્, જડ, કુખરૂપ જ થાય છે, અને હું , ચિત્, આનંદ વ્યાપક સ્વરૂપ છું, એ નિશ્ચયવાળો સત્. ચિત્, આનંદ સ્વરૂપ જ થાય કારણ કે જેવો મનનો નિશ્ચય થાય છે તેવી જ તેની અર્થ થાય છે. તેથી કરીને કાયિક, વેક, માનસિક આ સંપ્રત્યક્ષમાં, યુગ્મયુગ સર્વ બાબદાર ચતાં ન ચતાં, પોતાને સર્વ કારણો અકર્તા, અબંધતા, દુષ્ટા, સાક્ષી, અસંગ નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, સચ્ચિદાનંદ પ જાણુ એ પણ નિશ્ચય હૃદિનો જ છે. તેને પણ પોતાનું દરશરૂપ જાણી અવાહન-સં-ર યદ રહે. સાદ્ય સાક્ષીભાવ પણ કિપાધિ છે. અસત્ જડ કુખરૂપ પોતાની હૃદિવિષે સ્ફુરણ નહિ. સ્ફુરણમાં અદ્વંભાવ જૂઠઠી પંજુ ન કરીશ. કુખ યશે. આગળ જે તારી ૧ હોય તે કર.

પરાસરે પહોં, હું મૈત્રેય ! આ પ્રકારે કહીને જગલસરત માન થયા અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર આજ્ઞા ગયા. રાગ પશુ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત. ઇવનશૂનકત યદીને. પોતાના ગાંધ્યવ્યવહારને, કર્તા બાકાત ખુલ્લિરદિત, કરવા લાગ્યા. હું મૈત્રેય ! તું પશુ આ નિશ્ચયને ધારણ કર અને દેહઅભિમાનને ત્યાગ.

મૈત્રેય : મારામાં અદણ, ત્યાગ અને નથી. હું અસ્થિ બાતિ પ્રિયથી જુદું નામ-રૂપ કંઈ છે નહિ. પછી ધારણ જેનું કહે અને અદણ-ત્યાગ શેનો કહે. નિશ્ચય કર્યો એ ખુલ્લિનો ધર્મ છે. તે નામરૂપનો નિશ્ચય ખુલ્લિ કરી શકે છે. નામરૂપથી રહિતનો નહિ. જે જે નિશ્ચય કરીશ તે નામરૂપનો જ કરીશ. અંતમાં તથી નામરૂપની જ પ્રાપ્તિ થશે. તે તો અત્યારે જ નામરૂપની પ્રાપ્તિ છે. તેમાં ફક્ત શું થયું તે કહો. હું ચૈતન્ય ખુલ્લિથી પર છું. નિશ્ચય કોણ ધારણ કરે ? ખરું પુછો તો હું જ ચૈતન્ય ખુલ્લિઆદિ દરયથી અવાહનનસંગોચર રહીત પણ, ખુલ્લિઆદિ ક્યાતા, ખ્યાન બેપ સર્વ દરયને ધારણ કરી રહ્યો છું. પિંછનું પેપણ શા માટે ? પંથુ તે સંતની ક્યા કહો.

જગલસરત અને રાગ રહુગણનું વૃત્તાંત.

હે મૈત્રેય ! કાંઈ એક રાગ દતો તે સુગપાત્રની સ્વારીનો બાસની હતો. તેનું નામ રહુગણ હતું. એક પર્વત મહાન શીતલ, આર, સર્વ ઋતુનાં પુષ્પો તેમ જ, શીતલ સુગંધ વાયુ તથા અનેક પદાર્થોના શબ્દોથી સંયુક્ત હતો. તે પર્વત ઉપર રાગ ગરમીના દિવસોમાં પોતાના ગૃહથી પાલખી પર સવાર થઈને હંમેશાં હવા ખાવાને તથા સંતોને મળવાને માટે આવ્યા કરતો હતો. એક દિવસ ઋષભ ઋતુમાં પાલખી ઉપર સવાર થઈને; તે પર્વતમાં હવા ખાવાને જતા હતો. મધ્યમાં સુગપાત્રને કિાવનાર બોમ્બ લોહી માંદા થઈ ગયા. રાગએ-સર્વ દંડકત ગળાંને પોતાના માણસોને દુક્રમ કર્યો કે જલદો ધીવ્ર કિાવનાર લઈ આવો, ને પ્રમાણ માણસો બાંધે કાંઈની વપાસ કરતા હતા ત્યાં ને મનુષ્ય મોટા અને તાલ તે જંગલમાં વિચરના મળી આવ્યા. નંબોદિદંદુ કે શુસાતમાન તે કંઈ જોગળાતું નહોતું. નથી ને નય, નથી સમગ્ર નય કે ભયથી પળેપેલાં, ન કેવલ સુરિતે છે, ન કેવલ જટાધારી છે, ન પંડિત ન ગુણી સમગ્રનય છે. નથી પૂજ્ય નથી અપૂજ્ય સમગ્રતા. કહીર છે કે અમોર તે પણ સમગ્રનું નથી શુદ્ધ કે મહિન, સંગ કે અસંગ, ત્યાગી કે મૂર્ખ. કંઈ સમગ્રતા નથી. અવ્યક્ત તેમનો નિશ્ચય છે. અવ્યક્ત તેમનું ચિત્ત છે. ન ઇચ્છાવાન. ન અનિચ્છિત પ્રતીત થાય છે. ન સંસક્રિતમાન ન અસંસક્રિતમાન જાણ છે. ન સર્વ ન અસ્થિત પ્રતીતિમાં આંધ છે. ન મૌની ન અમૌની કેખાય છે. ન રાગવાન ન વિગાગવાન માત્રમ પટે છે. ન શ્રેષ્ઠ આગારવાન ન અશ્રેષ્ઠ આગારવાન જણાય છે. ન ગયવાન ન અગયવાન પ્રતીત થાય છે. ન કોપી ન શપ્તિમાન. ન શુર ન શિષ્યવાચવાળા જણાય છે. ન વિવેકી ન અવિવેકી. ન મૂર્ખ ન અમૂર્ખ જણાય છે ન ધર્મી ન અધર્મી, ન ઉદાર ન કૃપણ, ન કર્મકાંક્ષી ન અકર્મકાંક્ષી, ન ક્રોધાસદ ન અનુપાસદ, ન દવિ ન અદવિ, ન કામી ન અકામી, ન શ્રવ ન હશ્વર સમગ્રનય છે; ન ભક્ત ન અભક્ત, ન શોભી ન અશોભી ન સંમોદી ન અમોદી, દૃષ્ટીએ આંધે. ન જાની ન અજાની પ્રતીત થાય છે. ન સમગ્ર કર્તા ન અકર્તા, ન બાકાત ન અબાકાત પ્રતીત થાય છે. ન આની ન અમાની જણાય છે. તાત્પર્ય કે બીજા કોઈ પણ અસાધારણ લક્ષણથી જણાય છે, પરંતુ તેમનું લક્ષણ સ્વતંત્ર છે. જંગમી

પૂરુષ સમાન તે વામદેવ અને જરૂમરત બને હતા. તે બંનેને પદ્મીને રાખની શૃષ્પપાલમાં જોડી દીધા, અને કહ્યું 'જલદી ચાલો. તે તો કદી જલ્લદી ચાલે, કદી કિમાં રહી જાય, પડી હસે પડી મૌન રહી જાય. ક્યાંહી પાલખી ખાંધે કપરથી પડી જાય. કદી વાંકા આવે, કદી સીધા જ ચાલ્યા જાય. રાજ અને તેના માણસો તેમને બહુ તિરસ્કારનાં વાગ્યો કહેવા લાગ્યા. બન્ને રાખના જે મૂર્ખ બિદમતમારે તે તો હાથથી તથા લાકડીઓથી મારવા પણ લાગ્યા, પરંતુ તે તો જોવા હતા તેવા જ પ્રસન્ન મુખ રહ્યા; કિમિલ હર્ષ શોક તેમને ન થયો. ત્યારે રાખ આ અવસ્થા જોઇને તત્કાલ સુખપાલથી ઉતર્યો અને કંઈ ન કરી તત્કાલ પ્રમાદને ત્યાગી શુદ્ધ અંતઃકરણબુદ્ધનું શુદ્ધ તેમને વિનંતિ કરવા લાગ્યો: હે સ્વામિન! આપ સતેમને મેં અસંતે નિષ્પ્રયોજન દુઃખ આપ્યું છે. ક્ષમા કરો અને મને સહઉપદેશ કરો.

પ્રથમ જરૂમરત બોલ્યા : હું રાખનું! અમારા ખબા ઉપર સુખપાલ મુકવાથી પાપ થયું એમ તું માને છે. તે સુખપાલનું વળન ખમા ઉપર છે, ખમાનું વળન કમર ઉપર છે. જરૂમરનું વળન જંઘા ઉપર છે. જંઘાનું વળન ચરણઉપર છે. અને ચરણનું વળન પૃથ્વી ઉપર છે. તેથી પૃથ્વી પાસે ક્ષમા માગો. અથવા તો પૃથ્વીને બોલો જલ ઉપર છે, કારણ કે કાર્ય પોતાના ઉપાધાન કારણમાં જ રહે છે. જેમકે ધરાદિક પૃથ્વીમાં જ રહે છે. તેથી રીતે જલનું વળન અગ્નિ ઉપર છે. અગ્નિનો ખાર વાયુ ઉપર છે. વાયુનો ભાર આકાશ ઉપર છે. આકાશ સમષ્ટિ મુદ્દમ અહંકાર મહત્ત્વરૂપ છે. મહત્ત્વ માયારૂપ છે. અને કલ્પિત માયા તથા માયાનાં કાર્ય શુદ્ધિકરેના અને સર્વનામરૂપ દરશનો આધાર અથવા અધિષ્ઠાત તું જ સન્નિવેદનક સાક્ષી છે. તેથી તું ચૈતન્ય જ, પોતાના ઉપર પોતે ક્ષમા કર અથવા ન કર. આગે ક્ષમા શું કરીએ? અથવા હે રાખનું! સુખપાલ પણ પૃથ્વી આદિ પંચભૂતરૂપ છે. અને શરીર પણ પૃથ્વી આદિ પંચભૂતરૂપ છે. પંચભૂત પંચભૂતોથી ક્ષમા કરાવે અથવા ન કરાવે. પંચભૂત પંચભૂતને ક્ષમા કરે વા ન કરે. વળી પંચભૂતરૂપ દેહ જ પંચભૂતરૂપ પાલખી ઉપર સ્વાર છે અને પંચભૂત રૂપ જે પાલખીને ઉઠાવનારાં અમારાં શરીર પણ પંચભૂત રૂપ છે. તું અસંગ, નિર્વિકાર, નિર્વિકલ્પ, સંપાતરૂપ ત્રિપુટીના દૃષ્ટા ચૈતન્યને લેહિતાં અગ્રાથી શો પંચાંત? હે રાખનું! તે વૃથા અહંકાર કર્યો છે કે હું સુખપાલ ઉપર ચડ્યો છું. વિચારકર, સુખપાલ ક્યાં છે? કાંઈ જા છે. કાંઈ પૃથ્વીરૂપ છે, પૃથ્વી જલરૂપ છે. જલ અગ્નિ રૂપ છે. અગ્નિ વાયુરૂપ છે. વાયુ આકાશ રૂપ છે. આકાશ અહંકારરૂપ છે. અહંકાર મહત્ત્વ રૂપ છે. મહત્ત્વ માયારૂપ છે. તે માયા તું ચૈતન્યમાં સંજ્ઞ સર્વવત્ કલ્પિત છે. તું ચૈતન્યથી તે પૃથક્ નથી. તું જ છે. હજી સુખપાલ ક્યાં છે? સુખપાલના સ્વરૂપનો વિચાર ક્યાંવિના અભિમાન ન કર. તને લગ્ન નથી આવતી કે પોતાના ઉપર પોતે સ્વારી કરે છે!

અપૂર્ણ.)

‘સિદ્ધ મંદિરનાં સિદ્ધ સૂત્રો.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૭ ના પૃષ્ઠ ૧૬૮ થી.)

પાઠ પાઠ.

“સદ્વિચારના સામર્થ્યને જે જાતનું કરી શક્યા છે તેમનું અનુભવપૂર્વક માનવું છે, કે મનુષ્ય પોતાને પોતાની જેમે બદલી શકે છે, પોતાની જેમે પોતાને સુધારી શકે છે, પોતાની જેમે પોતાનું નવીકરણ કરી શકે છે, પોતાની પરિસ્થિતિને ફેરવી શકે છે તથા પોતાના પ્રારબ્ધનો જય કરી શકે છે.” તારત્તમ.

- × × × × ×
- ૧ વિશ્વઆપી મન એટલું બહુ આશ્ચર્યથી બરેલું છે, કે તેનામાં કેટલાં ઉપયોગી અથવા વ્યવહારોપયોગી સામર્થ્યો રહેલાં છે, શી શી શક્યતાઓ રહેલી છે, તથા તેનામાં કેટલું અમર્યાદિત ક્ષિપાદ્ધ બળ રહેલું છે, તે સગળ્યું અત્યંત દર્શન છે. તેનું સ્વરૂપ ધણું ગૂઢ છે.
 - ૨ આપણને અનુભવથી સમજાયું છે. કે આ મન સર્વત્ર છે એટલું જ નહિ પણ તે સર્વમય છે, અથવા સર્વરૂપ પ્રાપ્ત છે. ત્યારે તેને આ સર્વથી શી રીતે જુદું પાડવું? જે ફળની આપણને ઇચ્છા છે તે શી રીતે પ્રાપ્ત કરવું?
 - ૩ ‘કેાળ વિદ્યુત્ સક્રિંતા સામર્થ્યના’ જાણનારને આપણે પૂછીએ કે વિદ્યુત્તત્તી શી અસર થાય છે અથવા તે શું કરે છે તો તેના જવાબમાં તે કહે છે, કે વિદ્યુત્ત એ એક જાતની ગતિ છે, અને તેની અસર જેવા યંત્રને તે લગાડવામાં આવે છે તેવી થાય છે. જેવા યંત્રને તે લગાડી દોષ છે, તેવા પ્રજાણમાં તે પ્રકાશ, ઉષ્ણતા બળ, સંગીત, કે બીજી જાનના બળને કિપવન કરે છે, અથવા જણાવે છે.
 - ૪ વિચારથી શી અસર કિપવન કરી શકાય છે? વિચાર એ ગત્યાત્મક મન (mind in motion) છે. જેમ પવનની સદરી એ પવનનું જ રૂપ છે તેમ વિચાર એ મનનું જ સ્વરૂપ છે. આ વિચારની અસર જેવો જેવો તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેવી થાય છે.
 - ૫ સર્વ મનસ સામર્થ્યનું સ્વરૂપ આ જ છેકાણે રહેલું છે. જેવા યંત્રને આપણે તેને લગાડીએ છીએ તેવો પરિણામ આવે છે.
 - ૬ આ યંત્ર એ શું છે? એડીસન, એવ. આરોન્સની અને બીજા વિદ્યુત્સક્રિત સંજ્ઞામાં શોધ કરનારાનાં યંત્રા શું દોષ છે તે તો તમે જાણો છો? આ શોધથી સમય અને અવશ્ય (necessity) નો જય થયોલેલું છે. પરંતુ એક નવું જ યંત્ર, કે જે તમને આપવામાં આવેલું છે, અને જેનો ઉપયોગ વિશ્વ-આપી સામર્થ્યનું સ્પષ્ટર કરવામાં થયું શકે છે, તે યંત્ર કોણે શોધી કાઢ્યું હતું તે તમે જાણો છો? તે યંત્ર આ શોધકો કરતાં અતિ હુદિમાન શોધકો શોધી કાઢ્યું છે.

૭ ખેડૂત જે એનારા કે હથિઆરોવડે ખેતી કરે છે તે હથિઆરોનિ નિત્ય તપાસે છે, તથા મોઢરો રાખનાર કે ચક્રાચનાર મોઢરોનાં ધંધાને તપાસે છે, કે તેને બાથુ-વાની જીરાસા રાખે છે, પરંતુ આપણે સર્વ મગજરૂપી જે અહ્યુત ધંત્ર આપણને ધંધરે આપ્યું છે તેના સંબંધમાં અજ્ઞાન રહેવામાં જ સંતોષ માનીએ છીએ.

૮ આ ધંત્રની અહ્યુત રચનાને આવો આપણે જોઈએ. આ પ્રમાણે તેને તપાસ. વાથી તેના વડે જે જે પરિણામ પ્રકટે છે તેના સંબંધમાં વધારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીશું.

૯ સક્રિય પ્રથમ તો સક્રિય મહાન એક માનસ સૃષ્ટિ છે, કે જેમાં આપણે રહીએ છીએ, ત્યાં આપણે હરીએ ફરીએ છીએ તથા જે આપણા જીવનના આધારભૂત છે અથવા જે આપણા જીવનરૂપ છે. આ સૃષ્ટિ સર્વ શક્તિમાન છે અને સર્વ-વ્યાપક છે. આપણા ઉદ્દેશના સત્યતાના તથા શ્રદ્ધાના પ્રમાણમાં આ સૃષ્ટિ આપણી ઇચ્છાઓનું તે અનુરણન કરે છે. પરંતુ આપણે ઉદ્દેશ આ સૃષ્ટિના નિયમને અનુરૂપ હોવો જોઈએ, અર્થાત્ વિનાશક (Destructive) ન હોવો જોઈએ, પણ સંયોજક (Constructive) હોવો જોઈએ. અને આપણી શ્રદ્ધારૂપી વિદ્યુત્તરો પ્રવાહ (current) એટલો જગવાનું હોવો જોઈએ, કે તે આપણા ઉદ્દેશને સ્પૃક્ષ રૂપમાં પરિણામ પમાડે, તેને સિદ્ધ કરે અથવા તેને પ્રત્યક્ષ કરે.

આપણા આર્થ માનસ અને આધ્યાત્મશાસ્ત્રનું કહેવું જ છે કે, યો યત્ પ્રદઃ; સ ય સઃ જેની જેની શ્રદ્ધા હોય છે તેવો તે યાપ છે. અંગ્રેજોના બાઇબલમાં પણ કહ્યું છે, કે As thy faith is, so be it unto thee—જેની તારી શ્રદ્ધા હોય તે પ્રમાણે તારા સંબંધમાં થાઓ. આ શાસ્ત્રીય (Scientific) સિદ્ધાંત છે.

૧૦ આ બાબ સ્પૃક્ષ જગતમાં જે જે રૂપ પ્રકટે છે કે જે જે કાર્ય થાય છે, તે સર્વ મનુષ્યની આ વિષયે સંબંધ કરતી ક્રિયા અને પ્રતિક્રિયાના પરિણામરૂપે પ્રકટે છે. આ વિધિ, અથવા આ વસ્તુ તે મનુષ્યનો વિચાર છે. મગજ એ દ્વાર છે કે જેના દ્વારા આ વિચાર કાર્ય કરે છે. આ મગજની અહ્યુત શક્તિઓનો વિચાર કરે. તમને સંગીતનો શોખ છે? તમને કાવ્યનો સાહિત્યનો કે કલાનો શોખ છે? આ સર્વ કે જેનો તમને શોખ છે, જે તમારી રચિતો વિષય છે, તે સર્વને અનુ-રૂપ અણુઓ તમારા મગજમાં રહેલા છે.

૧૧ આ સૃષ્ટિમાં એવો એક પણ સદૃશ્ય નથી, કે જેનો મગજ ન આવિષ્કાર કરી શકે, અથવા જેને તે ન પ્રકટ કરી શકે. મગજ એ જગતનું અત્યંત સૂક્ષ્મ કારણ શરીર જેવું છે, કે જે ભારે જરૂર પડે ભારે વિકાસ પામી શકે છે. આ શાસ્ત્રીય સત્ય છે, એવું તમે સમજી શકતા હો તો પછી ઈન્જીન્યુઅર પારંપરામને કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવાં તેની કળા બગી શકાય છે.

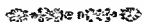
૧૨ મગજનાં તંત્ર બ્યૂટને પુરાવલી (Battery) વિદ્યુત્તંત્ર (Electric circuit) ની સાથે સરખાવવામાં આવે છે, કે જેમાં અગ્ની ઉત્પત્તિ થાય છે; અને આ મગજનાં તંત્ર બ્યૂટનાં શ્વેત રસને તારની સાથે સરખાવવામાં આવે છે કે જેનું વડે અથવા જેના દ્વારા પ્રવાહ વહે છે, અથવા વહેવારવામાં આવે છે. આ જ પ્રણાલી

(channel) દ્વારા સંવેગ અથવા ઇન્જાનું વહેન મનુષ્ય શરીરમાં થાય છે.

- ૧૩ પુનઃદંડ અથવા ગેરદંડ એ શરીરમાં સંચાલક (motor) અને સંવેદનાત્મક (sensory) માર્ગ છે, કે જેના દ્વારા મગજમાં અને મગજમાંથી સંદેશ સ્વેચ્છ જવા લાવવામાં આવે છે. ધોરી નસો અને સૂક્ષ્મ નસોમાંથી લોહી વહે છે, અને જેના વહેવાથી આપણને બળ અને શક્તિ (Energy) મળે છે, શરીરરૂપી સાંચાની જે સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે, એ વગેરે સર્વની વ્યવસ્થા આ માર્ગદ્વારા જ થાય છે.
- ૧૪ આ જ સાક્ષાત્ (living) કાર્યરતું મંદિર છે અને તેનું અધિષ્ઠિતપણું તેની અંદર નિવસેલા હૃદય-આત્માને સોંપવામાં આવેલું છે. અને આ વાર્તાનું આગમનીને જોતા અંશમાં જ્ઞાન હોય છે તેવો પરિણામ પ્રકટ છે.
- ૧૫ પ્રત્યેક વિચાર મગજના અણુઓને ક્રિયામાં લેડે છે. આરંભમાં જે પદાર્થ (substance) ઉપર આ વિચાર પ્રેરાય છે, તે પદાર્થ ઉત્તર આપતો નથી અથવા તો તેનું પ્રતિવાદન (response) થતું નથી, પણ જો તે વિચાર વિશુદ્ધ અને સમાહિત (concentrated) હોય છે તો તેની અંસર આ પદાર્થ ઉપર થાય છે અને તેનું પ્રતિવાદન થાય છે.
- ૧૬ મનની આ અંસર શરીરના ગમે-તે અવશ્ય ઉપર કરી શકાય છે. અને જેની આપણને ઇન્જા નથી, એવા પરિણામને અન્યથા કરી શકાય છે.
- ૧૭ માનસ જગતનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજવાથી આ જગતમાં ઇન્જાપ્રમાણે પરિણામ પ્રકટાવી શકાય છે. આ સ્વરૂપ સમજવું, એનું મૂલ્ય અસાધારણ છે. કાર્ય દારણનું સ્વરૂપ આ વાર્તાથી બહુ સાદું સમજી શકાય છે.
- ૧૮ જે મનુષ્ય આવ જગતપ્રતિ દૃષ્ટિ કરવાને બદલે પોતાના આંતર જગતમાં જુએ છે, તે પ્રતિ દૃષ્ટિ કરે છે તો જે અસાધારણ સામર્થ્યો તેના અંતરમાં રહેલાં છે તે સામર્થ્યોનો ઉપયોગ કર્યાવિના તે રહી શકતો નથી; અને આ પ્રમાણે યત્નાથી તે આ વિશ્વમાં પોતાના જીવનમાં ધારેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને આ જગતમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે, જે અત્યંત સામર્થ્યવાળું છે, અને જે આ જગતમાં ઇન્જાવાયોગ્ય છે, તેની સાથે ને એકતાર થઈ રહે છે.
- ૧૯ મનના શિશુઓમાં અથવા મનની સુધારણામાં ચિત્તનું સમાહિતપણું એ જ અગત્યની વસ્તુ છે. સમાહિતપણાવડે પ્રાપ્ત થતાં ફળો અથવા તેના વડે સિદ્ધ થતી વસ્તુઓ એટલી બધી અમરકારિક છે કે જેનો આ માર્ગમાં પ્રવેશ નથી, તે જાગ્યે જ તેને સમજી શકે કે તેમાં વિશ્વાસ કરી શકે. આ જગતમાં જે જે મોટાં અથવા વિજ્ઞની સ્ત્રીપુરુષો દઇ ગયાં છે તે સર્વનું સમાહિતપણું એ એક વિશિષ્ટ લક્ષણ હતું. આ જગતમાં મેળવવાયોગ્ય વસ્તુ આ ચિત્તનું સમાહિતપણું છે.
- ૨૦ સૂર્યનાં કિરણો જેમાં એકત્ર થઈને અગ્નિને પ્રકટાવે છે, એવા કાચના કટકાને જોવાથી પ્લાન, એકચિત્ત અથવા સમાહિતપણાનું કેટલું બળ છે, તે આપણે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. વ્યાંસુધી આ કાચને આમતેજ દલાવવામાં આવે છે તથા વ્યાંસુધી એક મધ્યબિંદુમાં સૂર્યનાં કિરણોને એકત્રિત કરા દેવામાં આવતાં નથી ત્યાંસુધી જે પરિણામ પ્રકટવે જોઈએ તે પ્રકટતો નથી.

(અપૂર્ણ.)

સુધારાવાળા શું કરનાર છે ?

મહાત્મા ભાસ્કરજીએ કહ્યું છે તેમ—ચાં વિંતયામિ મયિ સા વિસ્વા—આપણે પાશ્ચાત્ય પ્રભુઓનું અનુકરણ કરીએ છીએ, અને તે સુધરતા સુધરતા આપણા રીતિરિવાજોને અંગીકાર કરતા જાય છે. એનીબીસેન્ટ જેવી કાંઈ પાશ્ચાત્ય વ્યક્તિ આપણા રીતિરિવાજોને જ્યારે વખાણે છે ત્યારે પાછા આપણે તેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. આપણા સુધારાવાળાની દૃષ્ટિ પાશ્ચાત્ય દેશોપ્રતિ સ્થપાઈ છે, અને તે દેશો જેવો આપણા દેશને કરવાને મથે છે. તે દેશ જેવો આપણો દેશ નહિ હોવાથી આપણો દેશ જંગલી અને પાછળ છે, એમ આ લોકો માને છે, આપણા દેશના રીતિરિવાજોમાં કંઈ સત્ય કે હિત રહેલું છે, કે જેમ તે તો તેમને જોવાની જરૂર નથી. તેમને આપણા દેશનું સર્વ ખરાબ અને નુકસાનકારક જ જણાય છે. પણ પરિણામ એ આવસાનો છે, કે સુધારાને નામે તે આપણા દેશને પાશ્ચાત્ય દેશો જેવો કરતા જાય છે, પણ તે દેશો પોતાના દેશની અનેક પ્રકારની સામાજિક અન્યવસ્થાઓ ટાળવાને યત્નશીલ છે, અને જેમ જેમ તે આગળ વધે છે તેમ તેમ તેમને આપણા દેશના જૂના રીતિરિવાજો હિતકર અને સુખકર જણાતા જાય છે.

આ વાતોનો એક તાત્ત્વે દર્શાવે અન આખીએ છીએ જેથી અને જે કહીએ છીએ તે સત્ય છે તેની ખાતરી થશે. કહે છે કે ગૃહ-અવસ્થાનું શિક્ષણ ઉત્તમ પ્રકારનું સ્ત્રીઓને સ્વીકાર્યું નથી આપણાની વ્યવસ્થા હમણા સમય તરફથી થઈ છે. આ સંબંધમાં વિદ્યાપતના એક સુપ્રસિદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠિત પત્રમાં આવેલો લેખ અમે અન ઉપયોગી હોવાથી પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

A Law to Solve home Problem.

SWITZERLAND GIVES WORLD A LEAD.

In Switzerland for a long time thoughtful persons have been worrying over three things which they feel to be a serious menace to the happiness and prosperity of the nation.

One of them is the tendency on the part of young men and women to postpone their marriage until they are many years older than their own parents were when they married.

Another is the increasing number of marriages which turn out far from happily and find an ending all too often in the divorce courts.

And the third is one that is counted among the worries of every civilised nation — the growing scarcity of women who are

able and willing to cook and clean and do other kinds of housework in anything like an efficient way.

Making the Perfect Housewife.

The Swiss have been pondering these problems long and earnestly, and now they have hit upon a plan which they believe will solve not merely one or two, but all three of them.

It is to compel every girl to be a perfect housewife - to make training in the proper care of a home universal and compulsory - to require every girl on reaching a certain age to enter a school where she will be thoroughly trained in cooking, in washing pots and pans, in making beds, and in every other household duty.

Of course, it is easy to see how universal and compulsory training in domestic science will increase the number of capable servants, but the Swiss advocates of the plan say it will also restore the earlier age of marriage and reduce the number of divorces to a minimum.

A bill has already been drafted for making domestic training universal and compulsory. According to the proposed measure, every normal Swiss girl, no matter what her rank, no matter whether rich or poor, must, before she is twenty, give up at least one year of her life to fitting herself to be a good wife and mother if she marries, and a useful member of society whether she marries or not.

During that year, which must not begin until she has completed her elementary education, she must go regularly to a Public Housewifery School as a daily pupil if her parents can afford to let her live at home. If for that they are too poor, she must live in the school and pay, so far as she can, for her board and lodging by helping, out school hours, with the housework there.

The schools are to be free for all classes alike, the expense they entail being defrayed out of the joint contributions of the State, the cantons, and the communes.

Much of what will be taught in the schools is what in bygone days girls were taught at home by their own mothers. For the framers of the bill have faced the fact boldly that the

average mother is no longer to be relied upon to teach her daughters housewifery

In Switzerland, as in this country, there are, of course, many mothers who do teach their daughters such work, and very carefully; still, there are many more who do not. Some do not because they cannot, because they themselves know no more than cats about housewifery, or because, as they go out to work, they have no time in which to teach them.

Others do not because they will not; because they see no reason why they should "have the bother," or because they are ambitious for their daughters, wish them to be young ladies, and therefore think they must not soil their hands. Others, again, and they are not a few, do not because their daughters are beyond their control, and do not wish to be taught.

If the average latter-day girl is to be taught housewifery she must, therefore, be taught at school. This is a point on which most of the Swiss have made up their minds,

According to the plans already drawn up in Switzerland, at the Housewifery schools housewifery in the very widest meaning of the term will be taught. All who go there will be taught how to do everything that must be done in every house if it is to deserve the name of a home; they will be taught to do it well, too, and with the least possible labour.

Not only will they be told what the best methods of working are, but they will be made to do the work according to the best methods, do it again and again under the surveillance of experts, until they can do it easily and well, until, in fact, they themselves have become, so far as in them lies, experts in the doing of it.

How to do Everything.

They will clean rooms, make fires, wash dishes, polish and dust; they will in turn do everything, indeed, that a kitchen-maid does, a housemaid, as well as a caterer, a cook, and a housekeeper.

They will also, while at the school, wash and starch and iron, a professional laundress watching them the while and giving them advice, letting them know how to deal with flannels and lace, what things must be boiled, what must not.

They will be taught how to make clothes, too; how to mend, patch and darn; how to make simple dresses, and make old dresses look new. They are even to be taught, it is said, how to keep accounts and write letters.

For their most important work, that of caterers and cooks, girls will have quite special training while at the Housewifery Schools. They will each in turn do the marketing. They will buy, with an expert looking on to see them buy wisely, what they need wherewith to make the various dishes they are to be taught how to make, and actually make. And all these dishes will be of the sort that depend for their value on the skill with what they are made rather than the costliness of their ingredients.

What the teachers will aim at is enabling their pupils to provide those dependent on them with really good, nutritive food at the least possible cost. They will teach them how to cook economically as well as skilfully; how to make dainty dishes out of what may seem but worthless left-overs; how to turn sorrel leaves into soup, wild berries into jams, and concoct savoury pottages out of breadcrusts and wild herbs.

And while teaching them they will impress upon them the much needed lesson that all dishes have not the same food value and that what is good for the strong man is not good for little children or invalids.

According to the programme, there will be special classes for teaching girls how to take care of children; special classes, too, for teaching them the elements of sick-nursing; how to deal with simple ailments, how to give first aid, prevent the spreading of infection, foster health and strength. There are also to be classes for teaching them how they can best serve their fatherland and their fellows while making the best of their own lives.

It is considered by the supporters of the Bill that any prejudice there may now be against a servant's work on the score of its not being genteel will speedily vanish when girls of all ranks have to learn how to do this work and have the fact impressed upon them that it is just as much their duty to be good housewives as it is their brothers' to be good soldiers.

The shortage of good wives, as of good mothers and good homes, will also then soon cease to be. P. S. S. 31-7-23.

આ અંગ્રેજ લેખનું અક્ષરગ્રા: પૂરું લાખાંતર તો ઘણો વિસ્તાર થવના બધથી નહિ આપીએ પણ જે અંગ્રેજ નથી બાણતા તેમને માટે તેનો સાર કુંકમાં આપીએ છીએ.

“ સ્વીટઝર્લેન્ડમાં વિચારવંત પુરુષો ઘણા વખતથી ત્રણ વસ્તુઓના સંબંધમાં વિચાર કરી રહ્યા છે, કે જે ત્રણ વસ્તુઓ દેશના મુખમાં અને દેશની આબાદીમાં અત્યંત નાસરૂપ અથવા વિદનરૂપ થઇ રહી છે.

આ ત્રણ વસ્તુમાંથી એક વસ્તુ એ છે, કે જીવાન સ્ત્રી પુરુષો પોતાનાં માતાપિતાએ જે વર્ષે લગ્ન કર્યું હતું તે વય કરતાં ઘણી મોટી ઉંમર ન થાય ત્યાંપર્યંત ને લગ્ન કરવાનો વિચાર માંડી વાળે છે.

બીજી વસ્તુ એ છે કે લગ્ન અથવા કહો કે પુનઃલગ્ન વારંવાર થાય છે, અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષો વારંવાર લગ્ન કરે છે, જેથી ગૃહસ્થાશ્રમના મુખથી તે ઘણો દૂર રહે છે, તથા છુટાછેડાના પ્રસંગો અનેક બને છે.

ત્રીજી વસ્તુ એ છે, કે જેમ સર્વ સુધરેલા (civilized) દેશોમાં રાંધણું, વાસણ માંજવાં, વગેરે ઘરનાં કામકાજ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે તેવી યોગ્ય ગૃહિણી સ્ત્રીઓની અછત દહાડે દહાડે વધતી જાય છે.

સંપૂર્ણ ગૃહિણી બનાવવાને શું કરવું ?

સ્વીસ લોકો આ પ્રશ્નો વિચાર આતુરતાથી ઘણા વખતથી કરતા હતા. અને હવે તેમને એક માર્ગ સૂઝ્યો છે, કે જેથી ઉપરના એક બે નહિ પણ ત્રણ પ્રશ્નોનો ખુલાસો થઇ જશે, એમ તે માને છે.

આ માર્ગ એ છે, કે પ્રત્યેક કન્યાને પૂર્ણ ગૃહિણી બનાવવી, તેને ઉત્તમ ગૃહિણી થાય તેવું શિક્ષણ આપવું, પ્રત્યેક કન્યાની અમુક વય થતાં તેને એવી શાળામાં દાખલ કરવી કે જ્યાં તેને કેવી રીતે રાંધવું, કેવી રીતે વાસણ માંજવાં, પથારી કરવી, કચરો કાઢવો, અને આવાં જ બીજાં ઘરનાં તમામ કામકાજ કરવાની તેને સંપૂર્ણ કેળવણી આપવી (!)

કોઇ કોઇ એવો ભય રાખે છે, કે તેથી ઘરનાં કામકાજ કરી શકે તેવી નોકર સ્ત્રીઓ ઘણી મળી શકશે, પણ આ લોકો કહે છે, કે તે પ્રમાણે કન્યાઓ કેળવવાથી નાની ઉંમરમાં લગ્ન થશે અને નાની ઉંમરમાં લગ્ન થવાથી છુટાછેડાના પ્રસંગો બહુ જ ઓછા બનશે (!)

હવે પ્રમાણે કન્યાઓને શિક્ષણ આપવાનું ‘ બીચ ’ ખરડો પણ પસાર કરવામાં આવ્યો છે. અને આ ખરડા પ્રમાણે સ્વીટઝર્લેન્ડથી પ્રત્યેક વીસ વર્ષની અંદરની કન્યાને તે ઝમે તે દરજ્જાની હોય, તે ગરીબ હોય કે તવખર હોય, આ પ્રકારનું શિક્ષણ એક વર્ષ લેવાની ફરજ પાડવામાં આવશે, પછી તેને પરણવું હોય તો પરણે અને કુંવારી રહેવું હોય તો કુંવારી રહે, કારણ કે આ લોકોનું માનવું છે, કે આ પ્રકારના શિક્ષણથી તે સંખાજનું એક ઉપયોગી અંગ થશે.

આ એક વર્ષમાં તેને (Public Housewifery School) સાવજનિક ‘ ગૃહિણી શાળામાં નિયમિત જવાની ફરજ પાડવામાં આવશે, કે જે પૂર્વે તેણે તેના પ્રાથમિક શાળાને અભ્યાસ પૂરો કરી દીધો હશે. બે તેનાં માતાપ ગરીબ હશે તો તેને તે શાળામાં જ રાખવામાં આવશે, અને તેના ખર્ચ પેટે તેનાથી બની શકે તેવાં તે શાળાનાં કામકાજ કરાવવામાં આવશે.

આ શાળાનો લાભ સર્વ એક સરખો લેઈ શકશે, અને તેનો નિભાવ રાખ્ય, અમીરો અને સાધારણ મનુષ્યો કરશે.

આ શાળામાં પ્રધાનપણે, જે બાબતો પૂર્વે માતાઓ ઘરમાં પોતાની છોકરીઓને શીખવતી હતી તે જ શીખવવામાં આવશે. હાલની માતાઓ આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાને થોડા રહી નથી, એમ હિંમતથી આ ખરડો બનાવનારાઓએ જાહેર કહ્યું છે.

સ્વીટઝર્લેન્ડમાં અને ઇંગ્લેન્ડ વગેરેમાં કેટલીક માતાઓ પોતાની કન્યાને આવું શિક્ષણ આપે છે, પણ જે માતાઓ આવું શિક્ષણ નથી આપતી તેમની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. આ પ્રમાણે થવાનાં બે કારણો છે, તે એ કે કાંતો આ માતાઓ ઘરનાં કામકાજ કેમ કરવાં તે જાણતી નથી, તથા તેમાંની ઘણીને તો પોતે જાહાર કામકાજ કે નોકરીએ જાય છે, જેથી વખત પણ હોતો નથી. આ વિનાની ખીજ સ્ત્રીઓ આવી કઠોકુટમાં પડવાની જરૂર નેતી નથી. કારણ, કે તેમાંની ઘણી તો પોતાના છોકરી કાઠ મોટા અમીર જોડે પરણશે એટલે તેને આવી મજૂરી કરવાની શી જરૂર છે, એમ ધારીને પણ આવાં કામકાજ શીખવતી નથી. વળી ઘણી સ્ત્રીઓ તો પોતાની કન્યાઓ પોતાના તાળામાં નહિ હોવાથી તેમને આ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાની છજા હોય છતાં તે 'પ્રકારનું' શિક્ષણ આપી શકતી નથી.

તેથી હાલની કન્યાને જે ગૃહશિક્ષણ આપવાનું હોય તો તે આ શાળામાં જ આપવું જોઈએ. આ પ્રકારનો નિષ્કર્ષ ઘણાખરા સ્વીસ લોકોએ કર્યો છે. આ શાળામાં ગૃહાંગીતરીકે જે જાણવાની જરૂર છે તે સર્વ તેને શીખવવામાં આવશે. સારામાં સારી રીતે તે આ કામકાજ શી રીતે કરી શકે તે તેમને ત્યાં શીખવવામાં આવશે.

અમુક કામ અમુક રીતે કરવાં એ પ્રમાણે માત્ર મોટેથી જ તેમને કહેવામાં આવશે એટલું નહિ, પણ તેમની ખાસે જ્યાં સુધી તે સારી રીતે કામકાજ કરી શકે ત્યાં સુધી તે કામ વારંવાર કરાવવામાં આવશે.

પ્રત્યેક કામ કેવી રીતે કરવું ?

તેમની ખાસે ઘર સાફ કરાવવામાં આવશે, કચરો દાઢાવવામાં આવશે, દેવતા સળંગ વરાવવામાં આવશે, વાસણો મંજાવવામાં આવશે, અને આ પ્રમાણે લૂગડાં ધોવાં, પીરસવું, વગેરે ઘરનાં તમામ કામકાજ જે નોકરો કરે છે તે સર્વ કરાવવામાં આવશે, વળી ગરમ તથા રેશમી કપડાં કેમ ધોવાં તે પણ તેમને શીખવવામાં આવશે, તેમ જ ક્યાં કપડાંને ઉકાળવાં અને ક્યાંને નહિ તે પણ શીખવવામાં આવશે.

નંવાં કપડાં શીવવાનું કામ તથા ફૂટેલાં કપડાં શીવવાનું કામ પણ શીખવવામાં આવશે. જુનાં કપડાંને સુધારીને શી રીતે નંવાજેલાં કરવાં તે પણ શીખવાશે. હિસાબ કેમ રાખવો, તથા પતો કેમ લખવા તે પણ શીખવાશે.

ખજારમાંથી સાફ દાણા વગેરે જરૂરના પદાર્થો લાવતાં પણ શીખવવામાં આવશે. જૂદાં જૂદાં જમણુ શી રીતે રાશિષ્ટ બનાવવાં તે પણ શીખવવામાં આવશે. કરકસરથી શી રીતે કામ કરવું તે શીખવાશે.

બાળકોની સંજાળ કેવી રીતે લેવી તથા તેમને કેવી રીતે ઉછેરવાં તે પણ શીખવાશે. માત્ર માણસની માવજત કેમ કરવી તે પણ શીખવાશે, તથા સાધારણ દરદોમાં ક્યા

દુરધરાડિ ઉપચારો કરવા તે પણ શીખવાશે. આરોગ્યનું રક્ષણ શી રીતે કરવું તે શીખવાશે, તથા એવી રાગોમાં કેવી સંજ્ઞા રાખવી તે પણ શીખવાશે.

આ પ્રમાણે કરવાથી કેળવણીએ જીવો મજી શકશે, પુરુષો સુખા યશે, ગૃહસ્થાશ્રમ-ચાતુ જીવન શોભશે, સારી માતાઓ પાકશે, તથા ઉત્તમ પ્રદારનાં ગૃહસ્થ કુટુંબો દેશમાં રેવાર થશે, એવી આ લોકો આશા રાખે છે. ”

આ પ્રમાણેની સર્વ વ્યવસ્થા પૂર્વે આપણા દેશમાં હતી અને આજે પણ જે કુટુંબો સુધરેલાં નથી તે કુટુંબોમાં આ પ્રકારની સર્વ વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે. છતાં સુધારાવાળાઓએ પોતાની દષ્ટિ આ દેશને સુધારવાને પાશ્ચાત્ય દેશોપરિત્થાની છે, અને તેમનાં જીવન તે દેશની પ્રજા જેવાં થયાં છે અને જીવનનાં જીવન તે પ્રદારનાં થાય તેને માટે તે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. પારસી, ખ્રિસ્તી, નાગર વગેરે જે જે કામ, કે જે જે પાશ્ચાત્ય સુધારાના મોડમાં પડીને સુધરી ગયા છે, અને જેમણે પાશ્ચાત્ય જીવનનો સ્વીકાર કર્યો છે તે આજે જીવનથી બંધ થઈને જે પ્રદારનું જીવન પાશ્ચાત્ય પ્રજા માટે છે, તે પ્રદારનું જીવન માટે છે.

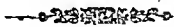
આ લોકો આ જ પ્રમાણે પાશ્ચાત્ય પ્રજાના જીવનમાં ફેરફાર થતો જોશે ત્યારે પાછા તે પ્રમાણે આ દેશમાં સુધારો કરવાના પ્રયત્ન કરશે. આ પ્રદારનું આ લોકોના સુધારાનું સ્વરૂપ હોય છે. આ દેશને તે એક વખત જેને તે સુધારો કહે છે તેવો સુધારો કરીને તે પાશ્ચાત્ય દેશ જેવો કરશે અને પાછા એના એ જ ઉપર પ્રમાણેનો સ્વીકાર કરીને સુધારો કરવાને પ્રયત્ન કરશે. તેના કરતાં જે જે આપણા દેશના રીતિરિવાજોનાં મારાં હોય તેને તે વગી રહે, અથવા તો જેમાં વિકૃતિ થઈ હોય તેમાં જ માત્ર સુધારો કરે તો શું ખોટું ? એક વખત હિંદુના મુસલમાન યુગ, અને પાછા મુસલમાનના હિંદુ થવાને પ્રયત્ન કર્યો, તેના કરતાં હિંદુના હિંદુ રહેવું શું ખોટું છે ? પણ આ લોકોને તે ચેતવ જણાવું નથી. અમે પણ આ જગતમાં કંઈક છીએ અને અમે પણ જગતનું કંઈક કરીએ છીએ, એ પ્રદારનાં અભિ-માનવાળા અને એ પ્રદારના વિચારવાળા આપણા દેશના સુધારકો આવો જ ધોરણો પ્રત્યેક આખતમાં ફેરફાર વખતથી આ દેશમાં કરી રહ્યા છે. તેમના અર્થવગરના અને કંઈક પ્રયત્નનું સ્વરૂપ દર્શાવવું, એ જ માત્ર આ તેમનો આશય છે.

અમારા વડોદરામાં પણ સાંસદનું હવું, કે થોડા વખત ઉપર રાજ્યસભામાં એક અંગ્રેજ આઈને મેંટા પગારથી રાખી હતી. જે રસોડાનાં કામકાજ આ જ પ્રમાણે દેશી નોકરદીઓને શીખવતી હતી. તેમને આ જાણ કહેતી કે, જુઓ એક વાસણો રાખોડાથી સાફ કરવા, એ બહુ સારું છે, કારણ કે રાખોડામાં ફાસફરસ રહેલો છે તથા તે જંતુઓનો નાશ કરનાર છે, વગેરે વગેરે. પણ આ આઈને બીચારીને ક્યાંથી ખબર હોય કે આ દેશમાં પરાપૂર્વથી સ્ત્રીઓ રાખોડાથી જ વાસણો માંજે છે ! આને માટે અહીં પણ કહે છે, કે એક વર્ગ (ક્લાસ) ઉઠાડવામાં આવ્યો હતો (આજે છે કે નહિ તેની મેં ખબર જાણી નથી) અને આવું ને આવું શિક્ષણ મેંટા પગારવાળી આ અંગ્રેજ આઈ આવતી હતી.

આવી પ્રવૃત્તિને આપણા દેશના સુધારકો સુધારો કહે છે !

રાજયોગ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૮ ના પૃષ્ઠ ૨૦૫ થી.)

પ્રાજ્ઞાયામના

પ્રાજ્ઞાયામના સંબંધમાં જેટલો વિસ્તાર કરીએ તેટલો એ છે. તેના અનેક લાભો છે. આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે પ્રાજ્ઞાયામ કરતાં પૂર્વે આસનને સ્થિર કરવાની અગત્ય છે, કારણ કે તે તેમાં ઉપકારક છે. આજે ધણા મનુષ્યો પ્રાજ્ઞાયામ કરે છે છતાં તે આગળ વધી શકતા નથી તેનું કારણ એ છે, કે તે આસનને પ્રથમ સ્થિર કરતા નથી. યમ નિયમનો પાલનથી વૃત્તિના મળવિશેષાદિ દોષો જેટલા અંશમાં તેનું પાલન થયું હોય છે વા થાય છે તેટલા અંશમાં નિવૃત્ત થાય છે, અને તેથી આસનની સ્થિરતા થાય છે, પ્રાજ્ઞાયામમાં પણ વૃદ્ધિ થાય છે, અને મન સ્થિર થઈ પ્રત્યાહાર વગેરે સાધનમાં અનુકૂળતા વધે છે. આ પ્રમાણે પાછળનાં સાધનો આગળનાં સાધનોમાં ઉપકારક છે, તેથી તે શ્રેષ્ઠ છે. આસનની સિદ્ધિ થવાથી ક્ષુધાપીપાસા-ભુખ તરસનો જ્ય થાય છે; યોગમાં પ્રતિબંધક જે આલસ્યપ્રમાદાદિ તેનાં પશુ નાશ થાય છે; વળી તેથી નાડીઓનું દબાયું થવાથી ઉપરચના બલનો પણ દાય થાય છે, અને તેથી બ્રહ્મચર્યનું પણ અધિક સંયમ પાલન થઈ શકે છે, શરીરમાં સધિરાબિસરણુ વધારે સારી રીતે થાય છે જેથી આરોગ્ય પણ સુદૃઢ થાય છે અને શરીર યોગનાં સાધનો સાધવાને માટે વધારે યોગ્ય થાય છે વળી વાયુની મતિ પણ તેથી શિથિલ થાય છે તેથી મનના સ્થિરતાની પણ વૃદ્ધિ થાય છે. આ પ્રમાણે આસનના ઘણા લાભ છે.

ૐ પૃથ્વી ત્વયા ધૃતા લોકા દેવિ ત્વં વિષ્ણુના ધૃતા ।

ત્વં ચ ઘારય માં દેવિ પવિત્રં કુરુ ચાસનમ્ ॥

એ મંત્રનો વિરોધ જપ કરવાથી પણ આસન સ્થિર ન થતું હોય તો થાય છે.

યમ નિયમની સિદ્ધિ પૂર્વ જન્મમાં કરી હોય છે તો આજે છે, પણ આસનની સ્થિરતાને તો આ જન્મમાં કરવી પડે છે. જાટલા માટે કોઈ કોઈ સ્થળે યોગને અષ્ટાંગને બદલે પંચાંગ પણ દેવો છે.

શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ગતિનો રોધ કરવો તે પ્રાજ્ઞાયામ છે. બહારથી અંદર જે વાયુ લેખે છે તે શ્વાસ છે, અને અંદરથી બહાર જે વાયુને કાઢવામાં આવે છે તે પ્રશ્વાસ છે. પ્રાજ્ઞાયામના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧ પૂરક, ૨ કુંભક, ૩ રેચક. બહારથી અંદર શ્વાસ લેવો તેને પૂરક કહે છે. શ્વાસને અંદર પૂરી રાખવો તેને કુંભક કહે છે અને અંદરના શ્વાસને બહાર કાઢી નાખવો તેને રેચક કહે છે. હવે પ્રાજ્ઞાયામ એટલે આ ત્રણેની ગતિનો રોધ કરવો તે. બહારથી અંદર વાયુ લેખે તેને અંદર રોધ કરવો, વાયુ જ્યાં હોય ત્યાં જ તેનો રોધ કરવો અને અંદરથી બહાર કાઢી તેનો બહાર રોધ કરવો, એ પ્રમાણે ત્રણેને પ્રાજ્ઞાયામ કહી સદાય તેમ છે; અર્થાત્ એ ત્રણેમાં પ્રાજ્ઞાયામ સંતા અનુગત થએલી છે.

વસ્તુતઃ આ શાસપ્રજ્વાસ એ પ્રાણુ નથી. પ્રાણુ વસ્તુ એ જુદી છે અને તેના જય કરવાનું સાધન એ જ પ્રાણુયામ છે. પણ આ શ્વાસપ્રજ્વાસના જયથી પણ આ મુખ્ય પ્રાણુનો જય થાય છે તેથી તે પણ હિતકારક છે. પ્રાણુયામથી જે જે લાભોનું વર્ણન આપણે આગળ કરી ગયા છીએ તે લાભો આ મુખ્ય પ્રાણુનો જય થવાથી જ થાય છે.

પાંતજલ યોગસૂત્રમાં આ પ્રાણુયામના નવું પ્રકાર કહ્યા છે. ૧ બાહ્યવૃત્તિ, ૨ આકર્ષ્યંતરવૃત્તિ અને ૩ સ્તંભવૃત્તિ. જે પ્રાણુયામમાં પ્રજ્વાસવડે અર્થવા રેચકવડે શ્વાસે પ્રજ્વાસનો રોધ કરવામાં આવે છે તે બાહ્યવૃત્તિ પ્રાણુયામ છે. જે પ્રાણુયામમાં શ્વાસે કરીને શ્વાસ પ્રજ્વાસનો રોધ કરવામાં આવે છે તે આકર્ષ્યંતરવૃત્તિ પ્રાણુયામ છે. અને જેમાં શ્વાસપ્રજ્વાસનો જ્યાં ત્યાં રોધ કરવામાં આવે છે તે સ્તંભવૃત્તિ પ્રાણુયામ છે. વળી જે કુંભક રેચકપૂરક સહિત કરવામાં આવે છે તે સહિતકુંભક છે. જે પ્રાણુયામમાં રેચકપૂરક-વિના અભ્યાસના અધિક અથવા કુંભક કરવામાં આવે છે તેને કેવલકુંભક કહે છે.

આ નેષુ પ્રકારના પ્રાણુયામનું દેશ અને કાળ એ બે વડે નિયમન થઈ શકે છે અર્થાત્ તે બે વડે તેનું નિયમન કરવાની જરૂર છે. રેચકમાં કોણ કેટલો રેચક કરે છે, તેનું પ્રમાણ નક્કી કરવું હોય તો નાકથી આગળના ભાગમાં ૩ ધરી રાખવાથી તેની અખર પડે છે. આ પ્રમાણે જોતાં કોઈ ખર આગળનો તો કોણ એક હાથનો અને કોણ તેથી વધારે પ્રદેશપર્ષિતનો રેચક કરે છે. પૂરકનું આ પ્રકારનું પ્રમાણ તે જેટલા દેશપર્ષિતનો થયો હોય છે ત્યાં હીડીના સ્પર્શ જેવી લાગણી થાય છે તેથી તેનું પ્રમાણ નક્કી થાય છે. જેમ કે કંઈદેશપર્ષિતનો પૂરક હોય છે તો તે દેશમાં, ઉદરપર્ષિતનો હોય છે તો તે ભાગમાં મૂતે તેથી નીચેના પ્રદેશપર્ષિતનો હોય છે તો તે ભાગમાં હીડીના સ્પર્શ જેવી લાગણી થાય છે અને તેથી તેટલા દેશપર્ષિતનો પૂરક થયો છે, એમ બહુ શક્ય છે અથવા નક્કી કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે મસ્તકથી તે પગના તળીયામુધીના પૂરકનું પ્રમાણ નક્કી કરાય છે. બંધના પ્રમાણનો નિર્ણય બાહ્ય અને આંતર એમ બે પ્રકારનો થઈ શકે છે. જેમ કે બાહ્ય દેશનો નિર્ણય તો ૩ વગેરે બાહ્ય પ્રદેશમાં ધરવાથી વાહુની ગતિના અભાવથી તેનો નિર્ણય થાય છે; અને આંતર પ્રદેશનો નિર્ણય તો ઉપર કહી તેની લાગણીના અભાવથી થઈ શકે છે.

બીજા પ્રકારનું નિયમન કાલથી થઈ શકે છે. જેમ કે આટલા ક્ષણનો પૂરક થયો, તેટલા ક્ષણનો કુંભક થયો, આટલા ક્ષણનો રેચક થયો, એ પ્રમાણે આ કાલનું પ્રમાણ ત્રા તથા ચત્રના બીજીની સંખ્યા વગેરેથી થાય છે. જેમકે બે માત્રાનો પૂરક, આઠમાત્રાનો ભક અને ચાર માત્રાનો રેચક એ પ્રમાણે માત્રાનું પ્રમાણ વ્યાપકિત નક્કી થાય છે. ત્યાં જાનું પ્રમાણ આ પ્રમાણે આપેલું છે.

બહુ ધીમેથી નહિ અને બહુ ઉતાવળેથી નહિ, એ પ્રમાણે મધ્યમ વેગથી હુંદણની સિધાસ- હાથ ફેરવીને ચપટી વર્ગાડીએ તેટલા કાળને એક માત્રા કહેવામાં આવે છે. બ્યાસથી પહીં આ માત્રાનું સ્વરૂપ સમજાય છે તથા નક્કી થાય છે. અથવા પ્રણવ () શબ્દનો એક વખત ધીમેથી ઉચ્ચાર કરવો, તે પ્રમાણે પણ પ્રાણુયામના કાળનું રામન થઈ શકે છે. અથવા તો હાલમાં ઘંડીઆણો સર્વ ઠેકાણે ઉપલબ્ધ છે, તેમાં દરેક ઠેકાણે ખડકા થતા હોય છે તે ખડકાનું અર્થાત્ ત્રણેક સેકન્ડનું માપ પણ પ્રાણુયામ

કરતી વખતે ઝૂખી શકાય છે. જેમને આ બે પ્રકાર ન ફાવે તે પ્રણવનો ઉચ્ચાર માત્ર કરે. એક પ્રણવથી પૂરક કરે, ચારથી કુંભક કરે, અને બેથી રેચક કરે. આ પ્રમાણે સાધકે જપની સંખ્યાનો વધારો કરતો જાય. જેમ કુંભકનો કાળ વધતો જાય તેમ પ્રાણાયામની સિદ્ધિ થાય છે, અથવા તેમાં પ્રગતિ થાય છે, એમ સમજવું. સાધકે ક્રમેક્રમે કુંભકના કાળની વૃદ્ધિ કરવાનો આગ્રહ રાખવો. અને આ પ્રમાણે કુંભકના કાળની વૃદ્ધિ થાય છે તો જ પ્રાણાયામનાં બે ફળોનું આ યોગશાસ્ત્રમાં વર્ણન કર્યું છે તેનો અનુભવ થાય છે. જેમનાથી આ પ્રમાણે વૃદ્ધિ ન થાય તેમણે પૂર્વે જણાવેલાં પ્રતિબંધક હેતુઓનો ક્ષય કરવા વિચારવું.

પ્રાણાયામના સંબંધમાં શ્રી વસિષ્ઠ સંહિતામાં એમ પંચ કહ્યું છે, કે જેમાં પ્રસ્વેદ થાય છે તે કનિષ્ઠ છે, જેમાં કંપ થાય છે તે મધ્યમ છે, અને જેમાં આસનનું ઉત્થાન થાય છે તે પ્રાણાયામ ઉત્તમ છે. કૂંભપુરાણમાં વળી કહ્યું છે, કે ચાર માત્રાવાળો પ્રાણાયામ મંદ છે, ચોવીસ માત્રાવાળો મધ્યમ છે અને છત્રીસ માત્રાવાળો ઉત્તમ છે. જે પ્રાણાયામમાં એક માત્રાથી પૂરક, ચાર માત્રાથી કુંભક અને બે માત્રાથી રેચક કરવામાં આવે છે તે એક માત્રિકા પ્રાણાયામ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે બે માત્રા, ચાર માત્રા, આઠ માત્રા, બાર માત્રા વગેરેનું પ્રમાણ સમજવું.

સાધારણ રીતે પ્રાણાયામના સાધકે આ પ્રમાણે પ્રાણાયામની શરૂઆત કરવી. પ્રથમ ડાબા નાકઠારા અંદરના વાયુને બહાર કાઢી નાખવો. પછી તરત જ જમણા નાકને જમણા હાથના અંગુઠાવડે બંધ કરવું અને ડાબા નાકથી એક માત્રાથી શ્વાસને ધીમે ધીમે અંદર શ્વેલો. પછી તે જ હાથની ટચલી દયા તેની જોડેની (અનામિકા) આંગળીવડે ડાબું નાક બંધ કરી દેવું. પછી ચાર માત્રા સુધી અંદર વાયુને પૂરી રાખવો અર્થાત્ કુંભક કરવો. પછી જમણા નાકથી અંગુઠો ઉપાડી લેખને ધીમેધીમે અંદર રહેલા વાયુને બે માત્રાના પ્રમાણથી બહાર કાઢી નાખવો. પુનઃ ડાબું નાક તે જમ હોય છે તેમ બંધ રાખીને જમણા નાકથી તે જ પ્રમાણે તેટલી જ એક માત્રાવડે પૂરક કરવો, ચાર માત્રાવડે કુંભક કરવો, અને બે માત્રાવડે ડાબા નાકથી રેચક કરવો. હવે આરંભમાં જેટલી માત્રાનો પ્રાણાયામ સુખપૂર્વક થઈ શકે તેટલી માત્રાનો પ્રાણાયામ કરવો. રેચક કરતી વખતે ઉત્તારાળ કરવી પડે કે કુંભક વખતે આઠઠાઠા યામ તો માત્રાનું પ્રમાણ એટલું કરવું. પ્રાણાયામમાં દિવાલો કરવી નહિ, પણ ધીમે ધીમે આગળ વધવું. પરંતુ લક્ષમાં એટલું રાખવું, કે તે નિત્ય નિયમિત વખતે કરવા જોઈએ.

કોઈકેકાણે પ્રથમ જમણા નાકવડે વાયુને પૂરવાનું કહ્યું હોય છે અને કોઈ કેકાણે ડાબા નાકવડે પૂરવાનું કહ્યું હોય છે, પણ તેમાં કોઈ મોટો વિરોધ સમજવો નહિ. પોતાને અનુકૂળ જણાય તે પ્રમાણે કરવા, પણ નિત્ય એક જ ક્રમ કાયમ રાખવો. ઉત્તમ તો એ છે કે સંતુલ્યરૂપાસેથી કયો પ્રાણાયામ કરવો તે જણી લેવું. એ વિશેષ હિતકર છે; તો પણ તેવો યોગ ન આવે તે ઉપર પ્રમાણે સાદા પ્રાણાયામ નિત્ય શાંતિથી કરે છે તો તેને હાનિ ન થતાં લાભ જ થાય છે. પાનમાં એટલું રાખવું, કે જે નાકથી રેચક કરવો તે નાકથી જ પૂરક કરવો. આ પ્રકારના સાદા પ્રાણાયામને મળશેષિક અથવા લોખવિલોખ પ્રાણાયામ કહે છે. પ્રાણાયામના બીજા વળા સરળ કદિન પ્રકાર છે અને તે શરૂઆત જ જણી શકાય છે.

હુંકયોગ પ્રતીષ્ઠિકામાં સૂર્યબેદન, ઉજ્જવલી, સીતકાંતી, શીતલી, ભસ્ત્રિકા, આમત્રી, મુન્ડા અને પિંડાવની એમ કુંભકના આઠ બેદ કહ્યા છે.

આ જ યોગના અંગમાં સાધકે આહારને માટે કેવા પ્રકારની સાવધાનતા રાખવી તે પણ જણાવેલું છે. તેમાં કહ્યું છે, કે લીંબડો વગેરે અત્યંત ઠંડા પદાર્થો, આમલી વગેરે અત્યંત ખાટા પદાર્થો, મરચાં વગેરે અત્યંત તીક્ષ્ણ પદાર્થો તથા અતિ ઉષ્ણ પદાર્થો, લીંડું શાક, કાંજી, તેલ, સરસવ, દારૂ, માછલાં, ખડરી વગેરેનું માંસ, દહીં, છાશ, ડુંગળી, લસણ, હાંગ, ગાજર, અડદની દાળ વગેરે જે જે પદાર્થો સારીરના અવધવાને ઉન્મત્ત કરનાર હોય, જે રાજસતામસ હોય, તે સર્વ યોગના અભ્યાસકને માટે કુપચ્ય છે અને તેથી તે વર્જ્ય છે. (બુદ્ધો હુંકયોગ પ્રતીષ્ઠિકા-પ્રથમેદેશ મ્લોક પૃષ્ઠ-૬૦) આ જ અંગમાં યોગસાધકને માટે કયાં આહાર પચ્ય છે અને સેવ્ય છે તે પણ જણાવેલું છે. ધનું, શાલીના ચોખ્ખા, સાગો, નિગાર, દુધ, ઘી, દુધપાક, ખીર, સાકર, આખણ, સુંક, પરવળ, સુરણ, રતાણ વગેરે જે જે પદાર્થો. સારિવક છે, જે મધુર તથા સ્નિગ્ધ છે તેવા પદાર્થો પચ્ય છે અને તેથી સેવ્ય છે. યોગમાં આગળ વચ્ચા પછી યોગીનું સામર્થ્ય વધતાં પછી તે ગમે.તે ખાય છે તો તેને અડચણ આવતી નથી, પણ સાધકે તો ન ખાવાજેવા પદાર્થો ન ખાવા એ જ દિતકર છે. વળી પ્રાણાયામના સાધકે જેમ બહુ વધારે ખાવાનું નથી તેમ ઉપવાસ પણ કરવાના નથી. વળી તેણે જેમ ઉત્તમરા કરવાના નથી તેમ બહુ ઉંઘવાનું નથી. પણ આહાર-રનિહારમાં મિત રહીને યોગનાં અંગોનું અનુષ્ઠાન કર્તવ્ય છે. જે આ પ્રમાણે કરતા નથી તે અગાળ વધી શકતા નથી. અને તેના પ્રમાણરૂપે હાસમાં અનેક સાધકો રથજે રથજે જોવામાં આવે છે જ.

(અપૂર્ણ.)

જેમ જેમ વિજ્ઞાનની શોધો થાય છે તેમ તેમ આર્થશાસ્ત્ર અને શક્તિ એ બન્ને વચ્ચે સોના સિદ્ધાંતો સાથે પડતા જાય છે. વર્તમાન વિજ્ઞાન વસ્તુનાં રૂપાંતર છે:-

શાસ્ત્રીઓ કહે છે, કે Electricity is now believed to be a mode of matter. વિજ્ઞાની (વિદ્યુત) કહે

એક જાતનું દ્રવ્ય ગણાય છે. It is also a form of energy-તે એક જાતનું ગુણ પણ છે. Scientists say, however that matter and energy are two aspects of the same thing-દ્રવ્ય અને શક્તિ એ બન્ને એક જ વસ્તુનાં રૂપાંતર છે, એમ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કહે છે.

આ એક વસ્તુ કે જેનાં દ્રવ્ય અને શક્તિ રૂપાંતર છે તેને આર્થ શક્તિમુનિઓ સત્ શબ્દથી ઓળખે છે. તે આ વિશ્વનું કારણ છે, અને તેમાંથી આ વિશ્વ પ્રકટ્યું છે.

વાયુના જૂદા જૂદા મેદ:-

આપણે જેને હવા, લહરી, પવન, તોફાન, વાવાઝોડા, વગેરે કહીએ છીએ તેના ચોક્કસ બેઠ વાયુચંકશાસ્ત્રીઓ આ પ્રમાણે નક્કી કરે છે.

ના. ૧ પવનનો વેગ કલાકે ૩ માઇલનો હોય છે તેને આ શાસ્ત્રીઓ પહેલા નંબરમાં મૂકે છે. આ વખતે ધુમાડો નીકળતો હોય છે તો આડો અવજો ન જતાં સીધો ઉંચો જાય છે તથા આપણને વજનનું ભાન થતું નથી.

ના. ૨ જ્યારે એક કલાકે ૭ માઇલના વેગથી પવન વહેતો હોય છે ત્યારે તેને બીજા નંબરમાં મૂકે છે. આ વખતે પવન મોટા ઉપર જરા જરા લાગે છે, અને આડનાં પાંદડાં સહજ સહજ હાલે છે.

ના. ૩ જ્યારે એક કલાકે ૮ માઇલનો વેગ હોય છે ત્યારે તેની વ્યવસ્થા ત્રીજા નંબરમાં કરે છે. આ વખતે પાંદડાં અને ડાળીઓ જોરથી હાલતી હોય છે.

ના. ૪ એક કલાકે ૧૬ માઇલના પવનના વેગની ગણતરી આ લોકો નંબર ૪ માં કરે છે. આનો વેગ ના. ૩ થી વધારે હોય છે.

ના. ૫ આ વખતે પવનનો વેગ એક કલાકે ૨૨ માઇલનો હોય છે અને તે વખતે નદી તથા તળાવનાં પાણીમાં મોજાં આવે છે.

ના. ૬ જ્યારે કલાકના ૩૦ માઇલના વેગથી પવન વહેતો હોય છે ત્યારે આડનાં ડાળીઓ જોરથી પરપર અથડાતી હોય છે તથા તારનાં દોરડાને પવન ધસાડને વહેતે સંભળાય છે.

ના. ૭ જ્યારે પવનનો કલાકના ૩૬ માઇલનો વેગ હોય છે, આ વખતે દરેક આમ વહાણો તેની સામેની દિશામાં મુસાફરી કરી શકતાં નથી.

ના. ૮ કલાકના ૪૫ માઇલનો જ્યારે પવનનો વેગ હોય છે ત્યારે આડની ડાળીઓ ઝુટી પડે છે અને નાનાં આડને ઉભેડી નાખે છે.

ના. ૯ કલાકના ૫૨ થી ૬૦ માઇલનો વેગ હોય છે ત્યારે તે બહુ તોફાની કહેવાય છે અને વહાણો ઉંધાં વળી જાય છે.

ના. ૧૦ જ્યારે તે ૬૫ થી ૭૦ માઇલના વેગથી વહે છે ત્યારે તે ઘણું જ તુક્કસાન કરે છે અંગ્રેજીમાં આ જૂદા જૂદા વેગવાળા પવનને તે આ પ્રમાણે જુદાં જુદાં નામ આપે છે કલાકના ૮ માઇલના વેગવાળા પવનને તે gentle breeze કહે છે. કલાકના બીસી માઇલના વેગવાળા પવનને તે fresh wind કહે છે. કલાકના ૪૫ માઇલના વેગવાળા પવનને તે gale કહે છે. કલાકે ૬૫ થી ૭૦ માઇલના વેગવાળા પવનને તે storm કહે છે, અને એથ ઉપર વેગ હોય છે તેને તે hurricane કહે છે.

જુનાં ઘર્તમાન પવો-
જનાવવાની શોધ અમેરિકામાં થઈ છે. આ શોધથી જૂનાં છપાએલા કાગળો કામમાં લેઈ શકાશે. અને આ પ્રમાણે થવાથી લાખો મણુ જૂનાં છપાએલા કાગળોનો ઉપયોગ કરી શકાશે.

તા. ૧-૯-૨૭ ના રોજ જાપાનમાં ભયંકર ધરતીકંપ થયો. જાપાનમાં ભયંકર ધરતીકંપ. હતો અને તેથી ધણું મોટું નુકસાન થયું છે, એમ અનેક વર્તમાનપત્રોએ જણાવ્યું છે. કહે છે, કે ૧૫૦૦૦૦૦૦ મનુષ્યો માર્યા ગયા છે અથવા જખમી થયા છે; ૨૪૦૦૦૦ થી ૫૦૦૦૦૦ સુધી મનુષ્યો મરી ગયાનો અંદાજો થયો છે. વીસ હજાર ચારસ માઇલના વિસ્તારમાં આ ધરતીકંપ થયો છે. ટોક્યોથી શહેર તો કહે છે, કે પૂરેપૂરું નાશ પામ્યું છે. કહે છે, કે આજમુખીમાં થયેલા ધરતીકંપોમાં આ ધરતીકંપ સડથી મોટો છે. છેલ્લામાં છેલ્લી શોધથી બંધાયેલાં મકાનો પણ નાશ પામ્યાં છે. હવે પુનઃ નાશ પામેલાં શહેરો બાંધવાને માટે પંદર અબજ પાઉન્ડ ખર્ચ થશે, એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે.

આ ધરતીકંપ થવાનું કારણ ટોક્યોથી ૪૮ માઇલ દૂર આવેલો એક જ્વાળામુખી પર્વત ફાટ્યો હતો, તે છે. ધરતીકંપથી મકાનોને ન નુકસાન થાય તેવાં મકાનો બાંધવાનો પ્રયત્ન જાપાનમાં ઘણા વખતથી ચલો હતો, અને હવે વળી એથી વધારે સારી રીતે થશે. તથા ધરતીકંપ ન થાય તેને માટે પણ જે તેમનું ચાલતું હશે તો તેવો પ્રયત્ન પણ તે કરી જશે.

નારિક દોડો આવા પ્રસંગે હૈાતિક પદાર્થોને જ કારણરૂપે ગણે છે, અને તેનો જ દુઃખની નિવૃત્તિમાટે આશ્રય લે છે. પણ આવા પ્રસંગો બનવામાં આધિદેવિક કારણ હોય છે, તે પ્રતિતો કોઈનું લક્ષ જ જતું નથી. શું આવા પ્રસંગો ઇશ્વરી ક્રોધને સૂચવતા નથી? પણ ઇશ્વરને કેને માનવા છે? અને ઇશ્વરને નથી માનવા તો પછી તેમની આજ્ઞાઓને તો કોણ માને છે? ઇશ્વરની આજ્ઞા અને ઇશ્વરની સત્તાને તો આ અખિલ વિશ્વ વશ વર્તે છે. તેમની સત્તાવડે જ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, વાયુ, અગ્નિ જલ, વગેરે સર્વે ભયથી પેતાપેતાનું કાર્ય કરે છે. આ ઇશ્વરની આજ્ઞાઓનું જ્યારે મનુષ્યો પાલન કરતાં નથી ત્યારે આ પંચભૂતો તેમની સત્તાવડે આવા વ્યતિકરોને પ્રકટાવે છે.

ઇશ્વરની આજ્ઞાઓ શું છે, તે તમે જાણો છો? ન્યાયથી વર્તવું, નીતિથી ચાલવું, પાતક પેસાને કોઈ પણ ઉપાયે ન્યાયનીતિથી સહિતપણે લેવા ન ઇચ્છવો, પાત્કીને માતા સમાન જોવી, અહિંસાનું પાલન કરવું, કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ ઉપજો તેમ ન કરવું, સત્ય બોલવું, સત્ય ચાલવું, ઇશ્વર કે જે આ સમગ્ર વિશ્વના ચાલક પાલક છે, તેમની ભક્તિ કરવી, વગેરે ઇશ્વરની આજ્ઞાઓ છે. અને જ્યાં આ આજ્ઞાઓનું પાલન થાય છે, ત્યાં દુઃખ આવતું જ નથી. જ્યાં તેનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે, જ્યાં પાપરૂપ પ્રવૃત્તિ વિશેષ પ્રમાણમાં થાય છે, ત્યાં જ આવા દેવી પ્રકોપ પ્રકટે છે.

પરંતુ હાલની સુધરેલી દુનિયા, હાલની પ્રગતિમાન દુનિયા, અને વિદ્યુત વેગે વિકાસ પામતી હાલની દુનિયાની દૃષ્ટિ આ મૂળ તત્ત્વોપ્રતિ તો જતી જ નથી. તે તો ઉંચી દૃષ્ટિ નાખી ગસ આકાશમાં જ ઉડી રહી છે. મરંતુ જે સુખકર કર્મો છે, તે કર્યા વિના સુખચાંતિ શી રીતે મળનાર છે, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ભલે બીજા ગમે તે ઉપાયો કરે, પણ તેથી શું? જે સહેલા ઉપાયો છે, તે વર્તમાન જગત્ની દૃષ્ટિએ જ આવતા નથી, એ આશ્ચર્ય નથી?

ગમે તેવાં મકાનો બાધા અને ગમે તે કરે, પણ જ્યાંસુધી દુઃખને આપનાર કર્મો વિદ્યમાન છે, ત્યાંસુધી દુઃખ ટળનાર નથી, એ નિશ્ચય સમજવું. ધરતીકંપને અટકાવશે તો વળી બીજા રૂપમાં દૈવી પ્રકોપ થશે. અને આ દૈવી પ્રકોપને તમે શી રીતે અટકાવી શકનાર હતા ?

આપણા દેશમાં પટના જિલ્લામાં હમણા જ મોટી રેલ આવીને હજારો ઘર તણાઇ ગયાં છે અને હજારો મનુષ્યો મરણ પામ્યાં છે. આ પ્રસંગ પણ ઇશ્વરી પ્રકોપને જ સચવે છે. જગતનું કલ્યાણ કરનારાઓ અનેક પ્રયાત કરી રહ્યા છે, છતાં જગતનું દુઃખ એકદમ યતું નથી, એ જ દર્શાવે છે, કે આ માર્ગો ખોટા છે, અને સુખના સાચા માર્ગો આથી જુદા જ છે. પરંતુ આ લોકોને આ સુખના સાચા માર્ગોનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન નથી, છતાં તેમને જગતનું કલ્યાણ કરવું છે તો તે શી રીતે જની શકશે ?

કહે છે, કે નાસ પામેલાં સહેરો ફરી બાંધવાને પંદર અબજ પૈકિન્ડ જોઈશે. મારા બાપ આટલા બધા ખરચની શી જરૂર છે ? અને આટલું ખરચ કર્યો પછી આવા પ્રસંગો ફરી નહિ અને તેની શી ખાત્રી ? પશ્ચિત જગન્નાથ તો કહે છે, કે “આપણી અવનત સ્થિતિ અને તેમાંથી ઉદ્ધારવાનો માર્ગ,” અથવા “સુખદુઃખના સંબંધમાં વિચાર”, એ બે જ આ નાની નાનીસરખી ચોપડીમાં બતાવેલા સુખના માર્ગો દુનિઆની કોઈ પણ પ્રજા, કે કોઈ પણ વર્ગ, કે કોઈ પણ મનુષ્ય લો, અને તમને દુઃખનું કદી પણ દર્શન નહિ થાય તેની પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ખાત્રી આપે છે. પણ નમરો તો સુખના સાચા માર્ગો ચંદલ કરવા નથી, તો પછી સુખને તમે ક્યાંથી દેખો !

શ્રીમાન્ જીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીયા.

સગવાન્ નૃસિંહાચાર્યજીના આધિર્ભાવ પછી તેઓશ્રીના બોધાવૃત્તિ પાન કરવાને એકન થએલા શ્રીશ્રીસાધક અધિકારીવર્ગમાંથી આ પુરુષવરની સ્વરૂપે સ્થિતિ થતાં આ વર્ગ કે જે વસ્તુરિચાતને જાણે છે છતાં તેમની અવિદ્યમાનતા થવાથી અંતરમાં અત્યંત ખેદ, શોક તથા પરિતાપને સેવે છે. જેના ઉપર જેનો સ્નેહભાવ છે, તેની અવિદ્યમાનતા ચર્તા કોને શોક ખેદ ન થાય ? સગવાન્ નૃસિંહાચાર્યજીએ લીલાતળુને ઠોડીને સ્વરૂપાકાર અથવા તરવાકાર પદને પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે આ વર્ગ અને આ વર્ગની પ્રવૃત્તિપ્રતિ અનુકૂળ ભાવ રાખી આત્મકલ્યાણને સાધનાર ધૃતર સજ્જનોને અંતરમાં સ્વપાર ખેદ થયો હતો. પણ તે ખેદની અમુક અંશમાં નિવૃત્તિ શ્રીમાન્ પ્રિશ્વંશે આ વર્ગની કર્તવ્યધરાને સ્વરૂપે ધારણ કરીને કરી હતી. તે પછી જ્યારે તેઓશ્રીને સ્વરૂપે શમવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો ત્યારે પુનઃ આ વર્ગ તથા ધૃતર સ્નેહીજનોને ખેદનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. પરંતુ આ વર્ગના સ્તંભરૂપ શ્રીમાન્ કણીયાજી તથા શ્રીમાન્ નર્મસાહકરભાઈજીવા વિદ્વદ્વિક અને બ્રહ્મનિઃકેવી સંપ્રદિભૂષિત પુરુષવરો વિદ્યમાન હોવાથી સર્વને આધાસન મળતું હતું અને આજપર્યંત તેમની વિવિધ વિદ્યામાં મારંગતતાનો તથા તેમના અનુભવનો લાભ તે સર્વ લેતા હતા. સગવાન્ શ્રીમદ્ ડોનેન્દ્રાચાર્ય આ વર્ગના નિર્વાહની ધૂરાતું વડન કરે છે, છતાં પણ વર્ગના મુખ્ય અને પ્રધાન અવસ્થરૂપ અંગેતું વિદ્વાતું થતાં અપવા તેમનું ખરી પણું થતાં સર્વને તેડથી નૂનતા જણાય, અને ખેદ થાય એ સ્વાભાવિક જ છે.

આ પુરુષવરનું ચરિત્ર પરમ પુનિત અને મહાન્ છે. આ વર્ગદારા તેમનું વિસ્તારવાળું ચરિત્ર છટેજાથી લખાશે. મેં તેા માત્ર મારા કર્તવ્યરૂપે આજે અત્યંત સ્વલ્પમાં તેમના પુણ્યચરિત્રનું ગુણગાન કરવાનું શ્રી છટેજાથી યોગ્ય ગણ્યું છે.

અંગ્રેજી અભ્યાસ તેમણે બી. એ. સુધી કર્યો હતો અને તે અભ્યાસમાં પ્રત્યેક પરીક્ષામાં તે મોટે ભાગે સહથી ઉપરના નંબરે જ પાસ થતા હતા. તેમની ગ્રહણધારણ શક્તિ કોઈ અપૂર્વ અને અહુત હતી તેમ જ તેમની બુદ્ધિ પણ તે જ પ્રમાણે અપૂર્વ અને અહુત હતી. તેમને કોઈ પણ વિષય શીખવો એ સહજ હતું, પછી તે ગમે તેટલો કઠિન હોય. કઠિનમાં કઠિન વિષયમાં પણ તેમની બુદ્ધિ સહજ પ્રવેશ પામતી અને તેના પારને પામી જતી, તે એટલે સુધી કે પછી તે વિષયમાં તેમને પરાજય કરવો સુદર્ભ હતો. તેમના જેવી કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા તથા ઉત્તમોત્તમ ગ્રહણ ધારણ શક્તિવાળા કેંઈ અન્ય પુરુષ આ લેખકના જ્ઞેવામાં હજી આવ્યા નથી. સ્વદેશમાં તેમની બુદ્ધિ, અને ગ્રહણધારણ શક્તિ ચમત્કારિક અથવા કહો કે અલૌકિક હતી. આ લોકની લૌકિક વ્યક્તિ આ પ્રકારના સામર્થ્યને ન જ દર્શાવી શકે, કે ન જ પ્રાપ્ત થઈ શકે.

જ્યાંસુધી મહાકાલ ચાલ્યું ત્યાંસુધી તેમના જૂદા જૂદા વિષયસંબધી લેખો તેમાં આવ્યા કર્યા છે. છેક છેલ્લા વર્ષસુધી “ગ્રેણી,” માં પણ તેમના લેખ પ્રકટ થયા છે. તેમણે પોતાનો અનુયમ જ્ઞાનનો લાભ આપવાને માટે તેમની શરીરસંપત્તિ સાધારણ અને સુકુમાર છતાં ઓછો પ્રયત્ન કર્યો નથી, એ વાર્તા બે આપણે તેમના સમગ્ર લેખો એકત્ર કરીને પ્રકટ કરીએ તો જ સમજાય.

તેમના સર્વ લેખો ઉત્તમ, મનનીય અને શાસ્ત્રોના સારસ્પ જ છે, છતાં તે સર્વમાં “પાર્તજલ યોગસૂત્ર” “બ્રહ્મસૂત્ર” “રાહુચુર કોણ હોઈ શકે, ગૃહસ્થ કે સંન્યાસી?” “પ્રતીકાપાસના”, એ વગેરે લેખો મર્દિનસ્થિત છે. તેમની ભાષા સરળ અને અત્યંત કઠિન વિષયને પણ હજાસુ સમજી શકે તેવી તથા સંસ્કારી હતી. તેમની ભાષામાં લખાએલો કઠિનમાં કઠિન લેખ સુખપૂર્વક સમજી શકાય તેવી અપૂર્વ ભાષાને તેમની આટલી બધી વિદ્વત્તા છતાં તે લખી શકતા હતા.

કોલેજમાં પ્રોફેસરરીકે તે નોકરી કરતા હતા અને આ જ જીવન તેમણે પસંદ કર્યું હતું. ઉપરે ભાવનગર કોલેજના પ્રીન્સીપાલની પદવીને પણ તેમની યોગ્યતાવડે તે પ્રાપ્ત થયા હતા.

જાતે વાણીયા છતાં ઉત્તમ વિદ્વાન જ્ઞાણીને પણ તે લજ્જા પમાડે એટલી તેમની વિવિધ શાસ્ત્રમાં પારંગતતા હતી વ્યાસરણ, ન્યાય, યોગ, વેદાંત, મીમાંસા, વગેરે સર્વ શાસ્ત્રવિશારદ તે હતા.

પણ વિદ્વાનને આપણે નોંધએ છીએ તો જણાય છે, કે કોઈ એક વિષયમાં તે વિશેષ નિપુણ હોય છે, અને બીજા વિષયમાં તે પ્રવીણ હોય છે, પરંતુ તેના તે સાધારણ જ જ્ઞાનવાળા હોય છે. પરંતુ આ પુરુષવર તો સર્વ વિષયમાં સરખા નિપુણ હતા તેમને યોગ, વેદાંત, ન્યાય વગેરે ગમે તે શાસ્ત્રનો તમે પ્રશ્ન પૂડો તો તેનું યોગ્ય ઉત્તર તમને તરત મળ્યું જ છે; એટલું જ નહિ પણ તેમની સામે આવ્યા ગમે તે વિષય કે ગમે તે આત્મસંબધી કોઈ ચર્ચા કે વાદ કરે તો જાણે તે સર્વ વિષયમાં પારંગત હોય

એમ જણાવું અને તેમની સાથે વાદ કરનાર કોઈ પણ જય પામ્યો છે, એવું તેમના આખા જીવનમાં અપવાદરૂપે પણ કદી પણ જોવામાં આવ્યું નથી. અને આ વાદ વખતે તે જીજ્ઞાસુ પરાજય કેવી રીતે કરતા તે પણ જણાવજો અને આશ્ચર્યકારક હતું. ઘણા માણસોને આપણે વાદવિવાદ કરતા જોઈએ છીએ, તો પ્રમાણ ઉપર પ્રમાણ આપીને ક્લાકાના ક્લાકા વિવાદ કરે છે, અને ઘણા તો ઉચ્ચ સ્તરે પણ પરસ્પર બોલે છે પણ આ પુરુષની સાથે ગમે તેવો વિદ્વાન અને કુશળ મનુષ્ય વાદ કરવા આવ્યો હોય તો પણ પા અર્ધા ક્લાકથી વધારે વખત તેનો પરાજય થવામાં અને તેને નિરુત્તર કરવામાં જતો નહિ. એક, બે, અને ત્રીજા પ્રશ્નને તો સામો મનુષ્ય નિરુત્તર થયાવિના રહેતો જ નહિ. મોટે ભાગે તો એક બે પ્રશ્નમાં જ સામો મનુષ્ય નિરુત્તર થઈ જતો અને આગળ શું બોલવું તે તેને સૂઝતું નહિ. બહુ તો ત્રણ પ્રશ્નથી વધારે પ્રશ્ન તેમને કરવાની કદી જરૂર પડતી નહિ. અને તે પણ વગર અકળાએ, પૂર્ણ શાંતિથી, મગજમાં જરાસરખો પણ ક્ષેપ થવા દીધા વિના, કે ઉડા વિચાર કર્યા વિના જરા આંખો પટપટાવી એક બે પ્રશ્ન સામા મનુષ્યને પૂછતા, કે તે ખીચારાવું તે ગમે તેટલો શાસ્ત્રવિચાર અને શાસ્ત્રના જ્ઞાનના અભિમાનવાળો હોય, તો પણ તેવું મુખ બંધ જ થઈ જતું. સિંહને જોઈને જ જેમ શૂભાલ ભાગી જાય, નાસવા માંડે, તેમ પછી તો આ પુરુષવરને જોઈને જ વિતંડાવાદીઓ, અદારણુ આ વર્ગનો દેવ કરનારા, અને પોતાને મિથ્યા વિદ્વાન માનનારાઓ તેમનાથી દૂર જ રહેતા. દારણુ, કે તે પ્રમાણે દૂર રહેવામાં જ તેમની આજર હતી.

તેમ છતાં પણ સભામાં બેઠા હોય તો કોઈ તેમને જણી ન શકે કે આ પુરુષ તે આવા વિદ્વાન હશે. આ લેખકને તેવા ઘોડા પ્રસંગે જોવાના પ્રાપ્ત થવા હતા તેમાંનો એક પ્રસંગ અત્ર સ્મરણમાં આવવાથી ટાંકું છું.

એક પ્રસંગે વડોદરામાં વિવિધ રથને ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં પ્રસિદ્ધિને પામેલા પોતાને આચાર્ય હહેવરાવતા એક આચાર્યશ્રી આવ્યા હતા. તેમને મળવા માટે અમારે શ્રીમાન કણીયાજીસાથે જવું થયું હતું. તે વખતે તેમની કથા ચાલતી હતી. કથા પૂરી થયા પછી નિયમપ્રમાણે ખાનગીમાં અમે તેમને મળ્યા. પછી તે પ્રસંગે આશ્ચર્ય શાસ્ત્રી ધંધારકરે તેમને તેમની કથામાં આવેલી કોઈ ખાખત ખાટિ પ્રશ્ન પૂછ્યો. તેનો ઉત્તર આ આચાર્યશ્રીએ તરત આપ્યો. એટલે અપ્રધવા શાસ્ત્રીએ તેમને તેવું પ્રમાણ આપવાનું કહ્યું. તેમણે કહ્યું, કે તમારે શાવું પ્રમાણ જોઈએ છે ? એટલે શ્રીકણીયાજી બોલ્યા, કે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, કે પુરાણ ગમે તેમાંથી પ્રમાણ આપશો તો. પણ ચાલશે. આ વચન સાંભળીને આ આચાર્ય જરા મભરાયા, કે આ પુરુષ કોઈ વિચિત્ર જણાય છે. પછી તેમણે કહ્યું, કે મારાં સંસ્કૃત પુસ્તકો અહીં નથી, પણ મારા સ્વસ્થાનમાં છે, ત્યાં હું જઈને તમને પ્રમાણ લખી જણાવીશ. પણ આ પ્રશ્ન સાંભળીને તેમના પેટમાં તેજ રેડાયાંજવું જણાયું, અને તે મુઝવણમાં પડી ગયેલા જણાયા. આ પ્રમાણે હજીમુધી તો તે મોઢવી ચક્ષા નથી ! પછી આ પુરુષ કોણ છે એ તેમના જણાવવામાં આવ્યું ત્યારે તો તેમના મનમાં ખાતરી જ થઈ કે આ પ્રમાણ તેમને મળી શકવાનું નથી જ. તેમના નામથી હંજી, અને 'પંડિતમન્ય પુરુષો' આ પ્રમાણે ગંભીરતા હતા.

એની સિંહસમાન તેમની ખ્યાનિ હતી. આ જ પ્રમાણે એકાદ નાનું સરખું વાઙ્ય શાંતિથી બોલીને તે સામા મનુષ્યને પછી તે ગમે તેટલો વિદ્વાન હોય તો પણ તેને નિરંતર કરી દેતા હતા. વાદવિવાદમાં સામાનો પરાજય કરનાર ભગવાન નૃસિંહાચાર્યના મુશિખ્ય શ્રીમાન કણ્ડીયાજી જેવા કોઈ પણ ઇતર વિદ્વાન હજી જોવામાં આવ્યો નથી.

સંગીતનો તેમણે અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો તેમાં પણ તેનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ એટલો જ ડો તેમણે કર્યો હતો. કે તે શાખાનો વિદ્વાન પણ તેમના પ્રશ્નનો ઉત્તર તે પૂછે તો ન આપી શકે. પાશ્ચાત્ય વેદકવિદ્યા સંબંધમાં પણ તેમનો અભ્યાસ આશ્ચર્યકારક હતો. એસ. એમ. એન્ડ એસ. થએલા કોઈ કાકરને તે કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તે ભાગ્યે જ તેનું ઉત્તર આપી શકે. આ પ્રમાણે જે જે શાખામાં તે પ્રવેશ કરતા તેના પારને તે અસ્તિત્વ પામી જતા. જર્મનીમાં શોવાચેલી ઇવનરસાયન વિદ્યાસંબંધમાં તેમણે અગ્રેજ પુસ્તક વાંચ્યું હશે, તે કપરથી તેમણે ગુજરાતીમાં "વ્યાધિ હજાર પછુ ઔષધ બાર", એ નામનું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક લખી નાખ્યું હતું, જેની આજે ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે અને આ ઇતરસાયન ઔષધોનો પ્રચાર ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં થયો છે, અને ઉત્તરોત્તર વધતો જાય છે. આ બાબતનો સર્વે યશ તેમને જ થતે છે. લોકો તેના ઉપયોગ સ્વતંત્ર રીતે કરી શકે એવો તે વિપુલ તેમણે જ સરળ રૂપમાં ગુજરાતીમાં પ્રથમ લખ્યો છે.

આ પ્રમાણે તેમને કોઈ પણ વિષય કે કોઈ પણ વિદ્યા શીખવી એ સહજ હતું. તેમનું મગજ જ કોઈ એવું અદ્ભુત હતું, કે તે કોઈ પણ વિષયને સહજ સમજી શકતું એટલું જ નહીં, પણ તેને એક વખત વાંચ્યા પછી તેને ઉત્તમ પ્રકારે ધારણ કરી રાખતું, અને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તેને તે ઉપરિચિત કરી શકતું. સ્વરૂપમાં તેમની મહાન ધારણ શક્તિ કોઈ અદ્ભુતક હતી.

વિદ્યાધરોના અધિપતિ જેવા તે વિદ્વાન હતા. સંપૂર્ણ વિદ્યાના મર્મને તેમણે રૂંદે પ્રકારે બાણી લીધા હતા, એટલી તેમની જીદિ તીવ્ર હતી. પાશ્ચાત્ય વિદ્યા અથવા શાસ્ત્રના સરને પણ તે પામ્યા હતા. અંગ્રેજમાં કોઈ લેખ લખવો હોય તો તે અંદુ ઉત્તમ પ્રકારે સખી શકતા હતા, એટલું તે ભાષા ઉપર પણ તેમનું સ્વામીત્વ હતું. ઉત્તમ શુરભક્તિવડે તે સદાસર્વદા શોભતા હતા અને તેમની શુરપ્રતિભા ભક્તિધારા અંતપર્થત અવિચ્છિન્નપણે વહી હતી. વર્ગના અને વર્ગ બહારના મનુષ્યો અનેક પ્રસંગે અકળાતા અને હંચા નીચા થતા પણ આ પુરુષવરના અંતઃકરણથી શાંતિમહાસાગર કદી પણ શોભને પામ્યો નથી, પણ તે અંતપર્થત જ્ઞાનનિઝાવડે અંશુબ્ધ રહ્યો છે. વસ્તુસ્થિતિને બાણનારને જેમ શોક, મોહ, ભય, ક્રોધ, આનિ વગેરે થતાં નથી, તેમ આ સંસારના સ્વરૂપને નેં મથાવત બાણતા અનુભવતા હોવાથી તે સદાસર્વદા નિર્વિદાંતે પ્રસન્ન રહ્યો છે. ભગવાન નૃસિંહાચાર્યના તે પરમ કૃપાપાત્ર હતા, અને આ કૃપા તેમણે પોતાની અપૂર્વ શુરભક્તિવડે પ્રાપ્ત કરી હતી. તે નિરંતર શાંત સ્વભાવવાળા જગતા હતા અને દંડેશો આધુન્યોદયતા હતા. શાસ્ત્રીય કોઈ પણ શાંદા તેમને પૂછવામાં આવતા તો તેનું ઉત્તર તત્કણ જ તેમની પાસેથી મળતું હતું.

એમને કોઈ પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેનું ઉત્તર મળ્યું, એટલે પછી કોઈ તેમાં શંકા કરતું નહિ એટલે સર્વને તેમના વચનમાં વિશ્વાસ હતો.

આટલા વિદ્વાન છતાં કોઈ દિવસ તેમને વિદ્યાનું અભિમાન હોય તેનું જોવામાં આવ્યું નથી તેમને જોતાં તે એક સાધારણ માણસ જેવા હોય તેવા જણાતા, અને પોતાની મોટાદના અભિમાનચિનાના તે બાલક, શૂદ્ર, વિદ્વાન અને મૂર્ખ સર્વની સાથે સરળતાથી વ્યવહાર કરતા હતા.

વ્યવહારમાં તે ધણી કુશળ હતા, અને તેમનો વ્યવહાર અત્યંત નિર્મળ અને વિશુદ્ધ હતો. લેવડદેવડના સંબંધમાં તે બહુ જ સ્પષ્ટ વ્યવહારવાળા હતા. ગ્રહસ્થાશ્રમના ધર્મનું પાલન તેમણે ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે. તેમને ત્યાં જે જતા તેમનો અત્યંત પ્રેમથી તે સત્કાર કરતા. ગુરુતંત્રપ્રતિ તેમનો સર્વિશેષ પ્રેમ રહેતો હતો. આ વગેરે અનેક સદૃશ્યોથી તે અલંકૃત હતા.

તેમની અસાધારણ વિદ્વતાના પ્રતાપે જો તેમને શુરુઆત થઈ હોત તો શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યના પદ શિષ્યોની પેઠે તે પણ દિગ્વિજય કરી આવ્યા હોત. પોતાના મતનું સ્થાપન અને વિરોધી મતનું ખંડન કરવું, એ તેમને મન રમત હતું. જો તે યુરોપ અમેરિકા ગયા હોત તો તે ભગવાન્ નૃસિંહાચાર્યનું નામ આજે વિશ્વવિદિત થઈ રહ્યું હોત. પણ મૂળથી જ શ્રીમાન્ નૃસિંહાચાર્યજીએ આ પ્રકારની પોતાના પંથ વધારવાની યત્ન જ રાખી ન હતી. જે કોઈ અધિકારી આવે તેને યોગ્ય ઉપદેશ કરવો, એ જ તેમનું પુણ્યવત હતું. નહિ તો તેમણે ધાર્મિક હોત તો શ્રીમાન્ કણીયાજી, તથા શ્રીમાન્ નૃસિંહાચાર્યજી જેવા તેમના પદશિષ્યોદ્વારા તેમણે આખી દુનીયામાં ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હોત. આજે આગીથી વિરેકાનંદજીનું નામ સાંભળીને અનેક લોકો ચકિત થઈ જાય છે, પણ તેમણે જો આ વિદ્વાનોને જોયા હોય, તેમના સંબંધમ આવ્યા હોય તો જ તેમને ખબર પડે, કે વિદ્વાતામાં અને બીજા બામતમાં પણ તેમના કરતાં આ લોકો કોઈ રીતે ઉતરે તેમ નથી.

પરંતુ ઠેકાણે ઠેકાણે લાપણો કરવાં, વાદવિવાદ કરવા, પોતાના સંપ્રદાયને પ્રસાર કરવો, એ પ્રકારની જાહેર પ્રવૃત્તિ આ પુરુષોએ સ્વીકારી જ નથી અને તેથી જ તેમનાં નામ આજે વિશ્વવિદિત થયાં નથી. તેમણે ઉત્તમ પ્રકારનું ગાદસ્થિ જીવનગાળી શુરપ્રદિષ્ટ માર્ગે વહીને લેખન તથા શ્રદ્ધાસમાધાનાદિનું પોતાના ઘરમાં જ રહીને એક ગ્રહસ્થાશ્રમી સ્વકર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે કર્યું છે. ભવિષ્યમાં તેમના લેખો, એ તેમણે કરેલા કર્તવ્યના યશસ્વત્ભૂતે તેમની કીર્તિપ્રમાને વિસ્તારના આ જગતમાં વિદ્યમાન રહીને અનેક અધિકારી જનોનું કલ્યાણ સાધશે જ.

આવા પુરુષોની મહત્તા જે તેમના મહાત્મ્યને જણાતી નથી, કે સમજતી નથી તેમના જણવામાં આવતી નથી. તેમાં પણ જે પુરુષવરો સંસ્કૃતિક કોટિના છે, તેમનાં જીવન સમજવાં વિશેષ કઠિન છે. ઉપરથી જોતાં આવા પુરુષોનાં જીવન સામાન્યસરખાં લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે પુરુષો સામાન્ય કોટિના હોતા નથી. આવા પુરુષો પ્રસંગે જગતને અરથર્થ

પમાટે તેવાં કોઈ મહાન કાર્ય કરતા નથી, છતાં પણ તે અલૌકિક હોય છે. આવી પુરુષોની ગણના શાસ્ત્ર અને અનુભવી જનો સાંકેતિક કોટિમાં કરે છે. જે જે ભગવાનના અવતારો થાય છે તેમની સાથે આવાં સાંકેતિક તનુઓ હંમેશાં પ્રકટે છે જ. કારણ કે જે કાર્ય લીલાતનુઓએ કરવાનું ધાર્યું હોય છે તેમાં આવા સાંકેતિક તનુઓની જરૂર પડે છે. ભગવાન નૃસિંહાચાર્યજીસાથે અવતરણ પામેલા આ મહાપુરુષણ પણ એક સાંકેતિક તનુપેહીના હતા અને ભગવાન નૃસિંહાચાર્યજીએ, અવિદ્યા કે જે દુઃખમાનવનું કારણ છે, અને જે જીવોની અધોગતિ કરનાર છે, તે અવિદ્યાનો પ્રભાવ વધતાં જીવો અસ્તાવશ્ય થઈને નાના ક્લેશોને સહન કરે છે તે જીવોના અંતરમાં રહેલી ક્લેશમાત્રના મૂળરૂપ અવિદ્યાનો નાશ કરી સુખમાત્રના કારણરૂપ વિદ્યાશક્તિનો જગતના જીવોના હૃદયગામ્ભીર્યમાં પ્રકાશ કરવાઅર્થે લીલાતનુ ધારણ કરેલું તેમના કાર્યમાં સહાયસ્વૂત થવામાટે અવતરેલા પ્રખર મેધાવૃત્તિવાળા શ્રીમાન કૃષ્ણીયાજી હતા, અને તેમને માટે જે કાર્ય નિર્માણ થયું હતું, તે કરીને તે સ્વસ્વરૂપમાં વિરામને પામ્યા છે.

આ જગતની વ્યવસ્થા કરનાર દયાળુ પરમાત્મા આવા પુણ્યચરિત્રપુરુષવરોને આ આર્થજૂમિમાં ઉત્પન્ન કરીને તેને કૃતાર્થ કરવા કૃપાલુ થાઓ, એ જ તેમના પ્રતિ અંતમાં પ્રાર્થના છે.

હિંદુમહાસભા:—

આ નામની સાતમી મહાસભા તા. ૧૬ અને ૨૦ મી ઓગસ્ટે કાંચીમાં ભરાઇ હતી. “ હિંદુઓની આર્થિક સ્થિતિ અત્યંત ખરાબ છે; રાજનો એક આનો પ્રત્યેક હિંદુઓની આવક ગણાય છે. ૬૪-૧ ટકા જેટલી વસતિ અશિક્ષિત છે. શારીરસંપત્તિમાં પણ હિંદુઓ ધણી દુનિષ્ટ દશા ભોગવે છે. આયુષ્યભર્યાં પણ હિંદુપ્રજાની ધણી ધરી ગઇ છે. દુનિઆમાં હિંદુ પ્રજાનો કાષ્ટ ધરો કરવું નથી, અને તે એક નિર્માલ્ય પ્રજાતરીકે લેખાય છે. ધર્મની ખાખતમાં હિંદુ પ્રજાની ધણી અધોગતિ થયેલી છે. ધર્મો નામના જ રહેલા જોવામાં આવે છે. પરસ્પર અત્યંત કુસંધ જોવામાં આવે છે. એક અંગ્રેજના પ્રાણને જો હાનિ પહોંચે તો આખી અંગ્રેજ પ્રજા, કે એક અમેરીકાના મનુષ્યને કે, એક જાપાનના મહાશ્વને હાનિ પહોંચે તો આખી અમેરીકાની પ્રજા, કે આખી જાપાનની પ્રજા તેનો બદલો લેવાને તત્પર થઇ જાય છે, અને તેનો બદલો લે છે; પણ એકેડો હિંદુઓના પ્રાણ લેવાય છે, અને અનેક ઓઓની લાજ હુટાય છે, છતાં આપણું હૃદય સાંતિથી તેને જોયા કરે છે, એ તેમની કેટલી અજ્ઞાનનિદ્રા, અવનતિ અથવા દુર્બળતાને સૂચવે છે! હિંદુઓનાં દેવતા તોડી નાખવામાં આવે, તેમની મૂર્તિઓને ફેંડી નાખવામાં આવે, તો પણ તેની કાષ્ટ દરકાર કરવું નથી. આવી પંચીસ કરોડ ગણતી મોટી હિંદુઓની સંખ્યાની નિદુષ્ટ સ્થિતિ થયેલી છે.

આ વગેરે અનેક ખાખતોમાં હિંદુઓની અવનતિ થયેલી છે, એમ આ દેશના પેઢિત માસવીઆજી વગેરે વિચારવંત પુરુષો કહે છે, અને તેમનું કહેવું સત્ય પણ છે. જે હિંદુ પ્રજાના વડીલોની ક્ષતિ ત્રિભુવનમાં વિસ્તરેલી હતી અને જેમનો મદિમા ત્રિભુવનમાં ગવાતો હતો તેની આજે આ સ્થિતિ ખરેખર! આશ્ચર્યજનક જ છે, તેથી આ પ્રજાના ઉદ્ધારઅર્થે પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે, એમાં ખોટું નથી. શરીરથી, મનથી, નીતિથી, ધર્મથી, અર્થથી અને આત્માથી આ પ્રજાની ઉન્નતિ થવાની જરૂર છે. આ હિંદુ પ્રજામાં પરસ્પર સંમર્દનની બહુ જ જરૂર છે. આ ખાખતમાં બીજી તમામ પ્રજાઓ કરતાં આ પ્રજા નિદુષ્ટ સ્થિતિ ભોગવે છે.

એક લેખક જણાવે છે, કે હિંદુસ્થાનમાં કેટલાક વખતથી મુસલમાનો તરફથી હિંદુઓને વટલાવીને મુસલમાન કરવા માટે મુલ્કાંજીએ ધણું મોટું એક ફંડ એકત્ર કરેલું છે, અને છેલ્લાં થોડાં જ વર્ષમાં લાખેક હિંદુઓને વટલાવીને મુસલમાન પણ કરેલા છે, આ કાર્ય તંદન ચુપ્તપણે કરે છે, કે કરવામાં આવે છે. ખ્રીસ્તીઓ પણ આ દેશમાં કેટલાક વખતથી હિંદુઓને ખ્રીસ્તી કરવાને માટે પ્રયત્ન આદરી રહ્યા છે. જેથી હિંદુનું નામનિશાન વખતે જતું રહેશે, એવો પણ આ સંબંધમાં વિચાર કરનાર લાયક રાખે છે.

હીક છે, આ સંબંધમાં પ્રયત્ન કરવો. એ ખોટું નથી. પણ મને તો આ લોકો ધારે છે, તેટલો વિજય મળવાની શંકા જણાય છે. હજાર ઘેટાં જેમ એક સિંહનો પરાજય કરી ચક્રતાં નથી, તથા હજાર ઠાપુરો જેમ સમગ્રગણમાં વીર પુરોષોનો પરાજય કરી ચક્રતા નથી, તેમ હજારો અને લાખો મનુષ્યો એકઠા મળે તોપણ જે કાર્ય એક જ આધ્યાત્મિક સંપત્તિ માન કરી શકે છે તે કાર્યને કરી શકતા નથી જગવાન રામચંદ્રજીએ, જગવાન શંકરાચાર્યે અને જગવાન કૃષ્ણચંદ્રે જે કાર્ય કર્યું છે, તે કાર્ય તમે ધારો છો, કે લાખ, કે કરોડ મનુષ્યો એકત્ર થાય તો પણ કરી શકે? આવી કાર્ય કરવાને માટે જગવાનતા અવતારની જ જરૂર

રહે છે. અને તેને માટે ઉત્તમ માર્ગ એ છે, કે તેમને શરણે જવું, તેમની ભક્તિ, કરવી, તેમની પ્રાર્થના કરવી. તે છતાં પણ સર્વ એકત્ર થઇને યથાશક્તિ આવાં કાર્ય કરવા વિચારે તો તે ખોટું નથી. પરંતુ આવાં મહાન અને અશક્યસરખાં, કાર્યમાં લગવાનની સહાય્ય પાથવામાં આવે તો તે અધિક હિતકર છે.

વળી જેનો ઉદ્દય થયો હોય છે તેનો અસ્ત થાય છે, અને જેનો અસ્ત થયો હોય છે તેનો ઉદ્દય થાય છે, એ કાળક્રમે હીંદુ પ્રજાનો એક વખતે પૂર્ણ ઉદ્દય હતો, તેનો આ સૃષ્ટિના નિયમે અસ્ત થાય, પૂર્ણ અસ્ત થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? આ પ્રજાનો, તેથી વિનાશ થઇ જશે, એવો ભય રાખવાનું પણ કારણ નથી. અને જે તેનો વિનાશ થશે, તો એક વખત જગત્પત્ની બીજી બધી પ્રજાઓનો વિનાશ થશે, પછી તેના વિનાશનો કાળ આવશે. જેથી આવો ભય પણ નિરર્થક છે. પરંતુ આ પ્રજાનો અસ્ત થએલો છે, તો સૃષ્ટિના નિયમે તેનો ઉદ્દયકાળ હવે સમીપ છે. અધિકાર જાણાય છે, પણ તે મધ્યરાત્રીનો નથી, પણ અરુણોદય પૂર્વનો છે. પરમાત્મા જ આ જગત્પત્ની વ્યવસ્થા કરતા આવ્યા છે, અને કરશે; આપણે તો તેમને શરણે રહી તેમની ભક્તિ કરવી એ જ શ્રેયસ્કર છે, પછી તો જેમને જે યોગ્ય જણાય તે ખરું.

વધારે સારું તો એ છે, કે બહુ બોલવું, બહુ લખવું, અને બહુ બાપણું કરવાં, અને બહુ પ્રવચન કરવી તેના કરતાં તો પ્રત્યેક હીંદુએ પોતાના ધર્મનું અનુષ્ઠાન ઉત્તમ પ્રકારે કરવું, એ જ ધર્મરક્ષાનો અને હીંદુપ્રજાના રક્ષણનો ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે. આવા સ્વધર્મનિષ્ઠ પુરુષો જ પોતાનું અને પાતકાનું સાચું કલ્યાણ કરનાર છે. બાકી ધર્મનું અનુષ્ઠાન નહિ કરનાર લાખો મનુષ્યો ચર્ચા, વાર્તા, બાપણું, લેખન, વગેરે અનેક પ્રવૃત્તિ કરે તેનો કંઈ વિશેષ અર્થ નથી. તેના કરતાં એક જ મનુષ્ય માત્ર સ્વધર્મનું અનુષ્ઠાન કરશે તો તે આ હજારો મનુષ્યો કરતાં જગતનું અધિક કલ્યાણ કરી શકશે, એમ મારું માનવું છે.

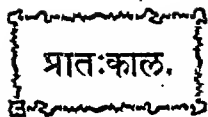

॥ ॐ श्री. ॥

एकविंशति (२१) वर्षीय अनुक्रमणिका.

॥ ॐ श्री ॥

एकविंशति (२१) वर्षनी अनुक्रमणिका.

संवत् १९७९.

वसंतःसह.

१ अनन्य गुरुभक्तिवाणी वृत्तिना उद्गार	२५७
२ अहंता त्यज्वा अभिमानीने प्रणोष	३३
३ अंतर्गामी धर्मरूपति अव्यर्थना....	८६
४ उपदेश (श्री. छो. न. भट्ट)	१०४
५ करुणातुं दान देवा श्री परमात्माने प्रार्थना	२८६
६ इतिहास	१२१
७ हुंठे भरीली भाय छोडाववा श्री छोटने प्रार्थना...	२२५
८ परमात्माभां पोतातुं अभिमान विलापी देनार व्यक्तिना उद्गार
९ मनने मोटा यवा प्रणोष	१८५
१० भायानी विचित्र लीला	१५३
११ सात छोहरांना पिताये मायेसुं गायन...	६५

२ वेद्योत.

१ अभानित्वादि शुद्धी (श्री. छो. न. भट्ट)	१८१
२ धर्मरनी लीला (श्री. छो. न. भट्ट)	४२
३ प्रहर्षुं सहवित्तरसंग्रह	३२, ८७, १७०, २८४
४ पक्षपातरहित अनुभवप्रकाश (श्री. ज्योत्सा).	१२, ३४, ६६, ८०, १२५, १५८,	१८६, २५८.
५ अनोन्मत्त अने तत्त्वज्ञान (श्री. छो. न. भट्ट).	१०८
६ सर्वभां तारी न सता व्यापक छे.	१३५
७ सिद्धमंदिरनां सिद्ध सुत्रा.	८, ५४, १३२, १६६, २६४.
८ सुपनी सत्य व्याख्या (द. ना. पुराणी)	२८६

३ योग

૪ ધર્મ

૧ ઉપનયનરહસ્ય (મોહનલાલ)...	૨૯૫
૨ શાસ્ત્રોક્ત મદાચારની થી જરૂર છે ? (શ્રી ડો. ન. મટ્ટ.)...	૧૦૫, ૨૫૫
૩ આદ્યમીમાંસા (મ. દ. પુરાણી)	૧૯૨, ૨૨૭
૪ સનાતન ધર્મસંસ્કૃતિ.	૧૨, ૧૧૩, ૧૨૮, ૧૭૪.

૫ સામાજિક વિષયો.

૧ જર્મનીની વર્તમાન સ્થિતિ	૧૪૮
૨ દુઃખતા હાંતરો ક્રિયાય	૧૫૨
૩ બનાવરી રેશમ	૧૫૨
૪ બોલતો કાગળ	૧૫૨
૫ સુધારાવાળા શું કરનાર છે ?	૨૬૭
૬ સંસારસુધારો	૧૪૬, ૨૭૩
૭ હિંદુ મદાસલા	૨૮૭

૬ વિદ્યા

૧ રમણ શાસ્ત્ર (પુ.પુ. જી.પુસ્તકીયા). ૫૮, ૮૧, ૯૭, ૧૨૨, ૧૭૬, ૨૦૬, ૨૪૨, ૩૦૫
--

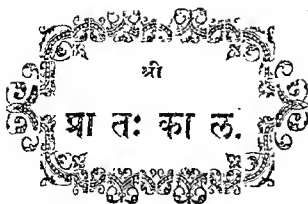
૭ ચરિત્ર

૧ શ્રી મહાશિવેન્દ્ર સરસ્વતી.	૨૧૭
------------------------------	-----

૮ પ્રકીર્ણ.

૧ અદ્યની કૃતિ અદ્યુત છે (મ. દ. પુરાણી)	૭૦
૨ અમેરીકામાં લખના ભવાઈ	૧૮૧
૩ અંગ્રેજી રાજ્ય કેમ જાતું નથી ?	૨૫૪
૪ કાદવંતપરીક્ષા (શ્રી. ડો. ન. મટ્ટ)	૨૦૯
૫ અંધાવલોદન	૫૭, ૨૪૬.
૬ સુતાની સરીરમાં અમત્ય	૨૪૮
૭ જાપાનમાં ભયંકર ધરતીકંપ	૨૭૯
૮ જૂનાં વલ માનવપ્રેમાંથી સાદી કાદવાની રોધ	૨૭૮
૯ (અલ્લનિહ શ્રી) જેટીસનદાસ જેટાભાઈ કણ્વીઆતું દેહાવસાન (શ્રી. ન. દે. મહેતા) ૮૩	
૧૦ (શ્રીમાન્) જેટીસનદાસ જેટાભાઈ કણ્વીઆ	૨૮૧
૧૧ ડો. ટર્નરના ૪૦ દિવસના ઉપવાસ	૧૦૨
૧૨ ત્રણ વર્ષના વયનો ડોઝર	૨૧૨
૧૩ ક્રમ અને શક્તિ એકજ વસ્તુમાં રૂપાંતર છે	૨૭૭

૧૪ ધાતુઓનાં સ્પર્શસ્પર્શવિવેક	૬૧
૧૪ નરકની ચરખીના સાથુ	૭૧૪
૧૫ નાતેથી મોટા અને મોટીથી નાના	૨૫૧
૧૬ પ્રસંગાનુરૂપમ	...	૧૭, ૩૭, ૧૦૬, ૧૧૮, ૧૬૪, ૨૧૪, ૨૩૯, ૩૦૧.			
૧૭ પાશ્વત્ય પ્રજામાં સંગીતનો વિવિધ શાખામાં ઉપયોગ	૨૪૮
૧૮ મન.	૧૨૦
૧૯ માર્ગશીર્ષ	૫૧
૨૦ માંસાહારથી થતી ભારે હાનિ	૧૮૩
૨૧ મુંબાઈમાં રહેનારે પોતાનું આરોગ્ય ન બગડે તેને માટે શું કરવું ?	૩૦
૨૨ મંદવાડ સમયે શું કરવું ?	૨૯
૨૩ પાટ્ટી સોફાની શ્રેષ્ઠતા	૨૫૩
૨૪ રમતા રામનો સપાટો	૫, ૧૭૭
૨૫ વાયુના જૂઠા જૂઠા પ્રકાર	૨, ૨૭૮
૨૬ શંકાસંખ્યાન	૪૬
૨૭ સાપના સંબંધમાં જાણવાળેની કેટલીક હદીસત	૯૩
૩ / અનુવેશન જાણના	૧૦૩૩

પુસ્તક ૨૧] સંવત્ ૧૯૭૯ આશ્વિન કૃષ્ણ ૦ ૧૪ [અંક ૧૨

ૐ ધૌ

કરુણાનું દાન દેવા શ્રીપરમાત્માને પ્રાર્થના.

૫૪ (રાગ-ધનાશ્રી.)

દો કરુણાનું દાન, દયાનિધિ ! દો કરુણાનું દાન.
 સહજે ધાય કૃતાર્થ અનો આ,—અમમાં કરુણાવાન.
 વિશ્વ અખિલમાં ખીલ કોઈ ન, વસ્તુ કરુણાચમાન.
 કરો કૃતાર્થ અમોને કરાવી, તે કરુણારસપાન.
 ઉન્નતિગિરિ શિખરે તે ચઢતા, પામે (જે) કરુણાવિમાન.
 દયા કરી સહ સુખદાતા તે, દો કરુણા ભગવાન !

રાજયોગ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક .૧ ના પૃષ્ઠ ૨૭૭ થી.)

ગુજરાતીમાં પાતાંજલ યોગદર્શન નામના અત્યંત ઉપયોગી ગ્રંથના લેખક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાદરીષ્ઠ શ્રીમાન જોડાસનદાસ જોડાબાઈ કણીઆ પોતાના તે ગ્રંથમાં આહાર-સંબંધમાં લખતાં એક ઠેકાણે લખે છે, કે “આથી એ સ્પષ્ટ થાય છે, કે જે ગુરુ યજ્ઞને હોદ્દા પારસી, મુસલમાન વગેરે સર્વને યોગનો એક જ ક્રમ આપે છે તે યોગશાસ્ત્રના નિયમથી અચાન છે અને તે ગુરુપદને કેવલ નાલાયક છે.”

અર્થાત તેમના કહેવાનો ભાવ એ છે, કે કુંગળી, લસણ, માંસ, મદિરા, મત્સ્ય વગેરે તામસ પદાર્થોનું સેવન કરનાર મનુષ્યો યોગના અનધિકારી છે અને તેથી તેમને યોગનો ભોધ કરવો એ નિર્ધર્ક છે.

જેમને યોગ સાધવો છે તેમણે આવા રાજસ તામસ પદાર્થોનો ત્યાગ કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે જે આવા રાજસ તામસ પદાર્થોનો ત્યાગ કર્યાવિના યોગ સાધવા બળ છે તે તેને કદી સિદ્ધ કરી શકતા નથી.

જેમની પ્રકૃતિ વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણ ટોળો વિષમ અવસ્થામાં હોતા નથી તેવી હોય છે તેમને તો પ્રાણાયામ કરવા સુલભ જણાય છે, પણ જેમની પ્રકૃતિમાં આમાંથી કોઈ દોષ વિષમ અવસ્થામાં હોય છે તેમને કદિન જણાય છે. આવા સાધકોને નેતિ, ધૈતી, ખરતી, નૌલિ, વગેરે ક્રિયાઓ પ્રથમ કરવી પડે છે. આ નેતિ ધૈતીનું સ્વરૂપ યોગવિદ્વાના ગ્રંથમાં વર્ણવેલું હોય છે; પરંતુ તે ક્રિયાઓ પોતાનો અધિકાર ગુરુદ્વારા જણાવે પછી કરવી હિતકર છે.

શ્રી હઠયોગપ્રદીપિકામાં કહેલું છે, કે યથા સિદ્ધો ગંગો વ્યાગ્રો ગંગેદ્વરયઃ રાત્રિઃ શનૈઃ । તથેવ મેલિતો વાયુરગ્નયા હમ્તિ સાવકમ્ :— જેમ સિંહ, હાથી, વાઘ ધીમે ધીમે યુક્તિવડે વશ થાય છે તેમ વાયુ પશુ ગુરુદ્વારા જાણેલી યુક્તિથી વશ થાય છે, નહિ તો બન્ને મનુષ્યને હણે છે. પોતાની મેજે ગમે તેમ પ્રાણાયામ કરવાથી લાભને બદલે હાનિ જ થાય છે. વળી આજકાલ ધણા યોગીમન્યો પૈસા કમાવા માટે યોગનાં સાધનો પોતે યોગી બનીને અન્યને શીખવતા જોવામાં આવે છે, તેવા મનુષ્યો પાસેથી પણ યોગ શીખવાથી કોઈ પ્રકારનો લાભ નહિ થતાં હાનિ જ થાય છે. જેમણે યથાર્થ યોગ સાધ્યો છે તેવા યથાર્થ યોગીને આ વિશ્વમાં કંઈ જ અસાધ્ય નથી. તેમનું જાનૈશ્વર્ય અપાર વૃદ્ધિને પામ્યું હોય છે તેથી તેમને ઠેકાણે ઠેકાણે ફરીને અથવા તો એક ઠેકાણે રહીને સામાન્ય શિક્ષકની પેઠે પૈસા લઇને યોગનો કંઈ વર્ગ ઉપાડનાની જરૂર રહેતી નથી. એ તો યોગવિદ્ દયાળુ સદ્ગુરુ અધિકારી

સાધકને કંઈ પણ 'હી' સીધા વિના જ યોગ સાધેનો. ઉપદેશ કરે છે. આવાં યોગનાં સાધનોની 'હી' કરોડો રૂપેયા આપવામાં આવે તો પણ ઓછી છે, તેથી હાલના આવા કમ યોગીઓથી નહિ ઠગાવા સાવધાન રહેવું ઘટે છે.

મુદ્રણકલા અર્થાત્ જાપવાની કલાની શોધ થવાથી હાલમાં વેદાંતનાં પુસ્તકોનો પ્રચાર ઠેકાણે ઠેકાણે થતો જોવામાં આવે છે. વેદાંતમાં જ્ઞાનને માટે પ્રાણાયામાદિ ક્રિયાઓ કરવાની જરૂર નથી, ત્રયા પ્રાણવીઢનમ્ બ્રાહ્મણું પીઢન કરવું વ્યર્થ છે, વગેરે વચનો કહેલાં છે. તે ઉપરથી ધણા મનુષ્યો પ્રાણાયામ વગેરેની જરૂર નથી, એમ કહે છે; અને માત્ર અહં બ્રહ્માસ્મિ-હું બ્રહ્મ છું, એવી આવના કરવી, એ જ દર્શવ્ય છે, એમ કહે છે. આ પ્રકારનું તેમનું કથન માત્ર વેદાંતનાં કોઈ કોઈ પુસ્તકો વાંચીને જ થતું જોવામાં આવે છે. પણ આવા અતોતતો બ્રહ્મ વેદાંતીઓ બીજા જે સાધકો બીજાં યોગમાર્ગનાં સાધનો સાધતા હોય છે તેમને આવાં વચનોથી વ્યામોહ ઉપજાવીને તેથી બ્રહ્મ કરે છે. ચોતે તો કોઈ પણ ભૂમિકાને નહિ પ્રાપ્ત થયેલા હોવાથી બ્રહ્મ જ હોય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ બ્રહ્મ જ રહેનાર છે; કારણ કે તે કોઈ પ્રકારની શાસ્ત્ર અથવા મહાપુરુષોએ નક્કી કરેલી પ્રણાલિમાં વહેતા નથી.

આ વિશ્વમાં જે વસ્તુ પરમ પ્રાપ્તવ્યરૂપે મહાપુરુષો કે જોમણે તેને પ્રાપ્ત કરી છે, તેમના વડે નક્કી કરાઈ છે, તે વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાના ત્રણ મુખ્ય માર્ગ તેમણે યોતાની નિરાવરણ સર્વથ દૃષ્ટિવડે નક્કી કર્યાં છે. તે ત્રણ મુખ્ય માર્ગ તે યોગ, બક્તિ અને વેદાંત છે. આ ત્રણ માર્ગથી આ પરમ વસ્તુની અથવા પરમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, આ વિશ્વમાં જુદા જુદા મનુષ્યોની અંતઃકરણની સંપત્તિ જુદી જુદી હોવાથી આ ત્રણ માર્ગોની આવશ્યકતા છે, કેમકે એકને એક માર્ગ સચિદ્ર જણાય છે તો અન્યને અન્ય સચિદ્ર જણાય છે. પરંતુ આ ત્રણ માર્ગવડે પરમ વસ્તુની અથવા પરમતત્ત્વની, કે જે પ્રાપ્ત કર્યા પછી આ વિશ્વમાં કંઈ જ પ્રાપ્તવ્ય શેષ રહેતું નથી અને જેને પ્રાપ્ત કરીને અભિમાની કૃતકૃત્ય થઈ શકે છે, તેની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, એવું શાસ્ત્રનું તથા સત્પુરુષો અથવા તત્ત્વવિત્પુરુષોનું સપ્રમાણ કથન છે.

આ પ્રમાણે હોવાથી એકલા વેદાંતવડે જ અર્થની સિદ્ધિ થાય છે, અને અન્ય માર્ગથી કંઈ જ અર્થ સંધાતો નથી, એમ કહેવું એ અજ્ઞાનનો જ પરિણામ છે. અને તે પ્રમાણે કહેનાર માત્ર જોલી જાણનાર હોય છે, પણ તેમણે કંઈ પણ આ વિશ્વમાં પ્રાપ્ત અથવા સિદ્ધ કરેલું હોતું નથી. આ પરમ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે તો યોગ અને બક્તિની સાર્થકતા છે અને તેનું કથન સર્વજ્ઞ શાસ્ત્રકારોએ કરેલું છે. જે આ યોગ અને બક્તિવડે દુઃખની અશેષ નિવૃત્તિ ન થતી હોત તથા પરમાનંદની પ્રાપ્તિ ન થતી હોત, જે તેથી જીવને અવિદ્યાની નિવૃત્તિપૂર્વક ક્ષેત્રોની નિવૃત્તિપૂર્વક મુક્તિ ન મળતી હોત તો આ યોગ અને બક્તિનું કંઈ જ પ્રયોગન ન હતું; પણ જે અર્થ એકથી સંધાય છે તે જ અર્થ બીજાથી સંધાય છે માટે ત્રણેની આવશ્યકતા છે.

વળી હાલના સમયમાં વાતોડીયા વેદાંતનો પ્રચાર થયો યતો હોવાથી શુદ્ધ બક્તિ અને યોગનાં સાધનોનો પ્રચાર થાય, તેને પ્રજ્ઞ સાધે તો તે અધિક હિતકર છે. હાલની અત્યંત નિર્ભ્રજ અને નિર્માલ્ય દશાએ પહોંચેલી પ્રજા જે યોગનાં સાધનોનું અનુધ્યાન કરે તો તે બળવાન અને સત્યબલવાળો થાય, તેથી આજના સમયમાં પ્રજાને યોગનાં સાધનોની

ઓછી જરૂર છે, એમ નથી. વેદાંતની એ વાતો આમતેમ કંપારી કે ગમે તેમ કલ્પનાદા પ્રદેશમાં રખાયી કંઈ પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિ યદ્યજ્ઞ નથી, અને કલેશની નિવૃત્તિ યતી નથી એ ચતી હોય તો આજે અનેક મનુષ્યોના સંબંધમાં તે પ્રમાણે બનવું જોઈએ. વેદાંત કે એમ વાતો કરે સિદ્ધ થઈ જતું નથી. તેને માટે ઘણા ઉચ્ચ અધિકાર જોઈએ છીએ તથા અંતઃકરણ અત્યંત ઉન્નત દશાએ પહોંચેલું હોવું ઘટે છે. વળી વેદાંત કંઈ પુસ્તકો વાંચી જાકાવું નથી. તેને પણ તત્ત્વવિદ યોગ્ય સદ્ગુરુ પાસેથી શીખવું પડે છે. અને આવ યોગ્ય સદ્ગુરુ યથાધિકાર મુમુક્ષુને તેનો બોધ કરે છે.

પ્રાણાયામરૂપ યોગાંગ પણ તત્ત્વજ્ઞાનનું સાધન હોવાથી તેનું અનુષ્ઠાન અવશ્યકર્તવ્ય છે. સંધ્યાવંદનજેવી નિત્યની દિનજે કરવાની ક્રિયામાં પણ પ્રાણાયામને દાખલ કરેલો છે, કે જેથી તેનું નિત્ય અનુષ્ઠાન થાય. શ્રી સ્વેતાશ્વતરશ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે, કે પ્રાણાનપ્રવીઝ્ઞદ સંયુક્તચેષ્ઠઃ ક્ષીણે પ્રાણે નાસિકાગ્રોઃ શ્વેત (શ્રી સ્વેતાશ્વતરોપનિષદ પૃષ્ઠ ૪૧ ૪૨, ૪૩. અનંદાશ્રમ અંધાવલિ.) તાત્પર્ય, કે પ્રાણાયામ પણ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપકારક છે પ્રાણનો જય થવાથી મનોજય થાય છે અને મનોજય એ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપકારક છે વાસનાક્ષય, મનોજય અને તત્ત્વજ્ઞાન એ ત્રણે મુક્તિનાં સાધનો છે. પ્રાણનો જય કરત વાસનાના સક્ષમ સંસ્કારો પણ બળી જાય છે અને મનોજય તો તેની સાથે જ થાય છે જેથી તે હિતકારક છે, અને તેથી તે સેવ્ય છે. કોઈ કહે, કે પ્રાણાયામની કંઈ જ જરૂર નથી તો તેને ભ્રમિત મગજનો ગણી તેની વાત કાને ધરવી ઉચિત નથી.

ગૃહસ્થ દશામાં પણ ઉપર જણાવ્યા તે લોભવિલોભ પ્રાણાયામ સાધી શકાય છે અને તેના અપૂર્વ લાભો હણી શકાય છે. પ્રાણાયામથી આરોગ્ય સુદૃઢ થાય છે તેથી આયુષ્ય પણ દીર્ઘ થાય છે જેથી તે નિત્ય કર્તવ્ય છે. પછી આ જીવનમાં પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત થતાં જીવન્યુક્ત દશાનો અનુભવ થાય ત્યારે પ્રાણાયામ તો શું પણ બીજાં બધાં સાધનો છોડી દેવાને અડચણ નથી; અને તે દશામાં તે સર્વ એની મેળે છુટી જાય છે. પરંતુ આવી ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત ન થઈ હોય ત્યાંપર્યંત વિવિધ સાધનોનું અનુષ્ઠાન પ્રમાદરહિતપણે કર્તવ્ય છે. આરોગ્ય સુદૃઢ હોય છે અને આયુષ્ય દીર્ઘ હોય છે તો મનુષ્યજીવનમાં જે કરવું હોય છે તે કરી શકાય છે, અને કૃતકૃત્ય થઈ શકાય છે, તેથી આટલા માટે પણ પ્રાણાયામ નિત્ય કર્તવ્ય છે. પ્રાણાયામજેવો આરોગ્યને સુદૃઢ કરનાર અને આયુષ્યને દીર્ઘ કરનાર બીજો એક પણ ઉત્તમ ઉપાય આ વિશ્વમાં નથી.

આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ, કે પ્રાણાયામના પણ પ્રકાર છે અને તે અધિકારીએ શરૂદાસ જ જાણવા યોગ્ય છે. ઉપર પ્રાણાયામના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા તે હિપરાંત કેવલ કુંભક નામનો ચતુર્થ પ્રાણાયામ પણ છે. આ પ્રાણાયામમાં પૂરક તથા રેચક બંનેનો ત્યાગ હોય છે. આમાં રેચક કે પૂરક કરવાનો હોતો નથી, પણ તેમાં બંનેનું અતિક્રમણ થએલું હોય છે. ધણી અજ્ઞાસના બળથી જ આ કેવલ કુંભક કરવાની યોગ્યતા આવે છે. સો દિવસનો કેવલ કુંભક પણ થઈ શકે છે, અથવા કરી શકાય છે. જો કે આટલો કુંભક ઘણો ભાર કહેવાય છે તો પણ અજ્ઞાસના બલથી તે પ્રમાણે થઈ શકે છે. જ્યાંસુધી કેવલ કુંભકનો અધિકાર ન આવે ત્યાંસુધી પૂર્વના ત્રણ પ્રકારના પ્રાણાયામ કર્તવ્ય છે.

• બંગવાન પતંગલિ પ્રાણુયામનું ફલ જણાવતાં કહે છે, કે તતઃ ક્ષીયતી પ્રકાશાવરણમ્ પ્રાણુયામની સિદ્ધિયાં વિવેકગાનને આવરણ કરનાર પાપરૂપ અશુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે. પ્રકાશ એટલે વિવેકસાક્ષાત્કાર અથવા પ્રકાશસ્વરૂપ બુદ્ધિસત્ત્વ જે સ્વભાવે કરીને પ્રકાશ યુજવાળું છે છતાં જે રાગની વિશેષતાને લીધે વિવેકોએ કરીને આવૃત્ત સ્વભાવવાળું થયું છે. આ વિવેકગાનને અથવા બુદ્ધિસત્ત્વને ઢાંકી દેનાર જે આવરણ છે તેનો પ્રાણુયામથી ક્ષય થાય છે.

મુખ્ય પ્રાણુ એ શ્વાસ નથી અને પ્રશ્વાસે નથી, પણ આ પ્રાણની સત્તાથી જ બહારનો વાયુ અંદર પ્રવેશે છે તથા અંદરનો વાયુ બહાર જાય છે. આ પ્રાણુ તો ઘણો સૂક્ષ્મ છે. આ પ્રાણુનો સંબંધ જન્મમૂર્તિ થાય છે, અને તે આ શરીર છુટે છે ત્યારે જ તે છુટે છે. આ પ્રાણુનો મન, અંતઃકરણ તથા ઇન્દ્રિયોસાથે ગાઢ સંબંધ છે. આ પ્રાણુનો નિરોધ થવાથી અત્યંત સૂક્ષ્મ કળાવાળો એક પ્રકારનો અગ્નિ પ્રકટે છે, જે મનના, અંતઃકરણના તથા ઇન્દ્રિયોના દોષોને બાળે છે. શ્રી મનુભગવાને આટલા માટે જ કહ્યું છે, કે દહન્તે ધ્યાયમાનાનાં ઘાતુર્નાં દિ ચયા મહાઃ તથેન્દ્રિયાણાં વહન્તેતોપઃ પ્રાણસ્ય નિગ્રહાત્ ॥ જેમ ધાતુના દોષો ધમવાથી બળી જાય છે તેમ પ્રાણના નિરોધથી એકાદશ ઇન્દ્રિયોના દોષો બળી જાય છે. આ દોષો બળી જવાથી તથા વિવેકગાનને ઢાંકી દેનાર આવરણનો ક્ષય થવાથી બુદ્ધિસત્ત્વ વિશુદ્ધ થાય છે અને તેથી જ્ઞાનદીપ્તિ પ્રકટે છે. આ પ્રમાણે અગ્નિજન્ય ક્ષેત્રોની નિવૃત્તિ થવાનાં તથા અગ્નિ આવરણને દૂર કરીને જ્ઞાન પ્રકાશને પ્રકટાવવામાં પ્રાણુયામ ઉપકારક છે અને તેથી તે તત્ત્વજ્ઞાન થવામાં સહાયક છે, તેથી તે વિવેકોએ નિત્ય સેવ્ય છે.

વળી યોગનાં આગમનાં અંગો જે પ્રત્યાહાર અને ધારણા તેમાં પણ પ્રાણુયામવડે સાહાય્ય થાય છે. પ્રાણુયામની સિદ્ધિ યતાં આ અંગો ઝટિતિ સુલભતાથી સધાય છે. પ્રાણુનો નિરોધ થવાથી મનનો પણ નિરોધ થાય છે, કારણ કે તે બન્નેને પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. અને મનનો નિરોધ થવાથી ધારણા નામનું સાધન કરવાને સાધક અથવા યોગી સમર્થ થાય છે. (અપૂર્ણ.)

પ્રકીર્ણ સદ્વિચારસંગ્રહ

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૭ ના ૧૭૨ પૃષ્ઠ થી.)

× × × એક વખતે ફેરીની મોસમમાં હું ફેરીઓનો રસ ઠાઠવા બેઠો હતો, ને વખતે મને જણાયું, કે જે ગોટલામાંથી એક વખત રસ કાઢી લીધો હતો તે હાથમાંથી રસના પાત્રમાં પડી જતાં તેને ફરી સાફ કરતાં સહજ જ વાર થતી અને ને ગોટલો ઝટ સાફ થઈ જતો. પહેલી વાર તેમાંથી રસ ઠાઠવાને જેટલી વાર લાગતી. તેથી બહુ જ ઓછી વાર લાગતી, આ જ પ્રમાણે જે પુરુષોએ એક વખત કર્મબંધનને ફેડ્યું છે, જેણે કર્મને જ્ઞાન, યોગ કે ભક્તિવડે પ્રગલ્ભા છે, તેને પછી સંસારમાં રહેતાં છતાં અને કર્મ કરતાં છતાં તે તેમને કર્મબંધન કરી શકતાં નથી. આવા પુરુષો કર્મથી લેપાએકા કે બંધાએલાજેવા લાગે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેમને તેનો સ્પર્શ હોતો નથી. જે સ્પર્શ કે લેપ જણાય છે, તે દેખવામાત્રનો નહિવત્ જ હોય છે, કે જેને ત્રાડી નાખતાં કે જેમાંથી છુટા થતાં તેમને કશી જ વાર લાગતી નથી. પણ એક વખતે આ ગોટલાજેવી સ્થિતિ મેળવવી જોઈએ; એક વખત તેની પેઠે આ સર્વથી તદ્દન નિર્લિપ્ત દશાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

× × × × ×

× × × બાળકોના જીવનને તમે અવલોકો છો ખરા? ન અવલોકતા હો તો આજથી ધ્યાનપૂર્વક અવલોકજો. મને તેમનાં જીવનકેપરથી શીખવાનું ધણું મળી શકે છે, એવો અનુભવ થયો છે. જે બાળકોના જીવનકેપરથી શીખવાજેવા મોઢ પાક શીખાય તો આ જન્મ સાર્થક થાય છે. બાળકોની દશા જીવનમુક્ત પુરુષોને મળતી હોય છે. જીવનમુક્ત પુરુષોના જીવનનો ચિતાર બાળકો આપે છે. જે જીવનમુક્ત પુરુષોના જીવનને જોવાને ભાગ્યશાળી થયા છે, તેમને બાળકોનાં જીવન બહુ આનંદ આપે છે.

એક વખતે મેં 'જોયું' તો એક બાળક આમથી તેમથી ફેટલા કપ્ટે ફેટલીક વસ્તુઓ બેગી કરી લાવ્યો. તેને આમતેમ મહામહેનતે ગોડનીને તેની બુદ્ધિપ્રમાણે એક ધર બનાવ્યું. તે ધર પાંચ મીનીટ પણ રાખ્યું નહિ અને તરત જ તેને બાગી નાખ્યું. અત્યંત મમતથી જણે તે ધર બનાવતો હોય તેમ તે ધર બનાવ્યું, અને બીજી જ ક્ષણે તેને બાગી નાખીને, રણી બીજી રમત કે બીજી વસ્તુપ્રતિ ચિત્ત લાવ્યું.

આ સંસારમાં આપણે બાળકની પેઠે જ નિર્મોહપણે રહેવું જોઈએ. જે કાર્ય આપણે મહામહેનતે કર્યું હોય તે અન્યથા થઈ જાય તો તેનો દર્પશોક થવો ન ધટે, અર્થાત્ જે વસ્તુ આપણે સંપાદન કરી હોય તેનો નાશ થાય તો આપણને શોક ન થવો ધટે.

પૂર્વે તો વર્ણાશ્રમની જ્યારે યોગ્ય વ્યવસ્થા હતી ત્યારે શૂદ્રસ્થ આશ્રમમાં પ્રાપ્ત. ધરતાર વગેરે પદાર્થોને છોડીને શૂદ્રસ્થ સ્ત્રીપુરુષો વર્નતા અર્થાત્ વાનપ્રસ્થના જીવનને ગાળતાં દનાં અને આ સંસારના મોહને છોડીને પરમદ્રમ્યપ્રતિ વૃત્તિને જોડતાં હતાં.

બાળકોના જીવનને તમે અવલોકશો તો અનેક પ્રકારનો મોહ તમને થયાવિના નહિ જ રહે.

(અપૂર્ણ.)

ઉપનયનરહસ્ય.

ઉપનયનનો અર્થ એ થાય છે કે ઉપ = સમીપ + નયન તેમાં નિધાતુ ઉપરથી નયન મર્ધાત લેષ જવું, અર્થ સ્પષ્ટ છે. એ એકનો બાવાર્થ સમીપ જવું આર્થાત્ સુરની પાસે લેષ જવું એવો થાય છે. આ શાસ્ત્રોક્ત અર્થશિવાય એના બીજા અર્થ થઈ શકે તેવાં જુદાં જુદાં નામ પશ્ચ છે. ઉપનયન એમાં નયન શબ્દનો અર્થ નેત્ર થાય છે. તેનાં પહેલા ઉપ શબ્દનો અર્થ પ્રતિનિધિ કરીએ તો તેમની ગરોબરી કરી શકે અથવા નેત્રના કાર્યજેતું જાય તેથી ઉચ્ચ પ્રકારનું જે કાર્ય નેત્રથી બની શકે નહિ એવું જ્ઞાન ચક્રદેવી ચક્રનું કામ કરી શકે તેવું સામર્થ્ય જે ક્રિયાના આરંભવડે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી તેને ઉપનયન કહેવાનો વેશેષ લાવશ્ચક શબ્દ મળ્યો છે. યજ્ઞ ઉપવિતને બ્રહ્મચર પશ્ચ કહે છે. તેનો અર્થ એવો કે કે એ મૂન ઉપવિત ધારણ કરનાર, બ્રહ્મ-પરમાત્માને મેળવી શકે છે તેથી તેને બ્રહ્મચર કહેલ છે. તે સત્ય છે કારણ કે ઉપવીત ધારણ કરતી વેળા જે પ્રતિજ્ઞાઓ આચાર્ય પાસેથી લેવામાં આવે છે તેનું પરિપાલન કરવાથી આ લોકમાં દેવીજ્ઞાન મળે છે અને દેવી અધિ-રાત્રિને બ્રહ્મનો સંપર્ક મેળવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી ઉપવીતને બ્રહ્મચર કહે છે. આ પ્રમાણે ઉપવીતનાં જુદાં જુદાં વિશેષણોવડે જુદાં જુદાં નામ આપેલાં છે. તો પશ્ચ તે ધારણ કરવા માવથી જ સર્વને તેના ગુણની પ્રાપ્તિ થતી નથી અર્થાત્ ઉપવીત પહેરનાર સર્વને તે જ્ઞાતાની મહત્તાથી ઉચ્ચ પદ નથી આપી શકતું કિંતુ જોડે એવા શ્રેષ્ઠશુ સામર્થ્યયુક્ત થવું કે, તેવા ગુણમાટે તેને ઉપવીત પહેરવી આવશ્યક છે. ઉપવિતસંસ્કારનો પ્રયોગ એ મુખ્યદારરૂપ ગણેલ છે એટલે કે પ્રાચીન કાળમાં જે કંઈ શ્રેષ્ઠ વિદ્યા દેવાની સરખાતે કરવામાં આવતી તેમાં ઉપવીત સંસ્કાર (દાહનું જનોઈ) એ વિદ્યાની સરખાતે કરવા અગાઉનું વેદાર્થનું આવશ્યક ચિહ્ન છે. એ ચિહ્ન વિદ્યાર્થી વિદ્યા લેવાની લાચકાતે ધરાવે છે એવી ખાતરી કરાવે છે. આ ખાતરી થાય ત્યારે જ સુર શોષ આપે છે. પૂર્વે ક્રપિ મર્ધિઓના મુગમાં પોતાના પુત્રને આઠ વર્ષની ઉંમર થયે ઉપનયનસંસ્કાર કરવો, એ તેઓ પોતાની પિતા તરફની પવિત્ર દરજ્જા અને ઇશ્વરી આદ્યા સમજતા હતા. મનુષ્ય જન્મ લેતાં જ સંસારમાં તથા સ્કારનો દરજ્જાર થાય છે. તેમાં પ્રથમ તેજે ક્રપિ શ્વ પતાવવામાટે બ્રહ્મચરનું પ્રાલન કરી વેદાગ્રહણ કરતી જોઈએ અને વિદ્યાની સરખાતે કરતા અગાઉ આપણું દાહનું જનોઈ-ઉપવીતનું ચિહ્ન દરાવવાનું જરૂર છે. તેનો હેતુ એવો છે, કે જે વિદ્યા ગ્રહણ કરવાને લાચકાતે ધરાવે છે તેવા શિષ્યને પ્રાથમિક દીક્ષા આપી આચાર્ય ઉપવીત પહેરાવે છે તથા માવતરી જપ તથા પ્રાણાયામાદિનો શોષ આપે છે અને જોગ આપણે કેટલાક પોતાની ધારણા સરીપણું કરવાનું વિસરી ન જવાય ને દરવખત રમણ કરાવે તેવાં ચિહ્ન જેમકે આંગળીમાં દોરાની આંટી અથવા કેટલે પશ્ચ ધાનુના વાળાની આંટી રાખે છે, કોઈ જગમાં વાગાની ઝાંટી નાખે છે, કેટલાક ગાય જતી વેળાની રમૂતને માટે ખેસ લિંગે કપડાંને છેડે માંડી બાંધે

છે, વગેરે. આત્મા હેતુ ઉપર કલો તે છે કે પોતે કરવા ધારેલું કાર્ય કરવું હરવખત યાદ આવે તેવી જ રીતે વિધૈયી પશુ પોતાની ફરજ મનુષ્ય જન્મનું કર્તવ્ય કળીશૂત કરવાનું જુલો. ન જવાપ માટે તેની પોતાની ત્રણ પ્રકારની ફરજ પૂરી કરવા સારું ત્રણ ત્રાગવાણું ઉપવીત પહેરવામાં આવે છે. ઉપવીત ધારણ કર્યા પછી જ ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આપણા ઋષિમુનિઓએ ઉપવીતને તેથીજ શ્રેષ્ઠ સુખનાં મૂળતરિકે માનેલ છે. તથા મહત્વતા તથા પવિત્રતાનું મુખ્ય સાધન ગણી તે વિના કશું પણ ન ચલાય એવા દૃઢ નિયમનું પાલન કરવાની સર્વને ફરજ પાડી છે. સત્ય રીતે છે પણ એમ જ. આપણે હરકેલ પ્રકારનું કાર્ય કરીએ પણ જો તેમાં ધર્મ આત્મા અનુસાર કર્મ ન થતું હોય તો તેમાંથી ઇચ્છિત સુખ મળવાને બદલે અવરપ દુઃખનો જ અનુભવ થાય છે તે બાબત આપણા પૂર્વજો ઋષિમુનિ-યોને અનુભવ થયો છે. અને તે અનુભવ ઉપરથી શાસ્ત્રોદ્ધાર આપણને ભેદ આપતા ગયા છે. ઉપવીત ધારણ કરનાર માટે પશુ પોતાના અનુભવની ખાસ આત્માઓ નિયમતરિકે પાલન કરવાનું કહેલ છે. જેથી જેણે ઉપવીત ધારણ કરેલ છે તેણે પોતાના કર્તવ્યરૂપ ધર્મથી વિરુદ્ધ રીતે કોઈ પણ કર્મ કરવા માટે એક પગલું પણ આગળ ન ભરવું. આજે આપણે ઉપવીતવિના પગલું ચાલતા નથી તે આ મૂળ આત્મા તેનું નામ ઉપવીતવિના પગલું ન ભરાય એ પ્રતિજ્ઞા છે. આજના ઉપવીત ધારણ કરનારાઓએ એ આત્માનું મહત્વ જુલો જઈ માત્ર જનોષ્ઠના ત્રાગકાને જ ધારણ ન કર્યો હોય તો આગળ કશું ચલાય નહિ, એવો તાત્પર્યવિનાનો અર્થ સમજી ભેદા છે તે બરાબર નથી. આ આત્મામાં સત્ય જાવાઈ એ જ બરેસો છે કે જનોષ્ઠ ધારણ કરનારાએ ઉપવીત ધારણ કરીને પછી બહાર પગ મુકવો નહિ, એ જ એનો અર્થ છે. આજે આપણા લોકો જનોષ્ઠ નુટી જવાથી કળીશૂત ચાલતા નથી. એ તો પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ પણ જનોષ્ઠ પહેરવા છતાં જે રસ્તે જવા ઉપવીત આત્મા નથી આપતી તે રસ્તે જવામાં ઉપવીતનું સ્મરણ કોઈ કરે છે કે ? મારી પાસે ઉપવીત છે તેની આત્મા વિરુદ્ધ મારાથી અધર્મ કરવામાં એક કશું પણ આગળ ન ચલાય, આવું સમજનારા હોય તેણે જ ઉપવીત ધારણ કરેલ છે એમ કહેવાય, બાકી ઉપવીત પહેર્યા છતાં તેની આત્માઓનું પાલન ન કરતા હોય તો તેમણે જનોષ્ઠ ધારણ કરી છે છતાં તે નથી કર્યા બરાબર ગણાય છે. વળી બીજું ઉપવીતવિના પગલું ચાલવામાં બહુહત્યાનો દોષ માનેલ છે. પણ એ દોષ માત્ર જનોષ્ઠ નુટી જવાથી પગલું ભરવું પરંતુ તે વખત માટે જ ખાસ હોય એમ મનાવું નથી. પણ આગળ કહેવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે ઉપવીત પહેર્યા છતાં તેની આત્માવિના ચાલવું એમાં પણ બહુહત્યાનો દોષ હોવો જોઈએ એમ તે આત્માનું તાત્પર્ય જણાય છે. કારણ કે જેણે ઉપવીત ધારણ કરી તે તે પ્રમાણે વર્તે તો નથી તેને આ ભવનું લૌકિક સુખ, માન, મોટાઈ, ઇચ્છિત વિગેરે મળતું નથી તો જાતે સાક્ષાત્કાર (જોળખાણ) એ અલૌકિક અવધૂનીય સુખ શી રીતે મળે ? તથા તે બહુહત્યારો અર્થોત ઈશ્વરને ન જણવામાં ; આનંદ માનનારો કહેલ છે. એ જ હત્યા ઉપવીતપ્રમાણે આચરણ નહિ કરનારને લાગી ચૂક છે. માટે જો એ પાપમાંથી મુક્ત થવું હોય તેણે ઉપવીત ધારણ કરવાનો હેતુ બરાબર સમજવો અને પોતાના સંતાનોને એ વિષે દૃઢતા કરી આપતી કે જેથી પોતે તથા પોતાના સંતાનો અનુભવજાથી ઉપવીતની આત્માઓ નહિ પાળવાથી, થતા બહુહત્યાજેવા દોષથી. બચી ધર્મજાઓને લક્ષમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તન રાખી આ ભવે ધર્મ અર્થ કામ અને છેલ્લે મોક્ષ મેળવી

બહાપદને મેળવી શકાય. જનોઈ ઝોળંગવાથી (ઉલ્લંઘન) જનોઈ ખોટી પડે છે આની મુન્યતાનો આચાર પણ આપણા લોકોમાં જોવામાં આવે છે; તે એમ કે ઉપવીત બતાવતી વખતે ડેવડી કરતી વખતે કે નીચે પડ્યું હોય તેની ઉપરથી કે નીચેથી ઝોળંગવામાં જનોઈ ખોટી પડે છે આની માન્યતા આપણામાં જણાય છે. તેની મતલબ એની હોતી જોઈએ કે જે સત્ય આજ્ઞા છે તેના લોપ થઈ જાય તો મનસ્વી રીતે અનીતિ અધર્મ કરવામાં સરળતા થાય. કોઈ આજ્ઞાઓ આવે નહિ. સત્ય આજ્ઞાઓ એવી છે કે ઉપવીત ઝોળંગી-ઉલ્લંઘન કરી કેાણ પણ કાર્ય કરવું નહિ. જો ઉલ્લંઘન, આજ્ઞાનું અપમાન કરવામાં આવે તો ઉપવીત કે જે આજ્ઞાનું પાલન કરવાની સ્મૃતિ દરાવવાને અર્થે ધારણ કરેલું છે તેનું માદાત્મ્ય રહેતું નથી તેથી તે ધારણ કરેલ હોય તો પણ શું અને ન ધારણ કરેલું હોય તો પણ શું ? જેમ કે માણસે વડિલની આજ્ઞા માનવી, તેની વિરુદ્ધ જવામાં વડિલની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થવાથી આપણે કહીએ કે એ કાર્ય તો વડિલોને ઉલ્લંઘીને-ઉપરવટ થકેને કરે છે તેમાં ઉલ્લંઘન કરવું અને ઉપરવટ થવું એ તેની આજ્ઞા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નહિ કે તેના વડિલોને ટપીને કે તેનાથી મોટા થકેને કરવાથી. તેથી જ રીતે જનોઈ ઝોળંગવી એ જનોઈ માત્ર નહિ પણ જનોઈની આજ્ઞાઓના સંબંધ ખતાવે છે અને આનો અર્થ કરવાથી જનોઈ ખોટી પડે છે એ સત્ય છે, નહિ કે માત્ર ઉપર કે નીચેથી ગણીને આજ્ઞાથી જ જનોઈ ખોટી પડે. પણ હા. એ કહેવતમાં એટલું તો સત્ય માનવા જેવું છે, કે જનોઈ એ મહા મુશ્કેલાત, જેના તંત્રકારથી અધ્યત્મ લાભ થાય તેવું હોવાથી તેના રક્ષણુર્થે પરિવ્રતા રાખવી અગત્યનું છે. એટલે તે ઉપર પ્રમ મહી અપવિત્ર દરાય નહિ. તેમ જ અશુદ્ધ વસ્તુનો સંસર્ગ થવા ન દેવો તથા જ્યારે જ્યારે કારણસર દેહ અપવિત્ર થાય (સ્વતઃ પાતકમાં આવીએ) ત્યારે ત્યારે તે વખતનું ઉપવીત ખાત્રાની નવું પવિત્ર ધારણ કરવું એ ઉપવીતના ઝારવમાં વધારો કરે એવી ધાર્મિક રીતિ છે. આ ઉપરથી મિત્ર થાય છે કે ઉપવીતનાયે સંબંધ રાખતી પાપ પુણ્યની જામનો તે માત્ર ઉપવીત (સ્વતઃ) ને જ સંબોધીને નથી પણ ઉપવીતની આજ્ઞાના પાલનસાથે સંબંધ ધરાવે છે અને એ પવિત્ર આજ્ઞાઓનું અમરણ વખતે વખત થાય એ નિમિત્ત ઉપવીત સ્વતઃ છે. તેથી વેદની પવિત્ર આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાનું સ્મરણ દરાવવાઅર્થે જ આપણે ઉપવીત પહેર્યો છીએ અને એ કારણને કહીને જ એની જરૂર છે. ઉપવીત ધારણ કરી તેની સાક્ષીએ જેણે વેદ આજ્ઞાઓ (ધર્મ) નું સંગોપાંગ પાલન કરી પોતાનું જન્મકર્તવ્ય પૂર્ણ રીતે કરી લીધું છે અર્થાત્ જન્મ લભ કંદગીતા જે વિભાગે જે કાર્ય કરવાનું વેદધર્મ નિર્માણ કરેલું છે તે પ્રમાણે કાર્ય પતારી આપ્યું છે તેણે ઉપવીતની સાક્ષીએ કરવાનાં કાર્ય પતારી લીધાં હોવાથી હવે આજ્ઞાના કાર્ય કરવામાં ઉપવીતની સાક્ષીની જરૂર નહિ હોવાથી તેના પુરોહિ ઉપવીત ન ધારણ કરે તો તેને કશો બાધ નથી આપણે જેમ કોઈ કાર્યને જરૂરનું જણી તે પુરું કરતાંસુધી અમુક પ્રકારની અગતરિકે હાથ પ્રગ કે ડોહમાં દેરા વાળા વિગેરે રાખીએ છીએ પણ જ્યારે કાર્યનું કાર્ય થઈ ચુક્યા પછી તેને કાઢી નાખીએ છીએ તે વખતે કશો ખેદ સંતાપ થયો નથી. તે જ પ્રમાણે જેણે વેદઆજ્ઞાઆજ્ઞાનુસાર પોતાનું જીવન ધર્મિક મર્યાદામાં વ્યતીત કરેલું છે તેના સંન્યાસીઓ ઉપવીતની જરૂર ન માને તે સત્ય છે. પણ ઉપવીત ધારણ કરવા છતાં ઉપવીત ધારણ કરવાનું સાધક જે માણસ જનજનો નથી અર્થાત્ ઉપવીત ધારણ કરી વેદિક ગાન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરતાં નથી તેના માણસે ઉપવીત

ધારણ કરી તેલ ધારણ કર્યાથી પણ અધમ સમજવો. ધારણ કે જે ઉપવીત ધારણ કરવા માહાત્મ્ય સમજતો નથી કે તેમાં અમુક સાદૃશ્યતા રહેલી છે તેવા માણસો ઝમઝાન ઉપવીત ધારણ કરતા નથી તેમાં તેને થોડો જ દોષ છે. પણ જેણે ઉપવીત ધારણ કરેલું, જે ધારણ કરવાનું પ્રયોજન સમજે છે છતાં તેનો યથાર્થ રીતે કરવો જોઈતો. ધર્મપ્રવા કરતા નથી અર્થાત્ ઉપવીત ધારણ કરતી વખતે આચાર્યે આપેલી શુરદીક્ષાને વિસરી જ મનસ્વી રીતે અધર્મ રીતેવેદ આજાનિરુદ્ધ પર્તે છે તેવા માણસો વેદનિવૃદ્ધ તથા ધર્મની હાર્દી કરનાર હોવાથી અધમમાં અધર્મ ગણાય છે, ઉમર મોટી થઇ છે. ઉપવીત આપણે જોઈએ ન આપવાથી તેના માતાપિતાને દોષ પગલે પગલે અક્ષહત્યાસમાન લાગે છે, આ વાક્યનું અર્થ તો બરોબર છે. પણ ઉપવીત ન આપવાથી કેવા પ્રકારનો દોષ માતાપિતાને લાગે. તેનો ભાવયુક્ત અર્થ જે પ્રમાણે છે તેવો તેના સમજવામાં, નથી તેથી તેઓ માત્ર ઉપવી આપીને જ પોતાના દોષથી મુક્ત થયેલાં માને છે. પણ ઉપવી કહેલું ઉપવીત ધારણ કરવા પ્રયોજન તો ધર્મ અર્થ કામને સિદ્ધ કરી હેવટ મોક્ષસ્વરૂપ પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવા છતાં તે હેતુને જુમી જઈ માત્ર જનોષ્ઠતરિકે સુતરના ત્રણ તાર ડોકમાં પહેરવા માત્રાપ અક્ષહત્યાના દોષથી મુક્ત થતાં નથી. મુક્ત થવામાટે ધર્મઆત્મા કોરે મુઠી પોતાના ઇચ્છામુજબ પોતાના ધર્મની જ મરકરી કરવા જેવું કારસ કરી જનોષ્ઠ આપનાર પોતાના પુત્રને આચાર્યપાસે દીક્ષા ગાયત્રીમંત્ર તથા પ્રાણવામ મંત્ર અપાવી પોને બિજા આ વિદ્યાધ્યયન કરવા શુરકુળમાં જવા માટે તૈયાર કરી વિદાય કરે છે. માત્રાપ સદ્ગુરુ પગાવા જાય છે અને બહુક અક્ષયારી શુરકુળમાં જતા માટે દોડે છે. તેની પાછળ તેને મામો દોડે છે અને તે અક્ષયારીને પાછો બોલાવો લાવે છે, સડને કહે છે કે બહુક કાશીને જઈ આવ્યો અને ચારે વેદ શીખી આવ્યો તેથી તેનો વરથોડો. કાદી ઘેર તેડી લાવે છે, જાણે આપણો પુત્ર પૂરી વિદ્યા ભણી આ થો અને આપણે આપણા ધર્મની ફરજ પુરી કરી શક્યો ! આપ વિચાર કરો કે પાંચ કે દશ મિનિટમાં જ કાશીએ જઈ આવ્યું અને તે વાચારે વેદ શીખીને ! આ પ્રાચીન કાળના મહર્ષિ કે અક્ષરિના યોગજળની કદ સિદ્ધિ આવી સિદ્ધિ મહર્ષિને પ્રાપ્ત થયેલી હોય પણ તેનો ઉપયોગ આ પ્રમાણે ન જ કે ધાર્મિક કાર્ય તો પૂર્ણ અદાથી હરકોઈ કષ્ટ સહન કરીને પણ કરવું આવી તેમની માન્ય હતી. એ વડે જ અર્થસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કાંઈ સિદ્ધિવડે ધર્મ પ્રાપ્ત થતો નથી પણ ધર્મવડે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કેવળ પોતાના જ ધર્મની મરકરી કરવારૂપ મે થડી રમુજી કારસ કરનાર હાલના માત્ર નામથી જ બ્રાહ્મણ કહેવાતા અજ્ઞાની નરોતો કે પ્રભાવ !

(અપૂર્ણ.)

સાત્તાત મોઢ પશુ વ્યક્તિનો અપેક્ષીય વિષય સુખ
સુખની સત્ય વ્યાખ્યા:— છે. પરંતુ યથાર્થ નથી સમજતું કે સુખ એ
વરણત: શું છે ?

સુખન: એ પ્રકાર છે. ૧. માયિક. અને ૨. અમાયિક. યદપિ પ્રાણીઓનો મોટો
ભાગ પ્રતિજ્ઞા સુખપ્રાપ્તિમાટે જ ધારન કર્યા કરે છે અને એ ગાયાનન્ય સુખ
તે મદ્યપિપાસાની માફક યથાક્રમ પ્રાપ્ત થયા છતાંએ ઉત્તરોત્તર વૃત્તન વૃત્તન કલ્પનાના
પ્રદેશમાં જીવે આકર્ષિત થાય છે. અર્થાત્ એક પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થતાં પુનઃ ઇતર પ્રકારના
સુખની ઇચ્છાનો ઉદય થાય છે. અને તે પ્રાપ્ત થતાં વળી વૃત્તન વૃત્તીય ઇચ્છા ઉદ્ભવે છે.
આમ નિરંતર પ્રાણુ નિર્ગત થતાપર્યંત જીવની સુખની પિપાસા મટતી નથી. અને અનેક
ઇચ્છાઓની જંગલમાં ગુચ્ચરાયલો તે પ્રાણી અંતકાલે પરાકાષ્ટાએ મૃત્યુની લવાનક
દંડોનો શાસન બની જાય છે. અને પુનઃ એ જ પૂર્વજનિત વાસનાઓના બીજસહ કર્માતુસાર
વૃત્તન દેહધારી બની અનેક તિર્નકુ થોનીઓમાં જન્મ લઇ, વારંવાર જીવન ક્ષતિ કરતો
અતુસવાય છે આ સ્થિતિ જોઇ ક્યા મુમુક્ષુનું અંતર દ્રવીભૂત નહિ થાય ?

આથી સત્ય સુખ અને તે કયા પ્રકારનું હશે, તથાં યોગ્ય વિચાર માનવ જીવન
સાક્ષ્યતામાટે અવશ્ય કર્તવ્ય રીત છે. હું અત્ર થોડાં જ વાક્યોમાં એ સત્યસુખની વ્યાખ્યા
કરી તથાં યથાર્થ પ્રયત્ન શું કરવો જોઇએ તે છટકાપાથી લખીશ. આ સુખ તે અમાયિક
સુખ છે.

૧. જે સુખ મળ્યા પછી પુનઃ સુખપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થતી નથી તે સત્ય સુખ છે.
૨. મનની નિત્ય સંતુષ્ટ વૃત્તિ તે જ સત્ય સુખ છે.
૩. દંડોષ સ્થિતિમાં અંતઃકરણની શાન્તિનો લગ્ન ન થાય તે જ પરમસત્ય સુખ છે.
૪. જલના મહાન સરોવરના ગંધમાં જેમ નહીની દસને જલ સ્પર્શનું નથી તેમ
અનેક આપત્તિઓની મધ્યમાં પણ જેની વૃત્તિ નિશ્ચલ અને પૂર્ણ વૃત્તિ રહે છે
તે જ મહાન સત્ય સુખ છે.
૫. પ્રતિજ્ઞા વૃત્તન વૃત્તન વેગપૂર્વક આનંદના-કોષ અકલ આનંદના ઓષ ઉડ્યા
કરે છે તે જ સુખ છે.
૬. લોભ પદાર્થના ગમે તેટલા સમીપમાં પણ જેને લાલચ પ્રકાતી નથી તે જ
યથાર્થ સુખી છે.
૭. જેનાં મન અને મંદિયસમૂહ સ્વાધીન વર્તે છે તેને જ ખરું સુખ મળ્યું જાય છે.
૮. હું જીવ છું, એ પ્રકારનું જ્ઞાન જેને ત્રિકાળમાં ઉદ્દલવણ નથી તેને જ યથાર્થ
સત્ય સુખ મળી શક્યું છે એમ જાણવું.
૯. દેશ કાલાદિથી રહિત, સર્વથા અપારગ્નિજન અને ત્રિકાળાધાનિત સત, ચિદ,
અને આનંદ એ ત્રણે ધર્મસુકન હું આત્મા જ છું, એ પ્રકારનું જેને અર્પક
લાન જામલ રહે છે તે જ સત્સુખાનુભવી છે.

આ પ્રકારે સત્ય સુખની ઝાંખી, અર્થાત્ આત્મા પ્રકટાવનાર નવ વ્યાખ્યા આપેલી.
હવે સ્વસ્થમં તત્પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું ઉદ્ધારન કરીશ. અને આવા ઉન્નત સુખને પ્રાપ્ત સાધુકની
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું પણ સદૃશ નિદર્શન કરાવીશ.

ગીતા વાસ જોને પ્રારંભમાં અમૃતજેષુ અને પરિણામે વિષજેષુ અનુભવાય છે એમ જણાવે છે, તે રાજસ સુખ અને જે આઘંત ઉત્તરોત્તર દુઃખનું જ જનક છે તેવા તામસ સુખને જે માયિક સુખના ઉપનામથી તે ઓળખાવે છે. અને પ્રારંભે વિષવત અને પરિણામે અમૃતવત બની રહે છે તે સુખને જ સાત્વિક સુખ ગણવાનું તે પ્રમેય છે; તે જ સાચું અમાયિક સુખ ગણી શકાય છે, અને તેની જ વ્યાખ્યા ઉપર નવ પ્રકારે લખી છે. માનવ જન્મનો ઉદ્દેશ એ જ સત્ય સુખ પ્રાપ્તિમાટે કષ્ટ છે. આ પ્રકારનું દિવ્ય સુખ નથી મળતું ત્યાંસુધી સુખની જુખ કદી પણ આન્ત થતી નથી અને જીવની જન્મ મરણરૂપ ધાણી પણ મટતી નથી.

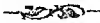
આ પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ સુખની પ્રાપ્તિમાટે નીચેના ઉપાયો જ કર્તવ્ય છે.

૧. દુઃખદાતા વિષયજન્ય સુખોપ્રતિતીત્ર વિરાગ નિત્યના આગ્રહપૂર્વક અને અવિશ્વાંત અભ્યાસવડે પ્રકટાવવો જોઈએ.
૨. હૃદયના સાચા ત્યાગી અને સ્વાત્મ—અહનિષ્ઠ યોગી સદચરુનું શરણ લેવું જોઈએ.
૩. તેમનાં ઉપદેશોનાં સાધનોને આગ્રહપૂર્વક અને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રતિદિન અધિકાધિક વેગથી આચારમાં મુકવાં.
૪. શીત્તને બળતા પ્રયત્ને નિમલ સખતા પ્રયત્ન સેવવો.
૫. લાઙ્ગ્યચાત્રનો ત્યાગ કરવો, અર્થાત્ સર્વદા નિરપેક્ષી રહેવું.
૬. કર્મનો અડોલિય અભાવ જ માનવો.
૭. સર્વવ્યાપી પરમાત્માથી પોતાનો અબેદ માની હર કાંઈ ક્રિયતિમાં આપ્તકામ અને પૂર્ણકામ બની રહેવું.
૮. સર્વ પ્રપચમય વિદ્યુત જગત્તરે પર બ્રહ્મની અપરિમિત દિગ્ધા શક્તિનો આલાસ માનીને તેની અંદર રૂપીત રહેલા અંતર્યામિને જ પ્રતિકષ્ણે જોવા કરવા.
૯. માયાથી ઉદ્બલતાં સુખમાં ઉદ્બલતાતી સુખલુહિતો અને તદ્વિનિત ક્ષણિક આનંદમાં મગત થવું નહિ. તેમ જ તે માયિક સુખોના અભાવને જાનિતી દુઃખરૂપ કે આપદરૂપ માની સ્વપ્નો પણ દુઃખ માંનવું નહિ.
૧૦. આસાંવાસે સોહા અર્થાત્ હું તે પરમાત્મા છું, એ પ્રકારનું અખંડ સ્મરણ જન્યત્ત રાખવાનો અભ્યાસ કાષ્ઠ સખયો.

આ પ્રકારે સાચું સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રકરત રાજ્ય માર્ગ સત્ચારત્રથી પ્રમેય-એકો અને સત્યુદગોથી અનુભવાયેકો સિદ્ધ છે તે સ્વદષ્ટમાં અલેખ્યો છે. આ શિવાયના ઇતર સર્વમાર્ગો તે સુખમુકત નથી પરંતુ સર્વથા દુઃખમુલક હોઈ યુદ્ધિમાન મનુષ્યમાટે ત્યાજ્ય છે.

આવા કિંવા સુખને પ્રાપ્ત મનુષ્ય સર્વથા જ્ઞાન્ત, આનંદી અને આત્મમગ્ન રહી કાષ્ઠથી ક્યારે પણ દીન કે દુઃખી બનતો જ નથી. તે સર્વથા નિરઃ અંગ સ્વતંત્ર તથા નિષ્કામ મસ્તિમાં મગ્ન રહે છે. નથી તો તેને માન કે નથી તો તેને અપમાન, નથી તો તે રાગ કે નથી ક્રોધનો દ્રેષ, તે તો વ્યક્તાનંદમય પરમ જ્ઞાનિના સાગરમાં પોતે જ અભિચ્છિન રહેલા કાળ ઉપર નારાવણવત નિરંતર પોતે રહે છે અને સત્સુખત્રી તેનાં મદા ચરણ તળાંમે છે.

પ્રસંગાનુરૂપમ.

— ખરેલીથી એક સદ્ગુણ લખે છે, કે "આપના હૃદયતીઆસરણુ પુરતકે મારા જીવનમાં વિચિત્ર દેરફાર કર્યો છે, અને મને સંખ્યા બનાવ્યો છે, તે માટે ઉપકૃત છું." માર્ગ પત્નીએ પંચુ તે બહુ હિસાહથી વાંચ્યું, અને તેણે પણ પોતાના નિયમોમાં સુધારો કર્યો છે. ઘણા મિત્રોએ પણ તે પુસ્તક વાંચ્યું અને હજી પણ વાંચી રહ્યા છે. પુસ્તક અનુકૂળ રત્ન છે.

x x x x x

— મુઁઅયી એક ખાલ લખે છે, કે અહીંના બેસી લોકો ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી મારા તમામ પૈસા સદ્ગુણમાં ગયા છે, અને હું બહુ દુઃખી થઈ છું. મને કોઈ ઉપાય હોય તો બતાવશો.

— વિદ્યાનો આ રીતે પૈસા કમાવામાં ઉપયોગ કરવો, એ તે વિદ્યાના બાજુનારની અધમ દશાને સૂચવે છે. આવા લોકો જ્યોતિષજ્ઞવી દેવી વિદ્યાને કલકિત કરે છે. જેમને સાચી વિદ્યા પ્રાપ્ત છે, તે આ પ્રમાણે કદી કરતા જ નથી. પરંતુ આ જે ઠેકાણે ઠેકાણે જ્યોતિષ વિદ્યાનાં પાટીયાં લગાડેલાં બેવામાં આવે છે, એ બતાવે છે, કે આ લોકો પણ ક્રીક એક ધધો લેખને જ્યોતિષ વિદ્યાને નામે લગાડ કરવા ગેદા છે. અને જ્યાં શોભીઆ હોય ત્યાં છુતારા જુએ ન મરે, તે પ્રમાણે આવા લોકોને ધધો ચાંદ છે.

— જેમને આ વિદ્યાનો કંટો અન્યાસ છે તે ગાલનાં બહુ જ સારથ રહે છે, અર્ધદંડ બને તેવાં ગંધાં ખારે છે, અને તેમના વિશ્વાસ લોભાઆ છેતરાય છે.

— મેં એક જ્યોતિષસંખ્યામાં પત્ર દાખનાર જ્યોતિષ રત્નના સંખ્યામાં સંખ્યા હવું; કે તે કહેતા હતા કે તે બ્યારે કોઈને ચેદ નાય અને સ્વીસંખ્યા કે પુત્રસંખ્યા કંઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તે પ્રથમ ઘરમાં આમનેમ દષ્ટિ દેવતા અને જોતા કે કોઈ ઠેકાણે સ્ત્રીનાં વસ્ત્ર બેવામાં આવે છે કે નહિ, અને પછી જ તે તેને સુકિતચાળું ઉત્તર આપતા. જીવિત જ્યોતિષરત્નને પણ મેં બોલ્યો છે, જેમને પોતાને પણ જ્યોતિષ વિદ્યામાં અને કળાદેશમાં શ્રદ્ધા ન મળે, આ પ્રમાણે આને આવા લોકો વિદ્યાનો કંટો અન્યાસ કર્યાંવિના જ ધધાતરીકે માત્ર પૈસા કમાવાને આ વિદ્યાનો ઉપયોગ કરે છે, તે અત્યંત શોચનીય છે. આ કળાકાળનાં અતેક કાલુકમાંનું આ પણ એક હૈતક સમજવું.

— લોકોને સંતોષથી રહેવું નથી, અને એકદમ પૈસાદાર થઈ જવું છે. સર્વ કોઈને પૈસાનો લોભ આને હલપાદ વધ્યો છે. આવા લોકો પછી સદા કરે છે અને તે આવા જ્યોતિષજ્ઞોના ઉપર વિશ્વાસ રાખીને. પણ સદા કરવો એ જ પ્રથમ તો પાપરૂપ ધધો છે. વગર પરિશ્રમે લોકો શ્રીમાન્ થવા આને હજી છે, તેને આ પરિશ્રામ છે. સદ્ગુણો ધધો કોઈ પણ રીતે દેશમાં કંટાલક (paranormal) નથી. તે આજમને, જુઝને, પ્રપંચને અને અન્યાય અનીતિ વગેરેને વધારનારા છે તથા મનુષ્યનો અધોગતિ કરનાર છે જેથી તે કદી પણ પ્રજાનાં મનુષ્યોએ કરવા ગેરાજ નથી. જેમણે પોતાનો કિદાર કરવો હોય અને આ લોક તથા પરલોક સુખારવો હોય તેમણે રેડીઆ કરાવે, કે જીજી કાંમ મનુષ્યો કરીને નિર્બોહ કરી પેલો પટે છે. તથા આ જીવનમાં ગરીબ રહેવાનું હોય તો રહેવું થોડે છે, પણ સદાનો સુખાય દી પણ લેવો ઘટતો નથી.

— હવે આ બાદએ સદાનો આશ્રય કદી પણ લેવો પડતો નથી. લલે પોતાનો ગરીબ સ્થિતિ યદ્ય ગઠ હોય તો તેમાં જ દુઃખેકષ્ટે દરિને સંભારતાં દિવસો વીતાવવા પડે છે. તેમણે “વિપત્તિવિમોચન અથવા શ્રીરંગચેડ ચરિત્રનાટક” એ નામનો પ્રાતઃકાલનો ગવા વર્ણનો વિષદાર વારંવાર વાંચ્યો, એટલે ચિત્તમાં શાંતિ ઉપજશે. અને આમદથી બને તેટલો વધારે વખત ભગવાનની ભક્તિ કરવી. પરમેશ્વર દયાળુ છે; સર્વજ છે, અને સર્વસકલ છે, જેથી પ્રાપ્ત દુઃખને તે યોગ્ય કાળે દૂર કર્યાવિના નહિ જ રહે. દુઃખનાં સમયમાં પ્રશુભગણુજેવો જીવે એક પણ ઉત્તમ માર્ગ અમારી દષ્ટિએ આવતો નથી.

— જે પ્રસંગ બની ગયો છે તેની હવે ચિંતા કરવાનું શરણ નથી. જો કે તે છતાં ચિંતા યથાવિના રહેતી નથી, તોપણ જેમ ભગવાનની મરણ, એ પ્રમાણે ઇશ્વરને શરણે રહીને, તેમના પ્રતિ આભિમુખતા રાખીને તેમનું જ એક અખંડ શ્રદ્ધાભક્તિવડે ભરણ કર્તવ્ય છે.

— તેમ છતાં પૂર્વના જેવી અથવા એથી પણ વધારે સારી સ્થિતિ જોઈતી હોય તો ઇશ્વરની ઉપાસના કરવા માંડવી. સવારમાં વહેલાં ચાર વાગે, ત્રણ વાગે, કે બે વાગે ઉઠીને સ્નાન કરીને શાંતિથી એક આસને બેસીને ભગવાનનું સ્મરણ કરવું. ચાર કલાક, ૭ કલાક, આઠ કલાક, દસ કલાક અને ચાર કલાક કે તેથી પણ વધારે કલાક પરમેશ્વરની ભક્તિ કરવી. આ પ્રમાણે ઉમ્મ તપશ્ચરણ કરવું અને ઉમ્મ ઉપાસના કરવી. ઇશ્વરની ભક્તિ કરનારને આ જાતનાં કંઈ જ અશક્ય નથી. ભગવાન નૃસિંહાચાર્યશ્રી કહે છે, કે ભક્તિ કરે તેને મુખ્ય શું ન આવેશ, શી શી પીડા ન સમાવે રે હાં. ” પ્રાપ્ત દુઃખને દૂર કરવાનો ભક્તિ જેવો બીજો એક પણ સર્વાવસ્થાવાજાને માટે માર્ગ મારી દષ્ટિએ આવતો નથી.

— — — સ્થાનેથી એક સદ્ગુણ લખે છે, કે મારી તર્જીપત દશ પંદર દિવસથી પ્રણી નરમ છે, અને કંઈ સુધરતી નથી. ઉપચાર ચાલુ છે, વિં

— ગરેજથી એક સફળ લાંબ છે, કે આપના તરફથી આગગાડી, તથા મીલો વગેરેથી લાલ છે કે હાનિ” એ નામનો પ્રાતઃકાલનો ૧૯ મો ઉપદાર પ્રાત થતાં આનંદ-દર્શો છે. આ લેખ આપે બહુ જ સારો લખ્યો છે. યાંત્રિક સાધનોથી ઉત્તરોત્તર પ્રગ્ત અધો-ગતિને પામતી જાય છે, એ વાર્તા સત્ય છે. આગગાડીથી મનુષ્યની સાલવાની શક્તિ તથા ધૃષ્ટિ બક્ષિત નાશ થાય છે, એમાં શંકા નથી. મેં પણ પેદા મુસાફરી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, ૫૦

— મુંબઈથી શેઠ લધાભાઈ ચાંચડી લખે છે, કે “આગગાડી તથા મીલો વગેરેથી લાલ છે, કે હાનિ” એ આપના તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલી ચોપડી ધણી જ પ્રસંસનીય હોઇ એ ચોપડી મહાત્મા ગાંધીના સિદ્ધાંતોને મળતી છે. આપે એ પુસ્તક બહાર પાડી ખરેખર પ્રજાની વ્યાજબી સેવા બતાવી છે, તો હવે એ ચોપડીઓ છપાવી પ્રજામાં મફત વહેંચવા આપની અમને પરવાનગી મળવાની જરૂર છે.”

— પ્રાતઃકાલનું સાલુ ૨૧મું વર્ષ પરમાત્માની કૃપાથી આ અંકની સાથે પુરું થાય છે. આપણે જાણતા હોઇએ, કે ન જાણતા હોઇએ, પરંતુ પ્રત્યેક કાર્ય-પૂર્ણ થવામાં પરમાત્માની કૃપા જ કારણભૂત હોય છે. તેમની કૃપાવિના કંઈ જ બની શકતું નથી. તો આ આપણું કાર્ય પૂર્ણ થવામાં પણ તેમની જ કૃપા કારણ છે. જેથી અંતમાં આપણે ગ્રેમભાવે તેમને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

— આ વર્ષમાં મુંબઈ ખતા સંબંધમાં વિચાર, અને આગગાડી તથા મીલોથી લાલ છે કે હાનિ એ બે નાના ઉપદાર, દંપતી આભરણ-ભાગ ૧ હો એ નામના મોટા ઉપદાર સાથે આલોકને અપાયા છે. ત્રણે પુસ્તકો આલોકવર્ગને અત્યંત પસંદ પડ્યા છે અને તેથી સંતોષ ઉપજ્યો છે. દંપતી આભરણના બીજા ભાગે હવેના વર્ષમાં સત્વર પ્રસિદ્ધ કરવા ઘણા સફળતાના આશ્લક્ષ્ય રૂપે આપ્યાં છે. ભવિષ્યમાં જેમ હવે રેન્ડા હસે તેમ થશે, કારણ કે ગ્રેસ તે છે.

— શ્રી સનાતન ધર્મસર્વસ્વ, એ નામનો સાલુ વર્ષે એક ઉપયોગી નવિન લેખનો આરંભ કર્યો છે જે પણ અર્થને સચિત્ર થયો જણાય છે. સંસારમુધારો એ લેખ આ વર્ષમાં વધારે લખવાનો યોગ આવ્યો નથી પણ આવતા વર્ષે તેને આગળ જનતાસુધી પ્રત્યેક માસે અર્ચવામાં આવશે કે જેથી તે સત્વર પૂર્ણ થઇ જાય. બીજા નવા વિચારો તરફ વર્ષમાં લખવાની પ્રેરણા થાય છે, પરંતુ તત્કાલ આરંભેલા વિષયો પૂર્ણ કર્યા વિના તેમનો આરંભ કરવાની ઇચ્છા નથી.

— આવતા વર્ષે પ્રાતઃકાલ બાવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશશે. જ્યારે આ પ્રસંગે તેનું પંચીસમું વર્ષ આવશે ત્યારે વિશેષ તો નહિ પણ ત્રણ ઉપયોગી પુસ્તકો ઉપદારરૂપે તે વર્ષમાં આપવાની ઇચ્છા છે. એક ભક્તિસંબંધમાં, એક શોચસંબંધમાં અને એક વેદાંતસંબંધમાં. આ પુસ્તકોનો આશરે બારસો પંદરસો રૂપિયા ખર્ચ થશે એમ અનુમાન છે. તે વખતે સુદ આલોક કે જે સાહાય કરી શકે તેમ છે તેમની સાહાયની જરૂર પડશે. આ લાભ જે પાછલા ત્રણ વર્ષના આલોક દર્શો, તેમને જ આપવાની ઇચ્છા છે. વેળી સાલુ વર્ષમાં પણ પ્રાતઃકાલનાં નવિન આલોક વધવાની અગત્ય છે તો જે આલોક છે તે એકાદ વર્ષમાં આલોકથી દસદસ આલોકો વધારી આપવાનો પરિશ્રમ થશે, એમ તેમના પ્રતિ પ્રાર્થના છે. તેમને બદ-

લામાં કંઈ લેવાની ઇચ્છા હશે તો દર એક ગ્રાહકે પ્રાતઃકાલના પાઠમાં વર્ષોના બાર પચ્ચસ અંકો અને દર ત્રણ ગ્રાહકે એક વર્ષના પૂરા બાર અંકો આપીશું. માન પોસ્ટેજ પર્યન્તે મળે આપવું જોઈશે. પ્રાતઃકાલનું લવાજમ વર્ષ ૧-૨-૩ નું રૂ. ૫-૦ ૦, ૪-૨-૦ અને રૂ. ૩-૧૦-૦ છે એ સર્વ ગ્રાહકો જાણે છે જ, છતાં જે આટલું પણ લવાજમ ન આપી શકે તેમને અમે બેઠ સાથે રૂ. ૨-૮-૦ માં અને બેઠવિના રૂ. ૨-૦-૦ માં આપીએ છીએ. તો ગમે તે વર્ષનાં દશદશ ગ્રાહકો મેળથી આપવા પ્રત્યેક ગ્રાહક આગ્રહ રાખવા કૃપા કરશે, એમ તેમના પ્રતિ પ્રાર્થના છે.

x

x

x

x

x

— વ્યાવહારિક અનેક પ્રમંથોનું નિવારણ એક જ માર્ગે વ્યવહારમાં રહેતાં છતાં કિતમ પ્રકારે થઈ શકે છે એનો અમે સ્વાદુલભ કર્યો છે. તે એ કે સવારમાં વહેલાં ચાર વાગે અને બને તો બે કે ત્રણ વાગે ઉઠવું. જે લોકો ઠહે છે, કે અમારાથી તે પ્રમાણે નથી બની શકતું તે શરીરના અને મનના દુર્બળ છે તથા આ સંસારને તરવાની સાચી ઇચ્છાવાળા નથી. સવારમાં વહેલાં ઉઠીને સ્નાન કરીને શાંતિથી ત્રણ, ચાર, પાંચ, કે છ કલાક ભગવાનનું નામ દેવું, કે જે આપણે પૂજપાઠ કરતા હોઈએ તે કરવું, એના જેવું વ્યવહારપરમાર્થને સધાવનાર બીજું એક પણ કિતમ સાધન નથી. તમે જો સવારમાં વહેલા નથી ઉઠતા તો તમને તેનો જે આનંદ અને તેનાથી જે લાભ થાય છે તેનું જ્ઞાન જ નથી તથા તેનો અનુભવ તમને થયો નથી. સવારમાં વહેલાં ઉઠીને ચાર પાંચ વાગે સૂર્યનારાયણને અર્ધ આપવાનો અને શાંતિથી ઇશ્વરનું સ્મરણ કરવાનો જ આનંદ આવે છે તે હું તમને ઠેવી રીતે કહી બતાવું.

— જ્યાં સુધી સૂર્યનારાયણનો ઉદય થયો નથી ત્યાં સુધી આ જગતમાં હોભ પ્રકટતો નથી. તેથી તે સમય ઇશ્વરનું સ્મરણ ચિંતન ધારણાધ્યાન વગેરે માટે શ્રેષ્ઠ છે. સ્વભાવે કરીને જ તે વખતે આપણા કિતમાં કે અંત કરણમાં પ્રશાંતિ રહે છે અને વિશેષનું જ્ઞાન થતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે આપણાં આંતર જગતસાથે આ બાહ્ય સૃષ્ટિનો સંબંધ છે. સૂર્યોદયપૂર્વે જ્યારે આ બાહ્ય સૃષ્ટિમાં અંધારા અને શાંતિ હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ આપણા હૃદયમાં પણ શાંતિ પ્રવર્તે છે. પછી સૂર્યનારાયણનો ઉદય થતાં જેમ જેમ આ બાહ્ય જગતમાં હોભ પ્રકટ છે તેમ તેમ આપણા આંતરકરણમાં હોભ પ્રકટ છે અને અનુહસત પડી રહેલા સંસ્કારો ઉદ્ભુત થવા લાગે છે. અને આપણા કાર્યોમાં વિશેષ જિજ્ઞાસુ કરે છે. સહે સમજાયું છે, કે રાત્રીના બેથી સવારના છ સુધીના સમય આ કાર્યને માટે ઉત્તમ છે. સાત આઠ સુધીના સમય મધ્યમ છે, અને તે પછીનો સમય કનિષ્ઠ છે. જે લોકો નીરાંતે છ સાત વાગે ઉઠીને ચાહા પાણી પીને નિદ્રાતિથી સાત આઠ વાગ્યા પછી પૂજપાઠ, કે ધારણાધ્યાનાદિમાં જોડાય છે તે આ ક્રિયાના રહસ્યને સમજી શકતા નથી. તો પણ કંઈ ન કરવું તેના કરતાં સાત આઠ વાગે પણ કંઈ પણ કરવું, એ સારું છે. રાત્રીના નવથી ત્રણ ચાર વાગ્યા સુધીના છ સાત કલાકની નિદ્રા મનુષ્યને માટે પૂરતી છે. એથી જે વધારે કંઈ છે તે જીવનનો વ્યર્થ ક્ષય કરે છે તથા આ અમૂલ્ય અને ક્ષણે ક્ષણે વધી જતા હૃદય માનવ જીવનમાં સાધવાળું સાધી શકતા નથી.

શ્રી રમલશાસ્ત્ર.

૧ જખક—પુરુષોત્તમરાય ખુશાલરાય જાંબુસારવા.

(એકદશ, ચાંપાનેર ગેટ, વડોદરા.)

અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના અંક ૧૦ ના પૃષ્ઠ ૨૪૭ થી)

—જાયચો ચાને પ્રસ્તાર અથવા કુંડળી બનાવવાની રીત—

પછી ફરીથી પાસાની ચાર શક્યોમાંથી વાયુ તત્ત્વની (Airy) રેખા અથવા બિંદુ લઈને અનુક્રમે છઠ્ઠા ધરમાં મુકવાં એટલે તે છઠ્ઠા ધરની શક્ય થશે. પછી પાસાની ચાર શક્યોમાંથી જળતત્ત્વની (Watery) રેખા અથવા બિંદુ લઈને અનુક્રમે સાતમા ધરમાં મુકવાં એટલે તે સાતમા ધરની શક્ય થશે. છેવટે પાસાની ચાર શક્યોમાંથી પૃથ્વી તત્ત્વની (Earthy) રેખા અથવા બિંદુ લઈને અનુક્રમે આઠમા ધરમાં મુકવાં જેથી તે આઠમા ધરની શક્ય થશે. આ પ્રમાણે પાસાની ચાર શક્યો તથા તેમાંથી બીજી ઉત્પન્ન કરેલી ચાર શક્યો એટલે આઠ શક્યો લખ્યા પછી તે આઠ શક્યોમાંથી બીજી ચાર શક્યો ઉત્પન્ન કરવી; તે એવી રીતે કે પદ્મી અને બીજી શક્યને જરખ (યોગ) કરવો એટલે નવમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. તેવી જ રીતે ત્રીજા અને ચોથા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી દશમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. પાંચમા ને છઠ્ઠા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી અગીઆરમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. પછી સાતમા ને આઠમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી બારમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે.

જરખ એટલે શું ? જરખ એટલે યોગ; અને તેનો દાખલો (LAW) એવો છે કે જે રેખા (—X—) ના યોગથી રેખા (—) ઉત્પન્ન થશે; અને બે શૂન્ય (૦ X ૦ = —) ના યોગથી રેખા (—) ઉત્પન્ન થશે. શૂન્ય તથા રેખા (૦ X — = ૦) ના યોગથી શૂન્ય (૦) પેદા થશે; અથવા રેખા અને શૂન્ય (—X ૦ = ૦) ના યોગથી પણ શૂન્ય ઉત્પન્ન થશે. આ જરખનો દાખલો છે અને તેને યાદ રાખવો.

પછી નવમા ધરની અને દશમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી તેરમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. અગીયારમા ને બારમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી ચૌદમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. તેર અને ચૌદમા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી પંદરમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. છેવટે પંદરમા અને પંદેસા ધરની શક્યને જરખ કરવાથી સોળમા ધરની શક્ય ઉત્પન્ન થશે. ઉપરની બેક દર્શાવેલ દાખલો (Practical Example) આપીને સમજાવીએ છીએ જેથી કરીને તે જલદીથી ખ્યાનમાં આવશે અને રસમય લાગશે.

જાન્યો અથવા પ્રસ્તારનું ઉદાહરણ-

કેવળ ઇશ્વરપરાયણ રહીને વિધિસર પાસા નાંખ્યા બેથી તે નીચે મુજબ આપ્યા અને તેના ઉપરથી નીચેની ચાર શક્યો ઉત્પન્ન થઈ છે—

પાસા નાંખ્યા.

પાસા ઉપરથી ચાર શક્યો—

○	—	—	○	○	○	○	○
○	○	○	○	○	○	○	○
ચોથું	ત્રીજું	બીજું	પ્રથમ	○	○	○	○
ધર	ધર	ધર	ધર	○	○	○	○

ઉપરની ચાર શક્યો ઉપરથી બીજી ચાર ચક્રો નીચે મુજબ ઉત્પન્ન થઈ—

—	—	—	○
○	○	○	○
○	○	○	○
○	○	○	○

આઠમું ધર સાતમું ધર છઠ્ઠું ધર પાંચમું ધર

ઉપરની આઠ શક્યો ઉપરથી બે બે શક્યોના યોગગણે નીચેની ચાર શક્યો ઉત્પન્ન થઈ—

—	○	○	○
—	—	—	—
○	○	○	○
○	○	○	○

બારમું ધર અગિઆરમું ધર દસમું ધર નવમું ધર

ઉપરની ચાર શક્યોના યોગથી નીચેની બે શક્યો ઉત્પન્ન થઈ—

○	—
—	○
○	○
○	○

ચૌદમું ધર તેરમું ધર

પછી તેરમા અને ચૌદમા ધરની શક્યોના યોગની $\left\{ \frac{\frac{\circ}{\circ}}{\circ} \times \frac{\circ}{\circ} = \frac{\circ}{\circ} \right\}$ પંદરમા ધરની

શકલ $\frac{\text{૦}}{\text{૦}}$ પેદા થય; પછી પંદરમા ને પ્રથમ ઘરની શકલના ચોગથી $\left\{ \frac{\text{૦}}{\text{૦}} \times \frac{\text{૦}}{\text{૦}} = \frac{\text{૦}}{\text{૦}} \right\}$

સોળમા ઘરની શકલ $\frac{\text{૦}}{\text{૦}}$ પેદા થય.

ઉપરની શકલોને પ્રસ્તારમાં ગણવી, રીતસર લખીએ તો નીચે મુજબ લખાશે—

શ્રી

૮	૭	૬	૫	૪	૩	૨	૧					
—	—	—	—	—	—	—	—					
૦	૦	—	—	૦	—	—	—					
૦	૦	—	—	૦	૦	૦	—					
૦	—	૦	૦	૦	૦	૦	—					
૧૨				૧૦	૯							
—				૦	૦							
—				૦	—							
—				૦	૦							
૦				—	૦							
૧૪				૧૩								
—				—								
—				—								
૦				—								
૧૫												
—												
—												
—												
—												
૧૬												
—												
—												
—												
—												

નોટ-જરમના કામદાનો વિશેષ ખુલાસો એ છે કે બે બિંદુની સાથે બે બિંદુને ગુણિએ તો ($00 \times 00 = 00$) એ બિંદુ આવે એટલે (—) રેખા થાય. તેમજ બે બિંદુને એક બિંદુ સાથે ગુણિએ તો ($00 \times 0 = 0$) એક બિંદુ આવે એટલે બિંદુ રહે અને બે બિંદુની રેખા ઉડી જાય. તેવી જ રીતે એક બિંદુ સાથે બે બિંદુને ગુણિએ ($0 \times 00 = 0$) તો પણ એક જ બિંદુ આવશે. એક બિંદુને એક બિંદુ સાથે ગુણિએ તો ($0 \times 0 = 0$) બે બિંદુ આવે એટલે રેખા થાય. બિંદુને નુકતા અને રેખાને જોજ કહે છે.

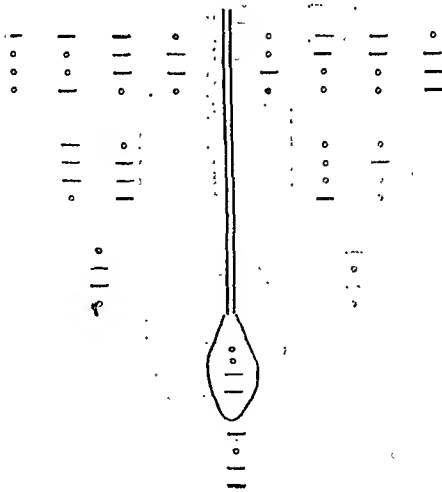
પાસાની ઉત્પત્તિ:—અગ્નિ [Fiery], વાયુ [Airy], જળ [Watery]ને પૃથ્વી [Earthy] એ ચાર તત્વ ઉપરથી ઝોલિઆ-પાક પેઢાંબરોએ આ ચમત્કારિક શ્રી રમણ શાસ્ત્ર નિમાર્ણ્ય કયું છે; અને આ ચાર તત્વ ઉપરથી પ્રસ્તારનાં, સોળ ધર ($2 \times 8 = 16$) તથા રમણની સોળ ચક્રો ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપરની જે પ્રસ્તાર લખી છે તે શિખનારને સમજણ પડે માટે લખી છે. હર હમેશની

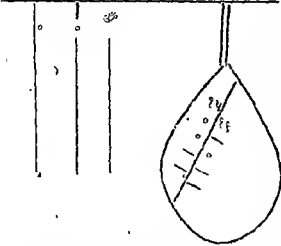
પ્રસ્તાર

ચાલુ પ્રસ્તાર લખવાની રીત નીચે મુજબ છે. માટે અમે ફરીથી લખીએ છીએ:—

શ્રી

આચાર્યો શ્રીને બદલે એકમ એવું હૃદયમાં લખે છે. જીઓ માઈનમાં. કેટલાક પંડિતો અસેક,

વાર ને મીમ એવું લખે છે અને તેના અર્થ ઝં એવો થાય છે. માટે આપણે લખવું હોય તો માઈનમાં બતાવ્યા મુજબ લખવું. ઉપરે સોળમું ધર લખ્યું છે ત્યારે યજ્ઞ રમલ પડીતો પંદરમું ને સોળમું ધર સાથે સાથે લખે છે, જીઓ માઈનમાં. જેને જેમ કહેવે તેમ લખે પણ મૂળ અર્થમાં ફેરફાર થતો નથી. માટે ગમે ને રીત (Style) થી લખે તો તે આગ્રશે. કેટલાક રમલ પડિતો ડાબી બાજુથી પ્રસ્તાર

માંડીને જમણી બાજુ તરફ સર્ધ મળ્ય છે પણ તેમાં તો ઘણીજ મોટી ભૂલ થાય છે અને તેથી રમલ ખોટું પડવાનો સંભવ થયો જ રહે છે; માટે આ બાબતમાં વિચકુલ સુધારો કરવો નહિ. ઇસલામી રીત મુજબ જમણી બાજુથી લખતાં ડાબી બાજુ તરફ જવું અને તેથી રમલ ખરું મંડાશે; માટે રમલ લખવાની યવન રીત ખરી છે, અને તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી.

સોળ શકલોનાં સ્વરૂપ અને લક્ષણો-

- ૧ અગ્નિ તત્વમાં ખિંડ (૦), વાયુ તત્વમાં રેખા (-), જળ તત્વમાં રેખા (-) ને પૃથ્વી તત્વમાં રેખા (-) ને અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને \equiv લહ્યાન કહેવામાં આવે છે.
- ૨ અગ્નિ તત્વમાં રેખા (-), વાયુ તત્વમાં ખિંડ (૦), જળ તત્વમાં રેખા (-) અને પૃથ્વી તત્વમાં ખિંડ (૦) ને અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને \equiv કમ્બલુદ્ધાખિલ કહેવામાં આવે છે.
- ૩ અગ્નિ તત્વમાં ખિંડ (૦), વાયુ તત્વમાં રેખા (-), જળ તત્વમાં રેખા (-) અને પૃથ્વી તત્વમાં રેખા (-) ને અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને \equiv કમ્બલુદ્ધાખિલ ખારીજ કહેવામાં આવે છે.
- ૪ અગ્નિ તત્વમાં રેખા (-), વાયુ તત્વમાં રેખા (-), જળ તત્વમાં રેખા (-) અને પૃથ્વી તત્વમાં રેખા (-) ને અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શકલને \equiv કમ્બલુદ્ધાખિલ કહેવામાં આવે છે.

૫ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦), વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ [૦] જળ તત્ત્વમાં રેખા [—] અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ જે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦ ફરહા ફરેવામાં આવે છે.

૬ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦ ઉક્ષા ફરેવામાં આવે છે.

૭ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦ ઇન્દ્રિયા ફરેવામાં આવે છે.

૮ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦ હુમરા ફરેવામાં આવે છે.

૯ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦૦ બધાજ ફરેવામાં આવે છે.

૧૦ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં રેખા (—) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦૦૦ નુરેત ખારીજ ફરેવામાં આવે છે.

૧૧ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦૦૦૦ નુરેતલાખ ફરેવામાં આવે છે.

૧૨ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા (—) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આતમે ખારીજ ફરેવામાં આવે છે. ખારીજને ખારજ પશુ કહે છે.

૧૩ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) વાયુ તત્ત્વમાં રેખા (—) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ નકરી ફરેવામાં આવે છે.

૧૪ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જળ તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (૦) જે અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ આતમે દાખિલ ફરેવામાં આવે છે.

૧૫ અગ્નિ તત્ત્વમાં રેખા (—) વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ (•) જળ તત્ત્વમાં ઘર્ણિ (•) અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં રેખા [—] અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ઇચ્છ્યતમા કહેવામાં આવે છે.

૧૬ અગ્નિ તત્ત્વમાં બિંદુ [•] વાયુ તત્ત્વમાં બિંદુ [•] જળ તત્ત્વમાં બિંદુ [•] અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં બિંદુ (•) ને અનુક્રમે લખવામાં આવે તો તે શક્યને ઃ તરીકે કહેવામાં આવે છે.

ખારીબદિ તથા બલિષ્ઠ તત્ત્વાદિ વિચાર—

સોળ શક્યોના ઉપરના ભાગમાં (Divisions) પાસવામાં આવ્યા છે, દરેક ભાગમાં ત્રણ ધર્મો જુદા જુદા છે. તે ચાર ભાગનાં નામ :—ખારીબ, દાખિલ, સાખિત અને મન્દિશલ છે.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં શૂન્ય અને નીચેના ભાગમાં રેખા હોય તે શક્યોને
 ઃ ઃ • • ખારિબ શક્યો કહે છે. સલાન, કમચુત ખારીબ
 [ખારીબ] : — • — નુલખખારીબ અને આતખેખારીબ એ ખારીબ
 — — — — શક્યો છે. તે દિશમાં બળવાન છે અને પુરુષ-
 સંજક છે. ઉપરની ચાર શક્યોમાંથી સલાન ઃ અને નુલખ ખારીબ ઃ શુભ છે
 અને કમચુત ખારીબ ઃ અને આતખેખારીબ ઃ અશુભ શક્યો છે.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં રેખા અને નીચેના ભાગમાં શૂન્ય હોય તે શક્યોને
 [દાખિલ.] : • • ઃ ઃ દાખિલ શક્યો કહે છે. કમચુદાખિલ, મન્દિશ,
 નુઅદાખિલ, અને અતખેદાખિલ, એ દાખિલ શક્યો છે. આ શક્યો સ્ત્રીસંજક છે અને રાત્રે
 બળવાન હોય છે. ઃ તેમાં મન્દિશશકલ અશુભ છે, અને બાકીની ત્રણ શુભ છે.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં રેખા અને નીચેના ભાગમાં ત્રણ રેખા હોય તે શક્યોને

[સાખીત.] : • • — — સાખિત શક્યો કહે છે.

જાનન, કુમર, બાળ અને ઇચ્છ્યતમા એ સાખિત શક્યો છે. — જમાત અને ઃ

જનતા મધ્ય છે એટલે નહિ શુભ કે નહિ અશુભ (Moderate) છે અને તે નપુંસક શક્યો છે. ☿ હુમરા અશુભ છે પણ પુરુષસંયુક્ત છે. ☿ બ્યાજ સ્ત્રીસંયુક્ત છે અને શુભ શક્ય છે. પણ હુમરા અદ્ય પરાક્રમી છે.

મુન્ડિલબ.

જે શક્યોના ઉપરના ભાગમાં શૂન્ય અને નીચેના ભાગમાં શૂન્ય
☿ ☿ ☿ ☿ હોય તે શક્યોને મુન્ડિલબ શક્યો
કહે છે. ફરહા, ઉકલા, નક્ષી, અને તરીખા એ મુન્ડિલબ શક્યો છે. આ શક્યો સંધ્યા
સમયે બળવાન હોય છે એટલે પ્રાતઃકાળે દિવસ ઉગતા પહેલાં અને સંધ્યાકાળે દિવસ
આયમ્યા પછી અને રાત્રીની શરૂઆતમાં બળવાન હોય છે. ફરહા ☿ અને તરીખા ☿ શુભ
(auspicious) છે અને ઉકલા ☿ અને નક્ષી ☿ અશુભ છે. ફરહા ☿ પુરુષ
(male) સંયુક્ત છે અને અદ્ય પરાક્રમી છે. આછીની ત્રણ નપુંસક (Neuter)
સંયુક્ત છે અને સ્ત્રી સ્વભાવની છે.

તત્વ

હવાન, કમળુત ખારીજ, નુસતખારીજ અને અતખેખારીજ શક્યો
અગ્નિ (Fiercy) તત્વની છે, રંગ પીળો છે અને તે પૂર્વ દિશામાં
બળવાન છે, અને દેવતા ઇન્દ્ર દેવ છે.

ફરહા, હુમરા, અતખેદાખિલ અને ઇજજતમા વાયુ (Airy) તત્વની શક્યો છે.
અને લાલ રંગની છે. પશ્ચિમ દિશામાં બળવાન છે. દેવતા વરુણ દેવ છે.

બ્યાજ, નુસદાખિલ, નક્ષી અને તરીખા જળતત્વની શક્યો છે. રંગ સફેદ છે
ઉત્તર દિશામાં બળવાન છે. દેવતા કુબેર દેવ છે.

કમળુદાખિલ, જમાત, ઉકલા અને ઇન્કિય શક્યો પૃથ્વી તત્વની છે. શ્યામ રંગની
છે. દક્ષિણ દિશામાં બળવાન છે. ધર્મરાજ દેવતા છે.

રાશિ

હવાન ☿, નુસદાખિલ ☿ એ અનુક્રમે ધન (Sagittarius) અને
મીન (Pisces) રાશિની છે અને અને તે ગૃહસ્થિતિની (Jupiter) શક્યો
છે. તેવી જ રીતે નુસતખારીજ ☿ અને કમળુદાખિલ ☿ શક્યો સિંહ (Leo)
રાશિની અને સૂર્ય (Sun) ની શક્યો છે.

[અપૂર્ણ]

સુધરેલું જાપાન: - યુરોપ તથા અમેરીકાને જેમ સુધરેલા અને આગળ વધેલા ગણીને તે દેશોની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે તેમ જાપાનને પણ સુધરેલું અને આગળ વધેલું ગણીને તેની પણ પ્રશંસા કરવામાં આવે છે.

કોરીઆ નામનો ચીન અને જાપાનની વચ્ચે એક 1૬૫૩૬૫ આવેલો છે. તે પૂર્વે સ્વતંત્ર હતો, આજે તે જાપાન સરકારને તાબે છે. તેની વસતિ પોષ્ટા એ ઠરાઈ મનુષ્યોની છે. સન ૧૫૮૨ માં જાપાને કોરીઆ ઉપર ચડાઈ કરી તેમાં જાપાનનાં એએક લાખ માણસો હુખી મુઆ. પુનઃ બીજી ચડાઈ કરી તેમાં પણ તે હાર્યું, તેથી સન ૧૮૭૬ સુધી તે આંત બેસી રહ્યું. પછી તે વર્ષમાં જાપાનના એક વડાચુ ઉપર આ બોઝાએ અંદુક ફેડી નેથી ફેટલાએક જાપાનીઓ માર્યા ગયા. તેથી જાપાન લડાઈ કરવાને તત્પર થયું. તે વખતે કોરીઆનો રાજા મરી ગયો હતો તેથી રાણીએ સલાહ કરી અને જાપાની એલચી કોરીઆમાં રહેવા લાગ્યો. પછી થોડાં વર્ષ પછી ચીન અને જાપાનને લડાઈ થઈ તેમાં ચીન હાર્યું નેથી કોરીઆની ઓથ જતી રહી. આ તકનો લાભ લેધને જાપાન સરકારે કંઈ પણ કારણ વિના રાણીનું ખુન કર્યું. તે પછી કોરીઆ અને રૂશીઆ વચ્ચે સલાહ થઈ નેથી કોરીઆને તેની સાહાય્ય મળી. પરંતુ થોડા જ વખતમાં રૂશીઆ અને જાપાન વચ્ચે લડાઈ થતાં તેમાં રૂશીઆ હાર્યું નેથી કોરીઆ એકલું પડ્યું. સન ૧૮૭૬ માં કોરીઆમાં એક મંડળ રથાપવામાં આવ્યું તેના ઉદ્દેશ પરદેશીઓના પંજમાંથી તે દેશને મુક્ત કરવાનો હતો. તે પછી જાપાને કોરીઆમાં જમીન ખરીદી આગગાડી કરી, અને કોરાંઆનો સર્વ વહીવટ જાપાનને સોંપ દેવા માંડે કોરીઆને કહેવામાં આવ્યું; પણ રાજાએ તથા વચ્ચેના ન આવ્યું, છતાં તેમની સહી થઈ હોય તેવો એક ખરડો બહાર પાડ્યો આ વખતે અમેરિકાને મદદ આપવા માટે કોરીઆ તરફથી કહેણ મોકલવામાં આવ્યું પણ તેણે વચમાં પડવાને ના પાડી. આથી જાપાન સ્વતંત્રપણે વર્તવા લાગ્યું.

જાપાન સરકારે કોરીઆની તમામ શાખાઓમાં જાપાની ભાષા લખાવ કરી. કોરીઆનાં જુનાં પુસ્તકો તમામ ખોળી ખોળીને બાળી નાખ્યાં, અશીષુમાંથી અર્ક હાદી તેને જાપાની. ઓમારફતે કોરીઆના દરેક ગામમાં વેચવાની મોઢવણ કરી, તથા કોરીઆની ગાવા બનાવવાનો ધંધો કરતી સ્ત્રીઓને તે ધંધો છોડાવ્યો નેથી તેમને વેચ્યાતરીકે ધંધો કરવાની ફરજ પડી. કોરીઆમાં આ જુલમને દર્શવનાર એક દિનિક પત્ર એક અંગ્રેજ કાઢતો હતો નેથી ખરી હકિકત બહાર આવતી હતી તેથી તેનો દંડ કરી એ ચારવાર ફેદમાં મોકલ્યો નેથી તે બિચારો હતાચ થઈ મરણ પામ્યો.

કોરીઆના રવેશહિતેમણુ લોકોએ જાપાનીઓ ઉપર હુમલા કરવા માંડયા. તેઓ હુમલો કર્યા પછી કુંગરામાં ભરાઈ બેસતા. જાપાનીઓએ કુંગરાની આવડુઆવડુનાં ગામડાં બાળી નાખ્યાં અને જે સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો બહાર નીકળતાં તેમને તે ગોળીથી કારં કર્યાં. આ ગામડાં બાળી જવાથી કુંગરાનો આગ્રય લઈને રહેલા કોરીઆના વતનીઓને ખોરાક મળી શક્યો નહોતો અને તેથી તેમને આ ધંધો છોડી દેવો પડ્યો. હવે જાપાનીઓએ જુલમ વધારવા માંડ્યો અને તેના ત્રાસથી કંટાળીને કોરીઆના વતનીઓ દેશ છોડીને મંતુરીઆના પહોડોમાં સંતાઈ જવા લાગ્યા. ત્યાં તે ટાંડ અને જુખમરાથી ચરણ પામતા. પછી સન ૧૯૧૮ માં ચીનમાં સુલેહપરિષદ ભરાઈ તેથી કોરીઆએ આરા રાખી કે તેને હાદ મળશે. પણ પ્રેસીડેન્ટ વીલ્સને આ લોકોની ફરીઆદ સાંભળી નહિ અને તેથી કોરીઆ બીચારું લાચાર થઈ ગયું.

પછીજન ૧૯૧૯ માં રાજ્ય મરણ પામ્યો એટલે કોરીઆના લોકોએ 'સ્વતંત્રતાનું' જાહેરનામું કાઢ્યું અને તેને કોરીઆના દરેક પ્રાંતમાં વાંચી સંભળાવવાનું નક્કી કર્યું. પછી તે જાહેરનામું ગામેગામે વંચાડ્યું અને કોરીઆ સ્વતંત્ર થયાનો જયઘોષ આખા કોરીઆમાં ગાજી રહ્યો.

આ સ્થિતિ જોઈને જાપાનીઓએ જીલ્લામ વર્તાવવા માંડ્યો. તેમણે જેને દોડાં તેને મારી નાખવા માંડ્યો. કાઇને ગોળીથી અને કાઇને ત્રિશૂલથી મારી નાખ્યા, કાઈના રાષ્ટ્રગાથ જેટલા ઠક્કા કરી નાખ્યા, અને કાઇને મટરમાં ધકેલી દીધા. આથી ત્યાં સખત હડતાલ પડી. જાપાનીઓએ બળાત્કારથી તે ઉધડાવી, છતાં તે ચાલુ રહી. સ્ત્રીઓને બળાત્કારે નખ કરી તેમની દુર્દશા કરી તેમના પ્રાણ લેવા માંડ્યા. વિદ્યાર્થીઓના પશુ તેમણે નિર્દયપણે પ્રાણ લીધા. લાલચોળ તપાવેલા સળીયાપર જાપાની સીપાઈઓ મનુષ્યોના હાથ મુકાવતા, લોકોના શરીરમાં નિર્દયપણે ખીસા ઠોકતા, કેટલાકને ધગધગતા ખીસા ચાંપતા, કેટલાકને પેટીમાં પૂરીને દાંઠણું ઉપરથી સફાઈ બંધ કરી દેતા, કેટલાકને ઉંધા મસ્તકે લટકાવ્યા, કેટલાકના નાકમાં અને આંખમાં મરચાનું પાણી રેડ્યું. સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચારો કર્યા. સ્ત્રીઓ ઉપર જે અત્યાચારો કર્યા છે તેનું વર્ણન કરતાં રોમાંચ થાય છે, અને લજ્જા આવે છે જેથી તેને આપણે છોડી દઈએ છીએ.

આ પ્રમાણે સુધરેલા (!) જાપાને કોરીઆ ઉપર કેર વર્તાવ્યો છે. આવા દેશમાં થોડા વખત ઉપર થએલા બંધકર અકસ્માત ન થાય તો બીજું શું થાય તે અમને સમજતું નથી. આપણા દેશના લોકો જાપાનની દયા ખાઈને તેને આવા વખતે મદદ કરવાને જણાવે છે. પણ પોતાનાં દુષ્ટ અને રાક્ષસી કર્મનાં ફળ તેણે ભોગવવાં જ જોઈએ. આવા અકસ્માતો કંઈ એમને એમ ખતતા નથી. પણ તે ધર્મવસ્ત્રા કાપરૂં જ બને છે, એમ સમજવું. કાઇને પંથુ તેનાં પોતાનાં સારાં નકારાં કર્મો વિના મુખ દુઃખ આવતું નથી, એ નક્કી સમજવું.

નરકની ચરવીના સાચુ:—સર્વ દેશના લોકો ખોરાકની ચીજોમાં ધી, માખણ અથવા તેલ વાપરે છે. એ ચીજો થોડેક ભાગે હજમ થયા વિના અસહ્ય રૂપમાં જ બહાર નીકળી જાય છે. એ રીતે બહાર ગયેલું માખણ વા તેલ નરકમાંથી પાછું કાઢી લેવાનાં જંગી કારખાનાં યુરોપ તેમ જ અમેરીકામાં ધણું છે. મોટા કુવાળેની ટાંકીઓમાં નરક લઈ જઈ તેમાં વરાળ છોડી જેરમાં હલાવતાં તેલ ચરબી વગેરે ઉપર તરી આવે છે તે લઈ લેવામાં આવે છે અને તેમાંથી સાચુ વગેરે બનાવવામાં આવે છે. આ વાત રસાયણિક ચોપડીઓમાં ખુલ્લી રીતે લખાયેલી હોય છે. જુઓ સંપ્રેમ્પર ૧૯૧૫ નું “સાયન્ટીફીક અમેરીકન” અને એચ. જી. ચેરની-ઇન્ડસ્ટ્રીયલ કેમીસ્ટ્રી જેમાં ૨૧૭ મે પાને નરકને ખારા સાથે ઉકાળી સાચુ બનાવવાની વાત લખેલી છે.

છેલ્લી મોટી લડાઈ વખતે જર્મની ઉપર ઘેરા નાખવામાં આવ્યો ત્યારે તે દેશમાં નરકમાંથી ચરબી કાઢી લેવાના નવાં ચાર હજાર નાનાં નાનાં કારખાનાં આખા દેશમાં કાઢવાની વાત મુખ્યનાં કોનીલ્સ ન્યુસપેપરમાં છપાઈ હતી. આવી રીતે મેળવેલી ચરબી બહુ સસ્તી વેચાતી હોવી જોઈએ. તે છતાં પણ એ ચરબીના સાચુમાં બીજા કેવા ગંધાતા પદાર્થો મેળવવામાં આવે છે તે જુઓ.

કસાઈખાનાના કચરાના સાચુ.

અમેરિકામાં થોડા વખત ઉપર એક જણે સાચુમાં સુધારાને નામે એક પેટન્ટ લીધું. તેમાં તે ખુલ્લું કહે છે, કે હું કસાઈખાનામાં કપાલમાં જનવરોમાંથી લીધેલા રહી પદાર્થો લાઉં છું અને ખારાની સાથે ઉકાળી સાચુમાં મેળવું છું.

તાણુઓ યુરોપ અને અમેરિકાના કારખાનાવાળા હિંદુસ્થાન દોકલવા માટે ખાસ બનાવે છે. યુરોપ જ્યાં આવેલા ધણુ જાણે છે કે ત્યાંના એકના એક બનાવનારની રાજના વપરાસની ધણીક ચીજો જે હિંદુસ્થાનમાં વેચાય છે તે જ ચીજો યુરોપમાં વેચવા મુકેલી હોય છે ત્યારે દેખાવમાં જરા જુદી, કીમતમાં વધુ અને ગુણમાં બહુ જ ચડીપાવી હોય છે. યુરોપ અને અમેરિકાના સરતા સાથુ જ્યારે ઉપર જણાવ્યા મુજબના હોય છે ત્યારે હંથા સાથુ કેવી રીતે બને છે તે જુઓ.

કાલેરાથી મરેલાં હુકરો અને શીતળાથી મરેલી ગાયોની ચરખીના સાથુ.

થોડા વખત ઉપર અમેરિકાની એક કોર્ટમાં એક કલ્હો યાત્રતાં એવી વાત બહાર આવી હતી કે તે દેશમાં ખનતા સાથુઓમાં જે ચરખી વાપરવામાં આવે છે તે મરેલાં હુકરો, જાય અને બળદોની હોય છે. અમેરિકાના ગ્રીક્ષગો રોહરમાં જનનરોતું ખાસ પતરાના પ્યાઓમાં પેક કરવાનાં ધણું કારખાનાં છે. કેટલાંક કારખાનાં એટલાં મોટાં છે કે, હરેકમાં એક દહાણમાં ત્રીસ હજાર જનનરોતું ખાસ રાંધીને પેક કરવામાં આવે છે. એ જનનરોતે હજારો માછલથી આગમીમાં લાવેવામાં આવે છે અને રસ્તામાં હજારો હુકરોને કાલેરા થાય કે અને ગાયોને શીતળાનો રોગ થાય છે. આવી રીતે મરેલાં જનનરોતું ખાસ પેક કરવાતું હોય ત્યારે એક કારખાનાવાળા ઉપર મુકવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી તે કોર્ટ ચાલ્યો અને એવું સ્વાર કયું કે એ રીતે મરેલાં જનનરોતી ચરખી કાઢી લઈ સાથુવાળાઓને વેચવામાં આવે છે અને તેઓ ઉંચી જાતના સાથુ બનાવવામાં વાપરે છે. સારાં ટોરની ચરખીમાંથી રાખીએતો ગરીબો માટે માખણુ જેવી ચીજો બનાવેલી છે જેને મારગેરીન વગેરે કહેવામાં આવે છે. રાખવાળા મરેલા ટોરની ચરખીમાંથી તેઓ હંથા સાથુ બનાવે છે અને સસ્તા સાથુ નરકની ચરખીનાં બનાવે છે.

યુરોપીયનો અને અમેરિકનો સારા સાથુઓમાં મરેલાં ટોરની ચરખી ઉપરાંત કબીજો દેહાણુથી મેળવેલી ચરખી પણ વાપરે છે અને તે હોટેલોમાંથી મેળવેલી હોય લંડનમાં મુસાફરોની આવજ રાજની ફરજનાર લાખ જેટલી હોય છે અને તેઓને માછલા માટે હજારો હોટેલો ચાલે છે. યુરોપીયનોના ખોરાકમાં ચરખી બહુ વપરાય છે. આ પછીની રહી ગએલી ચીજો સાથુવાળાઓ લાઇ જાય છે અને તેમાંથી ચરખી કાઢી સારા સાથુઓમાં વાપરે છે. આવી ચરખીમાં ગાય હુકર, માછલાં, મરેલાં વિગેરે ની ચરખીનો ભેજ હોય છે.

દેશી સાણુ શુદ્ધ દરેલા તેલના બનાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ કરવાનો અર્થ એવો સમજવો કે તેલની કુદરતી બનાવટમાં ફેટલાક એવાં પદાર્થ આવે છે કે જે સાણુમાં રહી જાય તો સાણુ ખારો કહેવાય નહિ. આવાં પદાર્થો તેલમાંથી કાઢી નાંખવા પછી જે રહે તેમાંથી સાણુ બને છે. દેશી સાણુ બીજા સાણુ કરતાં ક્રિમિતમાં સોદગ વધારે દેખાય છે તેવું કારણ એ છે કે શુદ્ધ કર્યા વિનાના તેલનો સાણુ જેટલો થાય તેનાં કરતાં શુદ્ધ કર્યા પછીનાં તેલનો સાણુ બહુ થોડો બને છે. શુદ્ધ કર્યા પછીના તેલનો સાણુ સ્વચ્છ હોવાથી બહુ થોડો વપરાય છે. આવું હોવાથી દેશી સાણુ એટલા જ વજનના બીજા કાંઈ પણ સાણુ કરતાં બહુ લાંબો વખત ચાલે છે. એટલે જો કે પહેલી નજરે દેશી સાણુ મેંધો દેખાય છે તે છતાં ખરી રીતે તે બીજા સાણુઓથી બહુ સસ્તા હોય છે.

સાણુ બનાવતાં રીખણું હોય તો નીચું વાંચો.

કાસ્ટીક સોડા નામે એક જાતનો ખારો બજારમાં વેચાય છે. એ ખારો એક રતલ ત્રણ રતલ પાણીમાં ધીમળાવવો. એક બીજા વાસણમાં જે રતલ કાપરેલ તેલ લઈ તેમાં ખારાનું પાણી હલાવતાં હલાવતાં ઝીણી ખારે રહી રેવું. ત્યાર પછી સુગંધ માટે વરીઆળીનું, કડયા બમમનું અથવા કાંઈ બીજું તેલ તેણે એ તોલા નાખવું અને વાસણ બાણુએ મેલી રેવું. પાંચ ફલાકે માંડો બધાય ત્યારે કાંપીને ટુકડા કરવા માટે સાણુ વાપરવા લેવો.

સુરોપથી આવતા સાણુઓ ધણાખરા આવી રીતે બનાવેલાં હોય છે. એ સાણુ થરીર ઉપર લગાડવામાં મોડું જોખમ છે. એ રીતે બનેલા સાણુના એકસો નમુનામાં એકે સારો હેઠ શકે નહીં. તેમ જ ખારાનું મિશ્રણ એ રીતે બનાવતાં કદી પાકું થતું નથી અને તેથી એવા સાણુ ચામડીને બહુ નુકસાન કરે છે. વળી એ રીતે બનેલા સાણુઓમાં તેલ મદિદા નિરુપયોગી અને કાનિકારક પદાર્થો સાણુમાં રહી જાય છે. તેમ જ સંપૂર્ણ પાણી પણ રહી જાય છે એટલે તેના સાણુ વખત જતાં વજનમાં બહુ ઓછો યત્ત જાય છે.

ગ્રાણુ બનાવવાની ખરી રીત.

તેલ અને ખારામાં પાણીને બહુ લાંબો વખત ઉકાળવામાં આવે નહિ. ત્યાં સુધી સાણુ સારો બનતો નથી. ગરુ લાંબા અનુભવ પછી જ આ રીતે સાણુ બનાવો શકાય છે. લાંબો વખત ઉકળતાં તેલ અને ખારાનું મિશ્રણ બરાબર ચમકે તેવાર પછી રસાયણિક ક્રિયાથી સાણુમાંથી કાનિકારક ઓળે તેમ જ સંપૂર્ણ પાણી કાઢી લેવામાં આવે છે અને તે કારણથી એ રીતે બનાવેલા સાણુ બહુ ઓછો ઉતરે છે. એ રીતે મોટાં જથ્થામાં બને ત્યારે ત્રણથી ચાર ફલાકે સાણુ તૈયાર થાય છે.

વાંચનારને હવે સમજ પડશે જો એ કે ચરમી નરકમાંથી કાઢેલી અથવા મરેલા જાનવરોની હોય અને સાણુ પાંચ મીનીટમાં બનાવવાની રીતે બનાવેલો હોય, કે જેથી કાનિકારક ઓળે તેમ જ પાણી તેમાં રહી ગયેલું હોય, અને તે ઉપરાંત તેમાં ખારો અથવા બીજા બીજા બનેલી હોય, તો સાણુ બહુ સરતે વેચી શકાય. આથી કલકુલે શુદ્ધ કરેલું તેલ વાપરેલું હોય અને ઉકાળવાના ખરયાણુ રીતે બનાવેલો હોય કે જે કરતાં નુકસાનકારક ઓળે અને પાણી નીકળી જવાથી સાણુ કમી ઉતરેલો હોય તો તેનો એખખો સાણુ પહેલી નજરે મેંધો હોયો જ જોખમો.

● એમ સાખખો સાણુ ખરી રીતે મેંધો હોતો નથી - કારણ કે બહુ લાંબો વખત ચાલે છે એટલે આખરે હવેકા સરતા સાણુ કરતાં એ જ સરતો ખરો છે.